

Г Р А Н І

5(13) 2000

Науково-теоретичний і
громадсько-політичний
альманах

Друкується з 1998 року

Засновники:

Дніпропетровський
національний університет,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво ДП № 637
від 13.04.99

Видання здійснюється за
підтримки Дніпропетровської
обласної державної
адміністрації та виконкому
Дніпропетровської
міської ради

Статті друкуються в
авторській редакції.

Редакція не завжди
поділяє думку автора та
не відповідає за
фактичні помилки, що
він їх припустився.

Під час
передрукування
посилає на альманах
«Грані» обов'язкове.

ЗМІСТ

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА	
Куличенко І.І., Сурмин Ю.П. Устав как эффективный инструмент решения городских проблем.....	3
Квітка С.А. К вопросу о становлении местного самоуправления в Украине.....	9
Огданська Т.М. Шляхом сучасних реформ у нове сторіччя.....	14
СОЦІОЛОГІЯ	
Городяненко В.Г., Гілюн О.В., Швидка Л.І. Соціальна інфраструктура промислового міста і молодь.....	19
Предборська І.М. Трансформаційні проблеми українського суспільства.....	26
Бєлєнок О.А. Забезпечення економічної свободи трудящих в контексті соціального характеру ринкових перетворень.....	30
Липовская Н.А. Некоторые аспекты проблемы «социального сиротства» (результаты социологического исследования).....	32
ФІЛОСОФІЯ	
Сурмин Ю.П. Украина: постмодернистский дискурс в зеркале сомнений.....	37
Капитон В.П. Управленческая культура и мифы. Теории государственного управления.....	42
Тарасова Н.Ю. Проблеми соціокультурної ідентичності в сучасному філософському дискурсі.....	46
Нестеренко Г.О. Проблема самореалізації особистості в контексті синергетичної парадигми.....	51
Корх О.М. Індивідуалістичні інтенції західноєвропейської філософії XVII століття.....	57
Кравченко П.А. Самоідентичність національної духовності.....	61
Мегрелішвілі О.Г. Нелінійне мислення студента: проблема формування.....	65
ІСТОРІЯ	
Лазебник В.И. Из истории Екатеринославского городского общественного самоуправления. Как избиралась и работала Екатеринославская городская дума.....	68
Михайлюк О.В. «Українська революція» чи «російська революція на Україні»?.....	70
Голуб А.І. В ім'я історичної правди (наукові студії П.Феденка в еміграції).....	76
Маслак В.І. Г.Карпов як дослідник «Статей Богдана Хмельницького».....	78
Орлянський В.С. Історіографія єврейства України в 1920-1930-і роки.....	81
Глушкова Л.В. Вибір соціал-демократичного розвитку суспільства - шлях України в XXI століття.....	87
Брежнєва Т.В. Загальнотеоретичні передумови виникнення коаліційної військово-політичної стратегії НАТО: стратегічний плюралізм.....	91
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	
Рисіч Й.Л. Об'єктивна обумовленість української мирної демократичної революції 1989-1991 рр. та наступний розвиток демократії в Україні (теоретико-політологічний аналіз).....	94
Дрешпак В.М. Державна інформаційна політика України та її регіональний рівень: еволюція пріоритетів.....	98
Лясота А.Е. Традиції політичної культури: проблема формування політичної еліти України.....	100
Бариская А.Т., Шмелева М.И., Шепелев М.А. Цивилизационное измерение геоэкономики.....	103
ОСВІТА	
Колесников К.М. Курс «Історії держави і права України»: в системі сучасної юридичної освіти: теоретико-методологічні аспекти.....	107
Огаренко В.М. Приватна і державна вища школа України: від конфронтації до інтеграції.....	111
Литвинюк О.І. Багаторівневий діалог культур у викладанні іноземних мов як крок до планетарного мислення.....	118
Мазурик О.В. Социальные проблемы профессионального отбора у вищій військовій учбовій закладі.....	121
МАТЕРІАЛИ ДО ЄДИНОГО ДНЯ ІНФОРМУВАННЯ	
Романов В.С. Інтеграція України у Європейський Союз.....	125
Прокопенко Л.Л. Роль і завдання органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у правовому та соціальному захисті населення.....	131
НА ГРАНІ	
Кузьмичева А.В., Соколовская О.А., Ищук Н.В. Циклограмма развития биоэнергетического потенциала человека.....	136
РЕЦЕНЗІЇ	
Карабанов М.М. Етнополітична парадигма: витоки і сучасність. (Антонюк О.В. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади: Монографія. - К., 1999. - 284 с.).....	140
ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ	
Кузьминський І.В. Науково-практична конференція 9-а річниця Незалежності України: досвід та тенденції розвитку.....	142
РЕДАКЦІЯ ВІТАЄ.....	143
АНОТАЦІЇ.....	145

GRANI

5(13) 2000

Scientific-Theoretical and
Social-Political
Almanac

Established by Dnipropetrovsk
National University and Centre
of Socio-Political Research in 1998

Centre of Socio-Political Research

Address: 75, K.Marx Avenue,
Dnipropetrovsk, Ukraine, 49070
Tel.: (0562)45-55-16
(056)744-62-78
Fax: (056)744-63-80
E-mail: kvitka@goris.dp.ua

© «Grani», 2000

CONTENTS № 13

	DOMESTIC POLICY
Kulichenko I.I., Surmin Yu.P. The Statute as an Effective Instrument of Accomplishment of City Problem.....	3
Kvitka S.A. To the Question about Standing of Local Bodies of Power in Modern Ukraine.....	9
Ogdanska T.M. By the Way of Modern Reforms to the New Century.....	14
	SOCIOLOGY
Gorodjanenko V.G., Giljun O.V., Shvydka L.I. The Youth and the Social Infrastructure of Industrial City.....	19
Predborska I.M. Transformation Problem of Ukrainian Society.....	26
Belenok O.A. Maintenance of Economic Freedom of Workers in the Context of Social Character of Market Transmission.....	30
Lipovska N.A. Some Aspects of Problem of Social Orphan (results of sociological research).....	32
	PHILOSOPHY
Surmin Yu.P. Ukraine: Postmodern Discourse in the Glass of Doubt.....	37
Kapiton V.P. The Administrative Culture and Myths. Theories of State Administration..	42
Tarasova N.Yu. Problems of Sociocultural Identify in the Modern Philosophic Discourse.	46
Nesterenko G.O. The Problem of Personality's Self-realization in the Context of Synergetic Paradigm.....	51
Korh O.M. Individualistic Intention of the West-European Philosophy in XVII Century....	57
Kravchenko P.A. Self-identification of National Spirituality.....	61
Megrelishvili O.G. Non-linear Thinking of Student: the Problem of Formation.....	65
	HISTORY
Lazebnik V.I. From the History of Yekaterinoslav City's Common Self-Manage. How Was Elected and Worked Yekaterinoslav City Parliament.....	68
Mikhajljuk O.V. «The Ukrainian Revolution» or «the Russian Revolution in Ukraine»?..	70
Golub A.I. In Honor of Historic True (Science Studies of P. Fedenko in Emigration).....	76
Maslak V.I. G. Karpov as a Researcher of «Bohdan Khmelnytskyi's Statues».....	78
Orlansky V.S. Historiography of Ukrainian Jews in 1920-1930's.....	81
Glushkova L.V. The Choice of Social-Democratic Development of Society is the Way of Ukraine into the twenty-first Century.....	87
Brezhneva T.V. General Theoretical Reasons of Appearance of War-political Coalition Strategy NATO: Strategic Pluralism.....	91
	POLITICAL SCIENCES
Rysich J.L. Objective Causality of Ukrainian Peaceful Democratic Revolution 1989-1991 and Sequential Development of Democracy in Ukraine (Theoretic-Politological Analysis).....	94
Dreshpak V.M. State Information Policy of Ukraine and It's Region Level: the Evolution of Priorities.....	98
Liasota A.E. Traditions of Political Culture: Problem of Formation of Ukraine's Politic Elite.....	100
Bariska A.T., Shmeleva M.I., Shepelev M.A. The Civilization Measuring of Geoeconomic.....	103
	EDUCATION
Kolesnikov K.M. The Course of «History of the State and Law of Ukraine» in the System of Modern Juridical Education: Theoretical-Methodological Aspects.....	107
Ogarenko V.M. Private and Government Highest School of Ukraine: from Confrontation to the Integration.....	111
Lytvyniuk O.I. Multilevel Dialogue of Cultures in Foreign Languages Teaching as a Step to World Thinking.....	118
Mazurik O.V. Social Problem of Professional Selection to the Highest Militarist Educational Institutions.....	121
	MATERIALS FOR INFORMATION DAY
Romanov V.Ye. Integration of Ukraine to European Community.....	125
Prokopenko L.L. Role and Goals of Executive Body and Local Self-government Body in the Juridical and Social Defend of Population.....	131
	ON THE EDGE
Kuzmichova A.V., Sokolovskaya O.A., Ishchuk N.V. The Cyclogramme of Bioenergetic Development of Human Potential.....	136
	REVIEW
Karabanov M.M. Ethnopolitic Paradigm: Sources and Modernism. (Antoniuk O.V. Ethnopolitic Formation of Ukrainian State: Historical and Theoretical-methodological Backgrounds; monograph. — K.,1999. — 284 p.).....	140
	CHRONICLE OF SCIENCE LIFE
Scientific and Practical Conference 9 Anniversary of Ukrainian Independence: Experience and Tendencies of Development.....	142
EDITORSHIP CONGRATULATES	143
ABSTRACTS	145

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

И. И. КУЛИЧЕНКО, Ю. П. СУРМИН УСТАВ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ РЕШЕНИЯ ГОРОДСКИХ ПРОБЛЕМ

Куличенко Иван Иванович — городской голова г. Днепропетровска, вице-президент Ассоциации городов Украины

Сурмин Юрий Петрович — заведующий кафедрой философии, социологии государственного управления Днепропетровского филиала Украинской Академии управления при Президенте Украины

Трудно переоценить, но и трудно недооценить роль г. Днепропетровска в жизни Украины. Огромен вклад города в её экономический потенциал. Он регулярно пополняет высшую управленческую элиту страны. Для Днепропетровска свойственны особые рельефно выраженные черты. Город явно рвется к лидерству среди других городов. Довольно быстро формируется своя мессианская идеология, согласно которой Днепропетровск должен лидировать по целому ряду направлений, проверяя те нововведения, которые потом должны получать внедрение в широких всеукраинских масштабах. Один из талантливых днепропетровских политиков очень серьезно заявил по местному телевидению: «Киев мы не отдадим!» По всей видимости, Киев днепропетровцы не собираются отдавать самим киевлянам. И этим все сказано.

Становление Днепропетровска как крупного промышленного центра происходило 1950-1990 гг. Именно в это время в мире быстро растут крупнейшие города и агломерации с населением свыше 1 млн. жителей. Их количество увеличилось с 77 до 275, а общая численность населения выросла со 187 до 800 млн. человек. В эти годы сложился и Днепропетровск как крупный промышленный центр, отягощенный всеми своими проблемами. Эти проблемы обусловлены сложной, противоречивой и неповторимой его исторической судьбой. К числу наиболее важных из них следует отнести:

1. Незавершённый, ущербный, односторонний характер развития самого процесса урбанизации. Наш город рос так быстро, что не успевал наводить на своих территориях порядок и достигать гармонической целостности.

2. Низкое качество городской среды. Оно обусловлено высокими темпами промышленного развития, роста населения, низкого уровня доходов горожан. Сказывается и недостаточное развитие социальной сферы, уровня благоустройства города, однообразия, а порой унылость архитектурного облика от-

дельных районов. Проявляет себя и неразвитость городской культуры. — Всё это характерно для нашего города, который вправе претендовать на звание одного из красивейших городов Украины.

3. Экологическое неблагополучие городского развития. Проблемы экологии за последние два-три десятилетия приобрели особую остроту в связи с резко возросшим загрязнением воздушного бассейна и водных ресурсов города. Наш город подошёл к экологическому пределу своего роста из-за отсталой технологии развития промышленности и автотранспорта — основных загрязнителей (роль последнего в загрязнении крупных городов достигает 70-90%).

4. Асимметричность городского расселения. Наш город отличает неравномерность сети расселения, пестрота в качестве городской среды, развитости сферы обслуживания, культуры. В отдельных случаях он представляется эклектикой из нескольких форм поселений, каждая из которых оборачивается для горожан в большей мере недостатками, чем достоинствами.

5. Деформация функциональной структуры города, в котором доминирует промышленная занятость населения. Наш город представляется результатом тотальной военно-промышленной урбанизации, ощущается нехватка гуманитарной составляющей его прогресса центров.

Но самое главное заключается в том, что, будучи одним из идеологических символов СССР, получив от народа кличку «Родины застоя», наш город развивался как город индустриальной цивилизации, именно как промышленный мегаполис. Он обрастал все более сложными проблемами, на решение которых должны уйти многие годы.

Но в последние два десятилетия XX столетия в мире произошла смена вектора социального прогресса с индустриального развития на постиндустриальное. Страны исторического авангарда начали входить в информационное общество, в котором лишь незначительная часть населения сосредотачивается

в сфере производства, а основная его часть реализует себя в науке, образовании, здравоохранении, услугах, предпринимательстве, информационной деятельности и защите прав человека.

Наш город вместе с социалистическим строем не сумел перестроиться и выйти на фарватер исторического прогресса. Он продолжал идти по тупиковому пути усугубления проблем. Только в начале 90-х гг. произошедшие в Украине национально-освободительная и демократическая революции актуализировали необходимость перемен как в обществе в целом, так и в жизни нашего города. В первую очередь эти перемены в развитии нашего города на обозримую перспективу предполагают:

- * резкое наращивание социально-культурного потенциала, акцент развития на потребности человека в городе;

- * значительное повышение качества городской среды;

- * расширение функциональной структуры города, исходя, прежде всего, из местных потребностей;

- * резкое улучшение экологических условий жизни горожан;

- * разработка новых методов управления городам на основе использования закономерностей их самоорганизации;

- * усиление процесса формирования пригородной зоны.

Вместе с тем развернувшиеся в украинском обществе кризисные процессы внесли дезорганизацию и разрушения в экономику города, обострили проблему бедности и социальной защиты населения, привели к росту нагрузки на систему управления городом, уменьшению ресурсов в решении городских проблем.

Обсуждение судьбы и стратегии развития города в Днепропетровске началось не сегодня. Городские проблемы и пути их разрешения давно волновали политиков и управленцев, предпринимателей и деятелей культуры. Принципы этой стратегии были сформулированы нынешним главой Днепропетровской областной администрации Н.А. Швецом, когда он еще был городским головой нашего города. Не случайно именно в Днепропетровске была разработана и просчитана до деталей программа «Днепропетровск-2010: стратегия роста», которой по уровню стратегического, научного подхода к вопросам развития и роста городов пока что нет аналогов в Украине.

Заметим, что для определения и решения основных проблем, которые стоят перед нашим городом ныне формируются достаточно благоприятные политические предпосылки. Мало того, сама ситуация в стране сегодня требует не только выработать стратегический подход к развитию как минимум на деся-

тилетие, но и строить все действия, все управленческие решения в соответствии с этой стратегией. Главным стимулом к этому являются два события, которые имеют для Украины определяющее значение, — прошедшие в октябре 1999 года выборы Президента Украины и состоявшийся в апреле текущего года Всеукраинский референдум по народной инициативе. Историческое значение этих событий переоценить трудно. Фактически эти события существенно повлияли на социально-политический и нравственный климат общества. Наиболее существенные созидательные их аспекты таковы:

Они завершили формирование Украины как независимого демократического государства, начатое Актом провозглашения независимости 24 августа 1991 года и продолженное принятием Конституции Украины 28 июня 1996 года.

Они окончательно закрепили стратегический курс развития нашего общества на радикальные экономические реформы.

Они вызвали процесс формирования наиболее оптимальной структуры политической власти в стране, которая в большей степени способствует осуществлению и углублению курса реформ, сотрудничеству ветвей власти и выражению региональных интересов.

Они подтолкнули процессы европеизации украинской системы управления, важнейшими составляющими которой выступают децентрализация, превращение местного самоуправления в систему оказания социальных услуг населению;

Они отодвинули препятствия для основных направлений административной реформы в Украине, которая ориентирована на серьезные преобразования не только верхнего эшелона власти, но кардинальных преобразований местного самоуправления.

Теперь, когда в отношениях между ветвями власти намечилась воля к партнерству и сотрудничеству, когда политическая структура общества более-менее установилась, **«центр тяжести» как в политической, так и в экономической жизни Украины перемещается в регионы и крупные промышленные центры, которые выступают основными двигателями регионов.** Именно они в ближайшее десятилетие будут определять судьбу Украины, ее экономическую и во многом — политическую структуру.

Государство как политический центр в этих условиях призвано определять наиболее общие и стратегические вопросы развития страны. Но в силу уникальности, многообразия украинских регионов зачастую то, что для одного региона — развитие, для другого — источник новых неразрешимых проблем, оно не может учесть, а тем более решить все региональные проблемы. К тому же Центр не может содержать всю страну, учесть проблемы сразу всех облас-

тей и городов, ибо у него масса проблем государственного масштаба: обеспечение обороноспособности, руководство макроэкономическими процессами, охрана правопорядка и пр. Вывод отсюда напрашивается один — регионам, и, прежде всего, областным центрам как признанным региональным лидерам надо самим подумать о своем развитии.

В регионах это понимают. И более того, вполне вероятно то, что ближайшее десятилетие в Украине пройдет под знаком соперничества между регионами, их борьбы за лидирующие позиции в стране. Подчеркнем, это будет именно соперничество, а не «война». И решающую роль в ней будет играть не наличие у региона наибольшего количества собственных лоббистов в столице, а региональный потенциал: промышленный, политический, культурный. И, конечно же, особую роль в успехе будет играть способность этот потенциал развить, повысить конкурентные возможности города в этой борьбе, в этом товарищеском соперничестве.

Потенциал Днепропетровска огромен. Главная проблема заключается в том, как наращивать и использовать этот потенциал в интересах жителей города. Нам нужно научиться использовать возможности города, сконцентрировать их и эффективно реализовать с пользой для города и общества. Если не идти в этом направлении, то мы можем остаться на обочине развития Украины.

Поэтому задача заключается в **максимальном использовании всех ресурсов города для его развития**. Направления этого использования четко, с надлежащими экономическими расчетами, обозначены в программе «Днепропетровск-2010: стратегия роста». В ближайшее десятилетие нам предстоит преобразовать промышленность, создать современную инфраструктуру сферы услуг, нарастить культурный потенциал, который пока что — приходится признать — в своем развитии значительно отстает, допустим, от львовского культурного комплекса. Нам предстоит реформировать систему местной власти и местного самоуправления, сделать эффективным коммунальное хозяйство, привлечь в город иностранные и отечественные инвестиции.

Но все это немислимо без гражданского согласия, без сплочения всех горожан — независимо от рода деятельности — на основе городского патриотизма. Когда речь идет о насущных, жизненно важных интересах города, надо отбросить в сторону политические и партийные амбиции, узковедомственные и корпоративные интересы, пожертвовать сиюминутной прибылью ради стратегического результата. И это не лозунги, не пустые призывы. Настоящий патриотизм всегда имеет большую долю здорового прагматизма. Сегодня можно быть успешным бизнесменом, можно создать преуспевающую финансовую

группу, торговать ликвидным товаром и получать возрастающую прибыль. Но если бизнесмен или руководитель предприятия не служит одновременно интересам города, в котором он делает свой бизнес, то тем самым как бы выбивает почву у себя из-под ног. Сегодня можно выпускать продукцию, выгодно торговать и одновременно накапливать задолженность перед городским бюджетом, можно получать прибыль и не обращать внимания на социальную инфраструктуру города, строительство важных объектов городского хозяйства. Сегодня, может быть, и можно. А что завтра? Ограничивать будущее одним-двумя годами нельзя, нужно смотреть на перспективу. А перспектива может быть разной: в сильный регион приходят инвестиции, в сильном регионе реализуются государственные и региональные программы, повышается покупательная способность населения. В слабом регионе рано или поздно теряет прибыль, хиреет, погибает самый успешный бизнес. Вот почему призыв защищать интересы региона — не пустые слова, а насущное требование жизни.

Первоочередной целью, без достижения которой развитие Днепропетровска в ближайшем десятилетии невозможно является разработка и принятие Устава города. Устав — это не только дань древней украинской традиции городского самоуправления, восходящей к обретению магдебургского права украинскими городами около 700 лет назад. Это задача сегодняшнего дня, насущная и актуальная.

Процесс создания и принятия уставов городов в государствах, образовавшихся на территории СССР, начался во второй половине 1990-х годов. Особенно интенсивно уставное творчество протекает в России. В настоящее время более ста городов там имеют свои уставы. При чем свои уставы имеют не только города, но и области и даже районы в крупных городах. По всей видимости, бурный процесс создания и принятия уставов вызван к жизни децентрализацией управления и возрастанием роли регионов в жизни страны. Немаловажную роль сыграли и проходившие выборы глав (мэров) городов, которые заставляли наиболее подготовленных претендентов создавать проекты уставов в виде добротных юридических документов. Ныне Россия уже прошла пик уставотворчества, наработала значительный и многообразный опыт, который, несомненно, необходимо использовать при создании Устава Днепропетровска с учетом национальных особенностей Украины и специфики нашего города.

В Украине создание уставов только начинается, регистрируются первые уставы, идет поиск оптимальной структуры и формы этого важного для города документа.

Устав города — это правой документ, являющийся «малой Конституцией» для всех жителей города.

Его назначение состоит в регулировании социальных отношений в рамках городской общины (Громады) — социальной организации объединяющей в себе жителей города и структурированные социальные организации (административные, производственные, предпринимательские и т.д.), осуществляющие свою деятельность на территории города.

Необходимость Устава диктуется несколькими важными обстоятельствами:

Во-первых, **необходимостью определения и закрепления статуса города**, его границ, территории, собственности. Без устава город не может привести свои богатства в движение, обеспечить эффективный контроль за ними. **Устав как интегральный юридический документ придает целостность городу, не позволяет растаскивать его имущество, заставляет использовать его в интересах горожан.**

Во-вторых, переходным характером города и городского сообщества, которые переживают сложный и неоднозначный процесс реформирования. При этом город должен продвигаться от мегаполиса, отягощенного значительным комплексом проблем, к ноополису — городу, построенному по принципам рационализма и гуманизма. Что касается городского социума, то он преобразуется в аспекте рыночных и демократических процессов. Это сложный и многовекторный процесс реформирования не возможен без развития активности городского сообщества, его участников, которые нуждаются в **определении правил поведения в городском экономическом, политическом, культурном, коммунальном пространстве, а также взаимодействия с городскими властями и друг другом.**

В-третьих, город представляет собой сложный проблемный комплекс, в структуре которого значительное число сложных и неоднозначных экономических, организационно-управленческих, культурологических, коммунальных и иных проблем. **Назначение Устава в этом аспекте состоит в том, что он позволит определить статус городских проблем, способы и ресурсы их разрешения.** Это предполагает возможность придания некоторым проблемам предприятий муниципального статуса, что означает их решение за счет муниципальных ресурсов. Устав определяет льготы для предприятий на внутреннем рынке города, на использование имиджа города и поддержку городских властей на внешнем рынке. Он должен определить приоритет для размещения муниципальных заказов на предприятиях города. В рамках Устава можно решить множество проблем, которые на данный момент остаются без внимания, начиная от создания системы экологической безопасности, развития коммунальной инфраструктуры до подъема культуры.

В-четвертых, одним из серьезнейших пороков

нашего общества является безответственность, как управленцев, так и рядовых граждан, которая обусловлена отсутствием необходимой морально-правовой регламентации ответственности. **Устав должен однозначно определить эту меру ответственности между органами городской власти, предприятиями и другими субъектами городской Громады.** Речь идет, прежде всего, об ответственности администрации за решение городских проблем, а также о мере ответственности городских властей за свои обязательства перед предприятиями. Но без вполне определенного участия в этой ответственности других субъектов городской Громады невозможна нормальная жизнь города. Устав должен очертить зоны ответственности промышленных предприятий как субъектов городского хозяйства и городской администрации в экологии, коммунальном хозяйстве, социальной защите населения и т.п.

В-пятых, реформирование города предполагает активизацию механизмов обновления всех сфер жизни города, которые обоснованы в программе развития города «Днепропетровск — 2010: стратегия роста». Устав должен стать **правовым инструментом реализации программы развития Днепропетровска.**

В-шестых, процесс законотворчества в Украине характеризуется рядом недостатков: наличием правовых «белых пятен», нечеткостью законов, отсутствием в них механизмов общественного развития, консерватизмом и т. п. Эти недостатки особенно ощутимы в сфере местного самоуправления, при регулировании таких сверхсложных систем, которыми представляются большие города. **Назначение Устава в этом аспекте заключается в том, чтобы не только преодолеть недостатки законодательства Украины, но и в том, чтобы повысить эффективность действующего законодательства, особенно юридических норм закона «О местном самоуправлении».**

В-седьмых, необходимость Устава обусловлена моральными потребностями города. Перестройка морали в нашем обществе идет очень медленно. Моральных потерь в этом процессе пока гораздо больше, чем достижений. Назначение Устава заключается в том, чтобы играть роль не только юридического документа, но и своеобразного общественного договора, закрепляющего прогрессивные моральные ценности: взаимопомощь, поддержку неимущих, благотворительность и т.п. **Устав может стать своеобразным моральным кодексом нашего города, облегчающим и облагораживающим жизнь горожан.**

Городской Устав не должен быть просто красиво оформленной бумагой с записанными в ней благородными намерениями. Напротив, этот важнейший для города документ — своего рода городская Конституция, которая определяет «правила игры» для всех, кто живет в городе и имеет отношение к управ-

лению им: для предпринимателей, политиков, городских властей, простых горожан. С момента принятия и регистрации Устава все субъекты управления в городе получают четкий набор своих прав и обязанностей, четкое распределение полномочий и имущественных прав. Наличие Устава предполагает, что никто не может превысить свои властные или имущественные полномочия, никто не может уйти от ответственности за халатность в городском хозяйстве или разворовывание бюджетных средств.

Наиболее важным последствием принятия городского Устава для каждого горожанина и для города в целом будет упорядочение бюджетной политики. Имея Устав, город сможет отстаивать свой бюджет уже с несколько иных позиций, чем сегодня. Наши далекие от бюджетного оптимизма бюджетные показатели не являются секретом для жителей Днепропетровска. Они неоднократно приводились в средствах массовой информации. Свидетельствуют они о недостатке бюджетной справедливости по отношению к нашему городу: чем больше в Днепропетровске собирается налогов, тем меньше средств остается в городском бюджете. Такое положение неприемлемо, и собственный бюджет нужно отстаивать на всех уровнях. С Уставом это делать будет легче, поскольку в нем будут четко зафиксированы нормы бюджетных расходов на каждого горожанина. В то же время, Устав должен регламентировать приоритеты расходования бюджетных средств и порядок строгой отчетности за эти расходы не только перед городским Советом, но и перед всеми горожанами. Устав должен обеспечить более высокий уровень финансовой демократии в нашем городе. Только в этом случае город сможет достоверно знать, на что у него хватает средств, а на что нет, сможет обеспечивать эффективный и действенный контроль общественности за распределением бюджетных средств.

Не менее важно и то, что Устав города может быть надежным инструментом регулирования отношений с областной властью. В нашем случае он поможет закрепить законодательно те основанные на взаимопонимании и доверии отношения между уровнями власти. Они установились едва ли не впервые за годы независимости благодаря назначению губернатором области Н.А. Швеца, который знает о городских проблемах не понаслышке и всегда готов понять и принять эти проблемы как свои собственные. Такие отношения должны стать нормой не только для сегодняшнего, но и для завтрашнего дня, независимо от того, кто будет руководить городом или областью.

Городской Устав даст возможность регулировать промышленную и торговую политику в интересах города и горожан. Например, он позволит установить налоги на продукцию из других регионов,

предписать открытие специального банковского счета на каждого родившегося в городе ребенка, четко установить социальные гарантии и даже механизм формирования жилищных тарифов для жителей города, определить схемы покупки газа и других энергоносителей для городских нужд.

Развитие Днепропетровска немыслимо без развития других городов, других регионов страны. Впервые за годы независимости политическая структура страны развивается в направлении от Центра к регионам, возрастает роль и значение Ассоциации городов Украины. Города Украины, включаясь в активное взаимодействие, используя потенциал межрегионального сотрудничества, смогут добиться больших результатов. В одиночку ни Днепропетровск, ни любой другой город не сможет выйти на широкую дорогу прогресса и развития. Будущее Украины начинается в Днепропетровске. Но точно так же оно начинается и в Киеве, и во Львове, и в Одессе, и в Ужгороде. Держава будет строиться регионами, будет развиваться вместе с регионами и с помощью регионов. Другого пути у нас нет. Устав выступает важнейшим инструментом повышения эффективности этого сотрудничества.

Опираясь на сформулированные методологические положения можно определить требования, которые необходимо предъявить к Уставу нашего города. Прежде всего, следует сконцентрировать внимание разработчиков на то, что Устав должен быть **оригинальным, творческим документом, качественно отличающимся от уставов других городов**. При этом качественные отличия должны обеспечиваться уже на уровне концептуальной его проработки. В основу Устава должна быть положена концепция развития Днепропетровска, изложенная в программе развития города «Днепропетровск— 2010: стратегия роста». Основные идеи программы должны быть воплощены в строгих формулировках Устава. Речь идет о значительном инновационном потенциале, который определяется такими идеями, как:

* Городское сообщество (Громада) как основополагающий субъект городского развития, его самоуправление.

* Деятельность городского самоуправления соответственно сложившейся в демократических странах моделью оказания услуг населению.

* Определение механизмов городского развития, статуса городских программ и других документов города.

* Воспитание городского патриотизма как важнейшего идейно-нравственного потенциала горожан.

* Установление прочных связей с общественностью, системы взаимодействия власти населением города, открытость всех её звеньев.

* Перестройка системы управления городом в

соответствии с достижениями муниципального менеджмента, социальных и информационных технологий.

* Всестороннее стимулирование развития городского рынка товаров и услуг, поддержка предпринимательства, привлечение инвестиций в экономику города, поддержка социальной ответственности бизнеса.

* Реформирование городской налоговой системы, придание ей эффективности и гибкости.

* Финансово-бюджетная демократия, связанная с вовлечением горожан в бюджетный процесс.

* Всесторонний и многоплановый мониторинг городских проблем, определение их статуса, значимости, порядка и способов разрешения.

* Создание пространства городской политики, которая призвана вовлекать различные социальные, профессиональные, этнические и мировоззренческие группы горожан в решение городских проблем.

* Нравственно-правовые принципы укрепления в городе гражданского мира, профилактики и улаживания возможных конфликтов.

* Определение статуса муниципальной службы, кадровой политики исполкома, прав и обязанностей служащих местного самоуправления.

* Ответственность, как должностных лиц, так и горожан перед городом за нарушения Устава.

Днепропетровску как городу, который стремится к лидерству среди других городов, необходим такой Устав, который бы отличался **инновационной сутью**, чтобы он обеспечивал освоение нововведений во всех сферах жизни города. Поэтому классическое противоречие всех уставов между запретом и свободой должно быть разрешено в сторону свободы, поиска и творческого совершенствования города, решения его основных урбанистических проблем, роста благополучия горожан. Следует подчеркнуть, что Устав как исключительно запретительный документ не будет воспринят городским сообществом, его элитой и значительной частью горожан потому, что он будет противоречить природе города.

Особенность Днепропетровска заключается в том, что его элита хорошо осведомлена о действиях самого верхнего эшелона власти. Порой даже кажется, что днепропетровцы узнают о событиях высокой политики раньше, чем те, кто их непосредственно вершит. Психологи подмечают даже особую днепропетровскую ментальность, в основе которой лежит высокая деятельная активность. Человек, который прожил в Днепропетровске хотя бы несколько лет, всегда определит в толпе представителей из всех областных городов своего земляка. Люди здесь более уверены, знают себе цену и, самое главное, очень активны.

Отсюда становится понятным, что город нуждается в том, чтобы Устав **не сковывал активность го-**

рожан. Но вместе с тем он должен создавать реальные препятствия для тех, кто пытается вести свои дела в теневых структурах, нарушает закон, обворовывает население. В этой связи особенно важно, чтобы Устав воплощал в себе достижения украинского законодательства, Конституции Украины, особенно Закона Украины «О местном самоуправлении». В качестве его законодательных основ должны выступить также Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейская хартия о местном самоуправлении, Всемирная декларация местного самоуправления. Это позволит создать Устав как **правовой документ, построенный на принципах европейской правовой культуры**. Подчеркнем, что практическая потребность в Уставе как легитимной правовой основе жизни города очень велика. Как правовой документ он должен определить предмет ведения города Днепропетровска, который охватывает:

* Административно-территориальное устройство города, его границы и состав;

* Правовые основы жизнедеятельности городского сообщества;

* Статус органов городского самоуправления, их структуру и порядок формирования, взаимодействия, полномочия и ответственность, правовую, экономическую и финансовую основу их деятельности;

* Формы прямого волеизъявления жителей Днепропетровска и их участия в деятельности органов городского самоуправления;

* Материальные и финансово-экономические основы городского самоуправления;

* Вопросы местного значения, относящиеся к ведению города;

* Формы, порядок и гарантии непосредственного участия населения города в решении вопросов местного значения;

* Наименование и полномочия выборных, других органов городского самоуправления и должностных лиц городского самоуправления;

* Срок полномочий депутатов представительных органов городского самоуправления, членов других выборных органов городского самоуправления, выборных должностных лиц городского самоуправления;

* Виды, порядок принятия и вступления в силу нормативных правовых актов органов городского самоуправления;

* Основания и виды ответственности органов городского самоуправления и должностных лиц городского самоуправления;

* Порядок отзыва, выражения недоверия населением или досрочного прекращения полномочий выборных органов городского самоуправления и выборных должностных лиц городского самоуправления;

* Статус и социальные гарантии депутатов, членов других выборных органов городского самоуправления, выборных должностных лиц городского самоуправления, основания и порядок прекращения их полномочий;

* Гарантии прав должностных лиц городского самоуправления;

* Условия и порядок организации муниципальной службы;

* Общий порядок владения, пользования и распоряжения городской муниципальной собственностью;

* Принципы, содержание и структура городской политики;

* Статус Устава, порядок внесения изменений и дополнений в Устав.

Устав должен стать сводом основополагающих принципов и правил взаимоотношений горожан, реализации власти, обеспечения свободного развития личности, повышения экономической, политической, научной и нравственной роли города в судьбе суверенной Украины, фундаментальным документом городского сообщества, обязательным для всех горожан.

Следует обратить особое внимание на то, что Устав должен быть не просто сводом правовых норм, а сводом правовых норм, понятных и принимаемых горожанами в качестве основы городской жизни. Отсюда эффективность Устава, его воздействие на все стороны и аспекты деятельности субъектов городского сообщества будет в немалой степени зависеть от участия самих горожан в его создании. Нельзя опровергнуть простой тезис: если человек участвовал в создании нормы жизни, понимает, чувствует её содержание и меру своей собственной ответственности

и причастности к её сотворению, то эта норма является для него собственной, лично сотворённой. Он будет неукоснительно проводить её в жизнь и требовать от близких превращения её в привычное правило их жизни. Отсюда создание Устава должно представлять собой организационно довольно сложный процесс, который должен интегрировать в себе: во-первых, кабинетную исследовательскую деятельность ведущих специалистов города; во-вторых, консультационную помощь и участие в разработках практиков, которые остро ощущают потребность в Уставе, понимают болевые точки городского развития; в-третьих, участие самого населения города в создании Устава. При этом эту третью составляющую творческую силу в создании Устава мы рассматриваем как ведущую силу. Нам нужно сделать очень много для того, чтобы в процессе создания Устава окрепли источники активного участия людей в судьбе города, ибо город силен его горожанами.

Мы понимаем Устав как **важнейшее средство реализации потенциала города и его горожан для личного и общественного процветания, развития местного самоуправления и инициативы, как фактор обеспечения и укрепления гражданского мира и созидания в городе**. Мы видим его **своеобразным морально-правовым кодексом горожан, который позволит укрепить нравственные основы жизнедеятельности горожан и городской власти, её ответственности перед городским сообществом**.

Если эти требования при построении Устава будут выдержаны, то он станет **эффективным инструментом обновления всех сфер жизни города, сотрудничества городской власти и горожан, защиты прав человека, уверенной поступи г. Днепропетровска в будущее**.

С . А . КВИТКА

К ВОПРОСУ О СТАНОВЛЕНИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Квитка Сергей Андреевич — начальник управления внутренней политики Днепропетровского городского совета, кандидат философских наук, доцент

20-й век уходит в прошлое. То, какой встретит новое столетие наша страна — во многом зависит от скорейшего формирования современной системы регионального и местного управления, использования новейших социальных технологий в практике развития городов и регионов.

Украина, не смотря на то, что является древнейшей европейской страной, имеет одно из самых молодых государств в мире. На тенденциях его развития и, в первую очередь становлении самостоятель-

ной системы управления обществом, сказываются как длительный процесс этнического развития, так и сверхбыстрый этап современного политического строительства.

Когда, в 1991 году, решалась судьба Украины, у многих политиков, особенно зарубежных, возникло сомнение: выдержит ли украинский народ испытание свободой? Ведь в его истории были долгие годы «безгосударственности» и неудачная попытка обрести свободу в 1917-1920-х годах.

Но свобода, как известно, предполагает большую ответственность. Независимость страны требует создания собственной системы управления и необходимости взять всю ответственность за дальнейшее развитие страны на себя.

Первые годы «нового руководства» показали всю сложность формирования такой самостоятельной независимой системы управления. Процесс осложнился и периодом структурного экономического кризиса, и проблемами перехода от тоталитаризма к демократии, от централизованной плановой экономики к рыночной.

Сказался на этом и всплеск «идеологических эмоций». Появление на карте мира нового независимого государства Украина преподносилось некоторыми специалистами как «извечное стремление украинского народа к свободе». Подобный подход, на наш взгляд, несколько упрощает суть этого исторического события.

Действительно, на протяжении всего двадцатого столетия не прекращались попытки добиться независимости, или хотя бы автономии, для Украины. Однако, в большинстве случаев, эти попытки были делом рук политически активного меньшинства, большинство же либо сочувственно оставалось в стороне, либо проявляло безразличие. И возникновение в стране активного национально-демократического движения в конце 80-х не изменило сути дела. Обретение независимости, и в этом сходятся большинство социологов и политологов, было неожиданностью не только для всего мира, но и для тех, кто за эту независимость выступал.

В массовом сознании жителей бывшего Союза украинцы продолжали оставаться частью великого русского народа, его южной ветвью, «малороссиянами». Легенда о «Древней Руси — колыбели трех братских народов», активно использовавшаяся официальной советской пропагандой в последние семьдесят лет, стала составной частью общественного сознания. В этих условиях образование независимой Украины воспринималось как некий исторический нонсенс, случайность, действие враждебных сил.

В 1991 году мало кто как за пределами бывшей союзной республики, так и в ней самой, предполагал, что Украина сможет удержаться на позициях независимости. Ей прочили максимум год или два существования, за которые должен был произойти распад на части, развитие событий по молдавскому сценарию, в конце концов, последующее объединение с Россией и другими вновь объявленными государствами в единую державу. Однако Украина, как государство состоялось и ее роль на европейской арене возрастает.

Причину этого следует искать не во внешних факторах, как это пытаются делать некоторые российские и украинские политики, которые усматри-

вают в существовании Украины «происки» западных демократий, которые якобы стремятся создать своеобразный «буфер» между Россией и Европой. Становление Украины и ее последующее развитие — результат очень сложного исторического процесса становления украинской нации как полиэтнической, политической и социокультурной общности людей.

К сожалению, именно в вопросе о становлении нации у нас присутствует самая большая путаница в понятиях и терминах. По сложившейся в советское время традиции между нацией и этносом ставится знак равенства. Считается, что поскольку мы говорим об украинской нации, то имеем в виду исключительно украинцев, но никоим образом не русских, болгар, евреев, молдаван и других народов, живущих на территории Украины и считающих ее своим родным домом. Подобный подход дает повод для многочисленных спекуляций радикальных политиков, которые, используя лозунг «Украина для украинцев», сознательно акцентируют внимание на языковых проблемах, а не на сложностях государственного и экономического строительства.

В этом вопросе наиболее продуктивным представляется такой тезис — не украинцы создали Украину, но Украина создает украинцев. Система власти, социальные технологии, управление экономикой не могут исходить исключительно из национального самосознания и основываться на знании украинского языка. Национал-патриотизм не может заменить современные подходы и опыт передовых стран. Украина, по всей видимости, пережила то, о чем в свое время предупреждал З.Безжинский — после падения коммунизма, на его месте бурно расцветет национализм. Можно добавить — ибо питаются они от одних и тех же корней — отсталость, замкнутость, иррациональные цели, мистическое мышление.

Один из сложнейших вопросов, на который ищет ответ украинская политическая элита — какова должна быть украинская национальная идея? Большинство точек зрения находится между двумя крайними позициями — или Украина должна стать составной частью общеевропейской идеи или ей предначертан некий особый путь развития, вне Европы и России.

История и современная экономическая взаимосвязь с другими странами говорят в пользу первой точки зрения. Сторонники второй — настаивают на необходимости самостоятельного политического и культурного развития «вне времени и пространства».

Но Украина не остров, не отдельная цивилизация, которая живет вне связи с другими. Она всегда культурно и политически была составной частью Европы, вернее, той ее части, которая ранее именовалась Восточной Европой. Судьба украинского народа схожа с судьбой других народов этого региона. Польша в XVIII столетии утратила свою независи-

мость и была разделена между тремя империями. Не меньшие испытания выпали и на долю чешского народа. Но эти нации, подобно фениксу, оказались способны восстать из пепла и обновить исторический смысл своего бытия. Независимая Украина — лишь подтверждение общего правила,

Интеграция в европейское пространство, из которого Украина была исключена на протяжении десятков лет, — задача стратегического порядка. Именно в этом контексте должна формироваться украинская национальная идея. Эта идея не может быть этнической, основанной на превосходстве одного этноса над другим, она может быть только духовно-рациональной — гуманизм и экономический прогресс. Ее суть — построение демократического, социально ориентированного, правового государства.

Создавать такое государство нам и проще, и сложнее одновременно. Проще, потому, что мы можем воспользоваться опытом демократических стран Европы, а сложнее, потому, что более семидесяти лет тоталитаризма наложили отпечаток не только на систему отношений между государством и обществом, но и на ментальность людей.

Европа пришла к демократии через длительный и далеко не прямолинейный путь развития. На этом пути были и кровавые революции, и коричневая чума фашизма. Украине же приходится строить демократию, параллельно развивая государственные институты, изменяя отношения собственности, формируя правовую базу и т.д.

Сегодня в Конституции закреплены права и свободы граждан, определены основные принципы функционирования государственного механизма и системы местного самоуправления, создана правовая база, на которой можно строить демократическое общество. Существенные изменения произошли и в общественной структуре. Появился достаточно большой слой предпринимателей, мелких собственников, которые постепенно, начинают играть активную роль в общественной жизни. Иными словами, есть все предпосылки для дальнейшего развития по пути демократии.

Тем не менее, демократические устои еще очень слабы. Главная причина состоит в том, что общество, а значит и политика, неструктурированно. Еще не успели сложиться стабильные социальные группы со своими экономическими и политическими интересами. Экономический кризис усугубил ситуацию. И если часть граждан воспринимает трудности переходного периода как явление временное, то другая часть считает причиной всех бед независимость и демократию. Соотношение этих социальных групп постоянно меняется и в последние 3 года постепенно увеличивается число граждан позитивно воспринимающих изменения в стране — от 11% в 1998 году,

до 20% в 2000 году. За обилием проблем, с которым довелось столкнуться на пути к свободе, постепенно пробиваются ростки нового, которые станут основой возрождения страны в будущем.

Нельзя обойти вниманием еще один важнейший аспект национальной идеи — внешнеполитический. Некоторые политики и политологи пытаются поставить дилемму — политический Восток или политический Запад. Однако выбор этот весьма условный, поскольку исторически сложилось, что Украина находится на пересечении двух геополитических пространств — европейского и евроазиатского. С Россией связывают не только тесные экономические связи, но и более трехсот лет совместной истории. За эти столетия во взаимоотношениях двух народов было немало и славных, и негативных страниц, но отрешившись от своего прошлого, да и настоящего, значит вновь загонять себя в глухой угол национал-коммунизма.

Не правы те, кто утверждает, что Украине следует повернуться спиной к России. Сохраняя курс на интеграцию в европейские структуры, нельзя забывать о том, что евроазиатское пространство дает наиболее реальную перспективу утвердиться Украине в качестве важного фактора европейской и мировой политики. Многовекторность внешней политики — реальность становления нового государства, нового феномена сочетающего внутренние и внешние обстоятельства.

Украина, как современное европейское государство, постепенно укрепляется экономически и политически. На этом фоне ставятся заметнее болевые точки доставшиеся нам от недавнего советского прошлого.

Когда распался Советский Союз и закончилась перестройка многие молодые политики (бывшие радикальные демократы) активно муссировали библейский миф о Моисее. Пророк сорок лет водил по пустыне евреев до тех пор, пока не умер последний, родившийся в рабстве. Аналогию распространяли на то, что украинскому народу надлежит ждать сорок лет, пока исчезнут те, кто родился в условиях советской системы. Только тогда, с новым поколением молодых людей, можно построить долгожданное демократическое общество.

Достаточно привлекательная точка зрения, однако носит заметные «родимые пятна» еще не забытой идеологии. Вновь необходим пастор, вновь он решает все за всех, вновь за светлое будущее нужно страдать, мучаться, перевоспитывать и тогда через сорок лет (когда умрут все помнящие рабство) на землю обетованную придут «новые» люди — одинаковые винтики большой машины.

Коммунистический эксперимент не возник случайно и оставил традиции и стереотипы, которые

будут жить долго, изменяясь в соответствии с техническими возможностями цивилизации. Этому противостоит свободное общество, исповедующее идеалы свободы и рационализма, равенства богатых, а не бедных. В условиях демократии маргинальные слои населения, не имеющие собственности и выступающие за коллективизм и уравниловку, постепенно уменьшаются и выходят за рамки социального партнерства или, как сегодня говорят, за рамки «общества двух третей». Соответственно с политической арены «отдвигаются» радикальные политические силы.

Вместе с тем, некоторые оппоненты коммунистов склонны упрощать ситуацию, представляя их электорат исключительно люмпенизированной частью населения, мечтающей о дешевой колбасе и водке. Причины симпатий к коммунистической идеологии психологически гораздо глубже. Если идеализировать и превозносить только независимость и демократию и забывать об экономических трудностях, можно озлобить даже тех, кто согласен поддерживать реформы, но, в силу разных причин, не видит в политике нынешнего правительства стратегического курса на повышение благосостояния людей, на возрождение Украины как экономически мощного европейского государства.

Ностальгия по прошлому вызывается не только стремлением к «дешевизне». Можно вспомнить и километровые очереди за самыми необходимыми продуктами, и хронический дефицит товаров и т.п. Однако в то время существовали стабильность, определенность, предсказуемость будущего. И именно эти факторы вызывает ностальгию у тех, кого экономический кризис принудил сменить профессию, бросить любимую работу, искать возможность любого заработка. Стабильность — вот чего ждут большинство украинцев, большинство промышленников, большинство инвесторов и т.д. Без стабильности и порядка невозможно возродить, а во многом, и создать экономику Украины.

Заметим, что особая острота кризиса в Украине, непосредственно связана с участием страны в экономике бывшего СССР, в качестве одного из придатков. Народное хозяйство страны, по сути, представляло огромный военно-промышленный комплекс, который не был приспособлен к самостоятельному функционированию в рыночных условиях. В Украине так называемое производство группы «А», то есть производство средств производства, составляло в общей структуре 72,8 % и меньше 3 % этого производства выпускало готовую продукцию. Этот дисбаланс был особенно нелогичен в стране с развитым аграрным сектором, где были и есть все условия для развития пищевой и перерабатывающей отраслей (группа «В»), как наиболее ориентированных на нуж-

ды населения.

Нельзя также забывать и о том, что большинство предприятий украинского сектора «А» представляли собой энергоемкие производства, на которых применялись устаревшие технологии. Преобладала ориентация на внутрисоюзный рынок, где сбыт продукции, гарантировался системой поставок. Все эти факторы, вместе взятые, не могли не сказаться, когда всерьез стал вопрос о реформировании экономики и переводе ее на рыночные рельсы.

В этих условиях особую роль приобретает система государственного управления. Но именно на работу государственного аппарата сегодня более всего нареканий, как со стороны оппозиции, так и со стороны сторонников демократических преобразований. Госаппарат во многом унаследован от прежних времен, он громоздок и неповоротлив, и далеко не всегда способен вовремя и адекватно реагировать на возникающие проблемы.

Опыт первых попыток административной реформы дал определенные положительные результаты. Вместе с тем он вскрыл недостатки самого подхода к реформированию системы власти — государства и местного самоуправления.

Эта система всегда и везде (и Украина здесь не исключение, а, скорее, правило) стремится к саморазвитию и самосохранению, и как следствие — к замыканию на собственных проблемах. В таких условиях аппарат управления может работать вхолостую и вполне может сложиться ситуация, когда власть будет жить отдельно, со своими законами, постановлениями и распоряжениями, а граждане — отдельно, по своим неписаным законам, не обращая внимания на государство. Подобная ситуация сложилась в СССР в конце 70-х — начале 80-х годов.

Чтобы такое не повторилось, необходимо расширение прав регионов и передача большей части управленческих функций местному самоуправлению.

Не случайно одним из основных направлений административной реформы обозначено «смелое делегирование управленческих функций сверху донизу и всестороннее развитие местного самоуправления». Последовательную позицию в этом вопросе занимает Президент Украины Л.Д.Кучма. Об этом говорят его многочисленные высказывания о готовности радикальным образом изменить подход к системе взаимоотношений между регионами и центром, о необходимости создания верхней палаты Парламента, которая представляла бы интересы регионов. Можно говорить о том, что глава государства уже выработал свое политическое видение данной проблемы и осознает, что региональные элиты сегодня являются одним из главных факторов, обеспечивающих стабильность государства.

Еще один важный аспект — формирование но-

вой политической культуры. Одной из составных этой культуры должно стать изменение отношения граждан к власти. К сожалению, Украина унаследовала из своего недалекого тоталитарного прошлого «закрытость» власти от граждан. До сих пор в общественном сознании преобладает «советский» стереотип — государство — это аппарат насилия, который может все — может дать, может забрать. Такие понятия как — разделение властей, частная собственность, право и т.п. еще не стали категориями актуального мышления у большинства граждан и соответственно у многих их избранных в Верховной Раде.

Без новой политической культуры, без поддержки и понимания граждан власть находится в подвешенном состоянии. И государственные органы, и органы местного самоуправления должны исходить из нужд граждан, знать их проблемы и на этом основании строить свою политику. Иначе действительно может сложиться тупиковая ситуация — внутренняя политика, вынуждена будет исходить из внешнеполитических проблем и обязательств.

Взаимодействие органов власти с общественностью, представляющими ее организациями и партиями, выгодно в первую очередь самой власти. Без понимания и поддержки со стороны граждан реформы и экономических программы могут остаться только на бумаге, а в худшем случае принести новые проблемы для страны.

Другая важная проблема состоит в том, что в Украине граждане мало информированы о политике государства. Средства коммуникации свою роль не выполняют, поскольку сами еще только проходят этап становления. Альтернативные формы информирования населения практически не используются (в том числе предусмотренные законодательством о местном самоуправлении общественные слушания). Это создает информационный вакуум о реальной деятельности органов власти и оставляет место домыслам, спекуляциям и скандалам.

Особая ответственность ложится на руководителей органов местного самоуправления. Поскольку они ближе всех к нуждам и заботам граждан, от их непосредственной работы зависит, что будут граждане думать о власти, о ее способности обеспечить стабильность и нормальное развитие экономики.

Помимо интересов различных социальных групп, которые в той или иной степени отражены в законах и правительственных решениях, существуют интересы всего общества, интересы государства. Именно на защиту этого интереса направлена работа властных структур. В интересах всех секторов общества — государства, предпринимателей, наемных рабочих — сохранение политической и экономической стабильности, недопущение социального взрыва, развитие демократических институтов. Поэтому

одна из главных задач роль органов управления, состоит в том, чтобы отстаивать эту позицию и информировать граждан о своих планах и их последствиях. Только таким образом может быть достигнута гармония общественных целей и средств их достижения.

Еще одна из самых дискутируемых в Украине тем — расширение полномочий местных органов власти. Это связано с тем, что специфика социально-экономических условий отдельных регионов страны слишком велика. Кроме экономических существуют и культурно-этнические различия, хотя этот фактор за последние четыре-пять лет перестал играть существенную роль. Украинцы, вне зависимости от этнического происхождения, осознают себя единым народом.

В предисловии к Декларации по регионализму Ассамблеи европейских регионов сказано: «Регионы, федеративные государства и автономные образования это, в первую очередь, главная основа демократии; они являются опорой культурного разнообразия в Европе, основными партнерами в социально-культурном развитии. Вот почему именно они должны взять на себя ответственность в тех отраслях, где у них есть преимущество перед другими: в экономике (занятость), в культуре, в защите окружающей среды, в региональном и общегосударственном планировании, в научных исследованиях и так далее».

Если в Европе регионализм стал общепризнанным явлением, то Украина в этом вопросе пока что отстает от своих европейских партнеров. В структуре органов Европейского Союза создан Комитет Регионов, а в структуре Совета Европы — Конгресс местных и региональных властей. В Украине пока что существует только Совет регионов при Президенте Украины как совещательный орган. Его полномочий недостаточно для того, чтобы интересы отдельных регионов в полной мере учитывались как исполнительной, так и законодательной властью.

Подобное отношение к регионам не случайно. Кроме нежелания столичных чиновников поделить свою власть в пользу регионов, есть еще и политические обстоятельства. Концентрация всей власти в центре была обусловлена объективными условиями становления Украины как независимого государства. Налицо были примеры Молдовы, Азербайджана и Грузии, где возникли очаги сепаратизма. Подобный очаг в течение длительного времени существовал и в Крыму, где антиукраинские силы взяли курс на отделение полуострова от Украины. Только благодаря решительным действиям Президента Украины ситуацию в Крыму удалось урегулировать.

«Крымский синдром» продолжает сказываться и до сих пор, когда отдельные политические силы

усматривают в развитии регионализма угрозу территориальной целостности Украины. Между тем «регионализм» и «сепаратизм» явления противоположные.

Особое значение в этих условиях приобретает развитие органов местного самоуправления. Украина имеет одно из самых либеральных законодательств в этой отрасли. Тем не менее, необходимо констатировать, что уровень развития гражданского общества, да и уровень развития сознания граждан, пока еще отстает от законодательной базы. В странах развитой демократии любой член территориальной общины четко знает, что он — налогоплательщик, что за его средства существует муниципальная власть. Он же и строго следит за тем, как и на какие программы расходуются средства из местного бюджета. Работа органов местного самоуправления находится под жестким общественным контролем. У нас же гражданин участвует в местном самоуправлении только раз в четыре года, в момент выборов. Не отработаны ни система общественного контроля, ни порядок отзыва депутатов, которые не выполняют возложенные на них функции.

С другой стороны, многие еще не привыкли к самому понятию «местное самоуправление», к его роли и функциям. Существующая ныне система формирования местных бюджетов по-прежнему предполагает распределение финансовых потоков не снизу вверх, а сверху вниз — от государственного бюджета к бюджетам регионов и далее — к бюджетам городов, районов, сел. В результате регионы, которые

добиваются роста производства и увеличения сбора налогов, и регионы, неспособные обеспечить финансовую самостоятельность, уравниваются между собой. Подобная «уровниловка» будет сохраняться до тех пор, пока не будет в корне изменена политика по отношению к регионам.

В этом плане заслуживают внимания предложения Союза лидеров местной и региональной власти Украины, которые считают, что для повышения финансовой самостоятельности территориальных общин и регионов необходимо, чтобы городские, районные и областные бюджеты формировались преимущественно за счет собственной доходной базы. Для этого следует на срок от трех до пяти лет установить стабильные отчисления в местные бюджеты от общегосударственных налогов и сборов.

К сожалению, эти нормативы меняются из года в год, что создает существенные проблемы при формировании местных бюджетов. Кроме того, Союз считает, что местные и региональные органы власти должны иметь возможность доступа на рынок кредитного и инвестиционного капитала. Для этой цели на национальном уровне необходимо создать целевой Фонд, который бы осуществлял кредитование местных органов власти, и главное — должна быть обеспечена прозрачность бюджетного процесса в государстве, а распределение средств между регионами и территориальными общинами осуществлялось бы на основе нормативов минимальной бюджетной обеспеченности и минимальных социальных стандартов.

Т. М. ОГДАНСЬКА

ШЛЯХОМ СУЧАСНИХ РЕФОРМ У НОВЕ СТОРІЧЧЯ

Огданська Тамара Миколаївна — керуючий справами виконкому Індустріальної районної ради міста Дніпропетровська, магістр державного управління

Головним напрямком діяльності виконкому Індустріальної районної ради є виконання завдань, визначених у Посланні Президента України до Верховної Ради «Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004рр.», та виконання розпорядження голови обласної державної адміністрації від 20.03.2000 №101-Р «Про організаційні заходи щодо Указу Президента України від 23 лютого 2000р. №276/2000», розпорядження міського голови від 13.04.2000р. №403-Р «Про організаційні заходи щодо виконання Указу Президента України від 23.02.2000 №276/2000 «Про першочергові заходи щодо реалізації Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у ХХІ сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000 — 2004 роки», та

рішення виконкому міської ради від 18.04.2000 №935 «Про реалізацію організаційних заходів щодо виконання Указу Президента України від 23.02.2000 №276/2000 «Про першочергові заходи щодо реалізації Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у ХХІ сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000 — 2004 роки».

На всіх рівнях виконавчої влади ведеться конкретна робота і визначаються орієнтири щодо здійснення визначених заходів.

Одним з найважливіших аспектів економічного зростання держави є виконання пріоритетних напрямків Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у ХХІ сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на

2000-2004 роки» — наголосив у своїй доповіді перед громадськістю області голова обласної державної адміністрації Микола Антонович Швець.

І підтримуючи такий заклик, відповідно до вищезазначених документів виконком районної ради розробив конкретний план організаційних заходів, які затверджено рішенням районної ради від 21.04.2000р. №339 «Про організаційні заходи щодо виконання в Індустріальному районі Указу Президента України від 23 лютого 2000 року № 276/2000».

Рішенням виконавчого комітету від 26.05.2000 №381 «Про реалізацію організаційних заходів щодо виконання Указу Президента України від 23.02.2000 №276/2000 «Про першочергові заходи щодо реалізації Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000 — 2004 роки» затверджено склад групи щодо проведення серед населення та у трудових колективах роз'яснювальної роботи з питань основних положень Послання Президента України та визначено терміни надання інформації про стан виконання організаційних заходів щодо виконання Указу Президента України.

Відповідно розробленим графікам відбулися збори у трудових колективах району з питань роз'яснення пріоритетних напрямків Послання Президента України.

Також, було проведено зустріч з керівниками громадських організацій, релігійних громад з метою вивчення їх позицій щодо основних положень Послання Президента України.

Одним з найважливіших напрямків діяльності виконкому районної ради залишається неухильне виконання питань, які безпосередньо вирішуються фінансовою сферою:

— планування районного бюджету в 2000 році проведено виходячи із реальних показників фінансової діяльності підприємств, на підставі яких формувалася доходна частина. При цьому, в зв'язку з переведенням великих платників податків на обслуговування до податкової інспекції по місту, база оподаткування по підприємствах, які залишилися, недостатня для виконання покладених на районну раду повноважень. В зв'язку з цим доходи районного бюджету в 2000 році включають планову дотацію з міського бюджету на загальну суму 3743,3 тис.грн.- Видаткова частина запланована у межах наявних доходних надходжень;

— при розрахунках видаткової частини районного бюджету, в першу чергу, зверталась увага на забезпеченість фінансовими ресурсами витрат на соціальний захист населення та утримання соціально-культурної сфери, на гарантованому державою рівні. Питома вага цих витрат в бюджеті району складає

96 відсотків від загального обсягу. Одночасно проведена робота по оптимізації мережі бюджетних установ (з початку року закрито два дитячих дошкільних заклада №№ 260, 345 за рахунок заповнення груп по поряд розташованих ДДЗ);

— в районі постійно діє тимчасова районна комісія з питань наповнення доходами бюджетів усіх рівнів, яку очолює голова районної ради Збарашук В.Ф. В ході засідань цієї комісії розглянуто фінансову діяльність більше 50 підприємств, керівникам яких указані як шляхи виходу з критичних ситуацій по розрахункам з бюджетом, так і терміни виконання цієї роботи;

— кошториси бюджетних установ, що фінансуються з районного бюджету, затверджені в установленому законодавством порядку. На протязі трьох місяців з дня їх затвердження райфінвідділом буде вестись контрольна робота по правильності їх складання, приведенню штатних розписів у відповідність до кошторисних призначень та інш.;

— рішенням сесії районної ради «Про бюджет району на 2000 рік» передбачена персональна відповідальність керівників бюджетних установ за приведення в 2000 році наявної мережі бюджетних установ та контингентів, що ними обслуговуються у відповідність до показників бюджету. Це питання постійно на контролі і розглядається на всіх засіданнях виконкому райради при розгляді виконання бюджету району за звітний період;

— за дотриманням бюджетної дисципліни, цільовим та ефективним витрачанням бюджетних коштів постійно здійснюється контроль з боку райфінвідділу, КРУ. Ряд порушень, встановлених в ході ревізії Індустріального району міським КРВ, усунено в термін, згідно до діючого законодавства;

— з 2000 року усі позабюджетні кошти бюджетних закладів включені до спеціального фонду районного бюджету і використовуються за напрямками, передбаченими єдиним кошторисом витрат на утримання установ та відділів;

— фінансовий стан великих платників податків — на контролі відділу аудиту податкової інспекції. Серед проведених заходів по висновках даних перевірок — встановлення контрольних постів на ЛВЗ «Злагода» за участю працівників податкової інспекції та райфінвідділу, з метою погашення підприємством недоїмки в бюджет по акцизному збору;

— при своєчасних розрахунках по захищених статтях видатків районного бюджету, періодично, в межах запланованих асигнувань, виділяються кошти на підтримку комунального господарства району.

Діяльність відділу комунального господарства спрямована на організацію та виконання робіт з сан-

ітарного очищення району, ліквідацію стихійних звалищ, кожнодньового прибирання усіх магістральних вулиць, своєчасний ремонт проїжджих частин доріг, тротуарів, прийняття необхідних заходів, щодо ліквідації підтоплення в районі парку «Дружба», сел.Самарівка, а також благоустрій району.

Станом на 20 вересня поточного року відділом комунального господарства виконані наступні заходи:

- ямковий ремонт внутрішньоквартальних проїздів по вул.Янтарній, вул.Байкальській, вул.Холодильній, вул.Косіора за рахунок районного бюджету;

- за рахунок різних джерел фінансування виконано ремонт доріг на суму більш ніж 170,0 тис.грн.;

- за рахунок міського бюджету відремонтовано 18,9 тис.м² доріг;

- відновлено зовнішнє освітлення по пр.газ. «Правда», вул.Каштановій, вул.Б.Хмельницького, вул.Бугувій, вул.Байкальській, вул.Марко Вовчок, вул.Степана Разіна;

- по вул.Белінського укладено 250п/м водопроводу за рахунок мешканців вулиці;

- вирішено питання газопостачання вул.Верещагіна.

Відділ координації роботи по соціальному захисту населення постійно працює над вдосконаленням та розвиненням форм роботи з соціально-незахищеними верствами населення.

Так, вуло вирішено питання про розширення територіального центру по обслуговуванню пенсіонерів.На додаткових площах планується відкриття відділення тимчасового перебування громадян, які втратили рухову активність, відкриття їдальні та комплексу побутових послуг для малозабезпечених верств населення. Відкрито пункт протезно-ортопедичних виробів, пункт прийому речей колишнього використання, від населення.

Також за звітний термін проведено низку заходів, які дозволили надати допомогу 11630 чоловікам на загальну суму 76,6тис.грн.

Для вивчення матеріально-побутових умов проживання пільгових категорій громадян залучаються фахівці всіх служб і відділів виконкому, а також представники громадських організацій. Обстежено 830 інвалідів Великої Вітчизняної війни і сімей загиблих воїнів, 62 ветерани Афганістану, 272 дитини-сироти та інші.Робота в цьому напрямку триває.

Відділом соціального захисту населення за рахунок фонду інвалідів:

- надана матеріальна допомога для 470 інвалідів війни та вдовам загиблих, на загальну суму 27034,15 грн.;

- проведені компенсаційні виплати 363 чол. на суму 24823,20 грн.;

- проводиться акція «Зір ветерана», видано безкоштовно 160 окулярів, прийнято понад 2200 рецептів;

- отримали безкоштовно санаторно-курортні путівки 99 пенсіонери;

- забезпечені актоотранспортом на пільгових умовах 2 чоловіки;

- забезпечені важливими засобами пересування 37 чол.;

- виплачена компенсація на транспортне обслуговування 65 інвалідам на суму 4821,78 грн.;

- виплачена компенсація на бензин на технічне обслуговування автомобілів 147 інвалідам на суму 9807,67 грн.;

- виплачена допомога сім'ям з дітьми та малозабезпеченим сім'ям.

Центром зайнятості працевлаштовано 355 чоловік. До громадських робіт залучено 66 безробітних та 20 чоловік учнівської молоді. Також за 1 півріччя поточного року пройшли перенавчання та отримали нову або другу професію 102 чоловіки.

Відповідно до рішення виконкому районної ради від 21.04.2000 р. № 335 «Про організацію зайнятості учнівської та студентської молоді в період літніх канікул» та від 26.05.2000 р. № 352 «Про створення спеціального фонду фінансування громадських робіт для учнівської та студентської молоді» складено списки, створено фонд оплати праці неповнолітніх. Сплановано перерахувати: із бюджету району — 2000 грн., із міського бюджету 6000 грн., надходження з обласного центру зайнятості — 10000 грн., а також залучено добровільні внески підприємств району на паритетних умовах.

За звітний термін працевлаштовано — 14 чоловік. Це молодь пільгових категорій — з малозабезпечених сімей, неповних сімей та інші.

Відділ охорони праці при реєстрації колективних договорів підприємств приділяє особливу увагу наявності в них комплексних заходів, які передбачають поліпшення стану умов праці, гігієни та виробничого середовища. Ведеться робота по реформуванню загальнообов'язкового соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності.

Значну увагу приділено такому пріоритетному напрямку, як методичне обслуговування населення. Так, створено акушерсько-терапевтично-педіатричний комплекс для населення селища Самарівка (терапевтична дільниця № 1), що дало змогу раціонально використовувати можливості лікувального закладу і наблизити спеціалізовану медичну допомогу до населення віддаленої дільниці.

По спеціальності «Сімейний лікар» підготовлено 6 фахівців міської лікарні № 6, які працюють це-

ховими та дільничними терапевтами.

Раціональне використання із збереженням гарантованого рівня медичного обслуговування, ліжкового фонду лікарні знаходиться під постійним контролем адміністрації лікарні. План ліжко-днів виконується. Всього в лікарні 620 ліжок.

У кожному відділенні лікарні відкриті палати для медико-соціальної допомоги ветеранам ВВВ та престарілим громадянам. З 10.04.2000 р. по 20.04.2000 р. на базі першого поліклінічного відділення лікарні проведено декаду «Ветеран», під час якої комплексно обстежено 1829 ветеранів ВВВ, у тому числі вдома — 86 чол.. В районному центрі медико-соціальної допомоги проліковано за 1 півріччя 148 чол.

За рахунок притягнених коштів підприємств району придбано: рентгенплівку, рентгенреактиви, лабораторні реактиви, дезінфікуючі засоби (АК комбінат «Придніпровський», ВАТ «Дніпропетровський холодокомбінат», ДРБУ — 60, ВАТ «Променерговузол», Дніпропетровський пивоварний завод «Дніпро», та інші). Лікувально-діагностичне обладнання лікарні підприймається в робочому стані. Проведено ремонт у дитячій лікарні-поліклініці, оперблоці, жіночій консультації, у стадії завершення ремонт діагностичного відділення поліклініки.

В практику діяльності педіатричної служби впроваджено лікувальні технології Гарвардської медичної школи з імунопрофілактики та диспансеризації, що дає позитивні результати. На 40 % знизилася народжуваність дітей з уроджено-спадковими захворюваннями. У школі виховання здорової дитини пройшли навчання 119 сімей. Малюкова смертність знизилася на 13 %.

Медичні колективи району відповідально ставляться до виконання завдань, визначених у Постанові Президента України.

З питань розвитку промислового комплексу доводимо, що в 2000 році на ВАТ «Нижньодніпровський трубопрокатний завод» проведено роботи по вдосконаленню технологій виробництва продукції. Також було виконано роботу по технічному переозброєнню технологічних процесів виробництва.

На ТОВ «Дніпропетровський пивоварний завод «Дніпро» закінчено монтаж автоматичної лінії для розливу пива в комплекті з пастеризаційною установкою (КСГі).

На КП «Дніпромоблі» освоєно випуск нового набору меблів та реконструйовано два види диванів, два види кресел; кутовий диван. Для випуску продукції застосовується синтепон. Також освоєно випуск виробів з відходів.

На ДП «Стиль», КП «Дніпропетровська трикотажна фірма «Дніпрянка» обсяг випуску особливо модних виробів в 2000 році склав 600 шт., розроблено та впроваджено 13 малюнків нових структурних

полотен.

Щодо торговельного та побутового обслуговування населення, приватним підприємцем Чізовим, організовано обслуговування пільгових категорій населення сел Самарівка хлібо-булочними виробами.

В районі зберігається та постійно розвивається мережа підприємств служби побуту, яка має 196 одиниць.

Населенню району надаються соціально-необхідні послуги. В 2000 році відкрито 2 ательє з пошиву одягу, два кіоски з ремонту взуття, 2 точки з послуг фото— та ксерокопіювання.

Виконком забезпечив участь у підготовці та перепідготовці фахівців побутового обслуговування на базі ДДХТУ, «Центр молоді», а також участь у міських конкурсах професійної майстерності працівників сфери побуту.

В 2000 році було здійснено пільгове обслуговування всіх категорій інвалідів, ветеранів ВВВ, людей похилого віку та учасників ліквідації аварії на ЧАЕС — матеріальну та натуральну допомогу одержали більше 3000 чоловік на суму 85000 грн.

Майже в повному обсязі виконані заходи районної програми «Енергозбереження».

Двічі на місяць проводяться наради з керівниками підприємств, ВР ЖЕП, головами квартальних комітетів з питань погашення заборгованості та спожиті енергоносії. На цих нарадах присутні представники ВАТ «Дніпрогаз», «Міськелектромережа».

Було проведено наради з бюджетними організаціями та підприємствами району, з квартальними по населенню приватного сектору.

На нарадах було заслухано керівників підприємств: ВР ЖЕП, ВАТ БМФ «Дніпроважбуд», ВАТ «Нижньодніпровський трубопрокатний завод», ВАТ «Дніпрометиз», АТЗ «Кондитерська фабрика», ТОВ «Дніпропетровський пивоварний завод «Дніпро», КП ДТФ «Дніпрянка», ДДБК — 1, ДБК — 2, молочна фабрика «Рейнфорд», ПТУ — 54, ПТУ — 63, ВАТ ДПМК — 246.

Також за звітний термін заборгованість за електроенергію по промислових підприємствах порівняно з початком року зменшилась на 393,2 тис. грн. і в цілому складає 404.0 тис.грн. За оперативними даними заборгованість за електроенергію поточна, яка своєчасно ліквідується по мірі виставлення рахунків ВАТ «Міськелектромережа».

Реалізуються в районі заходи щодо підтримки малого підприємництва.

Виконком затвердив «Програму розвитку підприємництва в районі на 2000 рік» з метою створення системи підтримки малого підприємництва, посилення його ролі у розвитку виробничого комплексу, насичення товарного ринку.

Службами виконкому постійно надається методична та консультативна допомога, проводиться підготовка пропозицій до відповідних органів щодо надання представникам малого підприємництва спеціальних дозволів.

Виконком активно взаємодіє з підприємцями-виробниками, щодо участі в ярмарках, які проводяться; у вирішенні соціально-економічних проблем району.

Виконком районної ради постійно займається наданням допомоги у розгортанні точок з реалізації, суб'єктами підприємницької діяльності власної продукції; у вирішенні питань, які пов'язані з орендою приміщень.

В районі проводиться робота по розміщенню замовлень на виконання певних робіт представниками підприємницької діяльності різноманітних форм власності. Ці пропозиції розглядаються на засіданнях тендерної комісії. У поточному році на 5 підприємствах розміщено заклади по закупці продуктів харчування для бюджетних установ та проведенню ремонтно-бу-

дівельних робіт у школах.

Для заохочення безробітних до заняття підприємницькою діяльністю щомісячно проводяться семінари, також залучаються на різні курси з наступним працевлаштуванням. Всього працевлаштовано після закінчення курсів, у цьому році більше 100 чоловік.

Поширення мережі весняно-літньої торгівлі дозволяє забезпечити додатковими робочими місцями понад 600 чоловік.

У засобах масової інформації (багатотиражна газета «Придніпровський металург») друкуються виступи керівників виконкому районної ради щодо роз'яснення пріоритетних напрямків Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000 — 2004 роки».

Робота по реалізації організаційних заходів щодо виконання Указу Президента України від 23.02.2000 року № 276/2000 триває і набуває подальшої активізації.

СОЦІОЛОГІЯ

В. Г. ГОРОДЯНЕНКО, О. В. ГІЛЮН, Л. І. ШВИДКА

СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА ПРОМИСЛОВОГО МІСТА І МОЛОДЬ

Городяненко Віктор Георгійович — завідувач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету, член правління Соціологічної асоціації України, доктор історичних наук, професор

Швидка Лідія Іванівна — доцент кафедри соціології Дніпропетровського національного університету, кандидат соціологічних наук

Гілюн Олексій Васильович — доцент кафедри соціології Дніпропетровського національного університету, кандидат філософських наук

Різноманітна соціальна діяльність людей — праця, здобуття освіти, відпочинок, заняття спортом — відбувається у межах певних соціально-територіальних спільнот, які з одного боку є формами, породженими людьми, а з другого — найважливішими умовами їхньої життєдіяльності.

Місто було і залишається однією з соціально-просторових форм існування суспільства, соціально організованим середовищем життя багатьох соціальних спільнот, в тому числі й молоді. Його вплив на життєдіяльність молодого покоління відбувається по багатьох каналах. Перш за все треба назвати екологічні умови міста, які безпосередньо впливають на життєдіяльність молодого покоління, визначають характеристику довкілля, позитивний чи негативний вплив на здоров'я, адаптивні можливості молоді, її трудові та репродуктивні функції. Важливе значення також має характеристика місцевого простору — щгучне оточення, архітектурні особливості, щільність заселення, розміщення об'єктів культурного та спортивного призначення, закладів освіти, які в змозі як забезпечити задоволення багатьох соціальних потреб молоді, її комфортне існування, так і створити значні перешкоди у проведенні вільного часу, здійснити тиск на її свідомість, самопочуття, обмежити задоволення потреб, підштовхнути до негативних вчинків, кримінальної поведінки тощо.

Значне місце у формуванні молодого покоління, здорового у фізичному, психічному та соціальному аспекті, посідають також історичні та економічні фактори. Перші пов'язані з історичним минулим міста, традиціями населення, яке в ньому мешкає, особливостями протікання соціокультурних процесів у праці, сімейно-шлюбних стосунках, на тлі яких відбуваються соціалізаційні процеси, становлення і формування майбутнього громадянина. Другі визначають економічну ситуацію, що складається у місті, яка обумовлює розвиток галузей промисловості, їх форми і спрямованість, формує види власності, створює ринок праці і забезпечує зайнятість населення. Тим самим

вони вносять свій вагомий внесок у формування соціальної структури міста, визначаючи місце молоді в ній, специфіку соціальної мобільності, особливості здійснення професійного росту, кар'єри, формують вимоги до певних професійних та соціальних якостей молодого покоління, їх рівня культури і освіти. Можна також назвати політичні фактори, пануючі у місті, які зумовлюють специфіку формування стосунків між місцевою владою та молоддю, визначають участь молоді у місцевому самоврядуванні та спрямованість молодіжної соціальної політики. Не аби яку роль грають регіональні фактори, які в силу певних причин (нерівномірність розвитку соціальної сфери, відмінності у наданні послуг, розміщенні закладів освіти і культури) ділять місто на різні за значенням райони промислові і навчальні, престижні і непрестижні, центральні і периферійні тощо та розшаровують молодь, що мешкає у цих районах. І, нарешті, треба назвати інформаційні фактори, які зумовлюють процес передачі як наукових знань, символів, так і побутової інформації, і взагалі забезпечують взаємодію людей з найближчим соціальним оточенням у різноманітних видах діяльності, з різноманітними соціальними інституціями, довкіллям. Інформаційний вплив на молодіжну свідомість може мати як позитивний (розширення доступу до культурних цінностей, збагачення життєвого світу молоді, розширення її можливостей для самореалізації, життєвого вибору, спілкування тощо), так і негативний характер (інформаційна перенасиченість, недостовірність, неадекватність інформації, використання її для маніпулювання свідомістю, трансляція негативних цінностей, нав'язування чужих зразків поведінки, соціального досвіду).

Такий розподіл факторів є до певної міри умовним, оскільки у реальній соціальній ситуації вони «працюють» не відокремлено, а тісно взаємодіють, перехрещуються і визначають засіб і стиль життя як в цілому мешканців міста, так і окремих його спільнот, в нашому випадку — це місцева молодь. Вони складають соціальну інфраструктуру міста, що являє собою

певну систему взаємодіючих елементів, які спрямовані на формування можливостей, необхідних для простої і часової організації життєдіяльності молоді, повноцінного буття, задоволення її різноманітних потреб. Тому, на наш погляд, важливим є дослідження особливостей функціонування цієї соціальної інфраструктури, аналіз тих можливостей, які вона надає для відтворення та функціонування молодіжної соціальної спільноти, її соціального розвитку.

Емпіричною базою для такого аналізу послужили дані дослідницького проекту INTAS «Молодь Дніпропетровська. Соціокультурні орієнтації, зайнятість, безробіття, соціальний захист і адаптація» (координатор проекту професор Ліверпульського університету К.Робертс), у рамках якого, з одного боку, була проаналізована ситуація, яка склалася у місті, ті об'єктивні умови, в яких знаходиться молодь, конкретні життєві можливості, яке місто надає своїм молодим мешканцям, а з другого боку — була досліджена практична реалізація цих можливостей у реальному житті молодіжної спільноти, для чого за спеціально розробленою вибіркою наприкінці 1999 року була опитана молодь міста Дніпропетровська (300 чол.). Об'єктом дослідження стали молоді люди у віці 25 років. Такий вибір є не випадковим, оскільки, з одного боку, дослідження молоді у цьому віці фіксує важливий етап у житті молодих людей, який в повній мірі віддзеркалює її прагнення до самовизначення у різних сферах життєдіяльності — трудовій, сімейній, побутовій, особливості формування самостійного способу життя, а з іншого — саме молодь, якій на момент дослідження виповнилося 25 повних літ, особливо наочно втілює всі особливості соціалізаційних та інтеграційних процесів, характерних для суспільств перехідного типу. Нажаль сучасні соціологічні дослідження молодіжних проблем, фіксуючи диференціацію та розшарування у молодіжному середовищі, найчастіше приділяють увагу вивченню особливостей студентства, школярів, молодих підприємців тощо. Менш досліджуваною залишається молодь робітничих професій, молодь старших вікових груп, яка вже має певний соціальний досвід, здобула освіту, визначилася з вибором професії та будує самостійне життя.

Проаналізувавши документи основних організацій, які займаються вирішенням молодіжних проблем: Дніпропетровського Міського Центру соціальних служб для молоді, Міського Комітету у справах сім'ї та молоді, Міського і регіональних Центрів зайнятості, Міського Центру здоров'я, Комісії у справах молоді, освіти, спорту, туризму місцевої Ради народних депутатів, ми можемо зробити певні висновки відносно того соціального потенціалу, який є у місті і може бути використаний для задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб молоді міста.

1. Освіта та професійна кваліфікація.

Місто Дніпропетровськ має розвинуту соціальну інфраструктуру, що надає молоді можливості задовольняти свої потреби у здобутті освіти. Середні навчальні заклади забезпечують набуття молоддю базової освіти, тому їх збереженню і розвитку приділяється особлива увага. У місті функціонують 154 загальноосвітніх шкіл (в них навчаються 128330 чол.), 6 гімназій (в них навчаються 5517 чол.), 4 ліцею (в них навчаються 2850 чол.), 7 вечірніх шкіл (в них навчаються 1949 чол.), 17 приватних шкіл (в них навчаються 850 чол.). Значна увага приділяється також розвитку професійно-технічної освіти, ведеться реформування цієї галузі освіти, яким передбачається створення професійних навчальних закладів чотирьох рівнів: навчально-курсів комбінати, профтехучилища, професійні вищі заклади, центри професійно-технічної освіти. У місті Дніпропетровську вищу освіту можна отримати в 13 державних і 3 приватних вищих навчальних закладах 3 і 4 рівнів акредитації. В 24 навчальних закладах 1-2 рівнів акредитації навчаються біля 14 тис. чол.

Соціологічне опитування засвідчило, що

Таблиця №1 Професійно-кваліфікаційна характеристика досліджуваної групи молоді (у відсотках до числа опитаних)

Професійно-кваліфікаційна характеристика	Кількість відповідей (%)
Керівна посада	6,7
Інтелектуальна, артистична, вільна професія	22,0
Канцелярська робота	7,7
Працівник промисловості	22,0
Працівник сільського господарства	1,3
Інший характер роботи (торгівля та інш.)	15,0

більшість респондентів досліджуваної групи мають загальну середню освіту, яку вони отримали у середніх школах (73,3%), у спеціалізованих закладах з поглибленим вивченням одного з предметів (6,7%), професійно-технічному закладі (12,7%). Слід зазначити, що 7,03% опитаних мають незакінчену середню освіту. 44,0% молодих дніпропетровців навчалися у вищих навчальних закладах, але за різних причин кожна третя молода людина не змогла їх закінчити. 40,0% дніпро-

петровців до 25 років закінчили курси — найчастіше це курси водіїв, дещо рідше — комп'ютерні курси, курси бухгалтерів, діловодства, закрійників тощо. Певна частина молоді (2,3%) вже змогла отримати другу вищу освіту. Як правило ця освіта отримана на контрактній основі. Не є випадковою думка дніпропетровської молоді про необхідність державної підтримки у забезпеченні можливості отримання молоддю сучасної якісної вищої освіти — так вважають 87,7 % опитаних.

Згідно з самооцінкою самих респондентів, певна частина з них добре володіє іноземними мовами та опанувала комп'ютер, тобто має комплекс сучасних знань для успішної професійної діяльності. Так, серед 25— річної молоді Дніпропетровська, на її думку, добре володіють англійською мовою близько 9,0% респондентів. Володіють комп'ютерними знаннями дещо більше — 47,3% дніпропетровців. Але тільки 33,3% опитаних відповіли, що їх робота відповідає здобутій освіті

2.Ринок праці та зайнятість молоді.

Динаміка соціальних процесів, формування нової системи економічних відносин, невизначеність соціально-економічних орієнтирів в значній мірі ускладнює професійне самовизначення молодих людей. Як і суспільство в цілому, так і його молоде покоління відчуває соціальну напругу. Все більш значущою стає проблема зайнятості населення, у тому числі й молоді. За останні 2 роки кількість робітників державного сектору економіки в Україні зменшилася більш, ніж на 2,5 млн. чоловік. По місту Дніпропетровську на 01.12.1999 р. було зареєстровано 13303 безробітних, з них молоді до 28 років — 3175 чол. (23,9%).

У відповідності з «Програмою зайнятості населення» у місті щорічно проводяться заходи, спрямовані на регулювання молодіжної зайнятості, поліпшення її стану на ринку праці. Наприклад, «День зайнятості молоді», основною метою проведення якого є: інформування молоді міста про можливості отримання освіти, праці, знайомство з сучасним ринком праці,

Таблиця №2. Становище молоді на ринку праці м. Дніпропетровська

№ п/п	Показники	Роки	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.
1.	Звернулися у службу зайнятості (чол.)		3929	5133	6614	7663	9606
2.	Відсоток до всього незайнятого населення		39,2	32,5	29,6	27,5	29,5
3.	Працевлаштовано молоді (чол.)		2285	2738	2682	2342	2092
4.	Працевлаштовано в %		58,2	53,3	40,6	30,6	21,7
5.	Звернулося у службу зайнятості звільненої молоді (чол.)		192	332	526	527	498
6.	Випусники шкіл: Звернулися у службу зайнятості (чол.) Працевлаштовано		371 260	296 173	191 116	299 157	284 142
7.	Випусники ПТУ: Звернулися у службу зайнятості (чол.) Працевлаштовано		31 19	107 52	142 46	173 55	124 32
8.	Випусники вузів: Звернулися у службу зайнятості (чол.) Працевлаштовано		448 145	522 152	599 183	645 173	786 144
9.	Безробітна молодь (чол.)		765	1268	2497	4263	3175
10.	Відсоток до всього безробітного населення		53,1	28,6	24,5	25,1	23,9
11.	Молодь, що пройшла перенавчання (чол.)		450	480	400	517	412

Як видно з наведеного вище, серед дніпропетровської молоді виділяються дві групи респондентів — ті, що мають професії творчого характеру, і ті, що мають робітничі професії. Незначна частина молоді займає керівні посади.

особливостями працевлаштування, сучасними професіями, надання необхідної юридичної, психологічної консультації, профорієнтаційної допомоги тощо.

З 1993 року у місті працює Служба добровільної праці, вперше створена в Україні, основне призна-

Таблиця №3. Характеристика зайнятості респондентів з 1991 по 1999 роки (у відсотках до числа опитаних). По кожному року респондент відмічав один найбільш значний вид своєї діяльності).

Види основної діяльності	РОКИ								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Працював (вала) на повну ставку	12,7	20,0	27,3	43,7	51,0	56,0	63,7	66,7	61,7
Працював (вала) на неповну ставку	3,0	2,3	1,7	1,0	1,7	2,3	3,7	3,3	3,7
Мав (ла) випадкові заробітки	1,3	1,3	1,7	2,3	4,0	5,0	4,7	5,7	6,3
Не працював	2,7	2,3	4,7	5,3	5,0	8,3	9,0	10,0	13,7
Проходив службу в армії	1,0	5,7	8,3	7,7	3,0	0,3	0,3	0,7	1,0
Навчався	78,1	55,3	51,7	32,7	27,3	21,3	12,3	7,3	6,0
Інша діяльність	1,3	3,1	4,6	7,3	8,0	6,8	6,3	6,3	7,6

чення якої є організація міжнародних таборів праці, посилення міжнародних молодіжних обмінів.

Разом з тим, слід зазначити, що ситуація на ринку праці не покращується, про що свідчать приведені нижче дані.

У служби зайнятості міста Дніпропетровська в 1999 році звернулося молоді до 28 років у 1,7 рази більше, ніж у 1998 році, однак кількість вакансій зменшилося в 1,1 рази, зросло навантаження на одне робоче місце. Це призвело до того, що, хоча працевлаштовано молоді до 28 років у 1999 році приблизно стільки ж, як і у 1998 році, рівень працевлаштування знизився і складає 21,7% (1999 р.) супротив 30,6 % (1998 р.). У зв'язку з цим можна констатувати, що збільшився період безробіття молоді, повільніше став проходити процес її працевлаштування. Сьогодні на ринку праці міста із зареєстрованих безробітних кожний четвертий — молода людина у віці до 28 років.

Опитування, проведене серед 25-ти річних дніпропетровців розширило нашу уяву щодо становища молоді на ринку праці, доповнило статистичні дані якіс-

ними показниками. Про характер та динаміку зайнятості досліджуваної когорти молоді свідчать дані, приведені у таблиці №3

Доля тих, хто працював на повну ставку (не менш 30-ти годин у неділю) після динамічного росту з 12,7% (1991 р.) до 66,7% (1998 р.) в 1999 році знизилась на 5 пунктів. Дані, наведені у таблиці №3 свідчать також про тенденції зростання за останні 4 роки в досліджуваній когорти молоді долі тих, хто працював на неповну ставку, взагалі непрацюючих, тих, хто мав тільки випадкові заробітки. В той же час слід зазначити, що багато безробітних молодих людей все ж мають певні прибутки, джерело яких вони назвати відмовляються.

Про структурні зміни у характері трудової діяльності досліджуваної когорти молоді, свідчать дані, які наведені у таблиці № 4

Аналізуючи наведені дані можна виділити наступні тенденції:

* зменшення (у 1,9 разів) кількості молодих людей, які працюють на державних підприємствах;

Таблиця № 4. Характер першої та сьогодишньої трудової діяльності опитаної молоді (у відсотках до числа опитаних)

Основні види трудової діяльності	Перша праця	Сьогодишня праця
Своя справа	0,7	3,7
Сімейний бізнес	0,7	2,0
Праця на державних підприємствах або в органах державного управління	74,3	39,7
Праця на приватних підприємствах	15,1	25,9
Праця у кооперативах	5,0	4,7

* зростання (у 1,7 разів) кількості молодих людей, що працюють у приватному секторі;

* зростання (у 3 рази) кількості молодих людей, що працюють у сімейному бізнесі.

Дослідження виявило досить цікавий факт. Так, майже половина опитаних (48,0%), відповідаючи на питання: «Чи були Ви безробітним більше, ніж один місяць?» дали позитивну відповідь. Однак звернулися до служби зайнятості лише 20%, незначна частина оформила виплати по безробіттю. Це може свідчити, по-перше, про незнання певної частини молоді про функціонування таких служб, по-друге, про недовіру молоді офіційним службам зайнятості і по-третє, про думку молоді, що ці заклади не зможуть підібрати гідну роботу, працевлаштувати їх так, як вони цього бажають, тому і не треба гаяти час на звернення до цих служб.

3. Організації вільного часу молоді

В місті Дніпропетровську створена певна структура для проведення молоддю свого вільного часу. У місті функціонує 15 музеїв, 7 кінотеатрів, 7 театрів, 29 Будинків культури, 26 бібліотек, 39 спортзалів, 12 парків, 5 пляжів і 13 дискотек. Більшість з них знаходяться у центрі міста. Функціонують 19 дитячих музичних шкіл, 2 художні школи, 3 спеціалізовані молодіжні бібліотеки. До послуг молоді 23 українських і 10 російських періодичних видань.

Разом з тим, слід констатувати значне зниження

ваних насамперед на сферу розваг. По-друге, слід відзначити значне подорожчання сфери дозвілля, культурно-розважальної галузі. Зниження життєвого рівня більшої частини молоді, жебракування її певної частини в умовах стійкої економічної кризи, з одного боку, різке зниження матеріальних вкладень у культуру та соціальну сферу, з другого боку, комерціалізація сфери вільного часу, з третього боку, природно призводять до різкого погіршення умов і якості проведення вільного часу та відпочинку, в цілому зменшують молодіжні соціокультурні можливості, обмежують доступ молодих людей до сучасних престижних видів проведення дозвілля. Крім того, треба зазначити, що за традицією культурні і спортивні заклади знаходяться у центрі міста, що значно погіршує можливості молоді, яка мешкає у периферійних районах у проведенні нормального вільного часу. Проведене опитування показало, що структура та зміст діяльності молоді у вільний час сьогодні мають свою специфіку.

Як бачимо, найбільш доступною формою проведення вільного часу є заняття спортом (ранковою гімнастикою, біг тощо), систематично ним займається біля чверті респондентів. Біля половини респондентів у вільний час відвідують концерти, театри і кінотеатри, 40,0 % бувають на танцях та вечірках. Приблизно така ж частина опитаних проводить свій вільний час в барах, кафе, ресторанах. Для близько 10,0% респондентів відвідування закладів такого типу стали систематичними. Болільників спортивних матчів у цій

Таблиця №5. Частота занять молоді у вільний час (у відсотках до кількості опитаних).

Види занять у вільний час	Частота занять					
	Не займають ніколи	Менш, ніж 1 раз у місяць	1-3 рази у місяць	1-2 рази у неділю	3-6 разів у неділю	Кожний день
Заняття спортом	44,9	18,0	13,3	9,3	10,7	4,7
Відвідування барів, кафе, ресторанів	48,3	24,7	16,0	7,3	2,7	1,0
Вечірки, танці	61,0	18,3	13,7	6,3	0,7	-
Відвідування концертів, театрів, кінотеатрів	51,7	35,4	9,0	3,3	0,3	0,3
Відвідування спортивних матчів	82,7	8,2	5,7	0,7	1,7	1,0
Відвідування храмів	58,0	32,3	5,7	3,7	1,3	-

відвідування молоддю закладів культури і спорту — за 4 роки в 5-10 разів. Це пов'язано з багатьма причинами, серед яких треба назвати такі. По-перше, різке зниження інтересу молоді до читання художньої літератури, відвідування музеїв, театрів, що пов'язано, як свідчать соціологічні дослідження, із зростанням споживчих настроїв серед юнаків та дівчат, орієнто-

когорті не велика кількість — менш 20,0%. Значною є доля молоді, що відвідує храми — 42,0%.

Для сучасної молоді характерним є проведення відпустки вдома, оскільки вони не мають достатню кількість грошей на повноцінний відпочинок.

4. Молодежна соціальна політика.

Останнім часом в Україні значна увага приділяється-

ся формуванню та реалізації принципово нової державної молодіжної політики, яка спрямована на задоволення інтересів молодих людей, суспільства, держави. Об'єктом соціальної політики є вся молодь, яка за даними Держстата України складає 9,9 млн. чол. (19,5%), або кожний п'ятий громадянин України.

У місті Дніпропетровську соціальна політика відносно молоді проводиться у рамках реалізації Державної молодіжної програми «Молодь Дніпропетровщини» — 1995-2000 роки.

Головна мета цієї програми — створення і забезпечення функціонування системи спеціальних соціальних гарантій та захисту молоді для її становлення, розвитку і самореалізації в сучасних економічних умовах, стимулювання її іноваційного впливу на процеси соціально-економічного розвитку, що відбуваються у місті.

Заходи, спрямовані на соціальний захист молоді, здійснюються за такими напрямками:

1. Зайнятість молоді, поліпшення її конкурентності на ринку праці.

2. Соціальна підтримка молоді, створення умов для її навчання, самореалізації.

3. Підтримка творчої молоді.

4. Організація молодіжного дозвілля.

5. Медико-соціальна допомога молоді, профілактика негативних явищ в молодіжному середовищі.

6. Психологічна, педагогічна, інформаційна допомога молоді.

З метою реалізації цих заходів в місті створені організаційні структури, які функціонують на двох рівнях:

— законодавчому — Комісія у справах молоді, освіти, спорту, туризму місцевої Ради народних депутатів;

— виконавчому — Міський Комітет у справах сім'ї та молоді міськвиконкому, аналогічні центри при райвиконкомах, вузах, Дніпропетровський Міський Центр соціальних служб для молоді, Центри соціальних служб для молоді за місцем проживання, Міський Центр зайнятості, територіальні Центри зайнятості, молодіжні та дитячі громадські організації, різноманітні молодіжні фонди тощо.

Аналіз конкретної діяльності у рамках місцевої молодіжної соціальної політики дозволив виділити три молодіжні групи, по відношенню до яких проводиться диференційна соціальна політика. Це такі групи:

— талановита, обдарована молодь;

— найскладніша в соціальному відношенні група, яку складають молоді люди, які з різних причин не можуть самостійно забезпечити собі нормальне існування в даній соціально-економічній ситуації (інваліди, сиріти, хворі тощо);

— решта молоді.

Пріоритет у соціальному захисті віддається пер-

шим двом групам молоді, при цьому вважається, що посилена підтримка талановитої молоді, з одного боку сприяє розвитку інтелектуального потенціалу молодіжної спільноти в цілому, а з другого, держава, вкладаючи сьогодні кошти у талановиту молодь, створює умови для свого майбутнього існування, буде фундаментом для майбутнього прогресивного розвитку економіки, розробки новітніх технологій, розробки і впровадження іноваційних проєктів у різноманітних галузях життєдіяльності суспільства. Друга група молоді є найменш захищеною у соціальному відношенні. Вона має тенденції до кількісного зростання та якісного ускладнення притаманних їй соціальних проблем і тому потребує особливого ставлення до себе з боку держави, пріоритетному інвестуванні. Що ж до , третьої, самої значної, групи молоді, то її соціальна підтримка в основному стосується забезпечення правового захисту, створення умов для визначення та розвитку здібностей, стимулювання розвитку потреб у самореалізації. Таке становище пов'язано у першу чергу з тяжким економічним станом української держави, падінням виробництва, зламом багатьох об'єктів соціальної інфраструктури, що призвело до значного зниження реальних прибутків основної частини населення, зростанню боргів по заробітній платі, пенсіях, стипендіях та іншим видам соціальних виплат. Зниження надходжень до бюджету різко погіршило фінансування бюджетних організацій освіти, охорони здоров'я, науки, культури. Не дивним є зниження рівня соціально-трудових прав і гарантій саме цієї групи молоді, погіршення її соціальної захищеності. Як показало наше дослідження, а воно торкнулося в основному цієї групи молоді, соціальна підтримка, яку вона отримує, є недостатньою для нормального функціонування цього прошарку молодіжної спільноти.

Як показало проведене опитування, серед працюючих молодих дніпропетровців дві третини мають прибуток до 300 гривень у місяць. Симптоматичними є відповіді респондентів на питання про значимість праці в їхньому житті: тільки 7,3% опитаних вважають, що праця дозволяє їм мати достаток у сім'ї; 35,3% відповіли, що праця дозволяє забезпечити більш-менш пристойне існування; для 25,0% праця в змозі лише забезпечити фізичне існування. Тільки 4,3% респондентів почувають задоволення від самого процесу праці; 3,0% почувають причетність до суспільного життя.

Наведені дані свідчать про низький матеріальний стан дніпропетровської молоді.

Проведене дослідження виявило розшарування цієї, на перший погляд гомогенної групи, що віддзеркалює загальні процеси, які протікають в Україні. Спираючись на дані самооцінки відносно їх матеріального статусу, ми виділили наступні групи (таблиця № 6).

Приведені дані дозволяють констатувати, що менше однієї третини респондентів вважають себе бага-

Таблиця № 6

Групи респондентів у відповідності з самооцінкою їх матеріального стану	Кількість відповідей (в %)
1. Група. "Багаті". Вважають, що коштів їм не достає на все, що вони бажають.	5,0
2. Група. "Забезпечені". Вважають, що на життя в основному достатньо, хоча дорогі покупки їм робити складно.	26,0
3. Група. "Малозабезпечені". Вважають, що живуть бідно і не мають матеріального благополуччя.	30,0
4. Група. "Бідні". Вважають, що коштів достатньо тільки на необхідне, вони повинні жити дуже економно.	26,0
5. Група. "Жебраки". Вважають, що живуть дуже бідно, коштів катастрофічно не достає.	13,0

тими та забезпеченими. Не дивно, що в таких умовах значна частина молодих людей розраховує на допомогу з боку батьків, або прагне знайти підробіток. Як

свідчать отримані дані, матеріальний і майновий статус респондентів в значній мірі визначається не тільки їх власними матеріальними можливостями, а й ресурсним потенціалом їх батьків.

Важливою характеристикою життєдіяльності місцевої молоді є наявність у молодих людей свого власного житла. Серед респондентів-мешканців Дніпропетровська тільки 25,0% мають власне житло, 62,0% мешкають зі своїми батьками, 4,0% мешкають у гуртожитках, стільки ж мешкають у родичів чи друзів, і нарешті, 2,0% знімають житло. Звісно таке становище не може задовольняти молодь, так, згідно з їх суб'єктивними оцінками, повністю задоволений житловими умовами тільки кожний шостий опитаний. Значна кількість респондентів оцінює свої житлові умови як несприятливі і плохі.

Опитування показало, що значна частина не може використовувати навіть ті незначні пільги, що надає їм держава, оскільки нічого про них не знає. Так, на питання «Чи володієте Ви інформацією про законодавчо оформлену систему пільг для молоді?» були отримані такі відповіді: знаю про всі пільги — 3,3%; маю сумніви, що знаю про пільги — 21,3%; не маю ніякої уяви про пільги — 64,3%, важко відповісти — 11,0%. Це красномовно свідчить про загальний рівень інформованості молоді про можливості, які існують у місті, а також про специфіку взаємодії певної частини молоді з молодіжними організаціями, що здійснюють у місті соціальну політику по відношенню до молоді.

На наше прохання респонденти висловили думку про те, які форми державного соціального захисту і

Таблиця № 7 Думка опитаних про гарантії та пільги, які потребує молодь міста (у % до кількості опитаних).

№ п/п	Гарантії і пільги з боку держави для молоді:	Дуже необхідні	Бажані	Не потрібні	Важко відповісти
1.	Гарантії у забезпеченні можливостей здобути доступної якісної освіти.	67,0	22,7	3,0	2,3
2.	Гарантії у забезпеченні доступу до культурних цінностей.	42,7	47,3	5,0	5,0
3.	Гарантії у забезпеченні можливостей для занять спортом.	30,3	52,7	8,0	9,0
4.	Надання податкових пільг для молодих сімей, молодіжних підприємств.	36,0	52,3	6,7	5,0
5.	Адресні дотації молодим сім'ям, наприклад, для сплати за житло.	62,3	29,7	4,7	3,3
6.	Адресні дотації молодим сім'ям, наприклад для сплати за житло.	73,3	23,7	1,0	2,0
7.	Адресні кредити молодим сім'ям, наприклад для купівлі житла.	72,7	22,3	2,0	3,0
8.	Допомога у професійній адаптації та працевлаштуванні.	64,0	29,7	2,7	3,7
9.	Соціально-психологічна допомога.	34,7	50,3	2,3	6,7
10.	Організація безкоштовних консультацій.	41,3	46,7	8,3	3,7

підтримки насамперед сьогодні необхідні молоді. Відповіді представлені у таблиці № 7

Все вищенаведене дозволяє зробити висновок про те, що у місті Дніпропетровську функціонує соціальна інфраструктура, яка надає міській молоді певні життєві можливості для становлення і соціального розвитку. Але, як свідчать дані опитування, вона не відповідає сучасним умовам, які склалися у місті, і не може в повній мірі задовольняти різноманітні молодіжні потреби, сприяти відтворенню та соціальному розвитку як окремої молодої людини так і молодіжної спільноти в цілому. Перш за все це пов'язано з тяжким фінансово-економічним становищем, яке склалося у Дніпропетровську, що з одного боку, обмежує можливості соціальної інфраструктури як у кількісному, так і якісному плані, погіршує її функціонування, а з іншого, не дає можливості проводити у сучасних умовах ефективну соціальну молодіжну політику, виз-

начити молодіжні проблеми як першорядні, у повному обсязі сприяти соціальному розвитку молоді, охопити соціальною підтримкою всю молодіжну спільноту, реально забезпечити реалізацію соціальних гарантій. Тому наше дослідження зафіксувало багато гострих соціальних проблем, які не тільки притаманні сьогодні молодіжній спільноті, а й виявляють тенденції до погіршення. Це такі соціальні проблеми: низький рівень життя, соціального самопочуття, молодіжне безробіття, розшарування молодіжної спільноти, низький матеріальний і майновий статус, відсутність нормального житла. Погіршує становище молоді, ускладнює її інтеграцію і соціальну адаптацію також низький рівень інформованості про наявність та функціонування закладів, що займаються вирішенням молодіжних питань, про ті гарантії і пільги, які вже сьогодні молодь може використовувати для задоволення своїх потреб.

І. М. ПРЕДБОРСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ СУСПІЛЬСТВА

ПРОБЛЕМИ

УКРАЇНСЬКОГО

Предборська Ірина Михайлівна — доктор філософських наук, професор Національної Академії прикордонних військ України ім. Б.Хмельницького (м.Хмельницький)

Процеси, які відбуваються у нашому суспільстві все частіше кваліфікуються як трансформаційні, як за своєю суттю, так і щодо спрямованості. Вони виявляють низку проблем, серед яких: проблема структурного цивілізаційного вибору, відповідність культурно-історичного та модернізаційним перетворенням, адекватність «реформаторської» свідомості цим процесам та ін. Розглянемо деякі з них, щоб виявити специфіку сучасного періоду в історії України. Маються на увазі доглибні структурні трансформації суспільства, які стосуються інституціонального виміру модернізації.

Як можна стисло охарактеризувати сьогоднішнє становище й напрями руху України? Про останню треба говорити як про певне геосоціокультурне утворення, яке з'явилося після розпаду СРСР. Можна розмірковувати про Україну і в іншому плані, але це було б предметом окремих роздумів.

Становище в цілому варто кваліфікувати як невизначене, нестійке й ризиковане. До того ж дуже ускладненим є його розуміння. Здається, що пострадянська доба по кількості міфів перевершила добу радянську. Найбільш показовою тут є уявлення про країну у стані перехідності «від» і «до». Від тоталітаризму, імперії, адміністративно-командної економіки до ринкової, демократичного суспільства й правової держави. Хода здається складною, але необоротною та невпинною. Все, що відбувається, незмінно подається в

реформаторсько-ринковій термінології.

Та твереза оцінка дійсності спонукає до інших висновків. Відбувається не зовсім те, що уявляється. З певністю можна твердити лише про сам факт трансформацій. Але щодо зазначеної вище спрямованості, поступовості, та необоротності виникають великі сумніви.

Аж ніяк не можна говорити про верховенство права в країні, ні про демократичну правову державу. Остання поводить ся зі своїми громадянами не краще, ніж за радянських часів. А правова захищеність людини безпрецедентно погіршилася. Якщо сільське господарство виробило свою продукцію й поставило державі, споживачам, а потім ледве зводить кінці з кінцями через неплатежі, то подібне аж ніяк не свідчить про ринкові взаємовідносини. Продукція просто вилучається, поставляється, а не купується. Ніякого певного курсу, що послідовно витримується й супроводжується системними, цілеспрямованими діями, не існує.

Недоречним є тут образ необоротного поступального руху до визначеної мети. Значно більше відповідає справі метафора небесного тіла, яке, знаходячись між потужними центрами тяжіння, не в змозі стабілізувати свою орбіту. Не тільки зовнішній рух, а й, так би мовити, внутрішня будова суспільства під впливом сил зазнає змін, але переважно патологічних.

В економічній, соціальній, державній, культурній царинах виникають нетривкі, аморфні, спотворені, кентавроподібні форми. Вітчизняний «номенклатурний капіталізм» нічого спільного не має із західним продуктивним підприємництвом. Останнє базується на незалежності економічної та владної сфер. Воно є ризиковим видом діяльності, пов'язаним з конкуренцією перед незалежним споживачем. Вітчизняний «підприємець» здебільшого зберігає владні функції, від споживача не залежить і, отже, майже нічим не ризикує.

І щось подібне на кожному кроку у діяльності Верховної Ради, яка вирішує питання господарського життя типу підготовки енергетичного комплексу до зимового періоду; у діяльності політичних партій, що пристосовуються й вдаються до мімікрії, займаючись плагіатом в галузі ідей, гасел, програм; у діяльності опозиції, що намагається бути водночас і при владі, і в опозиції; у побудові профспілок, що об'єднують і робітників найманої праці, і роботодавців.

І знову порушується питання про необхідність з боку суспільства зважитися на певний варіант структурного вибору. Передовсім це має бути вибір функціонально диференційованого устрою. Вирішальним кроком структурної перебудови поряд із автономізацією окремих сфер (господарства, науки, релігії, освіти, політики, тощо) повинен стати демонтаж фундаментального формо— утворюючого принципу — ідеї побудови «суспільства як держави» і створення життєздатних інституцій громадянського суспільства. Іншими словами, мова йде про радикальне переосмислення ролі держави у рамках соціального цілого, про цілеспрямоване зменшення її ролі у політиці, економіці, присутності у повсякденному житті до розмірів, коли вона буде здатна виконувати ті специфічні функції, які на себе бере.

Тут варто, враховуючи вже згадане гасло про «розбудову державності», повністю погодитися з думкою О.Дергачова й С.Макеєва, що головною загрозою існування України є надто висока залежність суспільства від влади «неефективної, безвідповідальної, такої, що й надалі гнобить суспільство як економічно, так і духовно. Зазначимо, що саме в цій справі визиску представницька та виконавча гілки влади цілком взаємодіють, а судова діє не надто послідовно» [1].

Процеси «відокремлення» суспільства та людини від держави сьогодні відбуваються досить активно, але шляхом переходу в неінституціалізовані та нелегітимні форми існування. Виникає химерний симбіоз офіційного й тіншового. Так, стало вже фактом, що значна частина населення не може сьогодні жити лише на офіційну зарплату. Але люди все ж таки намагаються триматися за свої робочі місця. В чому справа? Насправді вони починають створювати економічні відносини поза основним місцем роботи, «тобто нео-

фіційно, фактично нелегально, нелегітимно з погляду існуючих юридично-виробничих норм...» [2]. Такі процеси, що породжують у даному разі юридично-економічні химери, супроводжуються величезними економічними, моральними та юридичними збитками.

Становище аморфності, нетривкості, проміжних химерних форм не може продовжуватися досить довго з однієї важливої причини. Існування такої суспільної організації є у своїй основі майже повністю «витратним». Вона поглинає всілякі види ресурсів без подальшого їх відтворення. Не тільки у суто економічному аспекті. Поглинається все: уречевлена праця, корисні копалини, людські, духовні, соціальні ресурси. Розтрачуються матеріальні цінності, кваліфікація, інтелектуальний потенціал, працездатність, здоров'я, заощадливість. А ресурси, як добре відомо, — річ обмежена. Тому втримати, законсервувати наявний стан справ у суспільстві на тривалий час неможливо.

Здійснення структурного вибору суспільства здебільшого залежить від наявного соціокультурного середовища. Ситуація в країнах «першого ешелону» модернізації (країн Заходу) суттєво відрізнялася від того, що має місце в країнах «наздоганяючої модернізації». Захід здійснював її на своїй власній культурній zasadі, під впливом внутрішніх суперечностей. Стихийно йшло нагромадження в різних царинах життя певних передумов, сполучення яких й спричинило модернізаційні механізми.

Країни, так би мовити, «наздоганяючої модернізації» знаходяться під сильним тиском Заходу, звідки значною мірою виходять її імпульси. Розвинені суспільства виступають водночас і як зразок, і як зовнішня загроза.

Така ситуація має й свої переваги, й свої вади. Перші полягають у можливості використовувати вже наявні досягнення, а другі — у необхідності пристосовуватися до зразків, що виникли у суттєво інших умовах. Цілком хибною є думка, що здатність до модернізації не залежить від характеру «сприймаючої» культури. Це завжди серйозна соціокультурна проблема. Навряд чи правильно було б класифікувати культури щодо «модернізаційної здатності» на дві взаємовиключні категорії: повне сприйняття або повне відторгнення елементів чужої культури. Тут наявна маса проміжних варіантів. Користуючись майже суто емпіричними аргументами, до «несприйнятливих» типів відносять суспільства Африки, країни ісламу. До «сприйнятливих» — далекосхідний «конфуціанський» регіон. Потенції останнього у даному відношенні найбільш вражаюче продемонструвала Японія. Що ж стосується країн СНД (і в першу чергу — України та Росії), то їх, звичайно, не варто відносити до категорії однозначно «несприйнятливих», але труднощі тут великі й специфічні. Серед найбільш важливих можна назвати такі: низький ступінь самодіяльності

громадянських структур, їх величезна залежність від держави й як наслідок цього намагання здійснити реформи шляхом директив «зверху»; стратифікація суспільства, яку М.Вебер охарактеризував як патримоніальну» й протиставив її відкритій (така стратифікація дозволяє отримувати різного роду привілеї, владу та престиж не через, наприклад, економічні канали, а завдяки причетності індивідів до партійно-державних структур або певних кланів); схильність до цінностей зрівноваженої справедливості; великий вплив обцинних форм діяльності та співжиття; низький рівень правової свідомості в суспільстві; досить поширені стереотипи ізоляціонізму (певна психологічна закритість населення); наявність різноманітних виявів відчуження особистості; певна роль православ'я (на відміну від протестантизму ця конфесія не вважається сприятливим середовищем для існування та поширення модернізаційних цінностей) та ін.

Специфіка модернізаційної ситуації в країнах «другого ешелону», а також зазначені вище перешкоди на шляху трансформації вкрай загострюють потребу у більш-менш надійній та конкретній соціокультурній готовності країн до модернізації. Але питання поки що залишається відкритим. Ніякі апріорні й загальні оптимістичні (або, навпаки, песимістичні) міркування не переконують. Жодні посилання на талановитість народу, на давню історію й славетних предків, багату культуру і т.п. не можуть правити за доказ.

Чи здатне саме дане суспільство, саме сьогодні засвоїти зразки, що запозичені з інших країн? Так стоїть питання. «Цілком обгрунтованим є припущення, — підкреслює А.С.Ахієзер, — що доля модернізації у кожному суспільстві залежить від здатності так інтерпретувати її цінності, щоб вони, з одного боку, зберегли предметну сутність, зміст модернізації, а з іншого, не зруйнували б специфіку, самобутність національної культури» [3].

В жодній сфері суспільства не можна шляхом простого запозичення й прискореного впровадження створити ефективне і раціональне середовище. Безперечно доведено на власному досвіді, що модернізаційні структури, які виникають на силових засадах, не працюють, не виконують свої функції (від «шокової терапії» залишається шок без терапії). Ні ринкова економіка, ні державно-політичні механізми ні в якому разі не є культурно і нейтральними формами, що можуть бути впроваджені де й як завгодно.

І ще про один висновок, що впливає з нашої практики варто згадати. Між економічними процесами й оточуючим культурним середовищем не існує однозначної детермінованості, як вважалося у вітчизняному суспільствознавстві протягом тривалого часу. Тобто не можна твердити, що культура визначає економіку або, навпаки, що економічні чинники в усіх ви-

падках є детермінантами культури. Залежності повинні з'ясовуватися конкретно кожного разу. Поширене гасло: «Передусім — економічні реформи» або «Ринок сам розставить все по місцях» — теоретично безпідставне положення.

Модернізація поряд із перетвореннями технологічного плану та трансформацією соціокультурних інституцій й систем цінностей має ще один напрям свого розгортання. Вона незмінно супроводжується формуванням відповідного їй типу особистості, тобто вона пов'язана з глибокими зрушеннями у світогляді й світосприйнятті людини, зі зміною її ставлення до життєвих проблем, суспільств, соціуму й цивілізації.

Трансформаційні процеси у соціумі можна кваліфікувати (децю перефразуючи думку вітчизняного дослідника М.В.Кузьміна) [4], як його вихід із попереднього стану рівноваги та пошук якісно іншого, нового.

Зрозуміло, що для набуття певної визначеності або нового стану рівноваги потребується деякий час. Чим глибше криза у суспільстві, тим сильніше коливання в межах різних площин, з яких воно складається. Отже, тим більше необхідно часу для досягнення стабільності. Збільшення часу свідчить про менший ступінь стабільності.

Діяльність політиків та державних діячів у момент структурних перебудов має бути послідовною та достатньо тривалою. Небезпечними в цей час є економічні експерименти, різка зміна політичного та економічного курсу. Головна мета на даному етапі трансформування нашого суспільства — «призупинити» дальше розхитування системи.

Часом реформаторами не усвідомлюється та обставина, що події, які відбуваються в країні, є не тільки економічним або політичним викликом. Це — передовсім виклик методологічний. За аксіому має правити теза про те, що не може бути ефективною та продуктивною дія, яка спричинена збитковим мисленням.

Неможливо досягти нової мети старими засобами. Вони повинні слугувати реалізації мети, поза як в протилежному разі відбувається її деформація.

Повернемося до розповсюдженого штампю як політичних конструкцій реформаторів, так і соціального теоретизування щодо спрямованості перетворень від стану тоталітаризму до демократії для того, щоб показати теоретичну хибність подібних уявлень. Вони сьогодні здобули поширення в доповідях, науковій літературі.

Наприклад, в роботі Головахи Є.І., Бекешкіної І.Е., Небоженко В.С. «Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии» [5] таке уявлення зафіксовано прямо у назві.

Якби тільки назвою обмежувалася справа. Але така постановка питання виявляється стрижнем мірку-

вань в інтерпретації того, що відбувається. Насправді маємо справу з типовим й глибоко укоріненим мислительним штампом, сутність якого полягає в редукції багатовимірної події до лінійного образу.

Зазначимо, що ми ні в якому разі не хотіли наводити тінь на кваліфікацію згаданих та інших дослідників. Мається на увазі інше. В дійсності події є багатовимірними. Уявлення про спрямованість переходу від тоталітаризму до демократії — теоретично хибне, поза як антиподом демократії може бути авторитаризм, аристократія. Це — різні позиції.

Взагалі наведений факт відомий фахівцям, які досліджують дані феномени. Питання про тоталітаризм та лібералізм — це питання про ступінь впливу агента, що керує, на систему. А проблеми авторитаризму та демократії заторкують питання про джерело та носіїв влади.

Ці явища, скажімо, лібералізм та демократія у реальній конкретній соціальній стихії можуть сполучатися одне з одним, накладатися, але від цього вони, однак, не стають тотожними. Події, що маються на увазі, повинні бути описані по крайній мірі у двовимірній моделі.

У авторів та реформаторів-практиків відбувається своєрідна лінеаризація. Найчастіше вітчизняні політологи, соціологи розмірковують у такий спосіб: є лінія, траєкторія, кінцевими точками виступають тоталітаризм та демократія, а якоюсь проміжною інстанцією переміщення, що лежить «між ними», є авторитаризм. Фахівцю неважко оживити у пам'яті численні «наукові» міркування щодо неможливості безпосереднього переходу від тоталітаризму до демократії, про неминучість існування на цьому шляху проміжного пункту у вигляді авторитаризму.

На мій погляд, у світлі ідей багатовимірного простору згадані міркування зовсім некоректні. Вони є продуктом редукції, що призводить до лінійного, себто перекрученого образу багатовимірної події. Оскільки дрейф соціуму здійснюється в даному випадку у двох вимірах.

Вже зазначалось, що опозиції сформульовані не правильно. В практичній діяльності теоретична плутанина не забезпечує позитивних наслідків. Поза як, уявляючи, що процеси демократизації само собою мають на увазі лібералізацію, можна отримати лише непередбачений наслідок, що породжує збентеженість, розчарування тощо.

У світлі наведених міркувань провідними методологічними прорахунками вітчизняних реформаторів, на мій погляд, варто вважати: схильність до одновимірного бачення перебігу подій; дотримання детерміністично — прогресистських настанов; ігнорування, а подеколи й повна втрата людського сенсу

перетворень.

Реформи здійснюються у річищі парадигми гарантованого прогресу, виходячи з якої майбутнє сприймається завжди як значно краще за минуле, яке таке, що гарантоване закономірностями суспільного прогресу. Можна сказати, що реформатори «мислять у дусі оптимістичного фаталізму» [6].

Подібні уявлення зумовлюють руйнівну орієнтацію деяких перетворень, позбавляють практичні дії спадкоємності, взаємозумовленості, що, безумовно, завдає шкоди процесам реформування.

Саме парадигмальні засади дій реформаторів-практиків постають сьогодні як конче важлива обставина. Часом навіть більш важлива, ніж конкретні практичні кроки (незалежність, виборне право, приватизація, власна валюта тощо).

Наявність загального правильного плану того, що відбувається, є запорукою коректності усього іншого. Зміна парадигмальних засад у реформаторській діяльності в наш час передбачає визнання: хаосу як більш імовірного стану суспільства, ніж певний порядок; нерівноважності як його природної якості; багатовимірності та людиномірності як фундаментальних характеристик соціальних явищ та подій; наявності можливостей різних шляхів перебігу подій; необхідності врахування особливостей попереднього розвитку та ситуації, що склалася, меж запозичення та впровадження чужого соціокультурного досвіду.

У реформаторській діяльності варто пам'ятати, що втрата доктринального, у даному випадку цивілізаційного бачення проблем, й перехід виключно на мову політики, економіки або права зумовлює і втрату перспективного сенсу реформаторської активності взагалі.

Осмыслиючи у самому загальному вигляді провідні орієнтири реформ в Україні, варто зауважити, що, з одного боку, необхідно прагнути до суттєвого підвищення рівня цивілізаційності, який не може бути зведений до формули «повернення до капіталістичної ринкової економіки». З іншого боку, сучасність (певний досягнутий рівень цивілізаційності) не має єдиного уніфікованого типу. Вона втілюється у різних культурних організаціях. Теперішня геокультурна картина світу схожа на плюралістичний образ дискурсу різних етносів та країн, де кожна має ціннісно — рівнозначні історичні надбання. Потрібно «вписатися» у таку систему. У зв'язку з цим модернізацію іноді інтерпретують як прорив у культурну ситуацію постмодерну. Тому трансформація у межах мультикультурної площини має полягати у визначенні Україною своєї самобутності, ідентичності й подоланні значної існуючої культурної аморфності, маргінальності.

Література:

1. Дергачов О., Макеев С. Три роки української незалежності: тенденції суспільного розвитку // Політична думка. - 1994. - №4. - С.4.
2. Якушик В., Ватсон Ш. та ін. Корупція як суспільний феномен // Політична думка. - 1994. №4. - С. 31.
3. Российская модернизация: проблемы и перспективы // Вопросы философии. - 1993. - №7. - С.4.
4. Див.: Кузьмін М.В. Самоорганізація та соціоеволюція. // Філософ. і соціолог. думка. - № 9-10. - С. 126.
5. Головаха Е.И., Бекешкина И.Е., Небоженко В.С. Демократизация общества и развитие личности: от тоталитаризма к демократии. - К.: Наукова думка, 1992.
6. Россия в условиях стратегической нестабильности (материалы круглого стола) // Вопросы философии. - 1995. - № 9. - С. 7.

О. А. БЕЛЕНКО**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ ТРУДЯЩИХ В
КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ РИНКОВИХ
ПЕРЕТВОРЕНЬ***Беленок Олексій Андрійович — соціолог, Інститут соціології НАН України (м. Київ)*

Невдовзі міне десятиріччя від початку великомасштабного соціального експерименту з трансформації економіки радянського типу в Україні. Але все ще триває розділ колосальної власності, що залишилася у спадок від попередньої держави. Під виглядом виправлення недоліків минулого народ України отримав не належну частку власності, що її узурпувала партійно-господарська номенклатура, а систему несправедливої нерівності, в якій діє аморальний принцип «перемагає сильніший». Елементи демократії у політичній сфері, які мали місце в 90-і роки, не супроводжувалися наданням трудящим України прав господарів виробництва. На базі колишньої держвласності швидко виникли великі приватні капітали, що тепер належать небагатьом «обраним», як правило, тісно пов'язаним із владною вертикаллю.

Переважна більшість населення України не використовує своє право на приватну власність. За результатами всеукраїнського опитування «Права і свободи людини в оцінках громадян України», проведеного у вересні 1999 року Інститутом політики у рамках проекту ПРООН в Україні «Захист прав людини», серед прав, про які знають громадяни, лише 13,8% опитаних назвали право на приватну власність[1].

Парадокс у тому, що капіталізація, «прихватування» та інші елементи «дикого ринку» часто-густо здійснювалися у відповідності до нових законів чи на перетині нормативних актів, або в ситуаціях, не врегульованих у законодавчий спосіб. Самі ж ці нові закони були, з точки зору Загальної декларації прав людини, неправовими. Союзна держвласність юридично була загальнонародною, тобто власністю всіх громадян, які передавали її державі на певних умовах у своєрідне довірче управління. Тому «реформатори» фактично конфіскували власність у мільйонів людей, як працездатних, так і не працездатних, на

користь відносно вузького кола осіб, на що не мали будь-якого права, окрім права сили.

Не секрет, що численні вітчизняні «скоробагачки» швидко піднялися не за рахунок продуктивної роботи та ефективного управління, а переважно завдяки фінансовим аферам, розпродажу та перепродажу природних ресурсів, «економії» на індексації трудових заощаджень громадян, недоплаті найманим працівникам реальної вартості їх праці. В умовах, коли ціни на споживчі товари та комунальні послуги досягли (а іноді й перевищили) світові, ціна робочої сили залишається штучно заниженою.

В теперішній час заробітна плата переважної більшості робітників не може виконувати своєї основної функції — гарантії засобів до існування. Середній її розмір (200 грн. в першому півріччі 2000р.) значно нижчий, ніж прожитковий мінімум (270 грн.). Тобто сьогоднішній розмір оплати праці не може гарантувати робітникам навіть задоволення найнеобхідніших потреб, не кажучи вже про можливість всебічного людського розвитку.

У трудящих на сьогодні відсутні соціальні гарантії у тому обсязі, який забезпечувався державою у дореформенний час і навіть у тому, який декларується нині діючою Конституцією України. Так, наприклад, чи можна говорити про реалізацію права на працю, коли приховане безробіття в декілька разів перевищує офіційно названу позначку у 5% працездатного населення? Офіційно незареєстровані безробітні позбавлені взагалі соціального захисту, тому що не отримують навіть мізерної допомоги по безробіттю.

Поспіхи у реформуванні відносин власності призвели до масових порушень економічних і соціальних прав робітників і службовців, до непрозорості управлінських рішень на недержавних підприємствах для рядових трудівників. Коли «згорають» трудові заощадження, а досягти нового доробу у

найближчій часовій перспективі офіційна економіка не дозволяє, зводиться нанівець сенс праці, обезцінюється життя. Як показують результати всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного в січні 2000р. Інститутом соціології НАН України, переважна більшість (69,7% опитаних) населення вказує на незадоволення своїм становищем в суспільстві, більш ніж 60% опитаних не задоволені своїм життям взагалі, що свідчить про панування в самопочутті людей негативних емоцій. Можна стверджувати, що така ситуація є проявом ефекту соціального виключення, наслідком чого стане утворення в суспільстві груп людей, на яких не впливатимуть суспільно значущі цінності, що в стабільних суспільствах об'єднують людей.

Наслідки невдалого реформування економіки позбавляють просту людину майбутнього, а суспільство через злочинну халатність можновладців губить темпи розвитку. За даними вищезгаданого дослідження, 56,2% респондентів погодилися з тим, що найближчим часом (протягом наступного року) ніякого покращення в нашому житті не відбудеться. Через затяжну соціально-економічну кризу влада загубила один з найголовніших чинників можливого піднесення — позитивні очікування щодо майбутнього, без яких навряд чи можливо відновити майже 2/3 втраченого за роки економічних реформ економічного потенціалу країни.

Динаміка економічного розвитку України під час ринкових реформ є вкрай негативною. Валовий внутрішній продукт (ВВП) за 1990-1995 рр. скоротився удвічі, що відкинуло Україну за рівнем економічного розвитку до рівня 70-х років [2]. В 1996р. ВВП скоротився на 10% порівняно з 1995р. В 1997р. темпи падіння ВВП уповільнилися і склали 3,2% від 1996р. [3], що пояснюється суттєвим скороченням глибини кінцевого падіння. В 1997р. ВВП України склав 38,3% від рівня 1989р. [4] В 1998р. експерти Європейського банку реконструкції та розвитку прогнозували зупинення падіння ВВП в Україні та його зростання на 1,1%. Але всупереч цим прогнозам, ВВП України в 1998р. порівняно з 1997р. скоротився на 1,5% [5]. Не справдилися надії на очікуване зростання ВВП в 1999р. В 1999р. порівняно з 1998р. реальний ВВП склав 99,6% [6]. До кінця 2000р. прогнозується 2%-е зростання реального ВВП [7].

Настав час, на нашу думку, повернутися до ідеї академіка А.Д.Сахарова про синтезний устрій між соціалізмом і капіталізмом, а саме про суспільство вільної праці і демократичного самоврядування. Справжнє обличчя дійсної реформи — зацікавленість людини у результатах своєї праці. Народ по-справжньому отримує владу лише тоді, коли його найширші верстви володітимуть засобами виробництва і результатами своєї праці.

Про успіх будь-яких реформ можна говорити лише тоді, коли їхній позитивний ефект розповсюджується на широкі верстви населення. Жодне репрезентативне соціологічне опитування за останні роки не зафіксувало позитивної оцінки соціально-економічних змін чи надії на досягнення піднесення навіть в віддаленому майбутньому. Чи є сенс продовжувати експеримент, перші результати якого позбавили можливостей будь-якого подальшого розвитку взагалі?

Тому варто чесно визнати помилки першої десятирічки реформ, підвести попередні підсумки приватизації, здійснити перевірку її юридичної коректності та економічної доцільності. Потрібно законодавчо передати засоби виробництва (заводи, медичні і освітні заклади, наукові установи, засоби масової інформації тощо) у власність і управління трудових колективів, що створюють матеріальне і духовне багатство суспільства. Слід максимально сприяти закріпленню у суспільній свідомості наступного орієнтиру: годі працювати на «дядька» (державу, приватного власника, а тим більше — олігарха). Право працівника володіти плодами своєї праці — основне невід'ємне право людини.

Йдеться не про тотальний переділ відносин власності (так званий «червоний реванш»), котрим лякають народ апологети теперішнього соціального порядку, а про повернення, там де це можливо, незаконно привласнених основних засобів виробництва, що створені працею кількох поколінь трудящих з-під одноосібного володіння нових ділків. Поряд із цим можна запропонувати і таку стратегію (яка видається перспективною, з урахуванням реалій): еволюційний перерозподіл додаткового продукту, боротьба за недопущення його використання в якості додаткової вартості, тобто як результату експлуатації. Громадяни та їхні об'єднання повинні самі боротися за свої права — підвищення заробітної плати до рівня вартості робочої сили, а також за підвищення прогресивного податку на надприбутки, який згодом спрямовувався би на покриття соціальних видатків на користь усього суспільства. Робітники мають стати власниками результатів своєї праці і співвласниками підприємств, незалежно від форми власності останніх. Треба на законодавчому рівні зафіксувати норми більшого представництва найманих працівників у радах директорів фірм з метою забезпечення реальної участі робітників і службовців в управлінні власністю.

На порядку денному також — відновлення загальнонародного характеру використання природних багатств, держконтроль над сировинними і енергетичними ресурсами суспільства. Природа України, її ресурси, і перш за все — земля — загальна коштовність всього народу, а не об'єкт зиску нафтогазових «королів» та нових поміщиків. Частина природ-

ної ренти має акумулюватися на рахунках українських громадян, йти на конкретні соціальні програми.

Владі треба негайно виявити політичну волю і віднайти можливості усунути несправедливість, якої дуржава припускається по відношенню до пенсіонерів. Приклад цинічного відношення до людей, що своєю працею створили те національне багатство, яке зараз хаотично розкрадається, морально розбещує молодь і є постійним детонатором соціальних конфліктів. Певна частка доходів від роботи підпри-

ємств в нових умовах господарювання має йти на підвищення пенсій, залежно від реального трудового внеску кожної людини.

Позитивний морально-психологічний клімат в українському соціумі не складеться під впливом абстрактних закликів до злагоди. Він можливий лише у суспільстві соціальної справедливості, якої можна значною мірою досягти за умови забезпечення права громадянина на вільну працю, створений працею прибуток, а відтак — рівень життя, гідний людини.

Література:

1. Права і свободи людини в Україні. - К., 1999. - С. 57.
2. Куценко В., Удовиченко В. Индекс человеческого развития: измерение его основных параметров и пути их повышения // Экономика Украины. - 1997. - №1. - С. 22.
3. Економіка України у 1997 році // Урядовий кур'єр. - 1998. - №33-34, 19 лютого. - С. 12-16.
4. «Экономический неолиберализм уже почти не при чем...» // Трансформация (экономический бюллетень о странах с переходной экономикой): Всемирный банк. - 1998, июнь. - Выпуск 9, №3. - С. 1-6.
5. Європейський банк реконструкції та розвитку: прогнози на 1998 рік // Урядовий кур'єр. - 1997. - № 212-213, 15 листопада; Економіка України у 1998 році // Урядовий кур'єр. - 1999. - №45, 16 лютого. - С. 7-8.
6. Соціально-економічне становище України за 1999 рік // Урядовий кур'єр. - 2000. - № 57, 29 березня. - С. 9-13.
7. К концу года курс составит 6,2 грн за доллар США // «Московский комсомолец» в Украине. - 2000. - № 25 (115), 15-22 июня. - С. 2.

Н . А . ЛИПОВСКАЯ

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ «СОЦИАЛЬНОГО СИРОТСТВА»

(результаты социологического исследования)

Липовская Наталья Анатольевна — доцент кафедры социально-политических дисциплин Академии таможенной службы Украины, кандидат социологических наук

В условиях ценностно-нормативного кризиса, ломки традиционных социальных институтов в современном украинском обществе, в том числе, и кризиса института семьи, остро возникает проблема социального сиротства. Речь идет об одном из признаков, результатов аномийного общества, в результате которого не только «биологические» сироты, дети из неполных семей, но и дети «при живых родителях» отчуждаются от общества, становятся не нужными не только окружающим, но даже и собственным родителям, пополняют ряды бродяг, попрошайек, криминальных подростковых группировок, становятся «детьми улицы». Не углубляясь в теоретическую интерпретацию понятия «социального сиротства», которая без сомнения, должна стать предметом глубокого научного анализа, хотелось бы проиллюстрировать некоторые практические моменты этой актуальной проблемы.

Негативные явления социально-экономического развития Украины в первую очередь сильно сказались на детях. Именно в Украине (по сравнению со странами СНГ) самый низкий процент населения в возрасте до 16 лет. По данным Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ), в **Украине** насчитывается около **16%** таких детей, в то время как в **Белорус-**

сии и России — 22%, в **Латвии — 23%**, в **Эстонии и Литве — по 24%**. [1]

В то же время в Украинском государстве есть достаточное количество возможностей для изменения такого положения. Как отмечено в документах ООН, в Украине сохранилась главная инфраструктура, при помощи которой можно обеспечить интересы детей — развернутая система школ и медицинских учреждений, бесплатное среднее образование. Однако в последние годы и эти положения оказались под угрозой. Государственный бюджет удовлетворяет потребности охраны здоровья только на треть, высокие цены на продукты питания привели к снижению помощи детям в детских садах, начальных школах, практически не осталось молочных кухонь детского питания, очень маленькая помощь женщинам и семьям, которые имеют детей.

Проблема социально-правовой защиты детей путем повышения ответственности родителей в отношении детей является очень важной и сложной для общества, государства, учебных заведений, семьи. Уклонение от воспитания детей, злоупотребление родительскими правами создает угрозу нормальному развитию детей и подростков. А это,

в свою очередь, создает огромную угрозу будущему Украины (экономическому, интеллектуальному, культурному потенциалу державы).

На современном этапе необходим многосторонний подход к проблеме социально-правовой защиты интересов несовершеннолетних. Так, практика свидетельствует: о возрастающей жестокости родителей в отношении детей; о повышающемся травматизме в семьях; о росте подростковой преступности. По данным **обобщения Верховного Суда Украины за 1996 год**, от всех преступлений, которые были раскрыты, и по которым был вынесен приговор пострадало более **7000 малолетних и несовершеннолетних** лиц, причем больше всего от сексуальных преступлений.[2] Разрешение этих проблем кроется в надлежащем воспитании.

Отсутствие в действующем Уголовном кодексе Украины нормы предусматривающей ответственность за ненадлежащее исполнение родительских прав и обязанностей (в форме уклонения и злоупотребления) порождает безнаказанность родителей допустивших противоправные действия в отношении ребенка, способствует росту безнадзорных детей просящих милостыню или совершающих преступления; рост числа самоубийств, среди детей и подростков. Случаев вовлечения детей в преступную деятельность, проституцию, попрошайничество, бродяжничество — много, а фактов привлечения к ответственности крайне мало. Поэтому представляет сложность решение многих организационно-правовых вопросов, борьба с жестокостью родителей, преступностью детей, предупреждением самоубийств. Поэтому государство в тесном единстве с семьей, учебными заведениями, государственными органами и службами должно стать на защиту прав и законных интересов детей.

Ратифицированная Украиной 27.02.1991 Конвенция ООН «**О правах ребенка**» должна стать неотъемлемой частью национального законодательства. Несмотря ни на какие обстоятельства, Украина должна обеспечивать исполнение взятых на себя по Конвенции международно-правовых обязательств по защите прав, чести и достоинства детей в Украине.

Первые шаги уже сделаны. **Конституция Украины** закрепила права детей в ст. 52 «Любое насилие над ребенком и его эксплуатация преследуются по закону». Разработана **Национальная программа «Дети Украины»**, в которой отмечается, что одним из наиболее важных заданий социально ориентированной державы является содействие развитию молодого поколения, удовлетворение его потребностей и исполнение обязательств, предусмотренных ООН о правах детей, Всемирной Дек-

ларацией об обеспечении выживания, защиты и развития детей. Воплощение в жизнь требований, предусмотренных международными договорами, и этой программой потребует от Украины неотложных мер, направленных на решение проблем детей.

Интерес к данной теме был вызван сложившейся ситуацией в сфере воспитания и развития детей. В Национальной программе «Дети Украины» было отмечено, что, уже поступая в школу, 60% детей имеют те или иные нарушения соматического или психического характера. Увеличивается количество детей, которые имеют психоневрологические заболевания (328,8 тысяч), заболевания нервной системы и органов чувств (1,3 млн.). 10% от общего числа детей, которые идут в первый класс общеобразовательной школы, имеют задержку психического развития. У большого количества школьников наблюдается недоразвитость эмоционально-чувственной, интеллектуальной и волевой сфер. Участились случаи нарушения иммунной системы, хронических воспалений бронхо-легочной системы, органов пищеварения и заболевания щитовидной железы.[3]

Плохой контроль, злоупотребление родительскими правами приводит к тому, что среди несовершеннолетних все больше распространяется курение, алкоголизм, наркомания, токсикомания, венерические заболевания, растет угроза эпидемии СПИДа. Учащаются случаи беременности среди несовершеннолетних.

В значительной степени возрастает детская безпризорность, преступность, проституция, количество самоубийств.

Поэтому на данном этапе очень остро стоит вопрос о повышении ответственности родителей за воспитание и развитие детей.

В связи с ухудшением социально-экономической ситуации в стране работники социальных служб, в частности службы по делам несовершеннолетних, обеспокоены ростом подростковой преступности, бродяжничества и попрошайничества среди несовершеннолетних. Данный факт вызван обострением проблемы «социального сиротства» (введение к программе «Дети Украины»), по данным статистики лишь 7% детей оставшихся без родительской опеки — круглые сироты. В духовном развитии детей наблюдается неопределенность жизненных целей, девальвация общечеловеческих и культурно-национальных ценностей. Актуализируются проблемы культуры общения, адаптированности детей к образовательно-воспитательным коллективам. Как одну из причин сложившейся ситуации мы решили рассмотреть причины увеличивающихся бракоразводных процессов, так как нельзя

недооценивать влияние последствий развода на психику ребенка. Потеря одного из родителей всегда оставляет глубокий след в памяти ребенка, что может вызвать в последствии необратимые тенденции в его становлении как личности, как человека и как семьянина. Никто не ставит под сомнение тот факт, что дети из неполных семей более склонны к правонарушениям и преступлениям.

Предлагаемое исследование направлено на выяснение основных причин разводов, а также на исследование положения детей при разводах.

В результате проведенного исследования можно сделать следующие выводы. Наиболее критические периоды в супружеской жизни 2-5 лет (28,57%). Можно предположить, что в данный период вступает в действие принцип «достигнутой цели», т.е. происходит переоценка ценностей на первый план выходят качества, связанные с семейными отношениями (постоянство, хозяйственность, терпимость, тяга к семейному уюту и т.п.), притирка характеров. Основными причинами разводов в данный период выступают психологическая несовместимость (48,08%), а также измена (32,69%) и бытовая неустроенность (19,23%). Инициаторами разводов в данный период выступают в основном женщины (70,37%), что составляет 28,36% относительно других периодов. Как правило, дети в случае развода остаются с матерью в 39,1% случаев неработающими, и поэтому не имеют достаточного образования для профессионального роста. При существующей социально-экономической ситуации дети остаются предоставлены сами себе, что негативно сказывается как на их образовании, так и на их поведении (в последнее время наблюдается резкое увеличение бродяжничающих детей, «детей с ключами на шее»). По данным статистики, современная женщина тратит на воспитание ребенка 16 минут в рабочий день и до 30 минут в выходные дни. Естественно, что это отражается на духовном, моральном состоянии детей.

В период 6-9 лет основной причиной разводов остаются «несовместимость» (34,69%) и «измена» (32,65%). Необходимо отметить постоянный рост разводов по причине «алкоголизма» (28,85%) по сравнению с предыдущим периодом 17,31%, данный процесс продолжается до периода 10-15 лет совместной жизни (32,69%), преодолев этот рубеж, мы наблюдаем спад, так в период 15-20 лет совместной жизни (5,77%), 21-25 лет (5,77%), 26-30 лет (5,77%). Основной возраст разводящихся в данный период 26-30 лет (34,69%) у мужчин и 39,58% у женщин. Инициатором развода выступают, как правило, женщины — 82%. Основной причиной разводов является постоянное ухудшение социально-экономической ситуации в стране. Как послед-

ствие данных процессов мы наблюдаем рост преступности, наркомании и алкоголизма.

Следующий период, сильно выделяющийся на общем фоне — 10-15 лет совместной жизни. Первенство среди причин занимает «алкоголизм» (41,46%), далее идет «несовместимость» (34,15%) и «измена» (26,83%). По остальным причинам цифры довольно незначительны по сравнению с указанными, такие как: «бытовая неустроенность» (4,88%), «наркомания» (2,44%). Основной возраст разводящихся в данный период 31-35 лет для женщин (61,54%) и для мужчин (44,44%). Инициаторами разводов выступают, в основном, женщины (69,05%). Для мужчин это пиковый возраст (30,95% относительно женщин), по отношению к другим периодам совместной жизни это составило 25%. Дети остаются с матерью в 83,33% случаев, с отцом — в 5,56% случаев, что составляет 100%. Относительно других периодов; место жительства ребенка не определилось в 11,11% случаев развода. Факт роста разводов по причине алкоголизма обусловлен тем, что в данном возрасте большинство людей не могут найти работы по своей специальности, изменить свой образ жизни. Другая часть — в связи с изменением привычного уклада жизни, ценностных ориентаций, связанных с основной работой, стараются уйти от жизненных проблем и нишей, где они могут укрыться, становится состояние алкогольного или наркотического опьянения.

Основной причиной разводов в период 16-20 лет совместной жизни выступает «несовместимость» — 43,75% разводов, далее идет «измена» (31,25%), алкоголизм уходит на третье место (18,75%). Вообще необходимо отметить довольно резкое сокращение разводов после 15-ти летнего рубежа, так они составляют 8,7% относительно других периодов. Вызывает интерес большое количество разводов по причине «несовместимости», так как после пятнадцати лет совместной жизни люди понимают, что не могут жить вместе. Основной возраст разводящихся в данный период 36-40 лет для мужчин (42,86% относительно других периодов, что составило 20% относительно других возрастов) и женщин (40% относительно других периодов, 27,27% относительно других возрастов). Инициаторами выступают в основном женщины (62,5%). Дети в этот период остаются также с матерью (80%), не определено (20%). Дети в этом возрасте родителей в основном уже могут сами определять, с кем им жить.

В период 21-25 лет, основными причинами разводов выступают «несовместимость» и «измена» (33,33%), алкоголизм (22,22%), а также болезнь супруга (11,11%), в общем, в данный период раз-

водится 4,89% супругов. Инициаторами разводов выступают мужчины, это единственный период, когда инициаторами выступает большинство мужчин (66,67%), тогда как женщины выступают инициаторами лишь в 33,33% случаев. Дети остаются с матерью (60%), место жительства не определено у 40% детей, но в этом возрасте дети, как правило, уже достигают совершеннолетия. Данный факт можно рассматривать как положительное качество мужчин, которые меняют семью, не особо травмируя детей. По мнению психологов, в данном возрасте происходит смена мировоззренческих позиций, переоценка ценностей и подведение жизненных итогов, что не всегда благотворно сказывается на брачно-семейных отношениях. Как мы видим, в данный период проблемы семьи определяет духовное состояние человека, т.е. возникает необходимость появления сдерживающих факторов, одним из которых могла бы выступить религия.

Следующий период — наиболее стабильный — 26-30 лет совместной жизни, относительно других периодов количество разводов составляет лишь 4,35%, окончательно разведено из которых 50% семей, не разведено 37,5% и думают 12,5% супругов. Инициаторами выступают, как правило, женщины — 87,5% исков, что составило 5,22% относительно других периодов, можно увидеть некоторый рост женской инициативы по сравнению с предыдущим периодом (2,24%). Дети остаются с матерью в 50% случаев, что составляет 1,49% по отношению другим периодам, тогда как место жительства не определено у 50% разведенных родителей, что, в свою очередь, составляет 10,53% по отношению к другим периодам. Обращаясь к вопросу о причинах разводов в данный период, необходимо отметить тот факт, что имеют место практически все причины, такие как алкоголизм и несовместимость (37,5%), бытовая неустроенность, болезнь супруга и измена (25%), лишение свободы (12,5%), наркоманы практически не доживают до такого возраста, поэтому по данной причине разводов не зарегистрировано. Особое внимание привлекает рост разводов по причине болезни супруга. Их количество относительно других периодов составило 40%. Основной возраст разводящихся 50 лет и выше 85,71% и 41-45 лет (14,29%), эти данные верны как для женщин, так и для мужчин.

Анализ причин распада браков до 1 года показал, что основными причинами выступают алкоголизм, несовместимость и измена (33,33%), а также бытовая неустроенность (11,11%). Возникает вопрос: как можно выйти замуж за алкоголика или человека с неподходящими качествами характера? Возраст разводящихся мужчин 21-25 лет (66,67%), 46-50 лет (22,22%), а также 51 и выше

(11,11%). У женщин эти цифры практически те же. Окончательно разведено более половины супругов (66,67%), не разведены 33,33%. Инициаторами разводов в большинстве случаев выступают женщины (75%), мужа в 25% случаев.

Таким образом, на основе проведенного исследования можно сделать следующие выводы: как мы и предполагали, существуют критические периоды в супружеской жизни, такие как 2-5 лет, 6-9 лет и 10-15 лет. Основываясь на полученных данных, мы можем сказать, что преимуществом во время разводов в отношении детей пользуются, как правило, женщины. Подобное положение вещей не всегда идет во благо ребенку. Как мы видели, большинство женщин не располагают достаточной материальной базой и перспективами профессионального роста для всестороннего развития ребенка, о чем свидетельствует тот факт, что довольно часто детей оставляют с безработными родителями, родителями без перспектив, что способствует увеличению детской преступности, бродяжничества и попрошайничества.

В соответствии с Национальной программой «Дети Украины» — большую актуальность представляют и объективные причины резкого снижения физического, психического, социального и духовного здоровья подрастающего поколения, в том числе социально — экономическая ситуация, экологические проблемы, критическое состояние относительно обеспечения детей рациональным питанием, слабая материально-техническая база системы охраны здоровья и образования. Коммерциализация социальной сферы ограничивает доступ детей к внешкольному образованию, удовлетворению их культурных интересов и спортивно-оздоровительных потребностей.[4]

Улучшение условия развития детей должно рассматриваться как условие социально-экономического и демографического будущего, как проблема национального значения, требующая первоочередного решения.

В Национальной программе отмечается, что семья остается той природной средой для физического, психического, социального и духовного развития ребенка, его материального обеспечения, и несет ответственность за создание соответствующих условий для этого. Семья должна выступать основным источником материальной и эмоциональной поддержки, психологической защиты, агентом первичной социализации, интернализации национально — культурных и общечеловеческих ценностей. В первую очередь семья должна приобщать детей к образованию, культуре, прививать общечеловеческие нормы общественной жизни. Основными методами сохранения и укрепления здоровья в ус-

ловиях семьи, должна стать профилактика заболеваний и соблюдение определенных гигиенических правил в повседневной жизни, оптимальная физическая активность, закаливание организма, полноценное питание, предотвращение вредных явлений алкоголизма, курения. Все государственные и общественные институты должны поддерживать усилия родителей или лиц, которые их заменяют, направленные на обеспечение соответствующих условий для воспитания, образования, развития здорового ребенка.

Таким образом, в современных условиях именно общественные институты и организации в качестве одной из первоочередных задач должны решать проблемы подрастающего поколения, будущего Украины.

Литература:

1. Вінгловська О. Діти України потребують правового захисту // Право України. - 1996. - №4. - ст. 31.
2. Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1996) / Відповідальний ред. В.Т. Маляренко. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - С. 28.
3. Указ Президента України. Про Національну програму «Діти України» від 18 січня 1996 року 63/96.
4. Указ Президента України про Національну програму «Діти України» від 18 січня 1996 року.

Ф І Л О С О Ф І Я

Ю . П . СУРМИН

УКРАИНА : ПОСТМОДЕРНИСТСКИЙ ДИСКУРС В ЗЕРКАЛЕ
СОМНЕНИЙ

Сурмин Юрий Петрович — заведующий кафедрой философии и социологии государственного управления Днепрпетровского филиала Украинской Академии государственного управления при Президенте Украины, доктор социологических наук

Постмодернизм представляет собой сложное и довольно популярное философское течение, сущность которого весьма неоднозначно оценивается различными авторами. Одни считают его философической вершиной современности [6], другие — испугом уставшего рационального сознания, другие видят в нем реакцию на трагедии XX столетия, а третьи — способ правки горбатого, т.е. исправления рационалистских методов, схем познания и моделей практической деятельности. Как бы там ни было, но постмодернизм довольно быстро преодолел дистанцию от самого себя как предмета осмысления до себя как метода видения реальности.

Постмодернистский дискурс сложных проблем современного общества в последние годы становится очень популярным и даже модным. Это связано с несколькими обстоятельствами.

Во-первых, с началом великого исторического перелома в развитии человечества, связанного с его вступлением в качественно новую фазу постиндустриальной информационной цивилизации [1]. Сущностной основой этой цивилизации становится не факт действительности, создающий базис для рациональности, а факт сознания, виртуальный факт, который характеризует главное содержание этого общества — информационные потоки и творческие процессы. Он одновременно выступает отражением социума и его творением. В таком обществе детерминация уходит на второй план, а вероятностное, стохастическое и ситуативное становится проявлением некоторого многообразия, которое становится невозможно уложить в прокрустово ложе однозначности.

Во-вторых, к концу двадцатого века разразился мощный кризис рационализма во всех его проявлениях, как кризис рациональной методологии, философии и рациональной социологии. Особенно разрушительным оказался кризис марксизма как одного из значительных воплощений рационализма. Этот кризис привел человечество к осознанию

того, что рациональная философия и методология совершенно беспомощны при осмыслении и безопасном преобразовании мира. При этом они сами изживают себя благодаря своему стремительному и безудержному росту. С рационализмом случилось то, что неоднократно случалось в самом рационализме. К примеру, гелиоцентрическая космологическая картина Коперника «уронила достоинство» геоцентрической системы Птолемея, а последняя не менее жестко обходилась с мифологическими картинами мира, использовавшими для объяснения вселенной космической зоопарк из китов, черепах, рыб, слонов и т.п. Схематизм, асимметричность оппозиций, логоцентризм и другие «грехи» рационализма сформировались и обнажились настолько рельефно, что стали видны и понятны. Маска красавца упала с него и обнажила безнравственного урода.

В-третьих, свершились масштабные трагедии цивилизации, которые были вызваны к жизни безудержной гонкой воплощения в жизнь радикальных рациональных проектов, которые разрушают сами основы существования цивилизации. Человечество со страхом заглянуло за ту страшную грань, в ту потусторонность, за которой ничего нет.

В-четвертых, произошло значительное усложнение современного общества, которое обрело полиаспектность и многообразие, что предопределило беспомощность сложившихся познавательно-методологических систем. Пошатнулась вера в человеческий разум и правильность самих принципов рационального познания.

Ныне постмодернизм как социально-философская оппозиция рационализму напоминает быстро подрастающего подростка, который ненавидит достоинства своего рационального оппонента, но скрыто подражает ему, пытаясь сформировать своё всеобъемлющее мировоззрение. Оно, конечно, основывается на принципах плюрализма, и отказа от рационального. Оно выходит за пределы всего

множества сложившихся схем, алгоритмов, процедур, предопределяя трансгрессивную революцию, как решительное преодоление рациональности, исказившей, запутавшей, засорившей культуру [4].

Постмодернизм отнюдь не может отменить познание. Он пытается преодолеть уродство в нем рационалистического схематизма, предлагая деконструкционизм как радикальное переосмысление метафизической традиции Сократа-Платона-Аристотеля-Декарта-Канта-Гегеля-Маркса. Его главной целью становится деструкция, т.е. новое прочтение, переосмысление метафизики Запада [6; 282-283], презентация, т.е. представление некоего изначального, первичного смыслового содержания с абсолютной полнотой этого изначального смысла [8; 239].

Украина: её судьба, сущность, перспективы и проблемы становится предметом социально-философского осмысления. Предпринимаются многочисленные попытки понять специфику социально-политической её трансформации и выбора пути развития [9], социальных перемен [10, 11], реализации механизмов наследственности [5]. Однако большинство работ, посвященных сущности и судьбе Украины, созданы в русле рационалистической традиции. И обнаруживают полную беспомощность. Это свойственно для таких доктрин, как теория «демократической трансформации», «демократизации украинского общества», «национального возрождения», «украинской капиталистической революции», «рыночной трансформации», которые располагаются на правом идейном фланге. Не составляют исключения и теории левого фланга: «структурного кризиса Украины» и «антикриминальной революции», которых единит с правыми доктринами рациональная составляющая, основанная на догматизме, схематизме и жестком детерминизме. Каждая из этих доктрин значительно уступает по силе осмысления украинской судьбы иррациональной поэтической форме, которую продемонстрировал во всей своей трагической красоте потомкам гений Тараса Шевченко в «Заповіті» и «Зверненні до українців». Лишь немногие исследователи пытаются преодолеть логоцентризм и выходят на постмодернистский дискурс Украины.

Удачные и неудачные поиски моделей судьбы Украины наводят интерпретирующий разум на несколько ключевых положений, которые не только делают дискурс постмодерна к Украине возможным, но и необходимым.

По нашему мнению, Украина как объект интерпретации отличается настолько огромным природным, социальным, региональным, этническим и иным разнообразием, что её невозможно правиль-

но понять посредством применения к ней только одной доктрины, и тем более какой-либо линейной схемы. Естественная гетерогенность страны, государства, общества требует применения в её осмыслении принципа дополнительности.

Другой аспект проблемы заключается в том, что Украина находится в состоянии своеобразного перехода из точки «А» в точку «Б». При этом принципиально неопределимыми являются как точка исхода, так и точка вхождения и само содержание этого движения. Т.е. точки и траектория являются размытыми и неоднозначными. Для коммуниста, демократа, националиста, верующего и представителей других мировоззрений свойственна своя интерпретация перехода, который они соответственно называют переходом к коммунизму, демократии, национальному возрождению, духовности и т.д. Каждая из этих интерпретаций не лишена здравого смысла. Но даже самые ортодоксальные носители указанных мировоззрений всегда признают несовершенство своих моделей, добавляя фразы: «...вот, если бы...»; «...за исключением...»; «...это не совсем чистый переход...» и т.д. Таким образом, мы сталкиваемся с необходимостью применения принципа неопределенности в осмыслении судьбы Украины.

Неопределенная переходность общества требует квалификации его состояния. Если попытаться сделать это, то неизбежно приходишь к выводу о том, что системный подход здесь оказывается совершенно беспомощным. Ибо система, как справедливо пишет С.А. Кузьмин: «Это тот объект, который обладает спонтанностью существования среди других объектов и своими собственными закономерностями развития, отличными от закономерностей развития, как его собственных отдельных элементов, так и других независимых объектов [3; 6]. Т.е. категория система отражает довольно жесткие, структурированные и завершенные реалии, что плохо соответствует природе быстротеменяющихся, динамических процессов современного общества.

Отсюда неизбежен вывод о том, что базовой категорией переходного общества должна быть только категория «хаос», которая изначально отвергается рациональным сознанием. Дело в том, что рационалист обычно трактует хаос как неопределенность, т.е. то, за что не может даже зацепиться взыскующий разум. Однако гносеологическая специфика данной категории заключается в том, что категория «хаос» позволяет идти по болоту, а категория «система» обязательно предполагает хоть какую-то гать, которую называют системой.

Волею исторической судьбы термин «хаос»

наиболее адекватен нашему обществу в том античном его смысле как сущностный беспорядок, как беспорядок-логос, как «великая бездна, полная творческих сил и божественного семени, как бы единая беспорядочная масса, тяжелая и темная, смесь земли, воды, огня и воздуха». Эта наполненная бездна, содержащая в себе осколки прошлого мира и зародыши будущего, неопределенная с точки зрения покоя, постоянно кипит, видоизменяя не только свою форму, но и элементы генотипа.

Если отбросить наивность древних относительно божественной природы хаоса, то перед нами останется удивительно диалектическое его понимание. Хаос в транскрипции древних греков гораздо эвристичнее для науки, чем такие термины XX столетия как «неопределенность», «энтропия», «негэнтропия» и др. Формулируя их, человеческая мысль лишь скользнула по поверхности хаоса, забыв наивную гениальность античности о том, что хаос не сводится к распаду и деградации. Он вместе с ними неизбежно содержит элементы созидания, гены нового. Хаос — это не аннигиляция социума, не его превращение в ничто, а балансирование на некоторой грани между бытием и небытием общества. Он обеспечивает расковывание жестких структур, обретение их элементами большого числа степеней свободы, что в конечном итоге является важнейшим условием естественного обновления. Синергетический подход к хаосу ассоциируется с понятием случайности, с хаотическим разнообразием флуктуаций, хаотическим отклонением параметров от нормы, в основе хаоса лежит активное начало [1; 200].

Нынешние общества, образовавшиеся на обширных пространствах Евразии, вполне можно рассматривать как хаос социумы. В этот сложный и трагичный класс обществ их объединяют следующие признаки:

Во-первых, «размягчение», «разрыхление», разрушение и деградация прежних экономических, политических, социальных и идеологических систем, структур, норм, институтов, ценностей и т.д. Происходит гибель огромной и уникальной цивилизации. И носит она всеохватывающий характер: останавливаются совсем недавно работавшие гигантские заводы, порастают травой их дворы, ветшают здания, и все более напоминают пирамиды далеких инков. Вслед за экономикой тонут социальные гарантии и институты в волнах безденежья. Аномия, маргинализация, бездуховность, малодушие и безверие охватывают миллионы людей. Все это создает ощущение вселенской катастрофы, апокалипсиса, от которого «не спрятаться, не скрыться».

Во-вторых, неопределенная переходность, т.е.

ясно, что эти общества к чему-то переходят, но непонятно, к какому типу социально-экономической системы идет этот переход. «Семя богов» еще не оплодотворило всю реальность хаоса, а там, где это произошло, беспорядочно мечутся зародыши будущего мира. Его контуры еще не видны. Будущее — неопределенно. И поэтому в полном соответствии с греческой мифологией из хаоса могут появиться как благородные титаны, так и уродливые и лишённые нравственного начала циклопы. Кстати, роль модели будущего в хаос социуме играет миф «как в цивилизованных странах», — именно так хотят жить жители хаос социума. Однако их представления часто не имеют ничего общего с цивилизованными странами и строятся по принципу наоборот, обратно отражают привычную реальность.

В-третьих, созидательные начала и источники развития в обществе хаоса еще не сформированы, они находятся в нем как бы во впрыснутом дисперсном состоянии. Здесь не счесть числа пророков и мессий, оракулов и вождей, прожекторов и авантюристов. Политических партий насчитывается несколько десятков. Но пророки — мелки, мессии — недееспособны, оракулы — бредливы, вожди не знают управленческой азбуки, а партии малочисленны и в большинстве своем неведомы народу, с равнодушием вззирающему на почти биологическую конкуренцию той непутевой своей части, которая объявила себя элитой. Лишь прожекторы да авантюристы настоящие. И все эти элементарные заряды не могут соединиться в совокупный объект социального движения, бестолково толкуются и мешают друг другу. Творческая энергия прогорает, используется крайне неэффективно. В лучшем случае на создание нескольких часов социально-психологической напряженности, а в худшем — на разрушение чего-либо, признанного несоответствующим собственным инверсивным представлениям о цивилизованности. Неупорядоченность хаос социума столь велика, что не успевают сложиться флуктуации, очаги концентрации творческой мысли, а тем более дела.

В-четвертых, характерной особенностью этого общества выступает разрыв социальных связей, когда люди выталкиваются из общностей: семей, коллективов, профессиональных и этнических групп. Рост разводов, самоубийств, безработицы, интенсивная вертикальная мобильность вниз, разрушение традиционно крепких трудовых коллективов приводит к двум последствиям, с одной стороны, начинают угасать признаки общества, которое становится социумом одиноких людей, а, с другой стороны, негативный заряд нерешенных проблем впрессовывается в общности. Отсюда

хаос-социум напоминает физическую плазму — поток электронов и ионов, только в данном случае это социальная плазма, электронами которой выступают одинокие люди. Для социальной плазмы свойственны подобные же проблемы, что и для физической, но в своей природной специфике. Здесь также идут процессы поляризации, плазменные колебания и взрывы.

В-пятых, хаос социум — это тотально фантомное общество, которое заполнено двумя видами фантомов: фантомами прошлого и фантомами будущего. На фантастической его сцене вместе с современниками действуют персонажи прошлого: Ленин, Сталин, князья и гетманы, цари, и бояре. Они накладывают на общество каждый отпечаток своего времени, своей личности и психики, что создает ситуацию безвременья. Хаос социум — это общество, потерявшее свое настоящее время. Оно напоминает инвалида, страдающего от фантомных ощущений и болей. Все боли прошлых времен постоянно всплывают в нем и пульсируют страданиями настоящего. С другой стороны, действуют и фантомы будущего в виде картин не произошедшего. «А как бы мы жили сейчас, если бы не горбачевская перестройка!?» — с горечью думают миллионы людей. Таким образом, нити фантомных недуг прошлого и будущего опутывают организм хаос социума, паталогизируя его настоящее бытие.

В-шестых, существенной чертой данного общества выступает развитие в нем социального безумия как специфической социопатии, выражающейся в массовой дезориентации людей в условиях ценностно-нормативного распада. Оно проявляется в виде различного рода нетерпимостей: социально-классовой, национальной, бытовой, идеологической; в форме безрассудных действий и социального бреда, в потере ориентиров, маниакальности, например, в мании величия и др.

Интерпретация современного украинского общества как хаос социума выдвигает на первый план проблему его объяснения. Постмодернизм позволяет не только понять, почему сложился украинский хаос, но и выяснить каковы источники и перспективы его бытия.

Дело в том, что украинское общество в ходе довольно длительной истории пережило три псевдоморфозы, под которыми понимается воздействие на систему чужеродных факторов, которые препятствуют развитию её собственных созидательных сил. Следует заметить, что эти факторы трансформируют систему и вносят в неё чуждое ей содержание. Социальная система начинает напоминать человека в одном из фантастических фильмов, органы которого постепенно заменяются искусственными, что постепенно приводит к перерождению

этого человека в робота. Чем слабее тот изначальный социум, на который угнетающе воздействуют социальные факторы, тем трагичнее от этого последствия.

Однако жизнь этого социального организма держится на сопротивляемости чужеродной внешней и внутренней среде. Но на определенной стадии неизбежно псевдоморфозы могут привести к тому, что угасают сами внутренние источники развития социума. И тогда наступает довольно длительная эпоха отдыха социальной материи, формирование новых флуктуаций, накопление которых приводят к так называемой трансгрессивной революции, снимающей остатки псевдоморфоза и открывающей дорогу для развития уже принципиально новой системы.

Украина как сложный конгломерат двух этносов и двух культур в условиях тоталитарной и авторитарной организации общественной жизни не смогла найти оптимальной модели их взаимодействия и пережила две специфические взаимные псевдоморфозы этих культур. Не смотря на близость украинского и русского этносов, культур и языков, влияние их друг на друга довольно часто приводило к сковыванию их внутренних источников развития. Долгое время русская культура выступала в качестве чуждого фактора для украинской культуры. Затянувшаяся русификация Украины приводила к многообразным псевдоморфозным явлениям: сужению социальной базы украинского языка, утрате национальных ценностей, маргинализации населения и т.д. После 1991 года ситуация начинает меняться в противоположную сторону. Под давлением украинизации начинает попадать русская культура. Национально-освободительная революция в Украине одновременно выступила как трансгрессивная революция. Стали отбрасываться препоны для развития всего украинского. Наступает другая эпоха — эпоха псевдоморфизма русской культуры.

Однако проблема не ограничивается только «разборками» двух братских культур. Нарастает другой, более мощный и беспощадный процесс вестернизации, по сравнению с которым две предыдущие псевдоморфозы напоминают детскую игру. Завоевания первых лет независимости стали очень быстро разбиваться о безденежье. На пост традиционалистское украинское общество навалился западный рационализм наиболее нецивилизованных форм. Начались псевдоморфные изменения экономики, социальной структуры, политики и духовной жизни. Общество замерло на месте. Стали разрушаться и деформироваться его институты, подсистемы и отношения. Возник хаос социум с его судорогами и флуктуациями, структурной неопреде-

ленностью и не выраженностью тенденций развития.

Из этого состояния существует два выхода: трагический и героический. Трагический выход может представлять собой постепенное угасание украинского социума. Хаос будет как бы сжиматься, и общество будет съедиваться, засыпать, скатываться по ступенькам хаоса вниз в небытие: великая европейская держава — большая европейская страна — отсталая европейская страна — задворки Европы с отдельными очагами псевдоцивилизованности и т.п.

Героический исход содержит два варианта. Первый вариант предполагает интенсивную модернизацию, когда происходит подмена устаревшего национально-культурного остова общества западной рациональностью. Утраты на этом пути неизбежны и огромны. Зависимость от западного мира станет колоссальной. Но этот вариант может обеспечить систематизацию хаоса и существование принципиально иного общества, отличного от нынешнего. Украина может в этом случае стать слабой европейской страной с номинальной экономикой и утратить две национальные культуры, которые будут окончательно погребены под завалами вульгарного рационализма.

Героический вариант, мыслимый в контексте постмодернизма, может быть принципиально иным. Он предполагает свершение трансгрессивной революции. Она представляет собой быструю деконструкцию, очищение общества от рационалистских утопий, освобождение украинской и русской культуры, сегментирование их в социуме и обеспечение взаимодействия. Немаловажную роль в постмодернистской модели Украины может сыграть ликвидация гиперцентричности организации обще-

ства, быстрая его регионализация, расковывание инициативы населения, всестороннее развитие демократии и самоуправления. Без включения принципа многообразия быстрое развитие Украины не возможно. Характерной чертой посмодернистского общества можно считать преодоление жесткого классового расслоения, плюрализацию, индивидуализацию жизненных стилей, культурных форм, их релятивизация [9; 148].

По всей видимости, постмодернистский проект вывода Украины из кризиса более реален, чем иные проекты. Ибо он изначально не предполагает подгонку общества под некоторую жесткую схему. Его смысл в другом, — обнаружить и освободить естественные источники развития. Героичность его заключается в осознании пагубности рационального утопизма и отказе от привычных схем и стилей мышления.

Не смотря на то, что постмодернизм дает оригинальное видение украинского общества, вызывает значительные сомнения его познавательные возможности. Дело в том, что постмодернистская линия философии характеризуется весьма специфическим соотношением созидания и разрушения. Ведя непримиримую и довольно часто справедливую борьбу с рационализмом с целью преодоления деформаций культуры, он паразитирует на самой культуре. Он отказывается от непосредственных представителей социальной реальности и не видит их в качестве объектов осмысления. Современный постмодернизм, на наш взгляд, это лишь предвестник грядущей мощной духовной системы, которая будет, как это не парадоксально, новым возвращением рационализма [2], рационализма, очищенного от утопии и абсурда.

Литература:

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. - М.: ВЛАДОС, 1994.
2. Горбатенко В. АВ ОУО: Друге народження ідеї модернізації, або синтагма постмодернізації /Людина і політика. Український соціально-гуманітарний журнал. 1999, № 1.
3. Кузьмин С.А. Социальные системы: опыт структурного анализа. - М.: Наука, 1996.
4. Корнев С. Трансгрессивная революция. Посвящение в посмодерн-фундаментализм. - <http://www.chatru/~korn/whatsnew.htm>.
5. Ларцев В. Украинский путь: соединить азиатское прошлое с евразийским настоящим во имя европейского будущего/ Зеркало недели, 1999 21 августа 1999.
6. Лук'янець В.С., Соболев Ф. Философський постмодерн: Навчальний посібник для викладачів, аспірантів, студентів вузів, які спеціалізуються в галузі гуманітарних дисциплін. - К.: Абрис, 1998.
7. Лук'янець В.С. Посмодернистское мышление — мышление XXI века?/ Totallogy. Постнекласичні дослідження. - К.:ЦГО НАН України, 1995.
8. Малахов В.С. Постмодернизм / Современная западная философия. Словарь. - М.: Политиздат, 1991.
9. Михальченко М.І, Журавський В.С., Танчер В.В. Соціально-політична трансформація України: реальність, Міфологеми, проблеми вибору. - К.: Логос, 1997.
10. Степаненко В. До проблеми посткласичної концептуалізації соціальних змін/ Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - К.: 1998. № 4-5.
11. Сурмин Ю.П. Украина: из хаоса в социум — не путь, а рождение / Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. - Дніпропетровськ, 1999, № 6.

В. П. КАПИТОН**УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И МИФЫ ТЕОРИИ
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ**

Капитон Владимир Павлович — профессор кафедры государственного управления и местного самоуправления Днепропетровского филиала Украинской Академии государственного управления при Президенте Украины, доктор философских наук

*«Сон разума порождает чудовищ»
«Ревизор из Петербурга, инкогнито. И еще с секретным предписанием... Это бы еще ничего, — инкогнито проклятое! Вдруг заглянет: «А вы здесь, Голубчики! А кто, скажет, здесь судья?» — «Ляпкин-Тяпкин» — «А подать сюда Ляпкина-Тяпкина! А кто попечитель богоугодных заведений?» — «Земляника» — «А подать сюда Землянику!» Вот что худо!»*

(Н.В. Гоголь).

В реально-объективной управленческой деятельности проблема, поднятая Н.В. Гоголем фундаментальна и вряд ли разрешима. Для управленца любого ранга субъект управления всегда является «инкогнито», поскольку никогда не знаешь, какова будет ответная реакция на предложения, поступки и т.д. Управленец любого ранга «инкогнито — субъект» боится, цепенеет перед ним. Прав Н.В. Гоголь в этом смысле, поскольку субъект управления непредсказуем и не определен. Хотя по части теоретической то, что подсмотрел великий писатель в реально-объективной действительности, вряд ли имеет какой-либо смысл. В теории государственного управления «инкогнито» имеет иную природу и статус. Сюда относятся разум, Дух. Но сон разума, если не порождает чудовищ, то сохраняет удивительные мифы.

Одним из них, есть миф о существовании некоей философии управления — «философия управления как научное направление имеет все необходимые признаки самостоятельности» [Богачек И.А. Философия управления. Очерки профессионального управленца. Санкт-Петербург, 1999. - с. 10]. Конечно, для философа, приступающего к анализу феномена управления как части культуры, здесь кроется целая проблема: в ходе такого анализа он вынужден отдавать полный отчет в характере интереса к феномену управления вообще, в специфически — философском отношении к сложному и многогранному феномену государственного управления. В ином случае ему грозит опасность подмены философского анализа культуры управления какой-то частной интерпретацией, что в итоге приводит к искажению смысла, как самого философского анализа, так и природы управленческой культуры.

Для философии управленческая культура — не

просто внешний объект наблюдения, созерцания, но и в определенной степени творится ею, т.е. является продуктом и результатом ее собственной деятельности! Современную управленческую культуру, по большому счету, трудно представить без творений Платона и Аристотеля, Гоббса, Локка и Спинозы, Канта и Гегеля, Маркса и Ленина, И.А. Ильина и М. Вебера, М.К. Мамардашвили сохраняющих свое культурное значение в качестве неповторимых произведений человеческого духовного творчества. Только если одни идеи и представления вошли в управленческий обиход, стали чем-то само собой разумеющимся, то другие требуют своего анализа, опредмечивания и распредмечивания.

Понятия «управленческая культура» или «культура управления» имеют многоплановый смысл. Г.В. Атаманчук, анализируя эту проблему, выделил аспекты или уровни «культуры управления»: онтологический, гносеологический, методологический. Отдадим на откуп специалистам по теории государственного управления вразумительно, без иносказательности растолковать смысл этих уровней культуры управления. Тем более, что проблема состоит в том, что эти понятия как таковые не содержат аналитически в самих себя состояний мысли. И сколько бы мы не анализировали их, мы не продвинемся вперед ни на йоту в понимании «природы» управленческой реальности, а стало быть, и культуры управления.

Управленческая культура не сводится к совокупности высоких понятий и высоких ценностей. Она не есть такой, хотя бы потому, что никакие знания об отношениях людей, никакое понимание инструкций и распоряжений, никакие управленческие технологии не являются в данном случае гарантией. С любых высот управленческой культуры можно сорваться в бездну, т.е. махнуть рукой и делать по принципу «оптимальности». Культура управления — это мысль, состояние мысли, а оно есть живой акт, неподдающийся формализации.

С чем сталкивается рядовой посетитель в государственном учреждении? Как правило, с отсутствием мысли, а стало быть, и с отсутствием культуры. Ибо культура управления — это состояние мысли, мысль в действии, мысль в поступке. Это некоторое индивидуальное состояние мысли, как некий ее живой акт, который не может быть до конца, полностью проанализирован и аналитически не входит в содержание тех или иных понятий.

Это достаточно тривиальная вещь. Культура управления существует тогда, когда ее придерживаются, когда ее исполняют. Наличие в государственном учреждении п-числа управленцев, или чиновников, бюрократов еще не обеспечивает культуры. Культура управления возникает и существует в момент исполнения, наполнения формы содержанием, т.е. когда происходят определенные события, принимаются решения, когда люди, повинувшись им, начинают двигаться в определенном направлении. Для непосвященного человека форма выступает организующим началом. На самом деле все не так. Формы могут исполняться, а могут быть пустым звуком, т.е. просто быть знаком без всякого смысла и значения. В управленческой деятельности мы формы, наполняем поступками, а поступок, как метко заметил М.К. Мамардашвили, — «это случившееся состояние мысли» [Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. М., 1990. - с. 150]. Человек-это формосозидающее существо. Одной из бесчисленных бесконечных форм есть «закон».

В литературе большинство авторов подчеркивают, что законы государственного управления — эта та основа, без которой немислимо существование государства. Разночтения начинаются тогда, когда авторы начинают интерпретировать, растолковывать, объяснять «природу» объективных законов государственного управления.

Обратимся к литературе! Так, Г.В. Атаманчук, обращаясь к анализу понятия «принцип государственного управления», пишет: «Принцип... как понятие теории отражает в системе государственного управления закономерности, отношения, взаимосвязи между ее элементами». [Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекций. - М., 1997. - с.186]. Из цитированного высказывания можно сделать вывод, что принципы государственного управления вторичны по своему генезису, т.е. они отражение того, что познано, известно. Собственно, Г.В. Атаманчук об этом сам говорит чуть ниже [там же. - с.186]. Первичными же являются законы и закономерности государственного управления. Каковы они по своему статусу эти законы? Другими словами, являются ли эти законы объективными основаниями государственного управления? Г.В. Атаманчук не даёт определенного, однозначного ответа на этот вопрос. Можно лишь догадываться, что это действительно так, ибо непонятным становится, что же отражают принципы государственного управления, знанием чего они являются?! Автор даже не «потрудился» назвать хотя бы одного объективного закона государственного управления.

Н.Р. Нижник, О.А. Машков высказывают примерно такие же соображения относительно соотношения принципов и объективных законов управле-

ния. «Під принципами управління потрібно розуміти основні правила, положення та норми поведінки, за якими діють учасники державного управління за умов, що склалися в суспільстві. Принципи державного управління синтезують та відображають об'єктивність законів суспільної формації, характерні риси практики державного управління» (підкреслено мною — В.К.).

И ниже: «...Принципы управления являются собою результат узагальнення людьми об'єктивно діючих законів та закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів та ознак, які стають загальною підставою їх діяльності... Вони об'єктивні так само, як закони і закономірності» [Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління. - Київ, 1998. - с. 50].

С этой точки зрения принципы государственного управления — вторичны, являются отражением объективных законов и закономерностей, с другой, — принципы столь же объективны как законы и закономерности государственного управления.

Авторы монографии «Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи» пытаются не затрагивать вопрос о законах государственного управления, обращая внимание на следующие моменты:

1. государственное управление — это, прежде всего, социальное, политическое явление;
2. это — процесс реализации государственной власти, содержание которой раскрывается в процессах управления. [Кн.: Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. - Київ, 1998. - с. 35].

Однако и в этой монографии авторы «не обошлись» без понятия «закон» и «закономерность»: «Управління за своєю сутністю зводиться до взаємодії суб'єктів та об'єктів, його змістом є упорядкування системи приведення її у відповідність з притаманними їй закономірностями існування й розвитку. При цьому суб'єкт і об'єкт управління є складноорганізованими системами зі своїми елементами. Їх об'єднують спільні управлінські закономірності» [Кн.: Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. - с.27].

Отметим, что в целом «феномен» объективных законов значительно более сложен и всеобъемлющ, чем это кажется с первого взгляда. Современные философы в большинстве своем полностью игнорируют данную проблему, принимая существование объективных законов как нечто само собой разумеющееся. Проблема объективных законов связывает воедино вопросы метафизики, гносеологии, методологии, этики, эстетики, языка, образования и герменевтики.

На протяжении развития западноевропейской

культуры и цивилизации сформировался миф об особой роли объективных законов, который складывался на протяжении всего Нового времени под влиянием наивно-материалистических взглядов естествоиспытателей, техников. Этот миф не смог преодолеть критицизм философии И. Канта. Сила мифа об особой роли объективных законов столь велика, а потому и опасна, т.к. она пронизывает буквально все аспекты западной культуры и цивилизации, способа мышления. Идея о существовании неких объективных законов (законов управления, законов общества) превратилась для нас в физическую и ментальную опору в столь извращенной и всеобъемлющей степени, что если мы даже и осознали бы ошибки в нашей деятельности (особенно в управленческой деятельности), то первой нашей реакцией является мысль о каких-то других законах, которые, если мы их учтем, могут исправить все наши ошибки. Идея существования неких объективных законов управления — это абсолютное выражение рациональности, или говоря, словами М. Вебера «целерациональности».

У читателя может возникнуть вопрос о «корнях», истоках таких представлений. Вопрос вполне правомочный, тем более, что в литературе можно найти самые различные ответы. Некоторые авторы склонны считать, что идея закона окончательно сформировалась в Новое время. Это, по-видимому, так, только истоки представлений об объективных законах следует искать в представлениях древних греков о гармонии, порядке, в кодификации римского права. Греческая культура своими фундаментальными символами имела Хаос и Гармонию; греки вполне осознавали, что громадность Космоса, Вселенной и человеческие чаяния просто не соизмеримы.

Эти символы существенно трансформируются в христианском мировоззрении, для которого характерно не упование на собственный разум, а вера в Промысел Божий.

Невозможно отрешиться от впечатления, что где-то произошла роковая подмена: познавательные концепции, некогда обосновавшие сбалансированные притязания человеческого разума в отношении природы, превращаются в назидательное требование быть самодостаточным во всех случаях.

Когда Ф. Бэкон провозгласил, что: «знание — сила», «знание есть власть», когда Гегель в «Феноменологии духа» все многообразие мира (его бесконечные лики, состояния, модусы и атрибуты) интерпретировал как тотальную логичность, как Логос, раскрывающийся в терминах взаимосвязанных категорий и понятий, то это означало, что в Западной культуре утвердилась идея, что рационализация составляет сущность всемирно-исторического процесса, что всемирно-исторический процесс может быть понят, а следовательно, им можно управлять. А.С.

Панарин совершенно прав в этой связи, подчеркивая, что «Западная наука может быть обозначена как наука управления» [Панарин А.С. Смысл истории // Вопросы философии, 1999, №9. - с.11]. Это означает, что в основе Западной цивилизации лежит рационализм, т.е., проникновение в право, экономику, технологию, образование. В организацию общественной жизни, идей функциональной эффективности, нормирования. Понятие «рациональность» заняло центральное место в учении о бытии в целом [Weber M. General Economic History (London, n. d.), Chap. 30. P. 354; Гайденок П.П., Давыдов Ю.Н. История и рациональность. Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс. - М., 1991. - с.74-75].

С удивительным упорством исследователи придумывают и «открывают» все новые и новые объективные законы. Например, В.И. Бовыкин заявил, что открыт закон оптимального поведения, тот самый, «который и отражает общее начало, присущее поведению любого человека» [Бовыкин В.И. Новый менеджмент. Управление предприятиями на уровне высших стандартов. - М., 1997. - с.144]. «Сущность» этого закона заключается в том, что «поведение человека всегда в любой ситуации является для него оптимальным, или поступки человека всегда направлены на получение им наибольшей выгоды (пользы) для себя во всех отношениях (в материальном и/или моральном плане)». (Там же - с. 144).

Читатель, разбирающийся в «метафизических тонкостях», сам может сделать вывод о значимости такого рода дефиниций, претендующих на новое слово в управленческой науке.

Представление об объективных законах управления (вообще-то и объективных законах общественного развития) — это эффект, следствие рационализации всей нашей культуры, современного бытия человека.

Признание существования неких объективных законов управления и есть еще один из мифов теории государственного управления. Признание существования объективных законов управления вынуждает сформулировать следующий вопрос: где и как существуют объективные законы управления? Нелепо полагать, что законы управления существуют, так как существуют обычные вещи дома, столы, молекулы и т.д., т.е. могут быть локализованы в пространстве и во времени.

Всякая локализация познаваемого объекта в пространстве и во времени означает, что субъект имеет дело с материальным, вещественным. Если признание существования объективных законов управления и имеет какой-то смысл, то он состоит в том, что последние есть идеальные образования, идеальные формы, схемы деятельности, независимые от особенностей «натурального воплощения» и как таковые

существуют лишь в мире человеческой культуры. И полагать, что законы управления существуют в мире первозданной природы это не просто верх наивности, это тот вульгарный материализм, который никогда и никак не способствовал пониманию сущности управленческой культуры, более того, он терпит полное теоретическое банкротство, оказываясь в тисках неразрешимой дилеммы — либо материальное, либо идеальное. Вот, образчик такого современного вульгарного материализма. «Идеологи менеджмента придавали равное значение прямым и обратным связям в различных системах. Идеологи государственного управления всегда особое внимание уделяли прямым связям руководителя с подчиненными. И только кибернетики именно потому, что они сумели подняться над чисто земными проблемами, абстрагироваться от конкретной организации жизни людей, обнаружили исключительное, ни с чем не сравнимое значение обратных связей в любом процессе управления» [Богачек И.А. Философия управления. - Санкт-Петербург., 1999. - с. 49]; аналогичные, только более обоснованные и аргументированные высказывает и С. Бир. [Бир С. Мозг фирмы. - М., 1993. с. 38]. Истины ради, отметим, С. Бир весьма осторожен в онтологизации такой идеальной формы, как «обратная связь» — на чем и зиждется вся теория управления вообще и теория государственного управления в частности «Прежде всего, заметим, — замечает С. Бир, было бы ошибкой принять связь между стимулом и ответной реакцией за систему обратной связи. Этот термин стал настолько вольно использоваться в ряде мест, что почти всякая реакция на любое действие принимается за обратную связь. Содержание этого термина следует вскрыть с известной осторожностью, поскольку он относится к фундаментальным понятиям кибернетики». [Бир С. Мозг фирмы. - с. 38-39].

И.А. Богачек фетишизирует обратные связи. Между тем обратные связи, как и вообще связи, есть характеристика вещей, но не в их «натурной» определенности, а в той определенности, которой они обязаны познавательной деятельности субъекта, его целесообразной чувственно-предметной деятельности. И функция преобразования.

(1) $f(p) = 0/i$, где i — входная переменная, 0 — выходная переменная — есть не что иное как символическая форма. И если С. Бир утверждает, что выражение (1) есть закон, то это следует понимать таким образом, что «0» и «i» есть некие знаки сигналов, событий, которые принципиально неисчерпаемы и бесконечны. Ясно, что человеческое знание об управленческой реальности, вообще говоря, есть некоторое знание отношения между «0» и «i» плюс еще что-то. Выражение (1) есть лишь обобщенно-символическая форма существования и выражения того как «реагируют», ведут себя в тех или иных условиях

объект и субъект управления, т. е. люди со всеми их комплексами субъективных и объективных свойств и качеств.

Таким образом, мы снова сталкиваемся с отношением субъективного и объективного.

И не только отношения, но и взаимодействия, взаимосвязи объективного и субъективного, перехода одного в другое. Эта взаимосвязь должна способствовать существованию и функционированию материальных систем различной природы (технических, социальных, политических и т. д.).

И если в целом вывод о том, что «управление есть то, что способствует существованию и функционированию систем различной природы» мировоззренчески нейтрально, то перенос всех этих представлений об обратных связях, как специфических человеческих связей и отношений господства и подчинения, в первозданную природу и есть фетишизм, против которого решительно возражал Гегель, оказавшийся гораздо ближе к современной культуре, чем отдельные ее представители.

Вообще говоря, в мифе о существовании объективных законов управления есть нечто чрезвычайно любопытное и двойственное: в нем просматривается явно «абсолютная логика», но построенная скрыто на основе «логики рационального» и при этом в конкретных образах поведения человека. Более того, миф о существовании объективных законов управления обладает большей жизненностью, чем мир физически данной управленческой реальности, подобно тому, как Хлестаков для нас более жизнен и конкретен, чем то событие, о котором поведал великий поэт Н.В. Гоголю.

Наше воображение, познавая нечто общее в управленческой реальности угадывает то, что должна обосновывать наука, ибо миф о существовании объективных законов управления не есть только «выдумка», а есть одновременно отраженная в сознании тайна управленческой реальности и есть нечто предугаданное в ней.

В мифе о существовании объективных законов управления заключен действительный реальный объект. И таковым является человеческое сознание, Дух человека (субъекта и объекта управления). И поскольку содержание духа беспредельно (космично), постольку и «имагинативный объект», каким есть объективные законы управления, насыщен смыслом, как рог изобилия — пищей. И чего субъект только не «творит» с воображаемым объектом — объективными законами: и подчиняется им, и познает, и пытается «управлять ими» — т. е. наделяет их разнообразными характеристиками и свойствами.

Управленческая культура заключается не в том, чтобы «придумывать» и заниматься поисками неких объективных законов управления, а в том, чтобы

улавлювати, фіксувати, учитувати наявні та формуються стабільні, інваріантні, повторювані, необхідні сторони, моменти зв'язи та відносини суб'єкта та об'єкта управління та порівняти їх з функціонуючою системою правових законів та норм.

Правові форми організації соціальної життя дозволяють з'ясувати природу законів державного управління. Оскільки правові форми історичні, то цей історизм стосується до життя законів державного управління. Закони державного управління в будь-якій країні, будь-якого історичного періоду та епохи опосередовані соціально-економічними контекстами, тобто залежать від стилю мислення, пануючих в даний час цінностей, політичної структури суспільства, політичного режиму, сукупності економічних відносин, мови, освіти, традицій та звичаїв і т.д., і в цьому сенсі вони апостеріорні, а не апостеріорні.

Закони державного управління самі не діють незалежно від людей, діють люди, втягнені в цю мережу соціально-історичних контекстів, наділені свободою волі, які до того ж виступають (або повинні виступати) як суб'єкти права. Люди самі встановлюють певні зв'язки та відносини (ми тут відволікаємося від того, наскільки свідомо чи ні) та по вільній волі «облекають їх» в правові форми. І з цієї точки зору правосвідомість та правосуб'єктність людей виступає об'єктивним джерелом життя законів державного управління.

Управлінська реальність така, що в ній існують такі сторони, які не

можуть бути заздалегідь передбачені та підкорені строгим предписанням, нормам. Тут дуже багато надається вільній діяльності, залежить від знань, енергії, волі, таланту, життєвого досвіду керівників! Саме тому в цій частині можна говорити про свободу діяльності керівників. І.А. Ільїн, — російський філософ, — був прав, коли писав, що діяльність є «вільною» не в тому сенсі, що здійснюється без повноважень та обов'язків або не обмежена заборонами. [І.А. Ільїн. Збірн. соч. - т. 4. - М., 1994. - с. 127-128]. Характер, природа вільних дій, свобода діяльності керівників корелюється з представленнями, образами, поняттями та судженнями про право. «...Істинне існування права, — писав Б.А. Кістяковський, — не в статтях та параграфах законів, надрукованих в кодексах, а в свідомості, як всього суспільства, так і решти членів його». [Цит. по: Нові ідеї в правознавстві. Зб. четвертий. Філософія права та моральність. — СПб., 1915.-с. 80].

Отже, слід зрозуміти, що розуміння управлінської культури не може ігнорувати той обставини, що існуючі в свідомості суб'єкта та об'єкта управління образи, представлення, поняття, мислі про право, нормативні акти та закони є важливим елементом цієї ж культури. До неї належить і управлінська діяльність як трапляється стан права чи не права мислі. І якщо це стан мислі не корелюється з правосвідомістю як конститутивною основою функціонування права, то можна сказати, що в управлінській реальності відсутнє найважливіше та фундаментальне — ідея людини як особистості.

Н. Ю. ТАРАСОВА

ПРОБЛЕМИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Тарасова Наталя Юріївна — викладач кафедри філософії Національної гірничої академії України

Протягом останнього десятиліття однією з найактуальніших проблем зарубіжної та вітчизняної філософії виявляється проблема ідентичності. Про це свідчить багаточисленність наукових публікацій від філософів, психоаналітиків та антропологів культури, етнологів та політологів до соціологів, культурологів, лінгвістів та мистецтвознавців. В різних контекстах неодмінно фігурує слово «Ідентичність». Його популярність викликає різне ставлення, в тому числі, й критичне. Природно виникає бажання з'ясувати — чим, власне кажучи, свіжий для вітчизняної науки термін краще давно укорінені «тотожності», «адек-

ватності», «самосвідомості» й «самовизначеності»? Деякі з авторів (зокрема Малахов) [1] серед соціокультурних поштовхів до інтенсивності вживання слова «ідентичність» називають «ефект додаткової валідності». За перебільшеними сподіваннями від іноземного терміна, зазначає філософ, проглядає інколи незнання істинного смислу поняття.

Втім, продовжуючи роздуми в означеному напрямку, чому б не скинути лінгвістичну обмеженість одним словом й не повернути до філософської й політичної публіцистики добре знайомі поняття «самовизначеність», «самосвідомість», виведені з обігу як соціо-

культурні анахронізми «національний характер» й «національну душу»? Бо безперечний факт — в новій понятійній практиці існує не тільки внутрішня смислова напруга слова «ідентичність», а й трансгермінова експресія окремої групи понять з центром тяжіння до «ідентичності». Якщо остання це — «всєдинство», то і «самосвідомість», котра чітко окреслює колективну індивідуальну «самість» на рівні свідомості, і «самовизначеність», належна до дієвого боку інтеракції особистості та етносу, скоріше повинні розумітися як взаємодоповнюючі приватні структурні рівні «ідентичності». Отже, їх вживання не буде понятійною помилкою й злочином поруч з іноземною місткою, дещо таємничою «ідентичністю».

Провокаційним стимулом «втрати кредиту традиційної понятійності» вважається також негативна продуктивність націоналізму в спробах дослідження зв'язку ідентичності з політичною практикою. [1] І в результаті — «національна ідентичність» зависав над прірвою реіфікації, котра перетворює мінливі відношення у незмінні сутності, і з цим не можна не погодитись.

Наводять на роздуми й роботи деяких філософів культури й етнологів -пошукувачів субстанції нації, які трактують ідентичність «умовою самої себе» в контексті «ландшафту національного духу».

Більш позитивно розглядають процес експансії ідентичності дослідники соціальної (й передусім, етнічної та національної) ідентичності Гнатенко й Павленко. Серед чинників розповсюдження терміну, зокрема, в Україні та колишніх республіках СРСР, вони називають розширення в останні десятиліття культурних контактів й активний міграційний рух [2].

На сьогодні поняття ідентичності набуло значення філософської категорії, що завдяки своїй змістовності функціонує як міждисциплінарний термін, котрий інтерпретується в трьох напрямках.

1 — Як показник міжособистісного сприйняття. В цьому випадку під ідентифікацією розуміють процес свідомого чи підсвідомого моделювання за існуючими стереотипами поведінки й спілкування.

2 — Як показник колективного рівня розвитку. Скажімо, ціннісноорієнтаційної спорідненості в процесі гуманістичної діяльності.

3 — Як головний елемент самосвідомості людини, тобто як самоідентифікація. Визначення цих напрямків інтерпретації ідентичності належить П. І. Гнатенко. В.М.Павленко [3].

До розробки проблем ідентичності залучаються різні теоретичні та практичні підходи. Головне коло, що визначається багатьма дослідниками (в тому числі, Глоувером, Вудсайдом, Хауеллом, Беррі, Вейкманом, Малаховим, Гнатенко, Павленко, до робіт яких ми звертаємося в цій статті) складають такі:

1 — Класичний та неофрейдистський психоаналіз,

котрий опрацьовує мотиваційно-афективну галузь.

2 — Сучасна теорія соціальних репрезентацій, що здійснюється завдяки мотиваційно-афективній реалізації в комунікаціях та інтеракціях.

3 — Теорія символічного інтеракціонізму, яка вивчає прояви ідентичності в інтеракціях й комунікативних актах.

4 — Теорія соціальної ідентичності

5 — Теорія самокатегоризації, котрі досліджують мотиваційну галузь та емоційні вияви в когнитивних процесах.

Відповідно цим науковим методологіям, суб'єктами вивчення феномену ідентичності, якому властиві підйоми й спади, криза або стадіювання «на плато», виступають: держава, суспільство, соціальні структури й окремі верстви населення, соціокультурні процеси й відокремлена особистість. Ідентичність розглядається на основі таких соціальних елементів як: громадянство, суверенність, територіальні ознаки, геополітичні вимоги, етнічні характеристики, комплекс національних властивостей різного рівня, релігійні засади, сукупність морально-етичних кодексів, соціокультурні цінності, в колі яких — лінгвістично-мовна, обрядово-звичаєва галузь, символіко-атрибутивні традиції, культурний контекст, моделі культури, когнитивні процеси, мистецька спадщина, норми мислення й стереотипи поведінки, етнічні портрети нації.

В центрі уваги науковців знаходяться соціальна, етнічна, національна й інші види колективної ідентичності, а також ідентичність особистості. Предметом же нашого дослідження є соціокультурна ідентичність, котра, нажаль, не дуже часто заслуговує окремих аргументованих коментарів. Тим більше прикро, що значення її важливе і для досягнення державно-політичної єдності й етнічної спільності, і для визначення особистістю власної причетності до свого народу, нації історичної його спадщини та майбутньої розбудови. Велику роль відіграє соціокультурна ідентичність і в порозумінні особистістю причетності до загальнолюдських цінностей, довічних морально-етичних норм поведінки, культурних надбань, можливостей власного осмислення транснаціональних прогресивних соціально-економічних рішень. Тож, вивчення соціокультурної ідентичності, визначення її філософської змістовності, становить певну оригінальність, актуальність й новизну нашого дослідження поруч з існуючими розробками в цьому напрямку.

Не торкаючись свідомо в цій статті структурних особливостей і механізм здійснення соціокультурної ідентичності, зазначимо лише генетичну пов'язаність її з соціальною ідентичністю й такими складовими останньої, як державна, громадянська, етнічна, національна, загальнолюдська, європейська, слов'янська, планетарна; міська, селянська, регіональна. Ланкою, що з'єднує, слугують соціокультурні чинники

процесу соціального ідентифікування, котрі відіграють детермінуючу роль. Серед них — афективно-мотиваційні й когнітивні. Зокрема, відчуття належності до етнічної групи, розподілу її цінностей, традиційних практик поведінки, обрядовості, мовної лінгвістичної комунікації, позитивне чи негативне відношення до них. Знання про національну спільноту, національні емблеми, символи, звичаї, інститути, традиції, історичні події, видатні історичні фігури, символічно репрезентуючи націю, знання про національну територію. Віра в існування типових характеристик представників національної групи, національні риси й національні стереотипи, віра в загальне походження й національну спорідненість. Відчуття подібності до національного типажу, почуття прив'язаності до своєї країни, національної гордоці, чи національної стидоти або провини, самоповаги. Відчуття національної самосвідомості, серцевиною котрої в позитивне відношення до національної ідеї [1] самокатегоризація себе як члена етнічного та національного європейського або слов'янського, загальнолюдського співтовариства.

На це зауважують дослідники колективної ідентичності, суб'єктом робіт котрих є держава й соціальна структура. Зокрема Олександр Вудсайд в статті «Територіальна упорядкованість та кризові тенденції колективної ідентичності конфуціанської Азії: Китай, Корея, В'єтнам». Девід Хауелл в статті «Територіальна та колективна ідентичність в Японії «токугавкоської» доби». Мері Елізабет Беррі в статті «Суспільне життя авторитарної Японії» та Фредерік Вейкман в статті «Заборони в суспільному житті Китаю доби правління династій Мінг та Куїнг». [1, 2, 3]

З розглянутих статей виявляється значний інтерес до колективної ідентичності у зв'язку з територіальними рішеннями й теоретичне обґрунтування соціальної ідентичності у площині державної, геополітичної, етнічної та соціокультурних галузей.

Розвиток трьох конфуціанських країн Ранняго Модерну Китаю, Кореї та В'єтнаму — на протязі останніх чотирьох століть був обумовлений соціокультурною суспільною підпорядкованістю політичному диктату східного деспотизму. Виміром азіатської соціокультурної специфіки тих часів можуть слугувати слова Монтеня: «Азія, що не може вимовити слова...» Соціально-політична стабільність конфуціанських країн при цьому здійснювалася майже тисячоліття завдяки державній ідентичності на релігійній основі, котра концентрувала соціокультурні норми та традиції суспільств Кореї, Китаю, В'єтнаму. Саме культурні ознаки — в етичних, моральних, філософських, мовно-лінгвістичних та мистецьких аспектах — виступили консолідуючою силою та механізмом державної ідентифікації країн Далекого Сходу.

На протязі тисячоліття ці країни не мали жодної

релігійної війни, як це було в Європі. Відсутність гугенотських бійок, священних самозапалень чи релігійних страт єретиків мали причиною єдину громадянську релігію протягом століть. Хоча були й випадкові державні репресії проти буддизму в 9 столітті в Китаї та в 15 столітті в Кореї. Парадоксально, але факт — конфуціанські імператори здійснили філософський ідеал Локка, Гоббса та Херрингтона щодо єдності громадянських та релігійних засад.

Політична міцність трьох суспільств ґрунтувалася на поєднанні койфуціанської етики й закону. Етика зберігала обов'язки ієрархічних зв'язків: в китайській інтерпретації — так звані «обов'язки сина», в корейській — «метод доступу» у в'єтнамській «Озеро Куонг.» Це були суспільні ланцюги сімейних та родових обов'язків. Етнічні варіанти законного китайського кодексу передбачали соціальну організацію навколо централізованої адміністрації за шістьма спеціалізованими міністерствами. А саме, питань персоналу і призначень, фінансів й податків, обрядів в та освіти, війни й закону, покарання та суспільної праці. Джерелом адекватності соціальної структури слугували етнокультурні варіанти тексту «Ритуали Чжоу».

Водночас, етнокультурні ознаки виконували роль індивідуалізуючу в державній визначеності кожної з країн. В Кореї — національна практика сімейного пріоритету (дітей від різних шлюбів), соціокультурне відділення аристократії за побутовими атрибутивними ознаками (відокремлення місць проживання правлячого класу «Янг-бан» від інших соціальних верств). У В'єтнамі — вшанування «елітних жінок» (Хо Ксуон Хуонг) з поетичними здібностями, авторок «непристойних» творів, наслідкам патріархальної нерівності, а також жінок-радників. Саме так, державна ідентичність в трьох конфуціанських країнах досягалася поряд з релігійними засобами соціокультурними заходами.

Централізовані процеси творення державної ідентичності на підставі культури уможливилися завдяки й науковим дискусіям та філософським діалогічним обмінам вчених Китаю, Кореї та В'єтнаму. Роздуми на теми національних досягнень держав склалися поступово в своєрідну теорію. Базою цьому слугувала висока культурна розвиненість країн — загальна грамотність класичного Китаю, стимульована державною службою, популярність вченості в Кореї та В'єтнамі.

Рішення проблеми «центр — регіони» йшло шляхом культурної універсалізації принципів політичного центру для опанування периферією. Пересування економічного та культурного потенціалу від цивілізованого центру до «варварських» периферій призвело до поглинання ісламських арабсько-мовних спільнот на північному Заході Китаю, тибетсько-бірманських й тайсько-сіамських національних мовних груп.

Класична політична модель «центр — регіони — провінції» загрожувала перетворитися на культурно-лінгвістичний поліцентризм та реалізуватися від «граней» до «осередку». Зворотною стороною універсалізму для зміцнення монархій на фундаменті колективних тотожностей стала лінгвістична стандартизація. Діалектна мовна своєрідність регіонів була задавленою, як і взагалі культурна неповторність, одягнена в «гамінну сорочку» політичного центру. Понесла культурні втрати, зокрема, й громадянська релігія. Вона збідніла на ту цінну «простоту», що мала. Зростання кількості популярних духовних течій лише зовні досягало політичних цілей. Насправді це призвело до тривіалізації сакральних цінностей, сумішу культурних норм, нарешті, до інтеграції елементів популярних релігійних течій з простою державною релігією. Так, Таоїст та Будда, місцевий та офіційний боги стають у суспільстві майже однойменними. Нефритовий імператор та Богиня Милосердя (Бодхисатва) фігурують у вираженні масової релігійності навіть у романах та іграх. Тобто, маніпулюючи культурами, теоретичною частиною громадянської релігії, держава захистила себе від релігійної боротьби здобувши уніфікацію. Конфуціанська ж природа ідентичності послабіла.

Китайська ідея політичного центру, що виявляв благосклонність до всіх етнічних груп, перетворила спадкоємних представників в'єтнамських меншин у бюрократів, котрі вже були не тотожними національній генезі. Більш того, для посилення переходу від політичного трибалізму мультіплементної єдності до неоконфуціанського адміністративного універсалізму, в'єтнамський уряд дійшов утотоження назви країни з конкретною етнічною групою. В 1939 році В'єтнам офіційно змінив назву на Великий Південь (Дай Нам), що пояснювало політичний пріоритет колишньої територіальної меншини. До речі, гени культурної спорідненості В'єтнаму й Китаю, зберігаються й сьогодні, в назві столиці В'єтнаму — Ханой, що близько до «Траиг Ханган» середньовічної столиці Китаю доби імперської династії Хан. Щоб нейтралізувати культурно етнічні меншини, урядові постанови політичного центру присвоювали офіційні патріархальні родові імена. Кампучійцям південного В'єтнаму надали п'ять прізвищ, в тому числі, Кім, Тхан, Данк. Культурне перекодування етнічних груп надавало їм нову державну соціокультурну тотожність. З іншого боку, було загублено чимало культурних мультіетнічних традицій. Згинули з обрію й самі етноси, в кращому випадку змінилася їх культурна належність. «Юй» — більш китайці чи в'єтнамці? Хто може сьогодні відповісти на це запитання?

Найяскравіший приклад дійовості соціокультурної ідентичності у створенні державної й етнічної ідентичності наводить Вудсайд.

Величезний вплив на масову свідомість засобами музично-поетичної лексики, що презентує в образно-емоційній формі необхідний психологічний та ідеологічний зміст, здійснювався завдяки колективному виконанню державних гімнів. Зокрема, ранній державний гімн Китаю відбивав релігійну громадянську й водночас територіальну ідею. В тексті населення країни співало про себе як про жителів вселенського «золотого кубку», зробленого Небесними зборами. Таким чином, стверджувалася релігійна державна спільність етносу, його ідентичність з загальнонародською спільнотою. В порівнянні з сучасним американським державним гімном, створеним Уеббером, «Зірками осяяний прапор», наголошує Вудсайд, він дуже вирає тому що, гімн США настроює на політичні асоціації щодо монополізації країн узаконеного виробництва ракет та бомб. А значить, воєнізований державний образ опановує суспільну свідомість.

Як і конфуціанські країни Азії, Японія доби «токугавського» феодалізму за західними стандартами була державою без встановлених кордонів, державного й національного суверенітету. Імператор в Кіото існував подібно до політичного сюзерена острівної країни з політичним центром — токугавським шогунатом — та близько 270 автономних областей (ханів). До того ж, віддалені периферії (острів Хоккайдо на півночі та Ріукіу на півдні) належали до Японії досить умовно. Тож, територіальна ідентичність Японії епохи феодалізму мала приблизно такі ж проблеми, що й Корея, Китай та В'єтнам Раннього модерну.

Однією з фундаментальних причин цього була відмінність типу соціальної ієрархії з головним елементом — майновою системою. Як центральний феодальний заклад соціально-політичного режиму, вона надавала ту чи іншу ступінь групового членства та віднесеність до конкретного типу трудової діяльності. Аристократ-самурай міг нести воєнні чи бюрократичні обов'язки, селянин символізував робочу силу. Найнижча соціальна група — бідних, безземельних, бездомних, гадалок-східниць (у сучасному розумінні, «Контейнерна» суспільна група) теж мала внутрішню ієрархічну організацію, як [1] класи духовенства й податковців. Нарешті, об'єднання інвалідів, що працювали акупунктурщиками та масажистами. Природно, така соціальна організація з різкою диференціацією за економіко-фінансовим, майновим та професіональним принципами слугувала нерівності та соціальної автономності суспільних груп. Державно утримувалася і така ж соціокультурна федеративність, навіть індивідуалізація членів у суспільства. [1]

Державна релігійна єдність не була споріднюючим моментом в феодальній Японії, в порівнянні з конфуціанською трійкою. Поширеним було, скоріше, релігійне сектантство, передусім, буддистське.

Масова освіченість та науково-елітна зацікав-

леність не заохочувалися до державної та соціальної категоризації. Культура зіграла свою роль в процесі модернізації лише як засіб уніфікації при поглинанні етнічно своєрідних традицій периферій в насильницьких накладеннях єдиних цивілізаційних культурних норм на так звані варварські регіони. Передбачалося орієнтування на загальнояпонські норми офіційної, службової й побутової поведінки, ритуальні правила, одяг, зачіски, зовнішній вигляд, на мовну уніфікацію. Зокрема, на початку 19 століття велася боротьба з місцевими жінками групи «едо» щодо шевінгування бровей, відлучення населення «аїну» від етнічної культурної атрибутики — незав'язаного волосся та жорсткої дієти. Самі ж населені пункти були письмово означені офіційно — «село», що закріплювалося табличками при в'їзді на окрему територію. Додавався також список жителів поіменно. Все це відбувалося на значно нижчому в далекосхідній перспективі рівні культури Японії, де царили ранньофеодальні закони (заборонялися нерівні шлюби та нерівність в коханні жінки низького походження не могли мріяти про поєднання з самураями). Були нерозвинуті абстрактні форми мислення й відповідні науки, в першу чергу, філософія, мистецький погляд на дійсність мав суто канонизований склад.

Перетворення федераційного типу монархії Японії на унітарну етнічну державу велось методами торгівельно-воєнної справи та дипломатії. Остання ускладнювалася проблемами зовнішньої та внутрішньої геополітики, що вирішувалися не ідеологічними шляхами (історико-філософським) обґрунтування, ритуально-релігійним й мистецьким, як в конфуціанських країнах А лише насильницьким економіко-політичним методом поглинання та придушення. На момент виникнення кризи на національному рівні між адміністративним апаратом та місцевими інтересами виникла необхідність унітаризації комбінацією економічного та дипломатичного тиску. Сьогодні науковці, розмірковуючи над долею Японії, доходять висновку, що культурна цивілізованість усвідомлювалася політичним етнічним питанням, вирішувалася не культурними заходами. Етнічну ідентичність, котра була тотожною з політичним суверенітетом, переосмислено в ідеології «спорідненості», характерні й для культурних та державних явищ й найсучаснішої Японії. Цивілізована загальнолюдська культура асимілювала ревізити етнічної належності, тому етнічну своєрідність сьогодні не можна вирізнити з національної ідентичності.

Таким чином соціокультурна ідентичність — важлива глибинна структурна складова соціальної ідентифікації колективних спільнот та особистості. Вона постає детермінантою до етнічної самокатегоризації та національного самоусвідомлення членів суспільства.

Соціокультурну ідентичність можна вважати результатом процесу когнитивно-афективного ототожнення соціальних спільнот й окремої особистості з певним колом загальнолюдських, європейських слов'янських або східних, азіатських, етнічних, національних та транснаціональних культурних-духовно-пізнавальних, естетично-мистецьких та релігійних цінностей, норм, знань.

Формування соціокультурної ідентичності залежить від культурного контексту, соціокультурної й соціально-політичної атмосфери епохи, від культурних моделей етносу. І в такій же мірі від соціокультурних особливостей виховної й просвітнянської середви, професіонального оточення й культурної спрямованості представників так званих референтних груп, котрі виливають на процес соціалізації індивіда.

Сучасна практика підтверджує домінантність майже в усіх сферах життя суспільства соціокультурної парадигми, виявляє детермінуючий характер її змістовності в рішенні проблем з державних й соціально-економічних, геополітичних, етнічних й національних питань.

Очевидно, що нерідко чинниками досягнення територіальної єдності держави стають релігійні, морально-етичні, когнитивні й суто мистецькі дії, котрі формують релігійну та моральну свідомість спільнот, особистісну самосвідомість відповідних різновидів, певну державну й національну ідеологію, сприяють виробленню теоретичних моделей суспільства й державності. В підтексті унітарних, етнічно й культурно гомогенних чи гетерогенних поліетнічних суспільств моноцентристського або трибалистського мультіплементного типу організації завжди функціонують чітко спрямовані соціокультурні механізми ідентифікування.

Як свідчить історія, від Раннього Модерну до сучасності, трансформації державного устрою поліцентристського й федеративного складу відбувалися завдяки єдиній державній релігії, що спиралася на етико-моральні засади законності суспільної ієрархії й розповсюджувалася на найменші соціальні структури (зокрема, віддзеркалившись у сімейно-побутовій ієрархічній підпорядкованості).

Філософсько-психологічний аналіз доводить і те, що з часів давніх феодальних країн чинниками державної та соціальної спільності, рівно як і диференціації, чинниками самоусвідомлення особистістю себе членом загальнолюдського, етнічного й національного співтовариства вважалися творчо-мистецькі засади, і не випадково — вони формували духовність-психологічні риси, чуттєві образи й стереотипи сприйняття, нормативну, ціннісну озброєність, пізнавальний й емоційно-експресивний потенціал кожної особистості, члена соціальних груп. При цьому належністю буденної свідомості й механізмом соціокультурного іденти-

фікування завжди слугували звичаї й обряди, традиції й атрибутивна символіка, мовно-лінгвістична практика. В свою чергу художньо-естетична свідомість, ядром якої був сплав морально-етичного й художнього ідеалів, стимулювала визрівання гіпотетичних моделей суспільного устрою, що відповідав би ідеалам справедливості, вдачі й процвітання, а також спрямованості й готовності до досягнення цього.

Таку ж велику роль в рішенні проблем етнічного й політичного рівня державності відіграла в історичному осягненні наука, котра працювала на вироблення певного теоретичного базису національної ідеології. Філософські й історичні розробки, масова освіченість, популярність знання й стимулювання його державними заходами, наукові досягнення «елітних» верств населення — ось приклади (в даному випадку з минулого Східних азійських країн), соціокультурної механіки реалізації політики державних трансформацій.

Література:

1. Гнатенко П.И., Павленко В.И. Идентичность: философский и психологический анализ. К., 1998.
2. Малахов В.С. Неудобства с идентичностью // Вопросы философии. №2. 1998. С.43-54.
3. Mary Elizabeth Berry. Public life in Authoritarian Japan. Daldalus, Summer 1998. P. 133-167.
4. David L.Howell. Territoriality and Collective Identify in Fokugawa Japan. Daldalus. Summer 1998. P.105-133.
5. Frederic Wakeman, Jr. Boundaries of Public Sphere in Ming and Qing China. Daldalus. Summer 1998. P.167-191.
6. Alexander Woodside. Territorial Order and Collective Identy Tensions in Confucian Asia: China, Vietnam, Korea. Daalalus. Journal of the American academy of arts and sciences. Summer 1998. P. 191-221.

Г . О . НЕСТЕРЕНКО

ПРОБЛЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Нестеренко Галина Олегівна — аспірант кафедри філософії Запорізького державного університету

Проблема самореалізації особистості як утілення її сутнісних сил має актуальне значення в зв'язку з сучасною трансформацією суспільства, руйнуванням звичних ідеологічних стереотипів і пошуками світоглядних орієнтирів. Саме в переломні періоди розвитку суспільства найбільш гостро стає питання про ціль існування не тільки окремого індивіда, але і всього суспільства.

Проблема самореалізації особистості може бути успішно вирішена в рамках діяльнісної парадигми, початок якої було закладено в працях Гегеля, Фіхте, Фейєрбаха і раннього Маркса. Якщо у філософії Гегеля діяльність виступала насамперед як чиста діяльність мислення, то для Фейєрбаха і раннього Маркса діяльність є насамперед предметна діяльність.

Людина завжди має справу з предметом і з предметним освоєнням навколишнього світу. Вона є суб'єктом, що не тільки пізнає, але й діє. Для К. Маркса діяльність людини — це засіб активного відношення

Окремої уваги заслуговує мовно-лінгвістичний аспект в досягненні етнічної й національної єдності. Мова, що відбиває духовність, психологію, емоційне й раціональне знання світу етносом, а також є зв'язковою ланкою специфічного складу мислення, національної самосвідомості й діяльності, на прикладі конфуціанської трійки країн та феодальної Японії ставала елементом етнічного перекодування національних меншин. Поглинання національної своєрідності й розчинення її в штучно виробленому загальноетнічному контексті. В окремих випадках, навпаки, саме завдяки зберіганню недоторканості її залишилась неповторність психологічна, мислена й світоспоглядальна окремих етнічних груп країн.

Здійснення соціокультурної ідентичності відбувається в процесах комунікацій, репрезентацій та інтеграцій особистості й соціальних груп суспільства.

до світу, «це сутнісна сила людини, що енергійно тягнеться до свого предмета» [1, 164]. Маркс підкреслював: «Практичне творення предметного світу, переробка неорганічної природи є самоствердженням людини» [1, 93]. Вся діяльність, по Марксу, ? це вираження особистості людини, процес розкриття його сутнісних сил: «Людина не тільки змінює форму того, що дано природою; у тому, що дано природою, вона здійснює водночас і свою свідому мету, що як закон визначає засіб і характер її дій і якій вона повинна підкоряти свою волю»[2, 189]. Ця об'єктивно детермінована сила людини стверджувати себе у своєму бутті і є її суб'єктивна, сутнісна, творча сила, що розкривається в діяльності людини і її результатах.

Оскільки власне життя є для людини предметом, її діяльність виступає як вільна діяльність, яка досягає своєї вищої форми — самодіяльності. Остання виявляється як самореалізація людини в об'єктивному світі, тобто як «... прагнення реалізувати себе, мета, яка хоче

через себе саму дати об'єктивність в об'єктивному світі і виконати себе» [3, 194]. І цим людина намагається задовільнити внутрішню потребу в самореалізації.

Проте людина є не тільки природною, але й суспільною істотою, що живе в створеному нею суспільно-предметному світі, і цей світ, у свою чергу, формує людину, соціалізує її. Продуктом соціалізації людини є її сутнісні сили.

В якості суб'єкта історичного процесу людина є творцем світу і самої себе у визначених об'єктивних обставинах, даних природою і суспільством.

Проте усвідомлення можливостей своєї самореалізації прийшло до людини не відразу, а в процесі розвитку філософії. Остання виступає як самопізнання людини, спрямоване на розуміння і розкриття її сутнісних сил. Генезис проблеми самореалізації особистості і спроби її рішення мають не тільки історичний інтерес, але й актуальне значення в переломні періоди сучасної епохи. У даний час проблема самореалізації людини набула особливого значення, тому що людина здатна впливати на складні і суперечливі процеси в природі й суспільстві. Завдяки розвитку науки і техніки вона стала глобальним чинником існування і розвитку світової цивілізації.

Ситуація світоглядної розгубленості, що переживає людина посттоталітарного простору і часу, є слідством людської життєдіяльності, що спрямовується світоглядним стереотипом, зміст якого складає парадигма лінійності. Парадигма лінійності виключає самоорганізацію, саморозвиток суспільства, вибір шляхів розвитку; припускає незмінність, однаковість зв'язків, відношень і структур системи незалежно від її якісних станів. Виключається прояв унікальності, індивідуальності; структурні елементи соціальної системи мають ті властивості і якості, що зобов'язала їх мати система як ціле, а люди виступають як однорідні суб'єкти з однаковими інтересами, потребами, цілями, переживаннями, переконаннями.

Необхідно відзначити, що властивий парадигмі лінійності стиль мислення, що є одним із характерних атрибутів класичної науки і властивого їй розуміння «порядку природи», зіграв позитивну роль у становленні наукової раціональності. Парадигма лінійності стала своєрідним критерієм добору «ідеальних» систем і згодом набула значення не зовсім «безпечного» інструменту «удосконалення» світу природи і світу людини на шляхах їхньої лінеаризації. Ця (ньютоніанська) парадигма є також істотною характеристикою фізичного (механістичного) детермінізму.

За образним виразом К.Р. Поппера, використання процедури лінеаризації означає, що з «хмар» доводиться робити «будильники».

Лінійним системам необхідний зовнішній організатор, їм не властива самодетермінація; лінійними називаються такі системи, властивості яких не зміню-

ються під час зміни їхніх якісних станів, тобто ці властивості не залежать від значень, що характеризують якісні стани системи. Лінійність є вираженням однаковості зв'язків, відношень і структур. Лінійність можлива там і тоді, де і коли зберігається визначена структура, у котрій зв'язки між елементами найпростіші, тривалі. А це властиво тільки станам рівноваги, і навпаки, чим більше наближається система до стана своєї нестійкості, нерівноваги, нестабільності, тим менше виявляються в ній риси лінійності.

Відомо, що без консервативної стабільності мінливість неможлива. Тому можна сказати, що кожна система має такі періоди свого існування, що відповідають лінійності. Але лінійні властивості прогресивно зростають у відносно базових, елементарно простих форм руху матерії — механічної, фізичної і хімічної. І навпаки, ці лінійні властивості зменшуються до мінімуму в системах більш складних, більш високоорганізованих форм руху матерії — біологічної і соціальної.

Як показує історія розвитку науки, лінійний підхід у біології, суспільствознавстві має часткове виправдання. Але це можливо в тому випадку, коли є в наявності в житті біологічної або соціальної системи «плато рівноваги» — гомеостаз. Якщо врахувати, що соціуму (особливо для мікросоціума) у більшій мірі, ніж біологічній системі, властиві «стійка нерівновага», нестабільність, що гомеостаз для нього є не правилом, а винятком, то стає зрозумілим принципова обмеженість лінійного підходу.

У суспільно-політичній практиці абсолютизація лінійного підходу призводить до побудови командно-адміністративної системи з властивими їй методами керування, що виключають можливість прояву творчого потенціалу соціальної системи, що припускають надмірну централізацію і бюрократизацію громадського життя. Лінеаризація громадського життя призводить до уявлення про можливість «регламентувати усе і вся», необхідності екстремальних ситуацій для самозбереження адміністративно-командної системи. Система тотального адміністрування в пострадянському просторі це наочно довела. У жертву системі приносилися права людини і сама людина.

Усвідомлення варіативності соціального буття і буття окремої особистості сприяє переходові від «лінійного буття» до справжнього людського буття, що характеризується парадигмою нелінійності, істотними рисами якої є: природний розвиток (блукання по полю шляхів розвитку і вибір шляху); різноманіття інтересів, цілей і дій окремих особистостей і груп і зростання на цій основі значимості соціальних тенденцій, що складаються; забезпечення можливостей прояву духовних можливостей кожної особистості; гармонічна єдність людини і суспільства з Природою, «слідування Природності» і «ненасильства над

природою речей», тобто виконання умов екологічного імператива; реалізація вимог морального імператива, що забезпечує зберігання біосфери і становлення природної організації суспільства, суспільства, що прямує до ноосфери.

Реалізація парадигми нелінійності в соціальній сфері потребує перегляду змісту поняття «освоєння світу». Освоєння світу — це природне слідування людини природному розвитку, тобто кероване соціо-еволюційний розвиток, узгоджений з об'єктивними законами Природи і Суспільства.

Поширення синергетичної, тобто нелінійної, парадигми стало одним із потужних чинників, що забезпечують стирання меж між природознавством і суспільствознавством і побудову універсальної еволюційної картини світу.

Ключовими поняттями синергетики як нової парадигми останньої чверті ХХ сторіччя є «самоорганізація», «нелінійність», «відкритість», «хаос» і «складність». Однією з головних задач синергетики є пізнання загальних принципів, що лежать в основі процесів самоорганізації, що реалізуються в системах найрізноманітнішої природи: фізичних, біологічних, технічних і соціальних. При всіх відмінностях таких систем усі вони характеризуються такими загальними ознаками, як відкритість (для речовини, енергії й інформації), нелінійність, віддаленість від стану термодинамічної рівноваги, властивість посилення випадкових флуктуацій і можливість когерентної поведінки на макрорівні.

Синергетика вивчає процеси нестійкості, «самоорганізованої критичності». У цьому змісті її можна визначити як науку про нестабільність, науку нестабільного світу. Але світ синергетики — це світ не тільки критичних нестійкостей і «обвальних процесів», із якими ми усе частіше зустрічаємося в повсякденному житті. Світ синергетики — це процеси становлення, виникнення порядку з хаосу, їхніх взаємопереходів, що утворюють той неповторний світ подій, що нас оточує і частиною якого ми самі є. Що об'єднує ці процеси? Їхня складність.

Відповідно до класичної термодинаміки і її другого початку, еволюційність світу полягає в процесах спрощення організації, деградації структур і утворень, зростання ентропійних, хаотичних елементів. У своєму крайньому вираженні ці уявлення доводяться до гіпотези про теплову смерть Всесвіту.

Синергетика, в основу якої покладена нерівноважна термодинаміка, вивчає протилежні процеси: шлях до складного, народження складного і його наростання, процеси морфогенезу.

Як виникає складне? Як можлива зміна форм, ускладнення формоутворень у світі? Як здійснюється процес морфогенезу? Як можлива ланцюгова реакція ускладнення? По яких принципах будується складна

структура з простих, ціле — із частин? Як відбувається складання складного в цьому світі? І так далі. Значна частина цих питань дотепер не одержала задовільних відповідей від спеціалістів в області теорії самоорганізації (синергетики).

Так, Г. Ніколіс і І. Пригожин у книзі «Пізнання складного» намагалися проникнути в природу складності, досліджувати поведінку складних систем незалежно від того, чи йде мова про молекули, біологічні або соціальні системи. У якості складових частин складної поведінки з їхньої точки зору можна розглядати «нерівновісність, зворотній зв'язок, перехідні явища, еволюцію». Конкретизуючи це положення, вони виражають його більш детально: це виникнення біфуркаційних переходів в даліні від рівноваги і при наявності відповідних нелінійностей, порушення симетрії біля точки біфуркації, а також утворення і підтримка кореляції макроскопічного масштабу [4, 53].

Різноманітні аспекти проблеми складного в теорії самоорганізації, а також можливості побудови єдиної теорії складних систем досліджуються Г. Хакеном, Э. Ласло, Х. Матураной, Ф. Варелой, Э. Мораном і ін.

Проте, як нам відомо, дотепер не знайдене послідовне рішення задачі морфогенезу, задачі ускладнення, переходу від простих форм (структур) до складних.

Одним із засобів дослідження складності є використання антропного принципу в синергетиці. Відоме формулювання антропного принципу, пов'язаного з походженням Всесвіту, говорить: «Те, що очікуємо спостерігати, повинно бути обмежено умовами, необхідними для нашого існування як спостерігачів» [5, 370]. Інакше кажучи, Всесвіт улаштований так, щоб існування життя і людини було можливим. Відповідно і «фізичні постійні мають ті значення, що вони мають, оскільки інші їхні значення виключили б життя» [5, 368].

Ці фундаментальні константи: c — швидкість світла у вакуумі, h — квантова Планка, e — елементарний електричний заряд, G — гравітаційна постійна та інші. Чисельні значення фундаментальних фізичних постійних критичні щодо умов існування вищих форм організації. Вони знаходяться на такій межі, що необхідна і достатня для появи й існування життя. Так, наприклад, незначне зменшення константи сильної взаємодії, що забезпечує зв'язок нуклонів у ядрах, призвело б до неможливості виникнення складних елементів, а це виявилось б несумісним з умовами органічної еволюції.

Антропний принцип виступає як принцип існування складного в цьому світі і впливає на умови прояву «складності» у явищах самоорганізації. Складність, що спостерігається Всесвітом, визначається вузьким

діапазоном перетинів первинних елементарних процесів і значенням фундаментальних констант. Щоб на макрорівні сьогодні було можливе існування складних систем, елементарні процеси на мікрорівні споконвічно повинні були протікати дуже випадково.

Школою Курдюмова С. П. (Російська Академія наук) висунута гіпотеза про поширення антропоного принципу на умови прояву «складності» у явищах самоорганізації. Відповідно до цієї гіпотези, усе складне побудоване у світі вибірково, еволюційний коридор у складне дуже вузький. Еволюційне сходження, пов'язане з ускладненням форм і структур, означає реалізацію малоїмовірних подій.

Шлях до складного — це шлях до середовищ із великими нелінійностями і новими властивостями, із більш складним спектром форм і структур. Це дає підставу розглядати світ як ієрархію середовищ із різною лінійністю.

Наступна ідея — це ідея про згортання складного, радикальної редукції складного до простого. Так, при пошуку структур-аттракторів нема рації надмірно ускладнювати моделі, вводити велике число параметрів еволюції. Синергетика дозволяє зняти психологічні бар'єри, страх перед складними системами, системами, що ускладнюються. Надскладне, нескінченномірне, хаотизоване на рівні елементів середовище (система) може описуватися як усяке відкрите нелінійне середовище (система) невеликим числом фундаментальних ідей та образів, а потім, можливо, і математичних рівнянь, що визначають загальні тенденції розгортання процесів у ній.

Наприклад, можна спробувати визначити параметри порядку світового розвитку (закони росту населення у світі, закони становлення особистості і т.д.).

Структури-аттрактори еволюції, її спрямованості або цілі відносно прості в порівнянні зі складним ходом проміжних процесів у середовищі. З'являється можливість прогнозування, виходячи:

- 1) «з цілей» процесів (структур-аттракторів);
- 2) «від цілого», виходячи з загальних тенденцій розгортання процесів у цілісних системах (середовищах) і, тим самим,
- 3) з переслідуваного людиною ідеалу [6, 18].

Центральною ланкою наукової картини світу стає людина. У рамках класичного і некласичного (квантово-релятивістського) природознавства присутність людини у світі вважалося прикритим непорозумінням і навіть, за виразом І. Пригожина, «свого роду помилкою». Навпроти, у неонекласичній науці, перейнятій ідеєю самоорганізації, теза Р. Декарта «Я існую» приймається за емпірично найбільше достовірний і вихідний для побудови універсальної теорії; будь-яка природно-наукова модель, що ігнорує факт існування людини, трактується як явно недостовірною. Так, дослідження ролі антропоного принципу в пізнанні склад-

ного, особливостей процесів самоорганізації, дезорганізації й організації є дуже актуальним. Антропоний принцип як принцип космології може успішно застосовуватися в синергетиці не тільки як основний принцип, але й як принцип, що формує уявлення людини про її відповідальність перед природою, суспільством та її майбутнім. Можна з упевненістю сказати, що комплекс основних ідей і понять синергетики допомагає по-новому осмислити традиційні проблеми антропології, культурології, соціальної філософії, футурології, освіти соціальної й історичної психології, етики, розкриваючи при цьому малодосліджені колись причинні залежності. Фактично, мова йде про становлення нового світобачення, світорозуміння, нового, нелінійного мислення, нового освоєння світу.

Тому усвідомлення ролі людини в соціоеволюційному розвитку, становлення її як особистості, що володіє нелінійним, творчим відношенням до світу, як людини граючої, спроможної до орієнтування на процес, є актуальною проблемою парадигми кінця ХХ сторіччя. Її рішення в чималому ступені залежить від усвідомлення двох чинників — процесів нестабільності Природи та Суспільства і необхідності розуміння людини як суб'єкта коеволоційного розвитку. Перше потребує подальшого розвитку наших уявлень про природу та суспільство, друге — радикальної зміни системи освіти і виховання, спрямованої на становлення світогляду, що дає можливість орієнтуватися в сучасному складному, нестійкому світі.

У світоглядному аспекті синергетика є новим світобаченням, заснованим на знанні законів еволюції, самоорганізації і самоврядування складних систем. Вона сприяє становленню нової ідеології, що відповідає потребам загальнолюдського масштабу. Вона є основою для становлення філософії нестабільності.

Синергетика є засобом не тільки пізнання реальності природної або людської, але і створення реальності, засобом побачити світ по-іншому й активно увійти в цей світ. Вона дає можливість розвинути старі проблеми в новому світлі, переформулювати питання. Вона дозволяє вільно оперувати отриманим знанням і почати спроби евристичного додатку цього знання до найрізноманітніших областей.

Отже, синергетика має потужний методологічний і евристичний потенціал. Вона дозволяє розвивати нові підходи, що можуть стимулювати рішення, проблем, пов'язаних із виживанням роду людського.

Парадигма самоорганізації, або синергетична парадигма, як показують І. Пригожин і І. Стенгерс, спричиняє новий діалог людини з природою. Вона призводить також до нового діалогу людини із самим собою і з іншими людьми.

Нелінійна ситуація, ситуація біфуркації шляхів еволюції або стан нестійкості нелінійного середовища, чутливості її до малих впливів, пов'язана з невиз-

наченістю і можливістю вибору. Здійснюючи вибір подальшого шляху, людина орієнтується на один із власних, обумовлених внутрішніми властивостями середовища шляхів еволюції і, водночас, на свої цінності. Вона вибирає найбільш сприятливий для себе шлях, що, у той же час, є одним із можливих у даному середовищі (якщо людина буде знати, що в принципі не здійснено в даний момент, то вона не стане витрачати час, матеріальні засоби і зусилля марно).

Синергетику можна розглядати як оптимістичний засіб оволодіння нелінійною ситуацією. Адже, оскільки людина може розрахувати оптимальні і здійсненні шляхи розвитку, що відповідають природним тенденціям самоорганізації, то вона може скоротити час виходу на аттрактор і, отже, прискорити еволюцію.

Виходить, необхідно навчитися визначати характерні для кожної системи структури і природні тенденції їхнього розвитку. Тоді проблема утримання системи у визначених рамках перетворюється в проблему їхнього самоутримання. Оскільки складна нелінійна система спроможна сама себе будувати, потрібно тільки правильно ініціювати бажані для людини тенденції саморозвитку цієї системи.

Не суб'єкт дає рецепти й управляє нелінійною ситуацією, а сама нелінійна ситуація, будь то природна, ситуація спілкування з іншою людиною або із самим собою, якимось вирішується й у той же час будує людину. Нелінійне, творче відношення до світу, таким чином, означає відкриття можливості зробити себе будівним. Як зауважив французький поет Поль Валері, «творець — це той, кого творять».

Парфразуючи одинадцяті тезу Карла Маркса про Фейєрбаха, можна сказати, що філософи, ідеологи, політики і народні маси «лише різним чином пояснювали світ» і змінювали його у відповідності зі своїми ідеалами і цілями, відчуженими від Природи, але «справа полягає в тому, щоб» забезпечити самореалізацію цілісності людини (як єдності біологічного, соціального і психологічного) через реалізацію тенденцій саморозвитку.

Синергетика як світобачення містить у собі потенціал гуманізму. Вона ставить своєю метою спробувати описати спочатку на якісному рівні за допомогою окремих фундаментальних ідей та образів, а також за допомогою математичного апарата взаємоподібні процеси розвитку в складних фізичних, хімічних, біологічних і соціальних системах. Тоді з'явиться можливість знайти оптимальні для людини шляхи розвитку, шляхи розгортання подій і опанувати засобами керування процесами розвитку. Усвідомлення цієї можливості дає людині надію на виживання в цьому складному світі з великою кількістю катастроф: ядерної, екологічної, генетичної, біологічної.

Новий діалог із Природою потребує зміни не тільки світоглядних установок, але і самого стилю

мислення. Мислення людини стає нелінійним, синергетичним. А це можливо в процесі реалізації синергетичної моделі освіти.

Сучасне суспільство розвивається в напрямку зростаючої інтелектуалізації. До кінця XX сторіччя повною мірою проявилася глибока залежність сучасної цивілізації від тих спроможностей особистості, що закладаються в освіті. Тим часом система освіти сьогодні знаходиться в кризовому стані. Про це свідчать: подальше збільшення числа неписьменних у світі, розвиток функціональної неписьменності, наростання розірвання між освітою та наукою, відчуженість учнів від процесу освіти.

Сформована у світі ситуація робить актуальну проблему пошуку нової парадигми освіти.

Традиційна система освіти склалася в Європі 300 років тому під впливом ідей епохи Відродження. У XVII-XVIII сторіччях відбулося виділення науки в самостійний засіб освоєння світу, що послужило основою формування нової системи освіти. Історичний розквіт науки був пов'язаний із досягненнями класичної механіки, що виробив уявлення про матерію, рух, простір, час, причинність. Абсолютизація законів механіки призвела до створення картини світу, відповідно до котрої весь Всесвіт являє собою замкнуту систему, що складається з незмінних елементів, рух яких підпорядковується законам класичної механіки. У такому світі не було місця випадку, а можливість було прийнято пов'язувати з неповнотою знання. У науковому пізнанні почали превалювати такі світоглядні принципи, як раціоналізм, детермінізм, механіцизм, редукціонізм, що зробили визначальний вплив і на систему освіти.

Класична педагогіка розглядає учня як об'єкт зовнішнього впливу, головна увага приділяється логічному розподілу і послідовності у предметах викладання. Це призводить до жорсткої регламентації життя навчальних закладів, до догматизації знань, до формального питально-відповідного методу навчання.

Авторитарний стиль відношень пронизує весь процес навчання, не зважаючи на пізнавальну ініціативу з боку учня, і розглядає його жваві інтереси як прояв дезорганізованості. Це призводить до жорсткої регламентації діяльності самого викладача. Його ініціатива і творчість суворо нормовані, що обмежує можливість стимулювати пізнавальні інтереси учня.

Подібна модель освіти в XX сторіччі вичерпала себе. Формування сучасної концепції освіти пов'язане з тими значними змінами, що відбулися в наших уявленнях про природу, процеси пізнання і розвитку людини.

У відкритому, необоротному світі, де майбутнє не може бути з точністю визначено, а теперішнє має декілька потенційних ліній розвитку, людина знаходиться в ситуації постійного пошуку оптимального

рішення відповідно до умов, що змінюються. Традиційна система освіти вже не може ефективно виконувати роль засобу освоєння людиною світу.

З погляду синергетики, сучасна освіта припускає відкритість майбутньому, а його подальший розвиток пов'язаний із наданням процесу навчання творчого характеру. Це потребує внесення принципових коригувань в організацію чинної системи освіти.

Головна роль у визначенні напрямків розвитку людства належить науці, але до кінця XX сторіччя наукове пізнання виявило свою обмеженість на рівні жорсткої диференціації (див. роботи Т. Куна, В. Ньютона — Сміта, Х. Патмена, І. Стенгерс та ін.).

Існують різноманітні засоби вивчення світу (мистецтво, філософія, міфологія і т.д.), але кожен з них спроможний висловити лише якусь частину реальності. Можливість як можна більшого збігу залежить від інтеграції різноманітних засобів освоєння світу.

Забезпечивши цю інтеграцію, сучасна освіта повинно збільшити творчий потенціал людини для вільних і осмислених дій, цілісного відкритого сприйняття й усвідомлення світу.

Чим краще навчання відбиває постнекласичну науку і нове філософське світоглядне осмислення її результатів, тим більше його відкритість, тим глибше його вплив на учня. У цьому випадку немає необхідності спеціально декларувати моральні принципи людського спілкування, що багато в чому пов'язані із синергетичними уявленнями про коеволюцію людини, природи і суспільства.

Синергетика переконливо довела, що розвиток можливий тільки у відкритих системах, що постійно обмінюються з зовнішнім середовищем енергією, речовиною, інформацією. Переробка різноманітного роду інформації веде до нових форм організації й упорядкованості (що і є процесом самоорганізації). Вада і неповнота використаної інформації призводять до загибелі системи.

На відміну від тварин, люди можуть переносити інформацію не тільки за допомогою генетичного коду, але і за допомогою навчання, що у тваринному світі відбувається дуже обмежено. Тут актуальною є проблема інформатизації освіти, що пов'язано з розвитком інфосфери, можливістю оперативного використання, збереження і переробки інформації, включенням освіти в єдиний інформаційний процес.

Значну роль для розвитку відкритого інформаційного й освітнього простору грають ті види електронного спілкування, що з'явилися останнім часом: електронна пошта, комп'ютерні конференції, телекомунікаційний зв'язок, що забезпечують доступ до віддалених баз даних. Їхня перевага насамперед у швидкості і доступності залучення в спілкування необмеженої кількості учасників, у відкритості цієї спільності, що дає можливість прилучити будь-якого школяра, будь-

якого спеціаліста до рішення загальнолюдських проблем.

Актуалізація взаємодій за допомогою комп'ютерних технологій дозволяє вивести освіту на рівень активної соціальної творчості, що, з одного боку, розширює можливості самореалізації людини, з іншого боку — сприяє інтеграції і переробці різноманітного роду інформації в соціальній системі.

Синергетичний підхід до освіти і виховання можна охарактеризувати як метод, пов'язаний з розвитком «ігрової свідомості». Синергетично мисляча людина — це людина граюча. Нелінійна (синергетична) ситуація — це ситуація гри з реальністю. Це — експеримент, ментальна або екзистенціальна гра, уявне блукання по полю різноманітних шляхів у майбутнє. У цій еволюційній грі ніщо не визначено, крім загальних правил цієї гри.

Синергетика робить усе гнучким, нежорстким, відкритим, багатозначним. Даючи рецепт оволодіння складним, вона руйнує самий рецепт; вона вчить керувати, не керуючи, показує, як малим резонансним впливом підштовхнути систему на один із власних і сприятливих для суб'єкта шляхів розвитку, як забезпечити самокерований і самопідтримуючий розвиток.

Синергетичне навчання — це навчання, виходячи з власних форм освіти, власних сил, спроможностей, потенцій. Це — нелінійна ситуація відкритого діалогу, прямого та зворотного зв'язку. Це — ситуація пробудження власних сил і спроможностей учня, ініціювання його на один із шляхів розвитку.

Тому ініціатива в процесі освіти належить учневі не менше, ніж педагогу. Відоме вираження «освіта — це те, що пам'ятаєш, коли вже усе забув» найвищою мірою відноситься до синергетичної освіти, до освіти через синергетику. Тут знання не нав'язується на структури особистості. Синергетична освіта стимулює власні, можливо, ще не виявлені, приховані лінії розвитку, сприяє самовдосконаленню, самовираженню, самореалізації інтелекту особистості.

Виходячи з синергетичної парадигми, відкрита модель освіти і виховання особистості припускає таке:

1. Відкритість освіти майбутньому; інтеграцію всіх засобів освоєння людиною світу;
2. Розвиток і включення в процеси освіти синергетичних уявлень про відкритість світу, цілісність і взаємозв'язок людини, природи і суспільства;
3. Ігрове навчання;
4. Взаємодопомогу, взаємокоординацію, співтворчість у процесі освоєння світу;
5. Самодобудовування особистості в спілкуванні.

Синергетизм освіти і виховання, синергетизм думки і практичних дій у кінцевому рахунку сприяють становленню особистості, відкритої відкритому світові, особистості творчої, що є справжнім суб'єктом коеволюції світу.

В даний час можна говорити про становлення соціосинергетики, або синергетики людини. Її предметом є феномен людини у всіх його різноманітних проявах, процеси соціальної, художньої і наукової творчості, пізнання, здоров'я, освіти, комунікації, проблеми відбудовування людини в найближче і більш віддалене соціальне і культурне середовище.

Синергетика додається і застосовується до розуміння різних явищ природи і світу людини. Вона виступає в самих різних модифікаціях, розвивається завдяки і через синергетичний підхід до проблеми людини.

Парадигма самоорганізації спричиняє не тільки новий діалог людини з Природою, але і, за словами І. Пригожина і І. Стенгера, людини з Людиною, із самим собою, з іншими людьми, із суспільством.

Нелінійна ситуація, ситуація біфуркації шляхів еволюції або стани нестійкості нелінійного середовища, чутливості її до малих впливів пов'язана із непевністю і можливістю вибору. Всі ці чинники впливають на наше розуміння сутності й змісту як природного і соціального середовища, так і феномена людини,

що є суб'єктом коеволуції.

Не тільки природа створює вузький еволюційний коридор існування людини, але і сама людина, окрема особистість, у змозі зрушити з місця, завести універсальні механізми лавиноподібних процесів, механізми повороту, зміни режимів неживої і живої природи з наступними необоротними змінами. Тому антропний принцип у синергетиці має як об'єктивні, так і суб'єктивні, діяльно-практичні аспекти, котрими необхідно керуватися особливо в сучасній ситуації, ситуації екологічної катастрофи. Звідси необхідність формування нової людини, що володіє синергетичним світобаченням, що усвідомить себе як суб'єкта коеволуції, що вміє вести діалог із Природою і з самим собою. А це можливо при розвитку синергетичного підходу до освіти і виховання людини, що стимулює власні не проявлені приховані можливості самореалізації особистості, сприяє розумінню самоперетворення природних і соціальних процесів як радості життя, знаходить у взаємозв'язку з іншими процесами в ході загальної еволюції сенс життя.

Література:

1. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года // К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. - Т. 42. - М., 1974. - 636 с.
2. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии // К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. - Т. 23. - М., 1960. - 682 с.
3. Ленин В.И. Философские тетради // Полн. собр. соч. - Т. 29. - М., 1980. - 664 с.
4. Николис Г., Пригожин И. Познание сложного. Введение. - М., 1990. - 154 с.
5. Картер Б. Совпадение больших чисел и антропологический принцип в Космологии // Космология. Теория и наблюдения. - М., 1978. - 388 с.
6. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным // Вопросы философии. - 1992. - №12. - С. 5-34.

О. М. КОРХ

ІНДИВІДУАЛІСТИЧНІ ІНТЕНЦІЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ XVII СТОЛІТТЯ

Корх Олександр Миколайович — начальник кафедри соціально-політичних дисциплін Академії митної служби України, кандидат філософських наук, доцент

Характерною рисою культури Заходу є індивідуалізм, тобто визнання права кожної дієздатної особи на самостійне визначення своєї власної долі, вільний вибір і переслідування особистих інтересів. Для правильного розуміння як процесу становлення, так і самої сутності індивідуалізму варто звернути увагу на те, що появу індивідуалізму не можна зводити тільки до змін у шкалі цінностей та до переходу від холістської концепції суспільства, в якій індивід сприймається як природно підпорядкований колективу, до концепції атомізованого суспільства, в якій індивід сприймається як логічно, хронологічно і ціннісно перше. Мова повинна йти і про зміну індивідуальності як такої, про появу індивідуальності, що

живе більше своїм власним особистим життям. Адже «індивідуалізм, — за слушним зауваженням А.Акуна, — це не тільки зміна соціального та політичного зв'язку, це поява суб'єктивності, що розглядає себе як основу» [8, 43].

Поява такої суб'єктивності виразно простежується у філософії Нового часу, зокрема у філософії Р.Декарта, починаючи з якого людина все більш розглядається як «те, виходячи з чого, все має бути осмисленим» [8, 44]. Якщо в попередній період філософи найчастіше вели розмову про свободу релігійних почуттів, то Декарт зміщує акцент у сферу інтелектуальної автономії особистості і започатковує погляд на самосвідомість індивіда як на щось самодостовір-

не і самодостатнє, як на те, що самовизначається. Принцип суб'єктивної самодостовірності спричинив цілком обгрунтовану орієнтацію індивіда не на зовнішні обставини, чужу думку, традиції або закони, а на свій власний розум. Самосвідомість конкретного «Я» стає, завдяки цьому, вищим і незалежним суддею всього того, що раніше бралось на віру або за традицією, тією абсолютно достовірною аксіомою, з якої виводяться всі знання про світ. Люди повинні більше довіряти власному розуму, вважає Декарт, а не покладатися тільки на приклад або звичай [3, 226].

Філософ високо оцінює здатність людини приймати і впроваджувати в життя незалежні рішення. Адже «вільне рішення, даючи нам можливість панувати над собою, уподібнює нас до відомого ступеня Богу, якщо тільки ми, завдяки власній малодушності, не загубимо прав на таке високе покликання» [3, 67] і зможемо підкорити свої почуття розуму. При цьому заклик до вільного самовизначення має своєю метою виховання не тільки самоповаги індивіда, але й виховання поваги до інших людей, оскільки той, хто не шанує себе, по-справжньому не буде шанувати й інших. Таким чином, самостійність особистості, її внутрішня свобода і самоповага рішуче висувуються на передній план і міцно пов'язуються з вимогою шанувати свободу, достоїнство, іншими словами, рівне «природне право» інших людей.

Така вимога стала на той час більш ніж актуальною. Адже бурхливий розклад феодальних та формування буржуазних суспільних відносин мали своїм наслідком інтенсивне розкріпачення індивідуальної ініціативи і творчості. Зрозуміло, що все це не могло не привести до безлічі колізій, оскільки «прийняття принципу, згідно з яким окрема людина нескінченно багато важить просто як така, а не тому, що вона є часткою чогось величного, не через шанобливе представництво, причетність тощо, перевертало світ, що проіснував тисячоліття» [1, 22]. Ці колізії були багаторазово посилені десятиліттями надзвичайно жорстоких і спустошливих війн. Поступово перетворившись у невпинний потік міжусобиць, вони не тільки доценту руйнували колишні конфесіональні, корпоративні та общинні зв'язки індивіда, але й перешкоджали його включенню в процес становлення альтернативних — буржуазних відносин. Індивід у цих умовах незалежно від власних бажань залишався наодинці із найгострішими проблемами свого існування, у вирішенні яких він мав розраховувати тільки на самого себе.

Зрештою, ця нестабільність, ця «війна всіх проти всіх» породила тотальне відчуття розпачу і страху і, відповідно, жагуче бажання позбутися їх, знайти спокій, порядок, гарантії власної безпеки. На цьому соціально-психологічному ґрунті виникає і поши-

рюється ідея сильної, необмеженої державної влади як єдиного засобу, здатного забезпечити громадський порядок і Богом даровані «природні права». Так з'являється ідея авторитарно-деспотичної держави, яка захищає людей від самознищення, гарантує їхню безпеку і природні права.

Однак цей об'єктивно необхідний у своїй конкретно-історичній обумовленості «ренесанс» ідеї авторитаризму вже не міг витравити із свідомості індивіда звабливий «смак» вільного самовизначення. Показовим вираженням досить неоднозначних умовиводів, що виникають на цьому історичному ґрунті, є соціально-філософські концепції Т. Гоббса і Дж. Локка. Так Т. Гоббс у своїх знаменитих трактатах «Левіафан» і «Про громадянина» переконливо доводить необхідність заміни природного стану громадянським. Адже у своєму природному прагненні до щастя люди йдуть різними, часом діаметрально протилежними шляхами, що й призводить до нищівної «війни всіх проти всіх». Тому із почуття самозбереження і під впливом власного розумного вибору, вони вступають у суспільний договір і добровільно передають якусь частину своїх природних прав під владу держави. Разом з тим далеко не всі з цих прав можуть бути відчужені і передані в розпорядження державного Левіафана. До числа таких прав відноситься насамперед право індивіда на власне життя і самозбереження. Жодна нормальна людина не може, на думку Гоббса, відмовитися від цього права і передати його комусь іншому, включаючи державу.

Такою ж невідчужуваністю наділене і право індивіда на інтелектуальну автономію. Ніхто не може змусити його думати інакше, аніж так, як йому підказує його власний розум. Адже люди просто не здатні зі сваволі, чиєю б вона не була, змінювати свої раціонально вироблені переконання. На цій підставі індивід має право чинити опір кожному, хто вимагає від нього зрестися своїх власних переконань. Тобто, так як і Декарт, Гоббс визнає інтелектуальну автономію індивіда.

З права на життя й інтелектуальну автономію цілком логічно випливає право незалежності рішень, прийнятих автономним розумом із питань, що стосуються індивіда особисто. «Чи є засоби, якими він має намір скористуватися, або дія, яку він намагається здійснити для збереження власного життя і тіла, необхідними, кожний на підставі природного права повинен вирішувати сам» [2, I, 290], — підкреслює Гоббс. Показово, що Гоббс при цьому аж ніяк не стверджує, що власні судження і рішення індивіда щодо шляхів і засобів досягнення своїх інтересів безпомилкові. Його відношення до пізнавальних здібностей людини досить скептичне. Але, незважаючи на це, наполегливо заперечує будь-які форми авторитарної опіки з питань, що стосуються її індивідуаль-

ного благополуччя. Має рацію індивід чи не має — покаже реальний результат його діяльності. Головне, неодноразово повторює Гоббс, щоб у цій діяльності кожний індивід задовольнявся такою мірою свободи, яку визнає за іншими.

Нарешті, Гоббс зовсім не заперечує значущості взаємопогоджених дій, взаємоповаги, взаємопідтримки, толерантності тощо. Але вважає, що кожна людина піклується насамперед про свої власні інтереси. І тільки задовольнивши свої матеріальні та інші потреби, якщо залишається час, звертається до суспільних справ. Тобто, приватне, індивідуальне — це щось первинне, а загально-державне — вторинне і похідне. Тому за будь-яких обставин спільні інтереси «більш за все виграють там, де вони тісніше збігаються з приватними інтересами» [2, II, 146]. Цілком очевидно, таким чином, що всупереч проголошеній і формально домінуючій настанові на фактично необмежені повноваження держави, Гоббс аж ніяк не відмовляється від індивідуалістичних інтенцій на незалежність особи, на самостійне вирішення своєї власної долі. Він прозорливо відчуває, що надмірне втручання держави в життя індивіда пригнічує його особисту ініціативу, вбиває його здатність і волю до життя, вимагає повного самозречення. Адже закони, неодноразово повторює він, хоч і необхідні, але — пута, тоді як право — це воля [2, II, 415].

Під впливом остаточної політичної перемоги буржуазії в Англії на позиції відкритого захисту права особи бути «суддею у своїй власній справі» стає і Локк. Якщо для Гоббса мирне становище і дотримання прав людини немислиме без фактично необмеженої влади абсолютного суверена — держави, то на думку Локка, така влада несумісна зі справжніми інтересами особи. Адже будь-яка державна влада, що керується своєю нічим не зв'язаною волею, неодмінно стає на шлях зловживань і порушень прав людини, які укорінені у природному стані суспільства.

Основними атрибутами цього стану є воля і рівність. Що стосується останньої, то немає нічого більш очевидного, на думку філософа, ніж те, що люди від народження повинні «бути рівними між собою без якогось підпорядкування або пригноблення» [5, 263]. Показово при цьому, що рівність, за Локком, не має ніякого відношення до природної однаковості індивідів або вимоги їх штучного «зрівняння» за здібностями, силами або майном. Установлення такого роду рівності дуже небезпечно, вважає він. Мова у Локка йде про взаємовизнання рівних прав — «ніхто не має більше ніж інший» — однаково вільних товаровласників, про взаємну рівність їхньої юрисдикції у вільному обміні товарами і послугами, про те, що всі люди, незалежно від їхньої природної нерівності, мають бути визнані економічно, політично і духовно рівноправними суб-

’ектами, врешті-решт, про їхнє рівне право на свою власну долю.

Під «природною свободою» або свободою у «природному стані» Локк розуміє повну, незалежну від чужої волі, свободу «осудного» індивіда розпоряджатися своїм майном і особистістю. Здатність до незалежного самовизначення зумовлена тим, що вища інстанція, до якої людина звертається, визначаючи свою поведінку, — це її власний розум і вільна воля, даровані їй Богом. Щодо необхідності незалежного індивідуального самовизначення, то вона зумовлена тим, що ніяка зовнішня сила не здатна краще самого індивіда усвідомити, в чому полягає його власне благо і визначити шляхи, що ведуть до нього. Адже більше, окрім самого індивіда, ця проблема не хвилює нікого, у тому числі і державу. До того ж «природа людського розуму така, що ніяка зовнішня сила не здатна примусити його, навіть під тортурами, змінити судження, яке розум склав про речі» [5, 95].

Слід при цьому зазначити, що, на відміну від Гоббса, Локк вважає, що воля індивіда, навіть у природному стані, не веде автоматично до сваволі, оскільки людина діє в межах закону, який вимагає не завдавати збитків життю, здоров’ю, свободі або власності іншого. Тим більше, така сваволя неприпустима в суспільстві, у якому діють «громадянські» закони. Однак метою останніх, підкреслює Локк, «є не знищення і обмеження, а збереження і розширення свободи. Адже свобода полягає в тому, щоб не мати обмеження і насильства з боку інших... Вона являє собою свободу людини розпоряджатися як їй заманеться своєю особистістю, своїми діями, володіннями і всією своєю власністю в рамках тих законів, яким вона підкоряється, і, таким чином, не піддаватися деспотичній волі іншого, а вільно діяти відповідно до власної волі» [5, 293-294].

Фундаментальні за своєю значущістю права індивіда на життя, свободу і власність нероздільні одне від інших, тому що в кожному з них мова йде про одну з граней єдиного у своїй неподільності права кожного індивіда бути незалежним, самостійним суб’єктом своєї життєдіяльності. Однак свобода, за Локком, є основою всіх інших прав. Тому будь-яка декларація права власності і права на життя, що не спирається на гарантії вільного від деспотичного втручання держави індивідуального самовизначення, є для Локка більш ніж умовною. «Ця свобода від абсолютної, деспотичної влади настільки необхідна для збереження людини і настільки щільно з цим пов’язана, що вона не може розлучитися з нею, не заплативши за це своєю безпекою і життям» [5, 275]. Е.Солвейов, коментуючи думку Локка, пише, що «люди не можуть бути насправді ні повними власниками свого майна, ні незалежними товаровиробниками, якщо їх не забезпечено свободою совісті (право на

незалежно-особисте судження про Бога і світоустрій), яка переростає потім у свободу покликання (право на самостійне визначення кінцевих цілей, загального сенсу індивідуального існування) та в утилітарну автономію (право самостійного визначення кожною людиною того, що для неї особисто є корисним і шкідливим, вигідним і не вигідним, рятувним і пагубним)» [6, 163]. І якщо вільні вибір і совість утворюють базис усіх прав, — найважливішою умовою їх здійснення виявляється відмова від будь-яких форм деспотизму і утвердження принципу терпимості щодо чужих поглядів, переконань, прав, врешті-решт, до чужого вибору і вчинків. Таким чином, Локк свідомо акцентує увагу на повазі до духовної, політичної та економічної самостійності індивіда, на визнанні його як вільного суб'єкта вибору та дії.

Утвердження положення про недоторканність особистості, її достоїнства, життя і майна, ідеї рівності кожного індивіда із будь-яким іншим і тому поважливого (принаймні терпимого) відношення до його інтересів, своєрідності внутрішнього світу і вибору, до його права на самостійне визначення свого власного життєвого покликання і шляху є одним із найважливіших завоювань філософії XVII століття. Вочевидь, що ці положення часом отримують дещо гіпертрофовані вираження й акценти, що цілком природно для того специфічного соціально-історичного і духовно-теоретичного контексту, в рамках якого вони формувалися. Разом з тим такі акценти не можуть, на мій погляд, бути підставою для обвинувачень практично всієї філософії XVII століття у «надмірному» індивідуалізмі, під яким у даному разі розуміється повне протиставлення «ізолюваного», тобто «несуспільного» індивіда суспільству в цілому, іншим людям і його зосередження винятково на власних, «себелюбних», інтересах. Так англійський дослідник К.Макферсон стверджує, що постулати Гоббса «мають вкрай індивідуалістичний характер. Відкидаючи традиційні концепції суспільства, справедливості і природного права, він виводить політичні права та обов'язки з інтересів і волі ізолюваних індивідуумів» [8, 563].

Безперечно, філософи того часу беруть за відправний пункт окремого, самостійного індивіда і до певного моменту розглядають його як діючого відповідно тільки до законів природи. Однак, по-перше, подолати середньовічний принцип станової корпоративності в умовах феодалізму можна було лише шляхом ствердження позакорпоративної, позасоціальної цінності абстрактної людини. По-друге, реальна людина, будучи носієм і родових, і конкретно-історичних, і індивідуальних характеристик, дійсно виступає як окреме і особливе вираження їх взаємодії. І вихідним мотивом її життєдіяльності дійсно є її природні потреби. Саме тому Маркс і визнає за першу

передумову всякої людської історії не уявних, а дійсних індивідів, наділених цілком визначеними природними потребами. Очевидно, що перші значні кроки до цього визнання були зроблені саме мислителями XVII століття, яким «за цю найпростішу, здавалося б, істину, доводилося завзято боротися з корпоративістською свідомістю середньовіччя і його ідеологією, яка ніяк не бажала визнавати правочинність і незалежність окремої людини» [8, 563], а також природних детермінант її активності. І як це часто буває, боротьба за таке визнання не обійшлася без деяких полемічних перебільшень.

Водночас не варто забувати і про те, що буквально наступною дією після проголошення природних прагнень індивіда і у Гоббса, і у Спінози, і у Локка був аналіз його власне соціальних характеристик, таких, як свобода, рівність, взаємовизнання тощо, сама розмова про які, у разі визнання «ізолюваності» індивідів, є безглуздою. Однак філософи XVII століття зовсім не заперечують того, що індивід у своїх вчинках керується не тільки природними, але й суспільними законами; що прагнення до спілкування є одною з найважливіших характеристик «людської природи»; що спільне існування приносить людям набагато більше користі, ніж шкоди. Більш того, вони неодноразово вказують на необхідність спільних, погоджених дій і розподілу праці, на важливість уміння захищати спільне благо і гармонізувати інтереси індивіда і суспільства. Розмірковуючи у цьому напрямі, Лейбніц — в певному сенсі «вершина» філософії XVII століття, — хоча неодноразово і повторює про ізолюваність субстанцій-монад як основу особистої незалежності та неповторності, цю ізолюваність зовсім не абсолютизує. «Будь-яка проста субстанція має відносини, — пише він у «Монадології», — якими виражаються всі інші субстанції, і, таким чином, монада є постійним живим дзеркалом універсуму» [4, 422]. Завдяки цим відносинам, кожний індивід знаходиться у загальному зв'язку з усіма іншими і світом у цілому і одержує можливість погоджувати свої дії з іншими людьми, суспільством, з усіма різновидами необхідності.

Отже, гадаю, у західноєвропейській філософії XVII століття мова зовсім не йде про антитезу «індивід або суспільство». Мислителі так чи інакше визнають необхідність узгодження приватного інтересу з інтересами суспільства, але акцент із принципів міркувань роблять саме на цінності і правах вільної, здатної до самовизначення особистості. Відповідно і зміцнення влади держави розглядають не як альтернативу розвитку індивідуалізму, а, на думку П. Розанвайона, як його компенсацію, спрямовану на гармонізацію індивідуальних інтересів [9, 56-57].

Література:

1. Баткин Л. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. - М., 1989.
2. Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. - М., 1991. - Т. 1, 2.
3. Декарт Р. Избр. прозведения. - М., 1950.
4. Лейбниц Г.В. Сочинения: В 4 т. - М., 1982. - Т. 1.
5. Локк Дж. Сочинения: В 3 т. - М., 1988. - Т. 3.
6. Соловьев Е.Ю. Прошлое толкует нас. - М., 1991.
7. Философия эпохи ранних буржуазных революций. - М., 1983.
8. Akoun A. L'illusion sociale: Essai sur l'individualisme democratique et son destin. - P., 1989.
9. Rosanvallon P. Une societe d'individus // CFDT aujurd'hui. - P., 1989. - N 93.

П. А. КРАВЧЕНКО**САМОІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДУХОВНОСТІ**

Кравченко Петро Анатолійович — завідувач кафедри філософії Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка, кандидат філософських наук, доцент

Нація стверджує своє право на існування як етнічна спільність тоді, коли досягає рівня самосвідомості. Національна самосвідомість, базуючись на традиціях, мистецтві, моралі, звичаях, релігії, розширюється до політико-державного самовизначення, яке ґрунтується на теорії нації і національної держави. Чим ширше коло індивідів, що володіє високою культурою самосвідомості, тим природніша реалізація загальних моральних принципів.

Усвідомлення кожною людиною себе об'єктом і творцем історичного процесу, узагальнення особистої практичної позиції через призму спільних вимог сучасної епохи, реальних соціальних, класових, національних, професійних та інших різниць є умовою збереження справді людського життя всього людства [1, с. 390-391].

Керуючись універсальними загальнолюдськими моральними принципами людського буття, індивіди визнають свою рівність (тотожність). Таке визнання слід вважати передумовою створення істинних взаємин. Однак у певних соціальних умовах подібне духовне самоототожнення є хибним, оскільки знаходиться у протиріччі з дійсною протилежністю людей. Абстрагування від реальної діалектики є суб'єктивною передумовою хибних самоототожнень протилежних за своєю соціальною сутністю суб'єктів. Такі хибні самоототожнення були характерні уже для стародавніх релігій та філософських учень, які, зіткнувшись із фактом класового розшарування суспільства, прагнули знайти основу його духовної єдності.

У сфері національної самосвідомості доводиться спостерігати специфічні парадокси самоототожнення і саморозрізнювання соціальних суб'єктів, на ґрунті яких формуються ілюзії, що виконують певну соціальну роль. Протилежні за своєю сутністю індивіди можуть духовно ототожнитись. У національній самосвідомості протилежне може бути тотожним і ця

тотожність стверджується за допомогою відповідних філософських міркувань, які покликані визначати самооцінку людьми сутності свого буття. Якщо таке самоототожнення не відповідає реальним можливостям індивіда у розв'язанні загального позитивного історичного завдання, то воно виявляється хибним, якими б ідеологічними міркуваннями воно не виправдовувалось. І навпаки, здатність індивідів піднятися над своїми відмінностями та протиріччями задля розв'язання загальнонаціональних (а в кінцевому рахунку загальнолюдських) завдань — це вираження їх моральної шляхетності і мудрості. У цьому зв'язку закономірне питання про саму природу національної самовизначеності індивідів шляхом певних принципів, адже така самовизначеність не змінює їх об'єктивного соціального стану, але вона модифікує їхню поведінку, життєві позиції.

Вихідною передумовою формування культури національної самосвідомості є її адекватна самовизначеність. Звільняючись від хибних самоідентифікацій (визначаючи себе), особистість здійснює процес самоформування, конструє внутрішні основи своїх стосунків з навколишнім світом. Кожна людина є своєрідним мікрокосмом, що володіє безкінечними можливостями суб'єктивних самовизначень [2, с. 115]. У сфері національної самосвідомості судження індивіда про себе виявляються як зовнішні явища, котрі можуть суперечити його дійсній сутності. Для виявлення відповідності чи невідповідності судження його дійсній сутності необхідно визначити основи істинності суджень самосвідомості. Індивіди, що ігнорують спільність своїх фундаментальних національних інтересів, свого реального походження, втрачають здатність до ефективної консолідації, починають діяти як аморфний конгломерат, не досягаючи спільної мети. З іншого боку, хибні самоототожнення спричиняють те, що вони починають діяти в супе-

реч своїм власним інтересам. Загальні принципи їх дії, як практичне керівництво життєдіяльності, стають основою специфічно усвідомленої totoжності індивідів, яка одержує певний зовнішній вираз.

Організація практичного життя індивідів на основі загальнонаціональних принципів є маніфестацією певної культури їхньої самосвідомості. Але ця культура може перетворюватись у власну протилежність, якщо вона ґрунтується на догмах, що суперечать вимогам суспільного духовного прогресу. Дійсна культура національної самосвідомості спирається не на догматичні установки, а на істину загальнонаціональних міжособистісних і соціальних зв'язків індивідів та на їхнє реальне життя. З цієї точки зору можливо зрозуміти неадекватність групових національних самоідентифікацій індивідів, оскільки принципи, що лежать у їхній основі, не відображають об'єктивної діалектики суспільного розвитку.

Кожна культура нормативна. Нормативність — це імперативність, обов'язковість щодо життєвих орієнтацій окремої людини. Культура зумовлює стиль поведінки, підґрунтя оцінок, правила спілкування з іншими людьми тощо.

Імперативність вимог культури досить очевидна. Вона існує у формі громадського схвалення чи несхвалення вчинків і висловлювань, у пануючих естетичних смаках, у правовій чи політичній системах, у релігії, тобто у всій сукупності ментальних особливостей національної самосвідомості народу [8]. Людина не може нехтувати ці вимоги так же як вона не обирає собі час та умови свого життя, тобто контекст, у якому вона існує. Певні умови і спосіб життя людина знаходить як даність. Вона повинна узгоджувати свої дії з уже існуючими у культурі традиціями. Відмовитись від цього (особливо у традиційних суспільствах) можна було тільки ціною надзвичайних втрат і вольових зусиль.

У суспільному житті люди є носіями визначених національних принципів, які задаються рівнем історичного розвитку нації, суспільними відносинами, що складаються об'єктивно. Правильна моральна та соціальна орієнтація людини у житті не може бути зрозуміла тільки як її безпосередня реакція на обставини життя в конкретних умовах. Ці умови є лише певним моментом в історії нації, своєрідною «граничною лінією» між історичним минулим і майбутнім. Знання минулого, засвоєння всього багатства його позитивного досвіду є тією основою, на якій тільки й можливе будівництво майбутнього. Жодне покоління не може своєю діяльністю змінити результати історичної практики усіх попередніх поколінь. Повага до їх досвіду, збереження, утримання всього позитивного і його адекватне розуміння є передумовою формування загальної духовної національної культури народу. Розуміння визначає практичну позицію

людини щодо національних перетворень. Відповідно до розуміння істин буття індивід «будує» свій ідеальний внутрішній світ, який дає імпульс його життєвій активності для досягнення певної мети і водночас обмежує його вільну діяльність. Рівень і характер культури національної самосвідомості індивідів є важливим чинником суспільного розвитку, визначаючи характерні риси цивілізації. Тому у формуванні національної самосвідомості особливу роль відіграє філософія, оскільки вона є історичною формою розуміння своєї епохи. Філософія дає загальні орієнтири у суспільній практиці і політиці, життєдіяльності людей, формуючи їх творцями своєї долі [6, с. 46].

Для сучасної людини, що повсякденно через засоби масової інформації споглядає розмаїття культур, вихід за межі певної культури не здається таким трагічним, хоча імперативність культурних норм зберігає своє значення. Але не можна ігнорувати своєрідних вимог тієї чи іншої культури. Толерантність як одна із рис української національної ментальності не знімає проблему, а переміщує її у площину відносності (неабсолютності) культурних світів.

Минулі історичні епохи ілюструють більш жорстоке панування культурної норми. Бути еретиком у культурі (згадаємо Сократа, Христа, Бруно) — невдячна доля. Не можна безкарно ламати те, що освячене традицією, що стало стилем життя суспільства. Робити замах проти будь-якого елемента цього сталого і звичного ладу — це всеодно, що повернути світ у стан первісного хаосу. Сучасники не люблять еретиків у культурі і жорстоко з ними розправляються.

Національна самосвідомість є верхнім рубезем формування етносу, відіграючи активну роль у згуртуванні українського народу, мобілізуючи його на захист своїх політичних та економічних інтересів, і спрямована на відродження національної культури. Водночас національна самосвідомість є визначальною у взаємодії українців з іншими народами, бо в ній органічно пов'язані розуміння своєї національної приналежності та уявлення про інші етноси [4, с.30].

З іншого боку, наскільки очевидна імперативність культурних цінностей, настільки ж реальна їх необов'язковість. Значущість будь-якої моральної, естетичної чи політичної ідеї ще не робить її істотною неминучою для людини. В історії чітка межа між розвитком культури в її найвищих духовних надбаннях і реальним життям. Істина, добро і краса так і залишаються «тільки ідеями», втілення яких у реальні стосунки і поведінку людей становить вічну проблему. Дехто навіть робить висновки, що культура є безнадійне та безглузде явище суспільного життя. Норми культури здебільшого декларуються, а не виконуються. Змістовно (а не формально) узгодити дію з певною культурною формою — надзвичайно склад-

не теоретичне і практичне завдання, що не може вирішуватися звичайним адміністративно-ідеологічним тиском. Можна іти іншим шляхом, ураховуючи, що культура є відпрацьованою, сталою формою само-реалізації, самоздійснення особистості і має антиномічну природу.

Антиномізм культури виявляється в тому, що вона є нормативною формою існування людини і декларативною нормою, необхідність якої ще повинна бути доведена історичними потребами людського життя. У цьому плані національна самосвідомість утілює в собі, безумовно, ціннісний зміст, надаючи стилю життя обрисів, впорядковуючи їх і роблячи свідомою метою таке впорядкування (те, що ми й називаємо національною самоідентифікацією). Але національна самосвідомість також антиномічна і може бути знецінена, коли вона (попри все) намагається ствердити свої права і виняткову важливість. Цінність самосвідомості не робить її органічною потребою людини. Тільки життя, що рухається бажанням людини існувати, створює іманентну необхідність та моральну обов'язковість реалізації змісту самосвідомості. Саме тут, у точці перетину прав життя і потенційних прав самосвідомості, можливі конструктивні рішення антиномій національної ідентифікації.

Процес утвердження національної «самостійності» складний і надзвичайно тривалий, тим більше в Україні, щодо якої проводилася багатовікова політика тотального знищення — мови, культури, нації. Відродження духовності (душі народу) лягає сьогодні на плечі працівників культури в цілому й особливо на освітян. Не можна не погодитися, що «... до ХХ ст. викладання відбувалося в цілому за принципом «сходинок» (Авраам Моль): відштовхуючись від ядра фундаментальних понять, одержаних завдяки початковому навчання, людина пізніше опанувала нові фундаментальні знання, які вона сприйняла завдяки логічним зв'язкам із конкретними поняттями «Екран знання» нагадував тоді за своєю структурою павутину або тканину, міцно поєднану поперечними нитками... У наш час фактура «екрану знань» докорінно інша ..., він усе більше нагадує волокнисте утворення або повсть: знання складається із розріджених уривків, пов'язаних між собою простим, навіть випадковим зв'язком єдності залежно від часу засвоєння... Ми будемо називати цю культуру «мозаїчною»..., оскільки вона в основному уже не продукт університетської освіти, тобто певної раціональної організації, вона — результат того потоку випадкових вражень, які безперервно, не упорядковано та рясно впливають на нас щодня». [7. с. 54]

Цей процес зупинити неможливо, тому що наша молодь у потоці «мозаїчної» культури одержує обмаль тієї інформації, яка покликана виховувати в неї основні риси національної самосвідомості, що ха-

рактеризується передусім усвідомленням специфічності свого національного менталітету (світовідчуття, світобачення) і спирається на достатньо глибоке знання історії, культури свого народу. Увесь цей набук і становить специфічно гуманітарні знання, без яких неможливе формування громадянської свідомості національної держави.

В освітньому процесі народів це питання посідає центральне місце. Так, у молодших класах США в 90(щоденно перед початком занять діти встають, притискують руку до серця і, повернувшись до прапора, клянуться, що вони будуть берегти вірність «прапору, уряду, державі.» Обов'язковим предметом для всіх типів шкіл у розвинутих країнах світу є історія, курс якої доповнюється іншими суспільними предметами: суспільствознавство (США, Франція, Японія), соціальні аспекти історії (США, ФРН, Японія), економіка (Англія, США, Франція), дискусії з політико-громадських питань (Англія, США, ФРН та ін.). При цьому в підручниках домінує матеріал, що виховує повагу до існуючої влади, гордість за демократичні закони; розучуються пісні про поліцію, її подвиги; проводяться екскурсії в державні установи. Головні завдання — виховати пошану до свого народу та держави, підкреслюючи кращі риси національного менталітету — демократичні традиції Франції, США, гуманістичні елементи традиціоналізму Англії, Японії та ін.

Не вдаючись у специфічні особливості виховання в педагогічних системах окремих країн, варто відзначити, що в цілому вони зорієнтовані на певні адаптації, пристосовницькі ідеали. Та це й закономірно. Адже молодь повинна бути підготовлена до «входження» в життя, яке очікує її. У цьому плані попереду філософія прагматизму в руслі якої, свого часу, Дж. Дьюї пропонував повністю відмовитися від будь-яких моральних принципів та правил й спрямувати все виховання на те, щоб виробити у дитини здатність вміло та з найбільшим успіхом реагувати на потреби за будь-яких ситуацій. У руслі цих ідей зароджується і тестування, яке було розроблене французькими вченими А. Біне та Т.Сімонсом на початку ХХ ст. і спиралося на ідею про повну залежність інтелектуального рівня дитини і її біологічних здібностей. У США вводяться в тестування два поняття: хронологічний вік — СА (від англійського Chronological Age) та розумовий вік — МА (від англійського Mental Age). Шляхом порівняння СА та МА виводиться «ай-кю» (IQ) — рівень інтелекту (Intelligence quotient), відповідно до якого й оцінюються можливості розумового розвитку дитини та права її на освіту. Якщо врахувати той факт, що середовище у якому виростає дитина, значною мірою визначає її розумовий рівень, а також темпераментні особливості, то беззастережно тестування приймати

можна лише як показник кількісної характеристики рівня засвоєних знань.

Для України цей метод може бути застосований лише частково. Адже здавна процес виховання ґрунтувався на зовсім інших засадах: він спирався на такі екзистенціальні особливості національної самосвідомості, як поліфонізм (терпимість щодо різних духовних особливостей інших народів), антеїзм (яскраво виражене «земне» материнське начало в культурі, побуті), кордоцентризм («сердечність», орієнтована на «внутрішнє» буття), нерозривно пов'язані з індивідуалізмом. Якщо врахувати всі ці обставини, то стає зрозумілим антипозитивістське спрямування освітнього процесу в Україні. Адже з тих часів, про які ми маємо свідчення від Павла Алепського, викладання та виховання були орієнтовані на моральні якості, що характеризуються героїчними ідеалами. На це було спрямоване і релігійне виховання навіть тоді, коли в XVI-XVII ст. проголошувався принцип «держави учених» і відтворювалася в ряді конфесійних положень як православної, так і греко-католицької церкви культура усної народної творчості. Зрештою, це сприяло тим активним пошукам ідентичності, які проводять мислителі України, ще з часів письменників-полемістів. Саме тому, незважаючи на всі історичні негаразди, українська культура виживала, відроджуючи свої гуманістично спрямовані традиції. У наші дні, як ніколи, необхідно прискорити цей процес, особливо в напрямку екзистенційно-гуманістичного наповнення його. А це значить, що у викладанні будь-якої науки не треба минати світоглядно-моральні оцінки тих явищ, які характеризують «ринкову економіку». Основою ж морального добробуту повинен бути національний державний патріотизм. Для проведення цієї роботи необхідні глибоко освічені та національно свідомі кадри, а для формування таких кадрів необхідна активна реорганізація освітньої системи в напрямку підготовки спеціалістів, здатних виховати особистість, для якої головною метою життя стає формування особистої відповідальності, самосвідомості [5]. За класичним визначенням І.Канта, освіченість є виходом зі стану свого неповноліття, яке характеризується відсутністю рішучості, мужності користуватися розумом без опіки когось іншого.

Освіченість — це здатність людини до вільного вчинку і вільної думки, дорога у світ принципово незавершений і відповідальний. У ньому нічого не відбувається і не існує без вольових зусиль самої людини, тому і відповідальність за все покладається саме на неї. У цьому світі не можна уникнути рішень, тому що мають місце лише конкретні події у певному місті і в певний час. Це робить неминучим розв'язання протиріччя між загальним правилом і конкретною ситуацією; між моральною нормою і моральним вчинком; між знанням і розумінням. Можна у своїй нео-

свіченості пройти мимо цих позицій, але тоді руйнуються ціннісні орієнтації, панує безвідповідальність. Коли ж людина дозріла і наважилася зустрітися з собою, уже самим фактом усвідомлення проблеми вона відтворює в житті норму людяності, цивілізованості (цивілізованість — така форма життя, у якій органічно закладені можливості свободи або особистої причетності до вчинку).

Значною мірою освіченість виявляється в мові. Вона є основою етносвідомості. Оскільки мислення і мова нерозривно пов'язані між собою, то етносвідомість, як специфіка мислення, пізнання, спілкування, також виявляється в особливостях мови нації. У мові відображається психічний стан людини, її почуття, емоції, переживання, характер тощо. Мова єднає націю, оскільки в ній зосереджені і збережені історичні витоки етносу, його традиції, мораль, світогляд, наука, філософія [3].

Освіченість — це ніби зустріч із собою. Можна прожити життя і без такої зустрічі, завжди безмежно довіряючи звичаям, правилам і пророкам. Непросто розрізнити свій власний внутрішній голос у суголоссі різних нашарувань, але, коли вже почутий, він дає основу автономним і неупередженим діям. Якщо людина ототожнює свої власні бажання й думки з чужими, вона без зусиль пливе за течією і вважає себе вільною. Але свобода у цьому випадку має тільки негативний зміст. Освіта ж є викриттям ілюзій, вона дає тверезу оцінку всьому і дозволяє відповідально ставитися до себе. Це важливо у стосунках між людьми, у пізнанні, підприємстві.

В Україні умов і досвіду такої загальної переорієнтації свідомості, на жаль, не було, тому перехід у стан зрілості є загальнонаціональною проблемою. Розв'язання її включає, по-перше, утворення таких форм стосунків у громадянському житті, які взагалі робили б можливим існування вільних і неупереджених рішень; по-друге, виховання в людині внутрішньої потреби мислити і діяти самостійно. Останнє можна подати як такі вимоги: не кажи того, чого не відчуваєш і в чому ти не впевнений; не роби того, що не узгоджується з твоїми моральними переконаннями. Принаймні завжди треба усвідомлювати різницю між тим (притаманне тільки тобі), що тобі дано, і тим, що, створюється тобою. Тому освіченість — це шлях до подолання аморфності громадського життя і духовного споживацтва.

Таким чином, самосвідомість — це духовно-практичне усвідомлення людиною своєї сутності як космічного явища, живої істоти й етносоціального утворення на ґрунті історичного розвитку того чи іншого народу, нації і формування методів, засобів, способів практичної діяльності та здатності здійснювати регуляцію, контроль й оцінку власної поведінки.

Національна самосвідомість — це продукт не

лише вивчення, пізнання етносу, а усвідомлення і сприйняття конкретних виробничо-економічних відносин, духовних, релігійних, культурних, мовних, психологічних особливостей, специфічних звичаїв, традицій, способу життя взагалі.

Культура національної самосвідомості виявляється передусім у тому, як народ усвідомлює необхідність вдосконалювати свою соціальну спільність і практично спрямовувати її розвиток по шляху прогресу.

Література:

1. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст). - К., 2000.
2. Батищев Г. Найти и обрести себя. Особенности культуры глубинного общения // Вопросы философии. - 1995. - № 3. - С.103-129.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. - М., 1986.
4. Бичко А., Бичко І. Російська інтелігенція: ментальна альтернатива Україні // Філософські обрії. - 1999. - № 1-2. - С.28-42.
5. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми соціальної трансформації. - К., 1998.
6. Мамардашвили М. Как я понимаю философию? - М., 1992.
7. Моль А. Социодинамика культуры. - М., 1973.
8. Пасько І. Т., Пасько Я. І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). - Донецьк, 1999.

О. Г. МЕГРЕЛІШВІЛІ НЕЛІНІЙНЕ МИСЛЕННЯ СТУДЕНТА : ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ

Мегрелішвілі Олексій Георгійович — старший викладач кафедри філософії Запорізького державного університету

Осмилення процесів, що відбуваються у системі освіти, дозволяє розкрити суттєві риси парадигми, яка визначає формування не тільки молодого спеціаліста — випускника вищої школи, але також соціального суб'єкта в цілому.

Сучасний період є період трансформації суспільства, що характеризується невизначеністю соціального буття. Буття людей у цей період виступає як діяльність людини, що спрямована на виживання, а тому не є справжнім людським буттям.

Перехід до останнього пов'язаний з усвідомленням, як суспільством, так і окремою особистістю варіативності свого буття. Усвідомлення варіативності соціального буття приводить до відмови від світоглядного стереотипа, що панував у суспільній свідомості, зміст якого складає парадигма лінійності. Лінійному баченню світу, яке на протязі попередніх століть домінувало в класичній науковій раціональності, притаманні такі характерні риси: признання незмінності, однаковості зв'язків, відносин і структур системи незалежно від зміни її якісних станів; випадковість визначалась як дещо зовнішнє і несуттєве, а тому не приймалось до уваги; припускалась зворотність процесів у часі, їх передбаченість на необмежено великі проміжки часу; еволюція розглядалась як прямолінійний процес без будь-яких відхилень, поворотів, побічних ліній.

Ставши згодом панівною ідеологією тоталітарного суспільства парадигма лінійності виклю-

чає самоорганізацію, саморозвиток суспільства, визнає безальтернативність, безособовість соціального буття; структурні елементи соціальної системи мають ті властивості і якості, які зобов'язала їх мати система як ціле, а люди виступають як однорідні суб'єкти з однаковим світосприйняттям, однаковими цілями, переконаннями, інтересами.

Практична реалізація парадигми лінійності, її довге існування, штучне утримання в соціальній сфері приводить до деградації останньої, до знецінення життя окремої людини.

Драматизм переходу до справжнього людського буття посилюється не тільки втратою суспільством і особистістю світоглядних орієнтирів, звичної системи цінностей, ідеалів, але й необхідністю прояву кожною людиною своєї готовності або неготовності самою здійснити вибір мети свого буття, необхідність оволодіння навичками нелінійного мислення, що дозволяє набути справжнє людське буття.

Нелінійне мислення, що проявлялось спочатку як спорадичне заперечення стандартів класичної наукової раціональності згодом розвинулось, оформилось у синергетику — нове бачення світу, ідеї і уявлення якого радикально змінюють наше розуміння природних і соціальних процесів. Основні ідеї синергетики як нової парадигми — це нелінійність, самоорганізація і відкриті системи. Її інтенсивний розвиток дає можливість зробити певні висновки: у наш час в науці відбувається

революція, яка будучи більш глибокою і масштабною за своїм характером, ніж революція у природознавстві на зламі XIX і XX століть, є інтелектуальною революцією, революцією у сфері суспільної свідомості, що знаменує прихід на зміну машинної цивілізації нової світової цивілізації — інформаційної.

Хоча феномени самоорганізації, нелінійності, глобальної еволюції, уявлення про становлення порядку через хаос, біфуркаційних змін, про розвиток через нестійкість були предметом широкого обговорення на сторінках наукових журналів, у тому числі й філософських, необхідно відмітити, що обговорювані проблеми синергетики не одержали належного розповсюдження за межами наукових спілок. Почасти це пов'язано з тим, що нелінійне мислення (тобто синергетичне) як новий стиль наукового мислення сформувалося і одержало розвиток у природознавстві при аналізі природних процесів і лише останнім часом починає застосовуватись у дослідженнях соціальних систем.

Як особливий стиль мислення, як особливе бачення світу синергетика сильна своїм евристичним, методологічним і гуманістичним потенціалом. Тому основні ідеї і уявлення синергетики повинні сприйматись кожною освіченою людиною, стати змістом його власного світогляду, бо механізми, що вивчаються синергетикою, торкаються життя кожної людини, її діяльності, що має особливе значення в умовах світової екологічної кризи, що все далі поглиблюється, та соціальної кризи у нашій країні.

Труднощі, пов'язані з формуванням нелінійного мислення у процесі одержання студентом вищої освіти викликані такими обставинами.

По-перше, сама синергетика знаходиться у стані становлення, розвитку; окремі ідеї, уявлення і поняття її ще не устоялися, не одержали статусу загальноприйнятих у науковому осередку. Природно, виникає питання: Чи має у цьому випадку сенс використання основних ідей і уявлень синергетики для формування світогляду майбутніх спеціалістів?

По-друге, існує проблема відбиття нелінійності реальних процесів у концептуальному апараті матеріалістичної діалектики.

По-третє, якщо синергетика є спосіб бачення світу, певний стиль мислення, якщо вона пов'язана з матеріалістичною діалектикою, то чи можна говорити про появу діалектичної — синергетичної методології?

Природно, що ці та й ряд інших питань, що з неминучістю виникають, не могли не вплинути на характер синергетичного бачення навчального матеріалу з суспільних та спеціальних дисциплін у

процесі його викладу студентам.

Конкретизацією ключових ідей синергетики, у процесі викладання є розкриття її основних положень:

— поліваріантність буття в цілому, а особливо соціального;

— природний розвиток (блукання полями шляхів розвитку і вибір шляху);

— незворотність еволюції;

— системність або цілісність світу і знань про нього;

— складна організація і відкритість світу (тобто безперервне виникнення становлення світу);

— взаємозв'язок нестійкості і незворотності, нелінійності і зворотних зв'язків, еволюції і катастроф, хаосу і порядку;

— подібність механізмів самоорганізації природних (живих і неживих) і соціальних процесів;

— спільність, універсальність механізмів самоорганізації: структурна спільність, функціональна спільність, конструктивна роль випадковості (народження нового);

— наявність великої кількості шляхів розвитку соціальних процесів і право вибору оптимального для людства шляху;

— можливість природного прискорення соціальної еволюції;

— резонансність впливу на природну і соціальну систему;

— пізнання світу як «діалог людини з природою», «мистецтво запитувати природу» (І.Пригожин) і одержувати відповіді на поставленні запитання.

Як правило, соціологічні рекомендації, що випливають з аналізу стану перехідного суспільства і спрямовані на його вдосконалення мають лінійний характер; в результаті природна, власна, стійка тенденція розвитку соціальної системи змінюється штучним рухом її штучним шляхом, який приводить до зруйнування останньої.

Так, навряд чи можна погодитись з тим, що головна задача людини у парадигмі інноваційної освіти — це змінювання світу [1, 4]. Відкритість світу, його постійне народження і становлення потребують не олюднення його, не перетворення його згідно ідеальному образу, не переоформлення його згідно з цілями людини. Практична реалізація II-ї тези К.Маркса про Фейєрбаха наочно довела її негативні наслідки при будівництві соціалізму. Головна задача людини, якщо вживати дану термінологію, згідно з парадигмою нелінійності — це не зміна світу, а освоєння його, що розуміється, як природне слідування людини своєму природному розвитку, тобто керований соціоеволюційний розвиток, що узгоджений з об'єктивними закона-

ми еволюції природи і суспільства.

Тому становлення, розвиток нелінійного мислення у майбутніх спеціалістів є актуальною проблемою. Необхідно уточнення основних мотивів парадигми нелінійності як парадигми інноваційної системи освіти: її ідей, понять, методологічних вимог, ціннісних орієнтацій, взірців, за якими даються описи і пояснення, картини світу і т.д. Згідно з парадигмою визначається мета освіти, зміст, форма і методи навчання, нові технології.

Принципом, керівною ідеєю організації навчального процесу у вузі, його логікою повинна стати діалектика як метод розкриття сутності того чи іншого предмету або явища, розвитку думки та пізнання через протиріччя.

Нелінійне мислення є конкретизація діалектики; воно орієнтує майбутніх спеціалістів на готовність до появи нового, оволодіння навичками управління природними і соціальними процесами.

Як найближче завдання з практичної реалізації нелінійного навчання доцільно ввести спецкурси в систему підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти і у вузах; «нелінійне» читання лекцій і проведення практичних занять з суспільних дисциплін.

Розвиток нелінійного мислення сприяє постійному становленню людини, усвідомленню себе як частини «світу, що становиться, виникає» [2, 79]. Добре про це сказав грузинський філософ М. Мамардашвілі: «Людина не створена природою і еволюцією. Людина створюється. Безперервно знову і знову створюється. Створюється в історії, за участю її самої, її індивідуальних зусиль... Тобто, людина є така істота, виникнення якої безперервно оновлюється, з кожним індивідуумом і у кожному індивідуумі [3, 58-59]. Усвідомленню цієї думки і сприяє «нелінійне» навчання студентів, що приводить в кінцевому підсумку до формування у них нелінійного світобачення.

Література:

1. Скидин О.Л. О современном состоянии высшей школы Украины и ее проблемах // Вопросы социологической диагностики высших учебных заведений. Сборник статей. Выпуск I. - Запорожье, 1995. - 74 с.
2. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. - М.: Прогресс, 1986. - 431 с.
3. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. - М.: Прогресс, 1990. - 386 с.

І С Т О Р І Я

В . И . ЛАЗЕБНИК ИЗ ИСТОРИИ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОГО ГОРОДСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ . КАК ИЗБИРАЛАСЬ И РАБОТАЛА ЕКАТЕРИНОСЛАВСКАЯ ГОРОДСКАЯ ДУМА

Валентина Ивановна Лазебник — заведующий отделом истории Украины Днепрпетровского исторического музея им. Д.И.Яворницкого

Екатеринославское городское общественное самоуправление — Городская Дума и Управа, Горсовет и исполком насчитывает 209 лет. Созданное в 1787 году оно с конца XIX столетия становится значительной силой в управлении и строительстве города. История сохранила свидетельства о выборах первой городской Думы. Проходило это так: 24 июля 1786 году в городской магистрат была прислана «Грамота на права и выгоды городам Российской империи». В марте 1787 году появилась «Повестка из городского магистрата купцам и мещанам» о необходимости их явки на выборы Думы. В назначенный день 16 марта купцы, собравшись и отслужив молебен, избрали в Думу купцов Афанасия Горяинова, Ивана Перекрестова, Якова Неродина. В тот же день мещане из своей среды избрали в Думу Степана Сребрянского, Григория Хижку, Данила Мовчана, Тихона Иванова. Богородические мещане из селения своего при старосамарском ретраншементе избрали в Думу Степана Руденко — «состояния доброго и к должности способного». А мещане Рыбачьей слободы избрали в Думу Алексея Нелина.

В этот же день состоялось заседание Думы — ее открытие. К 9-ти уже избранным гласным добавился 10-й городской голова. Им стал купец Иван Шевелев. В первом протоке (журнале) заседания, было объявлено о приведении к присяге гласных, и торжественном открытии общей Городовой Думы. Этот протокол своей рукой подписал городской голова, гласные А. Горяинов, И.Перекрестов, Я.Неродин. А вместо остальных неграмотных гласных, по их прошению, подписался регистратор Василий Фесунов.

С самого начала дел у Думы и магистрата (исполнительный орган) было много. И на первом месте заботы о доходах и расходах на содержание Думы. Немного денег дала казна на обзаведение хозяйством, а остальные получили из добровольных взносов имущих жителей города. В первый год работы Думы доход составил 787 руб. 07 коп., а расход 853 руб. 79 1/2 коп. Тратились деньги на содержание секретаря,

писцов, сборщиков налогов, на приобретение дров, бумаги, чернил, сургуча, свечей.

С того времени и до 1919 года Дума в городе избиралась 49 раз. На посту городского головы побывало 32 человека, некоторые многократно. Так, 7 раз избирался городским головой Иван Ловягин (в 1847, 1851, 1854, 1856, 1858, 1861, 1863 гг.), четырежды Иван Колесников (1812, 1815, 1817, 1821 гг.).

На протяжении первого столетия количественный и качественный состав Думы практически не изменялся — это 5-6 гласных из купеческого и мещанского сословий во главе с головой. Деятельность Думы ограничивалась сбором налогов, открытием базаров, лавок, трактиров, установлением таксы на продовольствие, заключением договоров на выпас скота, устройством наплавного моста через Днепр.

Свое первое столетие городская Дума торжественно отметила в 1887 году. Начиная с этого года жизнь города резко изменяется благодаря промышленному потенциалу края: началась промышленная разработка руд Кривого Рога и угля Донбасса, строительство железной дороги, крупнейших промышленных предприятий. К концу века Екатеринослав становится важнейшим промышленным, торговым и административным центром, столицей Приднепровья.

Именно на это время приходится пик деятельности Думы, принимаются решения изменившие облик города, его хозяйство. В 1892 году появляется новое Городовое Положение, согласно которому меняется социальный состав городской Думы. Избирать и быть избранным в Думу могли люди вольных профессий — ученые, художники, деятели культуры, интеллигенция — врачи, учителя юристы, инженеры.

С ростом городского поселения возрастает и количественный ее состав — от 47 гласных в 1897 г. до 120 гласных в 1917 г. Но, тем не менее, избирательные права имели немногие. Это люди, достигшие 25 лет владеющие в городе не менее одного года недвижимым имуществом стоимостью до 3000 рублей, а так же лица, общества и товарищества, содержащие

в пределах города торгово-промышленные предприятия, имеющие свидетельства первой или второй гильдии, т.е. имеющие годовой оборот 6000 рублей. И таких в 1913 году в Екатеринославе, где проживало 218578 человек, было аж 1191 человек! Т.е., только 0,5% населения города имели избирательные права. Не имели их евреи, а они составляли 35% населения города. Учитывая это, лично губернатор своим распоряжением назначал определенное их число в состав гласных (5 человек). Не имели прав священно— и церковнослужители — их также назначали. В состав думы входил обязательно председатель Екатеринославской уездной земской управы — на протяжении последних 20 лет им был Сергей Бродницкий. Таким образом, были лишены избирательных прав все рабочие, ремесленники, мелкие торговцы и домовладельцы, те на ком числились недоимки городских сборов, содержатели винных лавок и питейных домов.

Проходили выборы в течении нескольких дней. Так в 1913 году, несмотря на и так малое количество избирателей — 1191, участие в выборах приняло лишь 352 человека. Они и избрали гласных, список которых был утвержден губернатором и опубликован в газетах. С этого момента исчислялся 4-х летний срок полномочий гласных.

Дума собиралась на заседания 2 раза в месяц. Работа проходила в вечернее время — обычно с 19 до 23 часов. Гласные работали бесплатно. Городовое Положение требует обязательного посещения гласными заседаний, грозя за неявку без уважительных причин замечанием, денежным штрафом, и даже временным исключением из Думы. Но, как свидетельствуют источники, эти меры наказания к гласным нашей Думы никогда не применялись.

На своих заседаниях гласные обсуждали городские дела и принимали постановления. Доклады для обсуждения в Думе готовила Городская управа — исполнительный орган городского самоуправления. Для удобства и предварительного ознакомления гласных с вопросами обсуждения, доклады печатались и рассылались гласным на дом.

Городская Управа состояла из председателя, которым, как правило, был городской голова, его помощника, нескольких членов и городского секретаря. Много сделал для истории города секретарь Н.А.-Набиркин, составивший отчеты о работе Думы и Управы за 1905-1917 гг. Городской голова, его помощник и члены Управы считались состоящими на городской службе и получали зарплату. Кроме того, при Управе была канцелярия, состоящая из секретариата, 9 отделений и 4 столов — биржевой, судебный, санитарный, полицейский. Всех служащих канцелярии в 1913 году было — 111 и служителей — 22. Компетенция Думы ограничивалась, местными хо-

зяйственными вопросами, для управления которыми создавались особые комиссии. Их было от 10 до 15: финансовая, технико-строительная, мостовая, по народному образованию, земельная, медико-санитарная, юридическая, комиссия по благоустройству, по пожарной охране и полиции, общих вопросов. Основными, хозяйственными вопросами, которые решала Дума и Управа были: заведование капиталами и имуществом города, попечение о внешнем благоустройстве, обеспечение продовольствия и здоровья жителей, о призрении бедных и др. видах благотворительности, о мерах предосторожности от огня и др. бедствий (наводнении), о развитии средств народного образования, о развитии местной промышленности и торговли.

Свои заседания Дума начинала с вопросов о наличии капитала в городском общественном банке, информацией о ценах на мясо, а затем рассматривала все другие вопросы — о благоустройстве города, открытию магазинов, базаров, учебных заведений, больниц. По решению Думы строится электрический трамвай (маршрут №1) второй в России, организуется электрическое освещение улиц города. Самым капитальным сооружением города был водопровод, дававший городу ежедневно 113 млн. ведер воды. Его сооружение обошлось городу в 1 млн. 700 тыс. руб. Трамвай и водопровод были гордостью города, на их устройство приезжали посмотреть представители многих городов России. В 1910 году город был награжден Большой Золотой медалью «За хорошо устроенное городское хозяйство». Для проведения этих работ необходимы были денежные средства. Ежегодно осенью Дума рассматривала проекты доходов и расходов города. В 1887 году городской бюджет составил 250739 руб., а в 1910 году — 2029260 руб. В то время из более чем 700 городов России, лишь 7 имели бюджет от 2 до 8 млн. руб., и среди них — Екатеринослав. В 1917 году бюджет города составлял уже 4027633 руб.

Самый большой доход приносили городу его предприятия — трамвай, водопровод, скотобойни, ассенизационный обоз. Затем шли сборы с недвижимых имуществ, с торговли и промыслов, с городских имуществ и оброчных статей. При обсуждении сметы особенно много внимания и времени уделялось расходам. На первом месте по расходам стояло содержание городских сооружений, затем — уплата долгов казне, на втором месте — расходы на народное образование, далее на медицинскую часть, на содержание полиции, городского общественного управления, благоустройство, на воинскую часть, на содержание городских недвижимых имуществ, пожарных команд.

Жалование городского головы составляло 4500 руб. и разъездные — 1500 руб. в год. Члены Управы

получали по 2000 руб. и 750 руб. разъездных каждый. Содержание канцелярии Думы и Управы — 129500 руб. К Рождеству Христову и Пасхе служащие всегда получали праздничные награды. Смета как и все другие постановления Думы получали силу только после утверждения их губернатором. Дума имела свой печатный орган «Известия Екатеринбургского городского общественного управления», которые выходили 2 раза в месяц.

Свои заседания Дума проводила с 1901 года в специальном здании, построенном по проекту архитектора Д.С.Скоробогатова (угол Проспекта и Управской). Ныне в этом здании культпросвет училище (угол Проспекта и ул. Исполкомовской).

Последние выборы в Думу проходили летом

1917 года. Она вошла в историю как «социалистическая». В ее составе — большевики, меньшевики, украинцы-националисты. Работала Дума ночами, заседания длились до утра. На счету этой Думы — бурные заседания по политическим вопросам и немало решений разрушающих городское хозяйство и финансы города. В январе 1918 года она была распущена и ее функции выполнял совет рабочих и солдатских депутатов под контролем комиссаров. Но в апреле 1918 года во время деятельности Украинского правительства, опирающегося на немецкие и австро-венгерские войска, Дума была восстановлена в старом составе 1913 года, и именно благодаря ее деятельности в городе был открыт Университет. Окончательно Дума была распущена 1 февраля 1919 года.

О . В . МИХАЙЛЮК
«УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ» ЧИ «РОСІЙСЬКА
РЕВОЛЮЦІЯ НА УКРАЇНІ» ?

Михайлюк Олександр Володимирович — докторант кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського національного університету, кандидат історичних наук

В сучасній українській історіографії домінуючою тенденцією стало розглядати революційні події 1917-1920 рр. з точки зору національних інтересів України, в науковому і політичному лексиконі закріпився термін «українська революція». Такий підхід, в умовах здобуття Україною державної незалежності, актуальний і зрозумілий, але він звужує перспективу бачення. Повинні враховуватися й інші точки зору.

Напередодні революційних подій українські землі входили до складу різних держав, знаходились під впливом різних локальних цивілізацій. Економічні, політичні, соціокультурні процеси та обумовлені ними революційні події визначалися в більшій мірі притаманним цим державним та цивілізаційним утворенням особливостями, ніж етнічною єдністю населення українських земель. Українські землі, які входили до складу Російської імперії, знаходились під домінуючим впливом російської цивілізації і підлягали її загальному ритму та закономірностям, хоча й мали свої особливості. Будучи протягом століть втягнутою до сфери впливу російської цивілізації, поєднана з нею в релігійному та культурному відношенні, Східна Україна по суті стала однією з провінцій Російської імперії. Це визнають, якщо відкинути оцінкові судження, і самі діячі «української революції». «Двохсотліття московська неволя скалічила український народ: знищила його нормальну соціальну будову, підпорядкувала широкі українські маси культурним, господарським і політичним впливам російського суспільства, створила з українського народу сиру етнографічну масу несвідомих і неорганізованих робітників

і селян», писав І.Мазепа [13. С. 7]. Представники українських соціалістичних партій різних відтінків вбачали головну причину своєї поразки у низькій свідомості народних мас, що у критичні моменти не надали вирішальної підтримки «українській революції». В.Липинський писав про «малоруські, українобайдужі низи, що завжди в лиці своїх представників не хотіли і не будуть хотіти воювати з Москвою» [11. Т. 6. Кн. 1. С. XXV]. З іншого боку, не менш заангажований автор пише: «Немає де правди діти, революція 1917 року застала Придніпрянську Україну скаліченою духовно, національно, культурно і соціально. Учасники війни кажуть, що тільки селянська маса залишилася українською, а всі інші прошарки суспільства були зденаціоналізовані» [18. С. 406]. Але якщо це так, то ким і заради кого взагалі робилася «українська революція»? І чи не було це насилля над народом, якого примусово вели до світлого, якщо не комуністичного, так національного «раю»? І якщо саме за насилля над народом піддаються критиці більшовики, то чим в цьому плані від них відрізняються діячі «української революції»?

Можна багато розмірковувати про те, що українська революція була підготовлена й теоретично обґрунтована кращими умами, починаючи, щонайменше, з Пилипа Орлика і закінчуючи українськими політичними партіями початку ХХ ст. Що ж, знаходити пояснення заднім числом — то професійна робота істориків. Можна говорити лише про передумови, про певні настрої, які дійсно мали місце і за певних умов могли зреалізуватись — вони відіграли свою роль в

подальших подіях. Слід відзначити, що Україна напередодні революційних подій залишалася, хоча й важливою, але периферією загальноросійського суспільно-політичного та революційного рухів. Хоча в цілому національне питання відіграло значну роль в революційному процесі, український національно-визвольний рух не був головною причиною, вирішальним фактором революції та розпаду імперії. Українські політичні партії, котрі навіть в період самої революції були досить нечисленні та мало впливові, відіграли в розпаді імперії приблизно таку ж роль, як, скажімо, «Рух» в розпаді Радянського Союзу. В лютому 1917 р. монархія впала буквально за лічені дні, що й зараз багатьма дослідниками сприймається як свого роду загадка. Так вона сприймалася й більшістю сучасників. «Русь злиняла в два дні. Саме більше — в три» — писав В.Розанов [22. С.5]. Лютнева революція більше схожа на революцію «зверху», ніж на революцію «знизу». І вирішальна роль тут належала столиці. П.Мілюков назвав ці події «самоліквідацією старої влади» [16]. «Мені здається, що в 17-му році в Росії зовсім не було політичної революції, — писав «зміновіхівець» Ю.Потехин, — Те, що прийнято вважати нею, — кінець лютого та перші дні березня — були скоропостижною смертю монархії, яка давно хворіла гнилім зараженням крові і померла з переляку при виді голодного спалаху. Не пробуджена народна воля вбила самодержавство, а смерть самодержавства розбудила народну волю» [21. С. 360].

З падінням традиційної влади в Росії стала наростати загальна революційна криза. Криза цивілізації, ввібравши в себе всі суперечності, що накопилися до 1917 р., розгорнулася на повну силу. Цілісність культурного життя, підтримувана, головним чином, зверху, була втрачена. Природній *resantiment* до людей іншої культури, позбавлений стримуючих рамок, переріс у відкриту конфронтацію. Розпад і дискредитація старих цінностей, ідей, зв'язків посилили дезінтеграцію суспільства і тенденцію до різних форм групового розмежування. Розмежування суспільства відбувалося за двома головними ознаками: соціальною та територіальною — «по вертикалі» і «по горизонталі». Країна розпадалася на атоми локальних світів, котрі вели нескінчену боротьбу одно з одним, прирікаючи на загибель державність, культуру, тисячі людей.

Революція всіх застигла зненацька, і тих, хто її боявся, і тих, хто її чекав та готував. Діячі українського руху, попри всю їхню «свідомість», досвід революційної боротьби т.д., як і більшість революційної інтелігенції, виявилися до неї не готовими. Поштовх, сценарій було задано в Петрограді, а провінція лише сприйняла те, що відбулося в столиці. В Росії, з її централізацією, столиці відігравали особливу роль. На Україну революція прийшла, за свідченням сучасників, «по телеграфу». Тут в чомусь правий І.Нагає-

вський, коли пише, що «соціалістичні доктринери і романтики на початку революції випадково захопили владу в свої руки» [18. С. 406]. Звичайно, можна говорити і про «малоросів», котрі, коли чари імперії розвіялися, за одну ніч перетворилися на національно свідомих українців і навіть потенційних «сепаратистів» [12. Т. 2. С. 6], — за одну ніч такого не трапляється (тут можна провести аналогію з «березневими» есерами), — і про українські партії, котрі спішно сформувалися і скористалися ситуацією, нагодою (як, власне, і всі інші політичні партії, в тому числі й більшовики). Але не вони створили цю ситуацію і не вони володіли нею. Змінилася ситуація — і новоспечені «свідомі українці» знову стали «малоросами» (як і більшість «березневих» есерів швидко забули про свою революційність). Тут треба враховувати психологію мас, зміну настроїв натовпу, фактор «революційного неврозу», випадковості тощо.

Україна виявилася осколком імперії, державно-політичні утворення на території України були продуктами розпаду імперії. До таких утворень слід віднести не лише УНР, ЗУНР (хоча, на мій погляд, це утворення потребує окремого підходу) і Українську державу, а й Донецько-Криворізьську республіку, Таврійську республіку, УСРР, режими Збройних Сил Півдня Росії (Денікінщину) та Революційної Повстанської Армії (Махновців) і так до окремих сіл, де нерідко проголошувались «самостійні» республіки. Розпадався цілісний організм імперія, а український рух, який складала і представляла, головним чином, незначна купка інтелігенції, котра, слід віддати їй належне, виявила значно більшу активність, згуртованість, цілеспрямованість, ніж в цілому російська, був лише одним з проявів цього розпаду. Якщо взяти до уваги те, що революція була підготовлена інтелігенцією, в значній мірі спровокована інтелігенцією і на перших порах інтелігенція намагалася нею керувати, то в якійсь мірі є підстави називати революцію на Україні «українською революцією», оскільки досить значне угруповання української інтелігенції, котре мало певні національно-політичні цілі, взяло в ній активну участь і намагалася поставити під свій контроль. Дійсно, реально існувала платформа, на якій організувалися досить численні політичні сили, підтримувані масами населення, які відповідно мислили і діяли, справляли неабиякий вплив на перебіг подій і в регіоні, і на загальноросійській революційний процес в цілому [25. С. 5]. Але цим власне «українська революція» і вичерпується. В революційних подіях на Україні брали участь не лише українці, а й росіяни, євреї, поляки, німці і т.д. І більшість з них були не надіслані на Україну з Великої Росії, хоча, звичайно, були й такі, а народилися тут і тому мали повне право вважати її своєю батьківщиною та брати участь у вирішенні її долі, виходячи зі своїх поглядів та переко-

нань. Тут склалися різні платформи, брали участь в подіях різні угруповання російської, єврейської, інших національних меншин, та й української інтелігенції, партійно-політичні угруповання, військово-політичні формування, іноземні держави — Німеччина, Польща, країни Антанти, а головне — народні маси. Слід враховувати не лише позиції та діяльність політичних сил та партій, котрі були лише частиною (причому — дуже незначною) народу і відігравали хоча й важливу, але далеко не вирішальну роль, а й, в першу чергу, позицію та настрої широких народних мас, які, власне, і є українським народом.

Я.Грицак, наприклад, виділяє чотири конфлікти, які розвивалися одночасно протягом 1917-1921 рр.: 1) продовження Світової війни; 2) конфлікт між Тимчасовим урядом та Радами, який перейшов у протистояння між червоними і білими; 3) український національний рух, головними противниками якого стали російські білі та червоні сили; 4) власна громадянська війна між українськими лівими і правими силами [4. С. 112]. Але перераховані ним конфлікти, котрі дійсно мали місце, не вичерпують всієї складності ситуації. Ним не враховуються соціокультурні процеси, які відбувалися в цей період і мали визначаючий вплив на розвиток подій. Він навіть взагалі не називає соціальних конфліктів (як би ми не ставились до марксизму з його пріоритетом класової боротьби, антагонізм між соціальними верствами, почуття *resentiment*'у бідних до багатих все ж існувало реально і особливо виявилось в процесі революції), не враховує соціокультурного протистояння між містом і селом, не враховує фактору соціокультурного розколу між модернізованим «верхом» (до якого можна віднести й інтелігенцію, навіть «національно свідому») та традиціоналістським «низом» і т. ін. На його думку, вся історія революційних подій 1917-1920 рр. в Україні полягала в тому, що з чотирьох перерахованих ним конфліктів у міру їх розвитку найбільшої сили набрав власне третій — прагнення українців здобути політичні права для своєї нації. Саме цей чинник перетворив революцію в Україні на українську революцію [4. С. 112]. На мій погляд, тут Я.Грицак видає бажане ним за дійсне. Саме третій з перерахованих ним конфліктів в кінцевому рахунку не став визначаючим; він дійсно мав місце, але навіть з перерахованих ним конфліктів, як показали реальні події, більшу вагу мали інші.

На Україні, як і в Росії в цілому переплелися дві революції: революція «зверху», якої прагнула, готувала та намагалась керувати нею інтелігенція, котра мала відбутися, так чи інакше, за європейськими зразками чи у всесвітньому масштабі, та революція «знизу», яку здійснювали маси і яка була спрямована багато в чому саме проти європеїзованої культури «верхів», що її саме й репрезентувала інтелігенція.

Різні політичні угруповання виробили свої моделі суспільного розвитку та вели боротьбу між собою за втілення їх в життя. Носіями національної ідеології були інтелігентські і так звані напівінтелігентські шари, як правило, за походженням зв'язані з селом. У їхній свідомості соціальні й національні мотиви багато в чому збігалися, що обумовило соціальне забарвлення національного руху і переважання в ньому соціалістичних партій. Українська інтелігенція виробила своєрідний сплав соціалізму та націоналізму.

«Українство, відзначає В.Липинський, по природі своєї є рухом верхів» [11. Т. 6. Кн. 1. С. XXIV]. Для тодішнього стану нації, на наш погляд, найбільш відповідає ситуація, подібна до ситуації у Франції XVIII ст., де власне націю становили нобілітет та духовенство. Для Мартіна Лютера нація складалася зі знаті — клерикальної та світської; все інше було народом. Жозеф де Местр писав: «Що таке нація? Суверен та аристократія» [див. 9. С. 38-39]. Тут же націю репрезентувала інтелігенція, а аж ніяк не народ. Але націоналізм інтелігенції і «націоналізм» народу (якщо можна використовувати цей термін стосовно селянства, на мій погляд, краще використати термін «етнічна контрарність», запропонований Л.Гумільовим), не просто не співпадав, а навіть мав, можна сказати, різну природу і протилежну спрямованість. Українське суспільство було традиційним суспільством. Для традиційного суспільства взагалі характерним є ворожо-негативне ставлення до чужої культури. Воно співпадало з російським фундаменталізмом, проявом якого був чорносотенний рух. Ще в період революції 1905-1907 рр. православно-монархічні ідеї знайшли широку підтримку серед українського селянства, яке завжди пов'язувало свої надії на отримання землі з самодержцем, від імені якого й виступали чорносотенці. Українське селянство, особливо на Правобережжі, пов'язувало надії на вирішення своїх проблем з «добрим царем» і проявляло антипольську і антисемітську контрарність [Див. 19]. Націоналізм інтелігенції, який вона намагалася нав'язати народу, сформувався під впливом західної ідеології, був результатом модернізації та розвитку буржуазних відносин — в цьому плані дійсно не може бути націоналізму не буржуазного, мав модернізаційну, антиімперську, прозахідницьку спрямованість. «Націоналізм» народу, перш за все, селянства, мав антимодернізаційну, антибуржуазну, проімперську, традиціоналістську спрямованість. Характерні риси традиційного суспільства проявилися у ставленні українського селянства до єврейського населення. В умовах соціокультурного розпаду та регресу соціальних відносин етнічні зв'язки, як найбільш архаїчні та глибинні, виявилися найбільш стійкими, їх значення зросло. І тут націоналізм інтелігенції та «націоналізм» народу в чомусь співпали, наклались одне на одного. Інтелі-

генція намагалася внести в селянство національну свідомість. Але етнічна ідентичність не тотожна національній свідомості, — справедливо відзначає Я.Грицак [4. С. 12]. Та тут же він пише, що «за дев'ять революційних місяців 1917 р. українське селянство пройшло шлях «зі селян у націю», на який за спокійніших умов пішло б декілька років» [4. С. 117-118], аргументуючи свій висновок чисельним зростанням керованої українськими есерами Селянської спілки, поведінкою українських делегатів на I Всеросійському з'їзді селянських Рад, результатами виборів до Всеросійських Установчих зборів тощо. Знову ж явне видання бажаного за дійсне. Адже чи нам не знати, що ні чисельність тієї чи іншої організації, ні поведінка депутатів на з'їздах, ні навіть результати голосування далеко не завжди відображають реальне становище речей. Реальну картину в якійсь мірі могло б відобразити дослідження настроїв селянства, його політичної психології. Будучи носієм етнічних особливостей, селянство було мало сприйнятливим до національно-політичних ідей, сприймаючи, їх, в кращому випадку, крізь призму соціально-економічних проблем. Діячі консервативного напрямку національного руху скептично ставилися до «земельного патріотизму» селянства. Як писав В.Липинський: «Замість патріотизму героїчного, патріотизму посвяти, патріотизму любові, витворився ніде в світі не бачений якийсь патріотизм меркантильний, з розцінкою на земельну валюту» [11. Т. 6. Кн. 1. С. 15]. Але в силу своєї природи український селянин і не міг інакше поводитися. Виходячи зі своїх схематичних партійних програм та відірваних від життя уявлень про селянство, намагаючись маніпулювати ним в своїх вузькопартійних інтересах, революційна інтелігенція лише сприяла наростанню соціального розколу та загальної революційної кризи. Вона все рівно залишалась для селян чужою. Скоро вона стала втрачати ініціативу та вплив на селянство.

Для українських політичних діячів революційного періоду та послідувачою історіографії характерні особливий пафос, якась надмірна серйозність у сприйнятті подій. А більшість народу реагувала на них переважно так: раз революція то все дозволено. Революційні події по різному сприймалися різними шарами населення; вищі і нижчі шари, цenzове суспільство і народ бачили в них різний зміст. Багатьма революція розумілася як ліквідація всіх заборон, культурних норм, уседозволеність. Під *аномією* розуміється *стан соціуму* в момент переходу від однієї системи цінностей до *іншої*, причому в той період часу, коли стара система вже зруйнована, а нова ще не сформувалася. У ситуації, коли немає позитивної основи, що об'єднує членів суспільства в єдине ціле, яка задає єдиний зміст їхнього життя і діяльності, наростають прояви аномальної поведінки як результат втрати адекватних суспільних, духовних, моральних орієнтирів. Як свідчать

джерела того часу, акти вандалізму, погроми, самосуди, розбій, пияцтво, азартні ігри, розпуста широко поширюються як у місті, так і в селі. Джерела, подібні «Окаянним дням» І.Буніна чи «Несвоєчасним думкам» М.Горького приводять численні свідчення цьому. «Селянство, змучене війною, знервоване революцією, убоге в духовному життє, бідне на розвагу, на засоби одхилення психіки від тяжких явищ життя, кинулось у алкоголізм, шукаючи в йому забуття й розваги. По всіх селах розплодилось у колосальній кількості саморобні гуральні, які курили горілку-«самогонку». Сотні тисяч пудів дорогого хлібу без жалю винищувалось на вироб цієї п'яної отрути. Село напивалось, дуріло, труїлось, мучилось і рятувалось тою самою самогонкою,» — пише В.Винниченко [3. Т. II. С. 50-51]. Погроми й акти вандалізму розглядалися сучасниками, часто не без підстав, як символ повстання проти панівної культури, підкріплювали традиційний страх перед «жорстоким звіром в народній душі». Деякі автори звинувачують соціалістичних діячів УНР в тому, що вони не змогли скористатися «неладом та анархією», що панували тоді «на Московщині» [18. С. 407]. А хіба на Україні тоді панувала менша анархія?

Селянин мало розумів, та й не дуже хотів розуміти те, що там йому кажуть чужі «городські» люди про «високу політику» йому потрібна була десятина землі, йому давно хотілося пограбувати панський маєток (та ще щоб хтось це санкціонував, щоб його за це не було покарано), йому хотілося менше працювати (тим більше на когось) і більше пити горілки, не платити податків, і взагалі, щоб його не чіпала ніяка зовнішня влада. Фактично далі традиційного селянського бунту селянин не йшов. І якщо хтось спонукав його до цього, в його розумінні, бунту проти всієї панівної культури «верхів» якої він не розумів і яка була йому чужа, бунту, що давно вже визрів у його душі, — того він і підтримував — і не далі. Саме по собі селянство не здатне на революцію ні на соціальну, ні на національну, та вона йому й не потрібна. Селянина чи не найбільше влаштувала анархія (хоча навряд чи він розумів це слово, як і «соціалізм», «нація» тощо), тому він і йшов найбільш охоче за батьком Махном та іншими батьками й отаманами, більше схожими на варварських ватажків періоду «воєнної демократії». Та такий вже він був, цей народ, іншого не було, хоча він не дуже влаштував навчену європейським поняттям інтелігенцію та поверхово освічену, але амбіційну напівінтелігенцію, котра, будучи сама «народ», скоріше презирливо ставиться до маси, відсталой, тупої, покірної; хоче влади для себе, щоб вести народ [26. С.46]. Можливо, він (народ, тобто етнічна маса) і «недостойн» був того пафосу, з яким зверталися до нього різного роду романтики та прагматики революції. Та сам він, в свою чергу, цей пафос теж навряд

чи сприймав всерйоз. А ще селянин боявся, а тому й поважав сильну владу. І справа тут не в справедливості цієї влади — влада завжди несправедлива. Головне, щоб вона була сильною. А якщо влада слабка, хоча й «українська» (тобто «начальство» говорить з ним мовою більш схожою на його рідну, хоча й дуже часто використовує незрозумілі слова), та ще й не дає землі, перешкоджає «грабувати награване», то навіть ж її підтримувати? Та селянин взагалі не підтримував ніякої влади, його ставлення до влади було пасивно-негативне: якщо вона сильна — її боялися, з нею рахувалися, її навіть поважали, якщо слабка — то нею нехтували і при всякій можливості їй протидіяли. Сильна влада завжди мала для селян сакральний характер — це, свого роду, фатум, доля — її не оминеш, їй мусиш підкоритися. Тому свого часу й обожнювали царя. Царя не стало — ніякої влади більше немає — значить все дозволено. Крах царської влади був в очах народу не просто крахом особливої форми державності, яку можна замінити на іншу, а крахом державності взагалі [див. 1. Т. II]. Хоча, можливо, ностальгія за порядком, «добрим» і навіть «грізним» царем залишалася. В селянському «колективному підсвідомому» пробудились та парадоксальним чином зіткнулись архетипи «золотого віку» та «мудрого старця».

Тут постає проблема співвідношення свідомості та стихійності в революції. Інтелекція, створені нею партії та уряди намагалися проводити свою політику, котра існувала скоріше у вигляді проєктів і декларацій, а реальне життя йшло за своїм звичаєм, часто всупереч цим проєктам. Не вони володіли ситуацією, а ситуація вела їх. Місця все більше відривалися від центру, жили цілком самостійним життям. Влада центральних урядів ставала все більш номінальною. Революції трапляються, — писав М.Бердяєв, — Революція — це стихія. І цю стихію вдалося в якійсь мірі опанувати більшовикам. Спочатку вони на неї опиралися, маніпулювали нею, потім змушені були з нею боротися і підкорятися їй. «В російській революції, як зрештою і у всякій революції, відбулося розковування та сковування хаотичних сил» [2. С. 109]. Опозиційні більшовикам сили спочатку звинувачували їх в запобіганні перед масами, потаканні їх низьким інстинктам, а в кінці громадянської війни вони ж звинувачували більшовиків в диктатурі над масами. Та стихія справила значний вплив і на самих більшовиків, примусила їх пристосовуватися до неї, внесла свої корективи в їх політику. Практика більшовизму значно розійшлася з початковим марксистським проєктом. Як писав П.Мілюков, «... ніякого комунізму не було введено в Росії і самі комуністи в процесі революції повинні були пристосовуватися до умов російської дійсності, щоб існувати» [15. С. 159]. Багато в чому це визначило архаїчність більшовизму, про яку писав

Х.Ортега-і-Гассет [20. С. 248-249].

Н.Махно, котрий був значно ближчий до народу і революційної стихії, ніж діячі так званої «української революції» і тому краще зрозумів (можливо, на підсвідомому рівні) її суть, назвавши свої спогади «Русская революция на Украине» [14]. Селянський рух багато в чому був стихійний, неусвідомлений, мав негативну, деструктивну спрямованість. Але, як відзначив Т.Шанін, він відзначив собою новий етап суспільного розвитку, становлення «суспільства що розвивається», став складовою не лише загальноросійського, а й світового революційного процесу, що розгорнувся в країнах «другого ешелону» капіталізму з початку ХХ ст. [27] Редуціювати його до національно-визвольних змагань ніяк не можна.

Взаємини з країнами Заходу були вирішальними для історичного розвитку Росії останніх трьох століть перед революцією. Протистояння і взаємодія з Заходом викликали процеси модернізації, котрі, в кінцевому рахунку, стали головними причинами революції. Ставлення до Заходу, західного досвіду, орієнтація на західний шлях розвитку багато в чому визначали ідеологію та політику більшості політичних партій. Переважна більшість партій, як ліберальних, так і соціалістичних, орієнтувалися на розвиток країни за західним зразком. Як і загальноросійські соціалістичні партії, українські партії орієнтувалися на західний шлях розвитку. «Українство, як рух державно-національний, є дитиною культури європейської, не азійської», наголошував В.Липинський [11. Т. 6. Кн. 1. С. XXV]. «В порівнянні з народом великоруським український являється народом західної культури — одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним, тим часом як великоруський, хоч і європеизований, стоїть вповні у власті орієнтального духу і стихії», — писав в ті часи М.Грушевський [5. С.141]. Саме нерозуміння природи власної країни і власного народу стало головною причиною поразки різних прозахідно орієнтованих сил, в тому числі і діячів «української революції». Не маючи широкої суспільної підтримки, але прагнучи будь-що утримати владу, діячі «української революції» поволі еволюціонували до пошуків іноземних покровителів, зверталися до австрійців, німців, французів і, зрештою, до поляків. Така політика, звісна річ, дискредитувала національний рух, діставши, врешті-решт, свою узагальнену назву як «петлюрівщина» [10. С.111]. Разом з тим революція, за словами Т.Шаніна, вперше поставила під сумнів універсальність західноєвропейського досвіду для решти людства, довела, що природа російського суспільства відрізняється від тієї, яку припускали різні теоретики і суспільні діячі [27. С.10, 30]. Багатьма дослідниками революційний процес в Росії трактується як реакція

суспільного організму на процеси модернізації, на кризу європеїзованої культури, першу в історії спробу відмови прийняти парадигму західної цивілізації. Більшовики лише вигадали від іноземного втручання, бо це дозволило їм виставляти своїх противників як «посібників міжнародного імперіалізму», а самим виглядати, попри орієнтацію на світову революцію, єдиною патріотичною силою. Все більше проявлялася природа більшовизму як «російської ідеї навиворіт», за висловом М.Бердяєва.

На думку Е.Карра, для України «вибір робився не між залежністю чи незалежністю, а між залежністю від Москви чи залежністю від буржуазних урядів капіталістичного світу». Е.Карр дає таке трактування перебігу подій: Якщо вірно те, що більшовицький режим ніколи не міг би бути встановленим в Україні без прямого втручання Москви, то рівною мірою справедливо й те, що буржуазний режим тут також не зміг би протриматись без підтримки іноземних урядів, які були зацікавлені в утвердженні центрів протидії більшовикам [8. С. 220]. Справа, на мій погляд, тут не в тому, що Німеччина і Антанта підштовхували Центральну Раду до союзу з білогвардійською «єдиноне-ділімою» Росією, що суперечило українським національним інтересам, як вважають В.Кремень та В.Ткаченко [10. С. 100-101]. Адже ні Німеччина, ні Антанта (особливо після капітуляції Німеччини) не були зацікавлені в існуванні сильної цілісної Росії ні «єдиноне-ділімою», ні більшовицької, ні якоїсь іншої — і ладні були грати на суперечностях та підтримувати будь-які сили, що сприяли її ослабленню та розпаду. Просто іноземні держави не бачили в українському національному русі реальної політичної сили. Адже, як справедливо зазначав П.Скоропадський, «не варто забувати, що захід населений людьми реальної політики, а не панамі, що парять у хмарах, як більшість росіян, не говорячи вже про українців, що, нічого ще не маючи, малюють собі картину, ніби весь всесвіт біля їхніх ніг» [24. С. 183]. Так, за словами В.Винниченка, «німецький генеральний штаб весь час рішуче й категорично заявляв, що Україна повинна бути самостійною, незалежною й безумовно-демократичною державою» [3. Т. III. С. 65]. Окупаційне командування спочатку уважно ставилось до національного руху, але швидко в ньому розчарувалося. «Росія — це я розумію, а Україна я цього не розумію» — говорив фельдмаршал Ейхгорн [17. С.118]. Як відзначав в своїй доповіді німецький публіцист К.Росс, котрий служив у військовому відділі міністерства іноземних справ Німеччини, українська самостійність, на яку опирається Рада, має в країні надзвичайно слабкі корені. Головним її захисником являється невелика група політичних ідеалістів. В народі часто можна зустріти повну відсутність інтересу до національної самобутності. Серед самих прихильників незалежності не-

має єдності й вони діляться на різні соціалістичні течії». [7. С.289]. Французька розвідка давала характеристику Директорії УНР та українського руху взагалі як такого, що «не має моральної бази ні в народі, ні серед інтелігенції, а створеного певними політичними угрупованнями супротив логіки та реального становища речей» [див. 6. С. 181].

Революційний процес на Україні не втискується, не поміщається в рамки власне української революції. Не можна виривати революційні події на Україні, принаймні Східній (а саме вони в цей період визначали долю всієї України), з загального контексту революційних подій в Російській імперії, бо вони пов'язані між собою, мають загальну внутрішню та зовнішню динаміку, хоча й забарвлену національно-специфічним колоритом. Українські політичні партії за своїми гаслами та програмними положеннями примикали до загальноросійських партій неонародницького, соціал-демократичного чи ліберального напрямків, відрізняючись від них головним чином лише вимогами стосовно автономії України. Питання незалежності виникло далеко не відразу в ході самої революції і викликано було, головним чином, ситуативними причинами — політикою більшовиків щодо Центральної Ради. Фактично речники усіх трьох фаз української державності перебували в партнерських стосунках з російськими урядовцями. Так, члени Центральної Ради мали їх з російським Тимчасовим урядом, діячі гетьманської Української держави — з російською Білою гвардією, а українські крайньо «ліві» — з московськими більшовиками [10. С. 112]. Сама «українська революція» була лише однією з численних діючих сил того періоду. Її можна розглядати лише в загальному контексті революційних подій, що відбувалися в Російській імперії, котра переживала процеси соціокультурного розпаду та регенерації на новій основі.

Суспільство втомилося від революції і війни, прагнуло порядку, сильної впави. Нову державність можна розглядати як спробу на хвилі крайнього локалізму, на його ґрунті уникнути його крайніх, небезпечних для самих локальних світів проявів і наслідків, поєднати локалізм з його протилежністю, тобто інтеграцією цілого, перш за все державністю [див. 1. Т. 2]. Нова влада повинна була прийняти крайні вимоги мас, поєднати в собі різні, часто взаємовиключаючі цінності. Повинен був виникнути новий суспільний ідеал, новий міф, який поєднував би в собі і віковічні мрії про справедливість, рівність, і суто утилітарні прагнення, й ідеали свободи, цінності локальних світів, й ідеали сильної державності. Саме такою владою в кінці кінців став більшовицький режим. Інші локальні державно-політичні утворення змушені були боротися як проти локалізму, так і проти авторитаризму, який виникав на хвилі цього локалізму, проти державності

на більш загальному рівні. Це й визначило їх поразку. Цікавою в цьому плані видається думка деяких дослідників, котрі вбачають в радянській державності не радикальний розрив з минулим, а його продовжен-

ня радикальними методами [див. наприклад 23]. Зміна політичного режиму не змінила засадних принципів Російської імперії, а лише модифікувала їх відповідно до марксистської ідеології.

Література:

1. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта: В 3-х т. М., 1991.
2. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. М., 1990.
3. Винниченко В. Відродження нації. К., 1990.
4. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. К., 1996.
5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991.
6. Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине //Революция на Украине по мемуарам белых. М.; Л., 1930.
7. Доклад начальнику операционного отделения германского восточного фронта о положении дел на Украине в марте 1918 г. //Архив русской революции. М., 1991. Т. 1.
8. Карр Э. История Советской России. Большевицкая революция. 1917-1923. М., 1990. Кн. 1: Т. 1-2.
9. Козинг А. Нация в истории и современности. М., 1978.
10. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. К., 1998.
11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму //Повн. збір. творів, архів, студії. К.; Філадельфія, 1995.
12. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. К., 1994.
13. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. Б.м., 1950. Т. 1.
14. Махно Н. Русская революция на Украине (От марта 1917 г. по апрель 1918 год). Париж, 1929. Кн. 1.
15. Милоков П. Почему большевики взяли верх? //Октябрь 1917: величайшее событие века или социальная катастрофа. М., 1991.
16. Милоков П.Н. Воспоминания. М., 1991.
17. Могиланский Н.М. Трагедия Украины //Революция на Украине по мемуарам белых. М.; Л., 1930.
18. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. К., 1993.
19. Омелянчук І.В. Чорносотенний рух на Україні в 1904-1914 рр. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 1997.
20. Ортега-И-Гассет Х. Восстание масс //Психология масс. Хрестоматия. Самара, 1998.
21. Потехин Ю.Н. Физика и метафизика русской революции //В поисках пути: Русская интеллигенция и судьбы России. М., 1992.
22. Розанов В.В. Апокалипсис нашего времени. М., 1990.
23. Розенберг У.Г. Создание нового государства в 1917 г.: представления и действительность //Анатомия революции. 1917 год в России: массы, партии, власть. СПб., 1994.
24. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. К.; Філадельфія, 1995.
25. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. К., 1997.
26. Федотов Г.П. И есть и будет (размышления о России и революции) //Человек. 1993. № 2.
27. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905-1907 гг. -1917-1920 гг. М., 1997.

А. І. ГОЛУБ

В ІМ'Я ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ (НАУКОВІ СТУДІЇ П. ФЕДЕНКА В ЕМІГРАЦІЇ)

Голуб Анатолій Іванович — доцент кафедри російської історії Дніпропетровського національного університету, кандидат історичних наук

Впродовж тривалого часу перебування нашої вітчизни в складі «імперії Кремля» ім'я одного з найактивніших діячів українського соціалістичного руху, учасника українських національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., відомого історика, письменника, публіциста Панаса Феденка (1893-1981), який присвятив усе своє життя здобуттю Україною віками омріяної незалежності, замовчувалося або вживалося з неодмінним застереженням, що це «буржуазний націо-

наліст», «соціал-фашист», «петлюрівський недобиток». Лише в останнє десятиліття морок забуття і упередженості навколо П.Феденка почав поволі розсіюватися, а Україна дістала змогу гідно оцінити ще одного зі своїх вірних синів, який після встановлення на українських теренах більшовицької влади змушений був до кінця своїх днів поневірятися важкими еміграційними шляхами. Власне, в еміграції й прийшла до Феденка популярність не лише як до непересічного

політика, котрий енергійно відстоював перед світовим загалом ідеї демократичного соціалізму і української незалежності, а і як до фахівця-історика, який понад усе поцінював об'єктивність історичної науки.

Найбільш плідним періодом історичних студій П.Феденка став відрізок його життя після Другої світової війни, коли він з 1945-го по 1951 р. перебував у Західній Німеччині, потім (у 1952-1959 рр.) — у Великій Британії та знову (з 1959 р.) у ФРН, де активно співпрацював з Українським Вільним Університетом.

Належність Панаса Васильовича до Української соціалістичної партії (УСП), яка виникла у німецькому Авгзбурзі у 1950 р. і об'єднала у своїх лавах представників колишніх українських соціалістичних партій (УСДРП, УПСР, УСДП, УСРП), котрі припинили свою діяльність напередодні та у роки Другої світової, цілком природно обумовила коло наукових інтересів Феденка — історія українського соціалістичного руху, національних змагань в Україні та їх лідерів, перебування України у складі Радянського Союзу тощо.

Вже у 1951 р. англійською мовою П.Феденко видав добре у документовану книжку про боротьбу української людності за незалежність і державність під назвою «Україна, її боротьба за свободу». Трохи згодом, у 1954 р., в лондонському видавництві «Наше слово» побачила світ нова книга Феденка — монографія «Ісаак Мазепа — борець за волю України», присвячена життєопису видатного діяча українського визвольного руху, товариша і соратника по боротьбі за самостійність України самого П.Феденка. Як справедливо зазначає відомий в Україні журналіст і краєзнавець М.Чабан, якби в нашій державі «нині продовжувалася серія «Життя славетних», ця книжка на 223 сторінках мала б бути перевидана в цій серії, позаяк ніхто, окрім Феденка, так добре не знав свого соратника по боротьбі за волю України І.Мазепу, «а для нас, земляків Феденка, велику вартість мають розділи, присвячені національно-визвольним змаганням у нас на Придніпров'ї — у Січеславі, Кривому Розі».

Працюючи з кінця 50-х років у Інституті для вивчення СРСР (Мюнхен), П.Феденко підготував і видав монографії «Марксистські й більшовицькі теорії національного питання» (українською мовою), «Новая история КПСС» (російською та англійською мовами), численні статті в «Українському Збірнику» та «Ukrainian Review» тощо.

Певним підсумком багатолітніх досліджень П.Феденком проблем соціалістичного руху в міжнароднім масштабі і в Україні стала його ґрунтовна праця «Соціалізм давній і новочасний» (Мюнхен, 1968). Слід відзначити, що однією з головних ідей цієї книги є ідея про невіддільність боротьби того чи іншого народу за соціалізм від його ж змагань за національне визволен-

ня. Аргументуючи свої думки щодо цього, Феденко неодноразово посилався на теоретичні положення відомих діячів міжнародного соціалізму, зокрема К.Каутського, який ще у 1917 р. сформував відоме правило модерного соціал-демократизму: «Соціал-демократія — інтернаціональна і демократична партія. Але чим іншим є боротьба за демократію, як не боротьбою за самовизначення народу? Чи можлива міжнародна демократія інакше, як лише тим способом, що самовизначення вимагається не тільки для свого народу, але для всіх народів однаково».

Чималий інтерес у читачів викликали і невеликі за обсягом студії П.Феденка, присвячені відомим українським політикам доби революції, — «Влада Павла Скоропадського в Україні 1918 р.» (Мюнхен-Лондон-Париж, 1976) та «Головний отаман. Із культурної та політичної діяльності Симона Петлюри» (Мюнхен-Лондон, 1976). Остання, зокрема, була текстом його доповіді, виголошеної в Українському Вільному Університеті в Мюнхені 9 червня 1976 р., в п'ятидесяту річницю трагічної загибелі С.Петлюри. Гадаємо, що й у наші дні не втратили актуальності прикінцеві слова П.Феденка з цієї книжечки: «Трагедія Симона Петлюри неначе символізує історичну долю українського народу. Україна, «приспана й окрадена», прокинулася в огні революції і знов стала жертвою гнобителів-сусідів. Від року 1917-го довелося будувати зараз усе: від народної школи й просвіти до університету, від козацької сотні до головного штабу армії, від сільського кооператива до міністерського апарату, від провінціальної автономії до самостійної держави і міжнародної політики». Як же нагадує цей сюжет сучасну ситуацію в Україні, коли триваюча вже не перший рік розбудова її державності то пригальмовує, то тупцюється на місці, а то й посувається назад.

Слід відзначити, що наукові студії П.Феденка відзначилися великою пошаною його до історичних фактів, документальних та наративних джерел. За словами багатьох сучасників Феденка, Панас Васильович «вважав всяке відхилення від правди за велику шкоду й лихо в суспільному житті», а тому в своїх численних студіях часто цитував слова євангеліста Івана: «І пізнаєте правду і правда визволить вас».

Показовим у цьому відношенні є факт, про який згадує у своїх спогадах ще один наш земляк письменник Ю.Семенко, який добре знав і цінував П.Феденка: в одному з лютневих чисел (за 1956 р.) газети «Suddeutsche Zeitung», яка зараховувала себе до найкращих часописів ФРН, була опублікована стаття «Лікарські роздуми: чи сталінізм виликований?», де наводився вислів А.Мікояна про С.Петлюру і Н.Махна. Намагаючись у редакційній примітці роз'яснити читачам, хто такі Петлюра і Махно, її автори назвали останніх «ватажками українських банд»

(«ukrainische Bandenhauptlinge»). Така оцінка українських історичних постатей, яка виявила кричуще незнання історії України, глибоко обурило П.Феденка. У листі до редакції газети він, роз'яснивши, ким були у добу Української революції С.Петлюра і Н.Махно та висловивши протест щодо ганьблення українського народу, підкреслив, зокрема, що «крім комуністів, «безсторонність» яких вдома, ніхто ще С.Петлюру бандитом чи ватажком бандитів не називав!»

Об'єктивність і неупередженість не зраджували П.Феденку й тоді, коли він виступав з інформаціями і доповідями на міжнародних конгресах істориків у Стокгольмі (1960) та Відні (1965). У своїх виступах

він відстоював інтереси поневоленої більшовиками української нації та критикував фальсифіковану історичну науку в радянській Україні. Тим самим він давав її представникам привід до шалених нападок на нього і його однодумців.

Безперечно, ґрунтовне вивчення наукової спадщини П.Феденка ще попереду. Феденко-історик неодмінно повернеться в Україну, а головною умовою цього має стати розшук, систематизація і видання його наукового доробку. Така робота має бути виконана саме в Україні, в ім'я демократичного незалежного розвитку якої жив і працював соціал-демократ, історик, наш земляк Панас Феденко.

В . І . МАСЛАК

Г . КАРПОВ ЯК ДОСЛІДНИК «СТАТЕЙ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»

Маслак Володимир Іванович — старший викладач кафедри соціально-політичних наук Кременчуцького державного політехнічного університету

Як відомо, з ім'ям знаного російського історика, учня С.Соловйова Геннадія Карпова, пов'язане започаткування нового напрямку розробки історії Національно-визвольної війни українського народу середини ХУП ст. — джерелознавчого дослідження відповідних документальних джерел. Саме Г.Карпов першим в історіографії вдався до спеціальних дослідів у цій ділянці. Об'єктом його студій стали Малоросійські справи Посольського приказу (нині Ф.224 Російського державного архіву давніх актів). Слушно вважаючи документальні джерела серцевиною джерельної бази дослідження проблеми, вчений прагнув з'ясувати специфіку однієї з її важливих складових і, слід сказати, досяг плідних результатів. Низка спостережень, висновків та узагальнень стали надбанням не тільки дослідників Національно-визвольної війни, а й виконали роль потужного інтелектуального донора для послідувачого вивчення приказної документації Московії загалом. Зокрема, вагомим був внесок Г.Карпова в розробку проблематики «статей Богдана Хмельницького». Власне Г.Карпов і зробив собі ім'я тим, що став першим, хто оглянув, описав, прокоментував і видав комплекс документів, пов'язаних із документальним оформленням українсько-московського військово-політичного союзу 1654 р.

Г.Карпов добре давав собі раду в значенні статей. Тверезо дивлячись на стан речей, і будучи переконаним великодержавником, він чесно підкреслив переплетіння тут суто історичного (пізнавального) і політичного. «Статьи Б.Хмельницкого имеют не только исторический интерес, но и государственный»[1], — ця промовиста фраза Г.Карпова як ніщо інше

віддзеркалює підґрунтя підходу дослідника до джерела. Утім політичний аспект все ж таки не ніс у собі якогось суттєвого впливу на джерелознавчі студії й проявився лише в інтерпретаційних сюжетах.

Торкаючись питання реалізації переяславських домовленостей та потрактування Березневих статей, Г.Карпов насамперед тонко підмітив, що Москва «принимала Б.Хмельницкого не тогда, когда он был силен, а в то время, когда крайне ослабел»[2]. Але, як те з Г.Карповим буває, ваговитий початок тези сусідствує з необґрунтованим, а то й упередженим закінченням. Цього разу дослідник заявив, що «не прийди к нему (Б.ХМ.-В.М.) в 1654 г. московская помощь, то даже при всей слабости Речи Посполитой малороссийское казачество в стане пожалуй исчезло бы само собою, что называется измором»[3]. Таке заключення мало ще більше піднести рятувальну роль Московії відносно України. Утім результативна попри своє великодержавне обрамлення частина думки Г.Карпова знайшла подальший розвиток в історіографії. Її плідно розвинув М.Грушевський. Явне карпівське коріння має висновок М.Грушевського, що «Московські політики може ненароком, а може й умисно — дали поборюкатись українській козаччині з Польщею й дійти майже до останнього обопільного знищення... аби вийти з свіжими силами між цих обезкровлених противників і взяти козаччину вже не в ролі рівноправного союзника, а підручного — котрого б можна було звести до ролі прислужника, підданого, «холопа»»[4].

Березневим статтям дослідник спершу присвятив окремих змістовний параграф у монографії «Критический обзор разработки главных русских источни-

ков по истории Малороссии» (М., 1870), а потім і спеціальну розвідку «Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею» (М., 1871). Параграф став прелюдією розвідки. У ньому Г.Карпов не мірився проводити цілісне дослідження, а лише зробив попередні зауваги на шляху до реалізації свого головного задуму — відфільтрування «окончательно отредактированных и утвержденных статей Б.Хмельницкого»[5]. В окремій розвідці дослідник намагався відтворити перебіг перебування українського посольства, з'ясує специфіку появи того чи іншого документу, проводить аналіз текстів, висловлює міркування з приводу мотивів дій послів та Москви. Переконав же Г.Карпова в існуванні кінцевого варіанту статей текст царської жалуваної грамоти від 27 березня 1654 р.[6], з якого справді можна судити, що справа добігла кінця. У 1876 р. в 10-му томі серії «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России...» Г.Карпов здійснив найповнішу на сьогодні археографічну публікацію комплексу документів, що торкаються Березневих статей[7].

Г.Карпов скрупульозно «розібрав» відповідний стовпець Малоросійських справ Посольського приказу, до якого увійшла документація, що відклалася внаслідок перебування у Москві посольства С.Богдановича-Зарудного й П.Тетері у березні 1654 р. Найбільша складність при цьому полягала в хронологічному розміщенні джерел, що з'явилися після 19 березня бо, як слушно відзначалося «дела относительно хронологии перемешаны; при том же на некоторых из них не обозначено никаких дат»[8]. Тому досліднику довелося розташовувати джерела, керуючись здоровим глуздом і своїм баченням перебігу переговорів. Саме в проміжок з 19 по 27 березня й з'являється кілька документів, які плутають карти у справі з'ясування кінцевої редакції статей. Крім усього Г.Карпов слушно звернув увагу на неповноту самого стовпця[9].

Далі Г.Карпов зосереджується на дотичних аспектах. Ними якраз попередники не переймалися зовсім. Вперше в історіографії детально обстежується рух українського посольства, з'ясовується персональний склад місії (зауважуються навіть ті, кого українські послы залишили в Путивлі), описується церемонія прийому в Москві[10]. Дослідник тонко підмітив, що прийом не був тотожним прийомом послів інших держав. Так само інакше проходили переговори[11]. Цікавим є спостереження, що в Москві очікували на чолі посольства І.Виговського[12].

Дуже детально, день за днем, прослідковує дослідник хід переговорів, саме в такий спосіб намагаючись дошукатись остаточного тексту українсько-московського договору. Заслугою Г.Карпова є встановлення того, що існували статті, які привезли послы з

Чигирини, запис усних запитів послів, чолобитні, статті, на яких бояри записали укази государя по кожній з них, статті, вручені послам на «отпуске». Дослідник аналізує зміст кожного документу. виявляє відмінності між ними. Не випали з поля зору королівські привілеї, які були подані послами (Зборівський договір, привілеї на Трахтемирів, Чигиринське староство, тощо). Їхня присутність у стовбці слушно пояснюється прагненням українського керівництва узагальнити свої вимоги[13].

Найбільшою складністю для Г.Карпова стало з'ясування фінальної частини переговорів. І саме тут він, як аргументовано показав А.Яковлів, припустив кілька грубих помилок. По-перше, безпідставно стверджувалося, що вже після того, як українські послы отримали своє подання з царськими відповідями, вони буцім подали нові статті. По-друге, відкидається як остаточна редакція «11 статей», які були подані послам 27 березня на «отпуске». По-третє, за остаточну редакцію вважаються «14 статей», які випливали в 1659 р. під час переговорів кн. А.Трубецького з Ю.Хмельницьким[14]. Як вірно відзначив Ю.Мицик[15], А.Трубецький їх видав за автентичні «Богданові статті».

Грунтовно проаналізувавши весь комплекс документів про перебування українського посольства, аргументи Г.Карпова, а також пізніші джерела, які проливають світло на проблему спершу П.Шафранов[16], а згодом А.Яковлів доказово спростували наведені твердження Г.Карпова й переконливо довели, що саме «11 статей» були відомі, як офіційний акт договору, на який сторони завжди посилалися як за життя, так і після смерті Б.Хмельницького аж до 1658 р. включно[17]. Помилка Г.Карпова ще більше дивує коли взяти до уваги ту скрупульозність, з якою він аналізував хід переговорів і рух документів, а також те, що він сам визнавав відсутність у справі як самих «14 статей», так і будь-яких натяків про їхнє існування[18]. Аргумент Г.Карпова жодною мірою не може бути визнаний за надійний (Б.Хмельницький приховував статті і «только с 1659 г., со времени избрания в гетманы Юрия эти статьи могли быть известны всем в Малороссии»)[19]. Беручи ж до уваги зміст «14 статей», можна вмотивовано припустити, що схилило Г.Карпова до визнання їх остаточною редакцією Березневих статей, власне, великодержавна складова його світогляду. «14 статей» ліпше пакували обґрунтуванню спрямованій на знищення української державності політики Московії. А отже за відсутністю автентичних Березневих статей та наявності кількох варіантів статей виникла спокуса оголосити Богдановими статтями той варіант, який найбільше відповідав політичним переконанням. Тим паче, що статті мають «государственный интерес».

Крім вияснення ним же поставленої проблеми ос-

таточної редакції Березневих статей, Г.Карпов належить ще низка слушних спостережень щодо їхнього змісту та поширення в Україні.

Березневі статті Г.Карпов оцінює, як царську милість на чолобитну української сторони[20]. Дослідник не бачить в них нічого іншого як свідчення входження України в підданство Московії, а також мудрості московського царя, який не пішов на повідку у прохачів, а провів свою лінію[21]. Те, що на більшість « прохальних статей» цар відповів ствердно Г.Карпова не бентежить, як не бентежить і зміст статей, що виразно свідчать про збереження самостійності України у внутрішніх та зовнішніх справах. Дослідник детально характеризує зміст «23-х статей», але висновки робить абстраговані без вказівок на реальну компетенцію гетьманської влади, прав України, її поступок Москві. У цьому проявилася кричуща суперечність між джерельної інформацією, якою оперував дослідник і його великодержавними переконаннями. Тези, що згідно з «прохальними статтями» козаки волили аби Україна стала данником Московії за прикладом турецьких данників і щоб «никакие великороссийские власти не вмешивались во внутренние дела Малороссии», виконували роль лише демонстратора віроломства українського козацтва.

Специфічний і далекий від реальності зміст вкладає Г.Карпов у витлумачення того, чому Б.Хмельницький просив у московського царя жалувальні грамоти на маєтності. Дослідник вперше в історіографії звернувся до цього питання. Але не знайшов нічого кращого ніж звести усе до хибного й наскрізь тенденційного прояснення. На переконання дослідника, причина полягала в усвідомленні Б.Хмельницьким, з одного боку, тимчасовості своєї влади, а з іншого — неможливості існування України без Москви[22]. Аналогічними мотивами буцім керувалися й представники старшини.

Належить однак відзначити, що Г.Карпов був першим хто звернув увагу на те, що Б.Хмельниць-

кий та його найближче оточення приховували від широкого загалу Березневі статті. Але знову ж таки причина шукалася не там, де вона була насправді. Дослідник пояснював небажання гетьмана наявності в статтях контрверсійного пункту про жалування[23].

У підсумку Г.Карпов робить упереджений висновок, що згідно з Березневими статтями, Б.Хмельницький «не получил руководящей роли в Малороссии», а Москва буцім керувала Україною «в форме сухих указаний»[24]. На доказ цього він наводить факти перебування московських військ в Україні, подання гетьманом та його оточенням чолобитних на царське ім'я, надання московським царем жалувальних грамот міщанам Переяслава та Києва, а також київському духовенству. Докази ці явно хибні і по суті упереджено підганяються під накинутий висновок. Проблемою реального правового характеру Березневих статей Г.Карпов не переймається. Черга до цього аспекту, як і до дослідження статусу України дійде лише на початку 80-х рр. ХІХ ст. Піонером тут виступить відомий історик російського права В.Сергеевич[25]

В цілому ж не підлягає сумніву, що з іменем Г.Карпова пов'язаний глибокий прорив у дослідженні Березневих статей. Найдорочніше для оцінки його внеску пасує прислівник «вперше». Вперше, статті стали об'єктом спеціального дослідження, вперше від невибагливого переліку статей було перейдено до масштабного джерелознавчого аналізу, вперше поставлена сама проблема остаточної редакції статей, повноти документації українського посольства, особливостей українсько-московського переговорного процесу. Дослідник дав потужний поштовх відповідним студіям в російській та українській історіографіях. Його доробок став добрим підґрунтям для подальшого удосконалення уяви про переяславсько-московський договір. Разом з тим його хибний погляд на «14 статей» мав своїх послідовників в особі П.Буцінського, В.Антоновича[26].

Література:

1. Карпов Г. Критический обзор разработки главных русских источников по истории Малороссии. - М., 1870. - С.21.
2. Капов Г. В защиту Богдана Хмельницкого. М., 1890. - С.34.
3. Там же.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси. - К.: Наукова думка, 1996. - Т.1Х. - Ч.П. - С.760.
5. Там же. - С.22.
6. Там же. - С.24.
7. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической Комиссией. - Т.10: (Доп. к 3-му тому). Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великой Россией 1653-1654 / Под ред. Г.Ф.Карпова. - СПб, 1878. -838 стб., 24 с.
8. Карпов Г. Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великой Россией // Журнал Министерства народного просвещения. -1871. - ноябрь - С.35.
9. Карпов Г. Критический обзор разработки... - С.22.
10. Карпов Г. Переговоры об условиях... - С.19.
11. Карпов Г. Критический обзор разработки... - С.22.

12. Карпов Г. Переговоры об условиях... - С.
13. Там же. - С.33.
14. Яковлів А. Українсько-московські договори в ХУП-ХУІІІ вв. // УІЖ. - 1993. - №4-6. - С.112-113.
15. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини ХУП століття. - Дніпропетровськ: ВПОП «Дніпро», 1996. - С.88.
16. Шафранов П.А. О статьях Богдана Хмельницкого // Киевская старина. - 1889. - Т.27. - С.373.
17. Яковлів А. Українсько-московські договори... - С.116-117.
18. Карпов Г. Критический обзор разработки... - С.23.
19. Там же. - С.25.
20. Карпов Г. Переговоры об условиях соединения. - С.19-20.
21. Карпов Г. Критический обзор разработки... - С.87.
22. Там же.
23. Там же. - С.25.
24. Карпов Г. В защиту Богдана Хмельницкого. - С.52.
25. Сергеевич В. Лекции и исследования по древней истории русского права. - СПб, 1910. - С. 115-116.
26. Антонович В.Б. Бесіди про козацькі часи на Україні. - К.,1990. - С.46; Буцинский П.Н. О Богдане Хмельницком. - Харьков, 1882. - С.88.

В. С. ОРЛЯНСЬКИЙ ІСТОРІОГРАФІЯ ЄВРЕЙСТВА УКРАЇНИ В 1920-1930-І РОКИ

Орлянський Володимир Семенович — докторант Запорізького державного університету, кандидат історичних наук, доцент

Досліджуваний нами період — 1920-1930-і роки — дозволяють простежити, як, в якому напрямку змінювалася політика Радянської держави стосовно національних меншостей, у тому числі і до євреїв, у міру утвердження в країні тоталітарного режиму. У даній роботі аналізується ступінь наукової розробки розглянутої нами теми дослідження. Цілком зрозуміло, що до проголошення незалежності України така робота була просто неможлива. Неможлива вона була насамперед по ідеологічній причині. Правда, в т.зв. перестройкові роки положення стало змінюватися. Вже в грудні 1989 р. стало можливим проведення в Москві наукової конференції на тему: «Історичні долі євреїв у Росії і СРСР: початок діалогу».

Були, звичайно, і інші причини. От що писав на початку 90-х років Л. Фінберг: «Іудаїка в Україні сьогодні нагадує пейзаж після битви. Дуже важко шукати те, що не було знищено за роки Радянської влади. Однак вибору немає: потрібно зберегти, що залишилося, і випестувати, розвинути все, що можна» [1, 195].

Неможливою була така робота в ті часи і через незабезпеченість досліджень по єврейській проблематиці необхідним поняттєво-термінологічним інструментарієм, відсутністю концептуальних наробітків, а також відсутності осмисленого емпіричного матеріалу. Радянська історіографія нічого цього по єврейській проблематиці не мала. «В українській радянській історичній літературі, присвяченій дослідженню життя республіки в 20-і роки ХХ ст., — відзначають В.І. Гусев і А.Г. Пилипчук, — не знайти об'єктивної картини становища євреїв у цьому регіоні колишнього СРСР» [2, 3]. Зараз ці кризові моменти

залишилися позаду. Сьогоднішня українська іудаїка виходить на рівень підготування глибоких досліджень: видаються монографії, проводяться різні конференції, захищаються дисертації, у тому числі і докторські (Ф.Л. Левітаса, і В.І. Гусева).

Публікації присвячені різним сюжетам українського єврейства в 1920-1930 роки, можна розбити на наступні три групи: етністоричні, етнополітичні, і етнологічні.

Автори публікацій етністоричного характеру прямо або побічно стосуються об'єкта нашого дослідження — положення українського єврейства в розглянутий період. Насамперед, слід зазначити як позитивний факт, захист у першій половині 90-х років цілового ряду кандидатських дисертацій, присвячених різним аспектам проблеми національних меншостей у досліджуваний нами період (В.М. Букач, А.В. Дизанова, Б.Ю. Ложкін, А.В. Черкаський) [3]. Природно, що в цих роботах є і сюжети, присвячені євреям як однієї з етнічних груп, що населяють Україну.

Необхідно зупинитися на одному зауваженні принципового характеру автора однієї з цих дисертацій В.М. Букача, що відзначає, що в історіографічній практиці міцно затвердилася думка про реформаторський характер діяльності більшовицької партії по проведенню національної політики в 20-і роки, а дефекти цієї політики «сприймалися скоріше як результат суб'єктивних помилок або фатальної неминучості, ніж плід тоталітарного режиму» [4, 2]. З цим зауваженням про односторонню існуючу точку зору з цього питання взагалі можна погодитися. Але справа тут ось у чому. Чи не впадає цей автор, як втім і чимало інших,

в іншу крайність: якщо в СРСР існував тоталітарний режим, то тоді все, що стосується цієї країни, було негативним? В 20-і роки, як відзначають багато вчених, відбувалося тільки становлення тоталітарного режиму. У ці роки, пише С. Кульчицький, внутрішня політика партійної олігархії була «дійсно досить ліберальною» [5, 380]. Очевидно не варто кидатися в крайність — від безкінечного вихвалювання чогось переходити, в силу обставин, що змінилися, до настільки ж безкінечного заперечення всього позитивного, що могло бути в ті роки.

До дійсного часу вже є чимало публікацій по єврейській проблематиці, присвячених досліджуваному періоду, — і у вітчизняних, і в ізраїльських, і в російських виданнях. Ці публікації здебільшого стосуються окремих аспектів предмета нашого дослідження, причому багато які з них являють собою виклад виступів їхніх авторів на різних конференціях, симпозиумах, що до того ж найчастіше носять краєзнавчий характер. Незважаючи на потік публікацій, що збільшується, присвячених єврейській тематиці даного періоду, ні кандидатської, ні тим більше докторської дисертації поки ще не захищено.

Аналіз соціально-політичних процесів, що відбуваються в будь-якому суспільстві, неможливий без з'ясування характеру політичної системи, що існувала в цьому суспільстві в конкретний історичний період. Глибокому аналізу цієї системи в досліджувані нами роки присвятив свою монографію «Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1929)» С. Кульчицький. Автор пише про функціонування в ті роки «диктатури компартійної олігархії», що зовні виступала у формі народовладдя [5, 3].

Однією з проблем політичної історії періоду непу і в даний час залишається проблема тоталітаризму: чи був такий режим вже в цей період чи його ще не було. Відповідь на це питання носить принциповий характер. Від його характеру залежить багато чого, у тому числі й оцінка результатів тієї політики, що проводилася в ті роки стосовно єврейського населення. У цю дискусію включилися вчені не тільки вітчизняної, але і зарубіжної історіографії.

Російський історик Ю.І. Ігрицький вважає, що в ці роки Радянська Росія по об'єму прав і свобод громадян і громадських організацій мало чим відрізнялася від інших країн Східної Європи, Центральної і Південної Америки, Китаю і Японії. І тільки, починаючи з кінця 20-х років, у СРСР положення з цими правами стало корінним чином змінюватися. Вважаючи ступінь забезпеченості громадян різними правами і свободами найважливішою характеристикою того або іншого політичного ладу в країні, Ю.І. Ігрицький вважає науково необгрунтованим відносити політичний і суспільний лад, що існував у СРСР у 20-і роки до тоталітарного [6, 13]. Таку ж позицію займає й автор

даної роботи.

Чимало робиться висловлень із приводу характеру політики Радянської держави стосовно національностей, що проживали в країні, після утворення СРСР (М. Альтшулер, А.В. Антонюк, Л.П. Нагірний, М.І. Панчук, Б.В. Чирко, Л.Д. Якубова й ін.). У ті роки ця політика одержала назву політики коренізації. Не заперечуючи самого факту існування такої політики, вище зазначені автори вважають її змушеною і погоджують її прийняття з тими негативними явищами, що були властиві радянській тоталітарній системі в цілому, у тому числі й у період її становлення в 20-і роки. Так, ізраїльський учений М. Альтшулер у якості однієї з причин прийняття політики коренізації назвав побоювання Сталіна того, що комуністи неросійської національності, ознайомившись із листом В.І. Леніна з національного питання, могли виступити проти центру [7, 55].

А.В. Антонюк у якості чинників прийняття політики коренізації назвав наступні: падіння престижу інтернаціональних гасел і цінностей в умовах переходу до НЕПу, лібералізація суспільства, ріст опозиційних настроїв у республіках і регіонах, складність керування територіями з іншими мовними і культурними орієнтаціями населення, погіршення міжнародної обстановки, прагнення розіграти національну карту для виправдання своїх геополітичних претензій [8, 15]. Цінним тут було те, що автор згрупував усі ці чинники. Однак, на нашу думку, автор дещо перебільшив вплив деяких чинників на прийняття політики коренізації. Наприклад, висунування на перше місце такого чинника як падіння престижу інтернаціональних гасел і цінностей. Але чи так це? Скоріше переосмислення, але ніяк не їхнє падіння.

Л.П. Нагірна, визнаючи змушений характер прийняття цієї політики, водночас висловила ряд цікавих зауважень. По-перше, цей автор відзначає демократичний характер цієї політики, особливо на першому її етапі, вона «пробудила великі надії, викликала масовий ентузіазм, відчинила шлях для відродження національних цінностей і традицій». По-друге, Л.П. Нагірна запропонувала замінити термін «політика коренізації» іншим терміном — «національно-культурна реформа». Тут можна заперечити дану пропозицію, тому що заходи цієї політики охоплювали самі різні сфери, у тому числі державно-правову й адміністративно-територіальну, а не тільки культурну. По-третє, Л.П. Нагірна у термінах «коренізація» і «українізація» побачила ознаку насильницького вторгнення в культурно-мовну орієнтацію населення [9, 20].

На яких принципах базувалася політика коренізації? Вона — політика — «базувалася, -відзначає Н.Ф. Горюньова, — на дуже простих і, як показав життєвий і історичний досвід, примітивних постулатах». І далі перераховуються ці постулати: розділення на-

ціональної культури на прогресивну і реакційну, пролетарську і буржуазну; войовничий (агресивний) атеїзм; ігнорування складної діалектики соціального і національного; сподівання тільки на робітничий клас як на месію, здатну принести всім щастя; впевненість у тому, що в ході соціальної революції буде вирішене і національне питання [10, 64].

Проте, незважаючи на різного роду зауваження, що висловлюються на адресу політики коренізації, її позитивний вплив на розвиток національно-культурних процесів визнається більшістю вчених, що займалися цими проблемами. Так, А.В. Войналович, приміром, пише: «Проголошена політика коренізації викликала до життя цілий ряд позитивних процесів, що стали основою для національного і культурного відродження всіх народів, що проживали на території України» [11, 136].

Ніхто з учених не заперечить необхідності ознайомлення з досвідом роботи з національно-культурного розвитку етнічних груп, що проживали в Україні. Та ж Н.Ф. Горовська, яка настільки критично віднеслась до принципів, на яких базувалася політика коренізації, писала: «Все ж досвід національно-культурного відродження єврейства в 20-і роки не утратив свого значення. Сьогодні при розробці сучасної концепції відродження необхідно враховувати як позитивні, так і негативні його сторони» [10, 67].

Набагато менше робіт, в яких говорилося б про сутність національної політики Радянської влади, проведеної в 30-і роки. Вірніше, роботи з цієї проблематики зовсім відсутні. Є декілька робіт, виконаних на загальносоюзному матеріалі (М. Бейзер, А.І. Вдовін, Л. Димерська-Цигельман, Л.Д. Якубова). У статті А.І. Вдовіна дана загальна характеристика тієї політики, що проводилася Радянською державою в 30-і роки стосовно національностей, що населяли СРСР. А.І. Вдовін розкрив сутність сталінського «вчення» про націю і його інтерпретацію стосовно до 30-х років [11].

На жаль, у статті А.І. Вдовіна нічого не говорить про те, коли ж припинила своє існування національна політика Радянської держави 20-х років — політика коренізації. В 1930 р. у журналі «Більшовик України» з'явився цілий ряд публікацій, у яких говорилося про необхідність переорієнтування політики коренізації. На думку Л.Д. Якубової, такі твердження були нічим іншим як курсом, спрямованим на поступове згортання цієї політики «одночасно з ліквідацією суспільного носія культурних навиків етнічних меншостей — заможного і середнього селянства...» [12, 42].

Ізраїльський історик М. Бейзер вважає, що перелом у національній політиці вищого політичного керівництва СРСР, а значить й у відношенні до євреїв, наступив після прийняття постанови ЦК КП(б) «Про викладання громадянської історії в школах СРСР»

(1934 р.). Саме з цією постановою М. Бейзер зв'язує проголошення курсу на пропаганду російського патріотизму, перехід до державного антисемітизму, посилення в країні асиміляційних процесів [13, 64].

Справа в тому, вважає Г. Перепелиця, що радянська правляча еліта в етнічному, національному і релігійному різноманітті вбачала серйозну загрозу для самого існування тоталітарного режиму і тому з завидною послідовністю вела боротьбу за всіляку уніфікацію [14, 54].

Надзвичайно важливим для комуністичної доктрини є теза про співвідношення національного й інтернаціонального. У розглянуті роки інтернаціональне трактувалося, відзначають Ю. Римаренко і Е. Степанов, як щось прогресивне, що йде на зміну такому, що не мало майбутнього, тобто національному [15, 136].

Особливе місце в дослідженні нашої теми займає наукова розробка так званого «єврейського питання» у тому вигляді, у якому він існував після закінчення громадянської війни. Про це питання набагато частіше згадується в різного роду публіцистичній літературі. Говориться про існування цього питання й у ряді наукових праць, і зовсім уже рідко згадується про конкретні шляхи його вирішення. Спеціальних робіт, присвячених аналізу змісту «єврейського питання» на початок 20-х років, поки що немає. І. Самарцев в одній із своїх статей, присвячених єврейській тематиці, висловив, на наш погляд, принципово важливу думку про те, що корені «єврейського питання» закладені в самій соціально-економічній структурі єврейського населення, що тягло за собою цілу низку проблем і соціально-політичного характеру [16, 132]. Л. Люкс (ФРН) із цього приводу пише: «Офіційно не існує в СРСР єврейське питання відіграло істотну роль у внутрішній і зовнішній політиці Кремля» [17, 41].

Аналізу діяльності єврейських політичних партій присвячені роботи В.І. Гусєва, у тому числі і його докторська дисертація [18], і монографія А.Я. Наймана [19]. В.І. Гусєв, спираючись на нові методологічні підходи, зумів показати об'єктивну картину діяльності Бунда, перебування в якому відбулося на долях багатьох євреїв 20-30-х років. Слід погодитися з твердженням А.Я. Наймана, що «дослідження діяльності єврейських партій і об'єднань у 1917-1925 роки відносяться до числа тих проблем, що ще не одержали повного і всебічного освітлення, особливо їхні історико-етнологічні аспекти» [19, 23].

Демографічні аспекти життєдіяльності євреїв України в досліджувані роки розглянуті в роботах О. Беренштейна [20] і Р. Гольдштейна [21]. О. Беренштейн глибоко правий, стверджуючи, що неможливо займатися дослідженням життєдіяльності громадян тієї або іншої країни, не використовуючи відповідні демографічні дані про населення цієї країни. Цінність для нас представляють дані про структуру зайнятого

дорослого єврейського населення України в 1922, 1929 і 1934 роках. Автор статті робить висновок, що демографічні аспекти зробили значний вплив на соціально-економічну і суспільно-політичну життєдіяльність українського єврейства в розглянуті роки [20, 17].

Представляють безсумнівний інтерес демографічні дані про єврейські общини Дніпропетровщини, складені Р. І. Гольдштейном. Подані автором таблиці дають можливість простежити динаміку єврейського населення цього регіону за результатами переписів 1897, 1926 і 1929 років [21, 25].

Питанням функціонування національних адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі і єврейських, присвячені роботи С.М. Петкова і В.А. Чеховича. Останній відзначає, що наприкінці 20-х років національна робота, по суті, перетворилася в допоміжне знаряддя соціально-економічної політики, що проводиться більшовицькою партією. Це привело до того, що національна робота — все більше ставала гальмом для адміністративно-командної машини, що в кінцевому рахунку привело до згорання національно-державних процесів, до ліквідації національного районування [22, 54]. У 1939 р. єврейські національні райони були перетворені. Історії двох єврейських національних районів (Новозлатопольського [23] і Сталіндорфського [24]) присвячені брошури, написані, правда, у різний час і на різних рівнях.

Брошура, присвячена Сталіндорфському єврейському району, вийшла в 1935 р. Написана вона була практичним працівником, головою райвиконкому цього району Б. Каганом. У ній дуже яскраво показані труднощі становлення перших єврейських колгоспів. Автор відзначає: «Колгоспники протягом усього сільськогосподарського року декілька разів перекидалися з місця на місце, сільськогосподарські машини були знеособлені, сівозміни не були введені, колгоспники працювали кожний день на іншій ділянці, і це приводило до незацікавленості колгоспників у якості виробленої роботи, насамперед у якості опрацювання ґрунту» [24, 39]. У цілому брошура написана в дусі того часу.

Брошура, присвячена історії Новозлатопольського єврейського району, написана автором дійсної монографії в 1999 р. У цій брошурі зроблена спроба об'єктивно освітити роль і місце такого утворення, як національний район у залученні єврейського населення до сільськогосподарської праці, до користування своєю рідною мовою, до оволодіння багатствами своєї національної культури. На жаль, останньому приділялося в цьому районі надзвичайно мало уваги. І це залежало не тільки і не стільки від керівників національного району, скільки від існуючої в ті роки політичної лінії правлячої партії країни.

Певна література стала накопичуватися і з пи-

тань єврейського переселення в південні округи України. У статті І. Артюх розкривається економічна основа проведеного переселення: «Процес деградації єврейських містечок був тим сильніше, ніж глибше, у результаті економічного регулювання і планування, зміцнювалася державна і кооперативна торгівля» [25, 148]. В. Сотниченко, який також досліджує цю проблему, відзначає, що переселення євреїв на землю мало гарну перспективу, але утвердження в країні тоталітарного режиму не дало цій перспективі реалізуватися. На жаль, поки відсутні роботи, в яких досліджувався б самий механізм проведення переселенських кампаній, роль і місце радянських і земельних органів у їхньому проведенні. Потрібна також більш докладна оцінка досвіду аграризації, що відбувалася, єврейського населення республіки в розглянутий період.

Питанням єврейської освіти і культури в досліджувані нами роки присвячені статті А.В. Войналович, Ц. Гітельмана, Л.Д. Якубової та ін. У статті А.В. Войналович обґрунтовано досліджене питання про функціонування в рамках Ради з освіти національних меншостей при Наркомпросі УРСР Центрального єврейського бюро, що мало своєю ціллю формування науково-організаційних принципів єврейської культурно-освітньої політики [11, 139-140].

Принциповий характер мало питання про мову навчання дітей у єврейських школах. У статті Ц. Гітельмана цьому питанню було відведено досить велике місце. Євсекції при комітетах КП(б)У стверджували, що іврит — це мова класового ворога, їдиш — це мова працюючих. На мові їдиш працювали школа, театри, судові камери, випускалися книги, газети, журнали, працювали заклади культури і т.д. «Вперше в історії, — відзначає Ц. Гітельман, — при державній підтримці виник цілий спектр культурних закладів на основі їдишу. Радянська держава зробила спробу сама визначити культуру і самосвідомість для свого єврейського населення і не шкодувала засобів на це підприємство» [26, 23].

Ц. Гітельман пише, що євсекції при партійних комітетах їдиш вважали засобом поширення більшовицьких ідей серед широких єврейських мас. Про це ж пише і Г. Ейстрах, наводячи наступні слова з виступу секретаря Центрального бюро євсекції при ЦК ВКП(б) А. Чемериського: «Робота на їдиш, уся мережа закладів грає в наших руках роль обслуговуючого апарату для соціалістичного процесу. І будь-яка спроба розглядати єврейську мову, школу і т.д. самостійно, не як обслуговуючий механізм соціалізму, приречена перетворитися в їдишизм, у націоналізм» [27, 43].

Л.Д. Якубова у своїх статтях розкрила суть культурно-освітньої політики Радянської влади стосовно національних меншостей, еволюцію цієї політики протягом 1920-1930-х років. Автор зауважує, що прикор-

донні регіони України були регіонами із самобутнім етнічним обличчям. Це були регіони, де відбувалися активні міжетнічні контакти, де здійснювався взаємовплив і взаємозбагачення культур самих різних етнічних груп, у тому числі, природно, і євреїв, що по своїй чисельності займали серед всіх етнічних груп України третє місце і проживали, по суті, у всіх її регіонах, але особливо на Правобережжі. Такий взаємовплив і взаємозбагачення відбувалося в процесі реалізації так званої, по вираженню Л.Д. Якубової, політики коренізації. Автор вказує на суперечливий характер цієї політики, поставивши ряд принципових питань: 1. Чому протягом усього періоду її проведення ця політика зустрічала опір як із боку певних державних структур, так і з боку самих національних меншостей? 2. Чому ця політика, незважаючи на радикальні методи її проведення, все ж буксувала? І інші подібного характеру питання [28, 22-23].

Стали з'являтися статті, в яких досліджується стан релігійних общин та іудаїзму в досліджувані нами роки. Насамперед варто назвати статтю Ц. Гітельмана, В. Черв'якова і В. Шапіро, в якій розглядається питання про місце іудаїзму в національній самосвідомості євреїв протягом усього радянського періоду. У статті говориться, що урбанізація і світська освіта зробили для ослаблення впливу іудаїзму набагато більше, ніж різні антирелігійні кампанії, що широко проводилися в 1920-1930-і роки. «Направляючись із зруйнованих, зубожілих містечок у пошуках освіти і роботи у великі міста колишньої межі осілості і великі індустріальні центри, євреї відмовлялися від свого традиційного способу життя. Їдиш поступався місцем російській мові, звичаї і традиції віддавалися забуттю, релігія була відкинута. Євреї пристосовувалися до нової для них їжі й одягу, різко зросло число шлюбів із неєвреями» [29, 124].

У статті Л. Беренштейна говориться про форми боротьби Радянської влади з іудаїзмом, а також викладені ті положення, якими керувалися євсекції при партійних комітетах у своїй діяльності по розгортанню «революції на єврейській вулиці»: перше положення — іудаїзм являє собою найбільш реакційний різновид релігійних поглядів, що проповідував насильство і ворожість стосовно неєвреїв; друге — поняття «іудаїзм» ототожнювалося з поняттям «сіонізм». Тим часом, пише Л. Беренштейн, іудаїзм є релігійним, національним і етнічним світоглядом, який протягом тисячоріч визначав вірування і життєвий уклад євреїв. Сіонізм же як політичний рух виник лише наприкінці XIX ст. Цей рух поставив своєю задачею відродити єврейську державу на своїй історичній батьківщині; третє положення — упереджене зображення протиборства між прихильниками івриту та їдишу. У серпні 1919 р. офіційно було заборонено викладання івриту, що істотно обмежувало можливості вивчення Біблії

[30, 15].

Переслідування іудаїзму в радянський час було зв'язано, насамперед, із відмовою євреям в організації національних і релігійних об'єднань, синагог, раввинських асоціацій і регіональної єврейської релігійної адміністрації. У статті ізраїльського вченого А. Грінбаума є нові дані, що стосуються цих сюжетів. Автор, наприклад, відзначає: «У 1920-х рр. до суворих обмежень на релігійну діяльність, уведених законодавством 1929 р., положення релігійних діячів і структур було хоча і далеко від ідеального, але все ж відносно терпимим, якщо вони не займалися релігійною освітою дітей» [31, 82]. Автор приводить такий факт. Харківський рабин, їдучи в 1928 р. у Ерец-Ізраїль, писав, що всі релігійні структури в Україні залишалися цілком життєздатними. Кількість синагог на той час зменшилося всього на 10% [31, 82]. Але в 30-і роки положення докорінно змінилося.

Кінець 20-х років в Україні був відзначений досить відчутним сплеском антисемітизму. У сучасній вітчизняній історіографії поки відсутні роботи, присвячені аналізу причин і форм прояву антисемітизму в досліджувані нами десятиліття. Хоча про наявність цього явища в ці роки і говориться в багатьох роботах, правда, присвячених іншим сюжетам, але говориться, на жаль, без яких-небудь спроб аналізу природи цього явища і причин такого посилення цих настроїв наприкінці 20-х років. Все ж одну з таких спроб зробив О. Козерод. Він пише: «Влада, почавши наприкінці 20-х років агресивну антирелігійну політику, викликала ріст антисемітизму, що відчувався повсюдно» [32, 104].

На основі вивчення вище зазначеної літератури, присвяченої різним аспектам досліджуваної нами теми, можна зробити наступні висновки. За роки незалежності України був зроблений великий крок у вивченні проблем українського єврейства. Відбулося зародження і наступне становлення іудаїки в Україні. З року в рік зростає кількість публікацій, присвячених різним сторонам життя українського єврейства, в тому числі й у досліджувані нами роки. Правда, ці публікації присвячені переважно 20-м рокам (монографії О. Козерода й А. Наймана, виступи на конференціях і читаннях). Однак ці публікації присвячені головним чином політичним аспектам (політичні партії, суспільно-політичне життя, трохи про переселення, культурно-освітні сюжети, переважно кількісного характеру). Однак по 30-х роках публікації залишаються ще вкрай рідкими, не вважаючи робіт Л.С. Беренштейна по політичних репресіях у відношенні євреїв у ці роки.

Поки можна відмітити відсутність інтересу у дослідників до таких проблем розглянутого періоду, як динаміка господарських занять євреїв у ці два десятиліття й аналіз цієї динаміки; розвиток єврейського кустарного виробництва і його еволюції в 30-і роки під

впливом економічних перетворень, вироблених у країні; положення службовців-євреїв і трансформація їхньої національної свідомості; участь євреїв у продуктивній праці в міру форсування індустріалізації в країні; доля єврейських общин у 30-і роки; проблеми антисемітизму в розглянуті роки, особливо аспекти

його державного прояву, а також його конкретні форми прояву в житті єврейського населення України.

Вкрай рідкими є публікації історіографічного і джерелознавчого характеру, і зовсім відсутні роботи з теоретичних і методологічних проблем дослідження українського єврейства (принципи, підходи і т.д.).

Література:

1. Финберг Л. Иудаика в Украине. Год 1994 // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції. Київ. 8-9 грудня 1994. - К., 1995.
2. Гусев В.І., Пилипчук О.Г. Україна першої половини 20-х років ХХ століття: мачуха чи земля обітована для євреїв? - К., 1997.
3. Дизанова А.В. Развитие национальных культур на Украине в 20-е годы (на материалах южного региона). Автореф. дисс.... канд. ист. наук. - Одесса, 1992; Ложкин Б.Ю. Разработка партийно-государственными органами Украины вопросов национальной политики в первой половине 20-х годов. Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. - К., 1992; Букач В.М. Національна політика в Україні (1921-1925 рр.). Автореф. дисс.... канд. іст. наук. - Одеса, 1994; Черкаський А.В. Національно-культурне будівництво на Півдні України в 20-і роки. Автореф. дисс.... канд. іст. наук. -Одеса, 1994.
4. Букач В.М. Вказ. твори.
5. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). - К., 1996.
6. Игрицкий Ю.И. Снова о тоталитаризме. // Отечественная история. - 1993. - №1.
7. Скељчик С.О. З історії українсько-єврейських відносин // Укр. іст. журн. - 1990. - №7.
8. Антоноук О.В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан // Укр. іст. журн. - 1999. - №4.
9. Шляхи до демократичної державності (зустріч політологів за круглим столом) // Політика і час. - 1992. - № 6.
10. Горовская Н.Ф. «Еврейский ренессанс» в 20-30-х годах в СССР (Попытка историко-социологического анализа) // Холокауст на Украине и антисемитизм в перспективе. - Харьков, 1992.
11. Вдовин А.И. Национальная политика 30-х годов (об исторических корнях межнациональных отношений в СССР) // Вестник Московского университета. Серия 8. История. - 1992. - № 4.
12. Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки) коренізація і денационалізація // Укр. іст. журн. - 1999. - №1.
13. Бейзер М. Евреи Ленинграда перед второй войной: социальный и этнокультурный облик // Вестник еврейского университета в Москве. - 1998. - №1 (17).
14. Перепелица Г. Этнополитические факторы межнациональных конфликтов // Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі. - К., 1999.
15. Римаренко Ю., Степанов Э. Конфликтология межэтнических отношений // Социально-гуманистические знания. - 1999. - № 4.
16. Самарцев І. Євреї в Україні (XIX— початок ХХ століття): історико-економічний аналіз // Віче. - 1993. - XI.
17. Люкс Л. Еврейский вопрос в политике Сталина // Вопросы истории. - 1999. - № 7.
18. Гусев В.І. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець ХІХ ст. - 1921 р.) Автореф. дис. ...докт. іст. наук. -К., 1999.
19. Найман О.Я. Єврейські партії та об'єднання України (1917-1925). - К., 1998.
20. Беренштейн О. Демографічні аспекти життєдіяльності євреїв України в 20-30-х роках ХХ століття // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Вип. 4. -К., 1998.
21. Матеріали к истории еврейской общины Днепропетровщины (К 200-летию основания общины) // Составитель Р.И. Гольдштейн. -Днепропетровск, 1992.
22. Чехович В.А. Проблеми національно-державного будівництва України в роки непу. - Харків, 1995.
23. Орлянский В. История евреев Запорожья. Книга четвертая. Новозлапольский еврейский национальный район (1929-1939 гг.). - Запорожье, 1999.
24. Каган Б. Сталиндорф. 5 лет еврейского национального района на Днепропетровщине. - К., 1935.
25. Артюх И. Переселение евреев на территорию Запорожского округа в 20-х годах ХХ века (по документам Госархива) // Еврейское население Юга Украины: Исследования, воспоминания, документы. Ежегодник. - Харьков - Запорожье, 1998.
26. Гительман Н. Формирование еврейской культуры и самосознания в СССР; государство в роли социального инженера // Исторические судьбы евреев в России и СССР; начало диалога. - М., 1992.
27. Эйстрах Г. Еврейские секции компартии (По материалам бывшего Центрального партархива) //Вестник еврейского университета в Москве. - 1999. - № 2 (6).
28. Якубова Л.Д. Національно — культурне життя етнічних меншостей України (20 — 30 -і роки): коренізація і денационалізація // Укр. іст. журн. - 1998. - № 6.
29. Гительман Ц., Черняков В., Шапиро В. Иудаизм в национальном самосознании российского еврея // Вестник еврейского университета в Москве. - 1994. - № 3 (7).
30. Бренштейн Л. Иудаизм и политические репрессии в СССР (20-80-е гг. ХХ в.) // Єврейська історія та культура в

країнах Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. Том 1. -К., 1998.

31. Гринбаум А. Раввинская конференция в Коростене (1926) // Вестник еврейского университета в Москве. - 1994. - № 3 (7).

32. Козерод О. Переломные годы. Еврейская община в первое послевоенное десятилетие (1919 — 1929 гг.). - Харьков. 1998.

Л. В. ГЛУШКОВА

**ВИБІР СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ
СУСПІЛЬСТВА — ШЛЯХ УКРАЇНИ В ХХІ СТОЛІТТЯ**

*Глушкова Людмила Валеріївна — аспірант кафедри історії України та українознавства
Дніпродзержинського державного технічного університету*

Останнє десятиріччя ХХ століття принесло українському народові важливі здобутки. На кінець 90-х років Україна утвердилася як держава, суспільство, політична нація. Збережено громадський мир, прийнято Конституцію держави, введено власну національну валюту — гривню, зроблено кроки до подолання гіперінфляції, оздоровлення виробництва.

Як відзначив Президент України Л.Д.Кучма, «започатковано нову модель політичного устрою України, покинчено з однопартійною системою то ідеологічним монополізмом. Важливо, що цей процес здійснювався легітимним шляхом, без силових сутичок та небезпечних конфліктів, без крові та людських жертв» [1, 5].

Базові основи дальшого розвитку нашої держави закладено в Конституції України, яка стверджує, що найвищою цінністю сучасного цивілізаційного прогресу є людина, її права та свободи. Так, у статті 21 говориться: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [2, 9].

Українське суспільство сприймає європейський вибір, відданість України загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії, як головну засаду свого руху у ХХІ століття.

Західноєвропейський досвід соціал-демократичного розвитку це право на життя, повагу до гідності людини, право на вільний розвиток особистості, на її свободу та недоторканність, свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду, право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації тощо. Очевидно, що прихильність до європейського вибору та відданість загальнолюдським цінностям можуть бути реалізовані лише на основі послідовного утвердження демократичних засад розвитку суспільства, прав та свобод людини у всіх її виявах.

Основою програмних настанов політичних партій і суспільно-політичних рухів є різноманітні суспільно-політичні доктрини. В них відображено таке бачення суспільного і державного устрою, яке відповідає інтересам соціальних груп, що стоять за тими чи

іншими партіями і рухами.

Однією з найпоширеніших є соціал-демократична концепція розвитку суспільства. Протягом десятиріч вона істотно змінювалась, а нині виступає у вигляді доктрини «демократичного соціалізму». Основні її положення викладені в декларації Соціалістичного інтернаціоналу, конгрес якого відбувся 1951 року у Франкфурті-на-Майні. Зазначалося, що соціалізм — міжнародний рух, який не вимагає строгої єдності поглядів. «Зважаючи на те, чи ґрунтують соціалісти свою віру на марксизмі, чи на інших методах аналізу суспільства, чи натхненні релігійними і гуманістичними принципами, всі вони спрямовані до єдиної мети — соціальної справедливості, кращого життя, волі і миру» [3, 447].

За час, що минув після Франкфуртського конгресу, відбулися істотні зміни в поглядах соціал-демократії на багато проблем та реалій сучасного світу. Виникли різні моделі «демократичного соціалізму» — шведської, австрійської, західнонімецької соціал-демократії. Проте основні положення декларації 1951 року зберігають своє значення.

Декларація відзначає чотири основні аспекти «демократичного соціалізму». Це — політична, економічна, соціальна і міжнародна демократія. Щодо «політичної демократії», то соціал-демократи намагаються побудувати нове суспільство за допомогою реформ, демократичних засобів. Саме в цьому полягає суть «третього шляху», запропонованого людству соціал-демократією.

Демократія є визначальною в цій доктрині соціалізму. Вона виступає як надкласове явище і включає гарантоване право на приватне життя, захищає від свавільного втручання держави. Мається на увазі свобода думки, організації, віросповідання, загальні вибори, право на культурну автономію для національних меншостей, незалежність суддів, право на опозицію. Мета соціал-демократів — поступове просування до суспільства, де демократія поширюється на економічну, політичну, соціальну сфери життя. Загалом соціалізм розглядається як ціль, до якої людство пост-

ійно просуватиметься, наповнюючи новим політичним і соціальним змістом такі неминущі моральні цінності, як свобода, справедливість, солідарність, рівність.

«Економічна демократія» передбачає повну зайнятість, більш високу продуктивність праці, піднесення життєвого рівня, соціальне забезпечення і справедливий розподіл доходів і власності. Шведські соціал-демократи, наприклад, переконані, що соціальна справедливість визначається не тим, у чиїх руках знаходяться підприємства — держави, акціонерних товариств, окремих капіталістів, а тим, яку участь беруть зайняті на виробництві в контролі умов праці та її оплати, і яка частина прибутку шляхом прогресивного оподаткування надходить державі для перерозподілу цих коштів на потребу суспільства.

Сучасний соціал-демократичний рух в Україні веде відлік з виникнення за умов лібералізації політичної системи на території України перших соціал-демократичних клубів і груп (кінець 1988-1989 рік). Вони існували в таких містах, як Львів, Київ, Харків, Вінниця та інших і відрізнялися політичною нестабільністю, наслідком чого було те, що далеко не всі члени цих гуртків у подальшому залишалися всередині соціал-демократичного руху.

Члени соціал-демократичних гуртків прагнули створення масової впливової організації, здатної об'єднати всі соціал-демократичні сили українських земель.

Перша нарада відбулася 25-26 листопада 1989 року у Львові [5, 9]. У декларації, зокрема йшлося про необхідність об'єднання людей, котрі стоять на позиціях соціал-демократії й сповідають ідеї ненасилля, ідеологічного, політичного та економічного плюралізму, а також була порушена проблема створення соціал-демократичної асоціації України з перспективою утворення партії. Згідно з декларацією мався на увазі перехід до ринкових відносин, наявність приватної власності на засоби виробництва. Проголошувалося прагнення України до здобуття державності.

З метою створення соціал-демократичної асоціації України учасники наради домовилися про проведення першої Всеукраїнської конференції, яка відбулася 23-25 березня 1990 року в Києві під назвою «Перспективи розвитку соціал-демократії в Україні» [6].

Другу нараду представників місцевих соціал-демократичних організацій України провели делегати установчого з'їзду соціал-демократичної асоціації від місцевих організацій соціал-демократів України 13 січня 1990 року в Таллінні.

23-25 березня 1990 року, як наслідок попередніх домовленостей Українських соціал-демократів, у Києві відбулася науково-практична конференція «Перспективи розвитку соціал-демократії в Україні». Вже на ній окреслилися протиріччя між її учасниками (84 чоловіки з 15 міст республіки), які стали прозвісними

ком розколу на установчому з'їзді української соціал-демократії. Треба зазначити, що не всі, хто брав участь у конференції, точно уявляли собі, що таке соціал-демократія, на чому побудована її ідеологія і що має в засадничити ідеологічну концепцію української соціал-демократії. Більшість доповідачів заперечувала термін «демократичний соціалізм» як неспроможний і теоретичної, і практичної точки зору. Більшість учасників конференції стояла за незалежність України.

25 травня 1990 року в Києві розпочався установчий з'їзд української соціал-демократії, на якому виявилось розходження, починаючи з декларації намірів, а остаточний розкол відбувся під час обговорення «Декларації принципів». З'їзд, по суті, розпався. У даній статті не стоїть завдання аналізу всіх сторін розвитку соціал-демократії України, але слід зазначити, що в той складний час було засновано об'єднану соціал-демократичну партію України та соціал-демократичну партію України.

До розколу призвели не стільки розбіжності з теоретичних питань соціал-демократичної ідеології, скільки розмежування з національного питання. Про це свідчить те, що саме після того, як питання про незалежність України було остаточно розв'язане (спочатку 24 серпня 1991 року, а згодом уже Всеукраїнським референдумом 1 грудня того самого року), українські соціал-демократи змогли домовитися про об'єднання. Щоправда, цьому сприяв і вихід найбільш радикально й непримиренно настроєних членів як з одної, так і з іншої партії. Загалом до об'єднання привело також те, що українські соціал-демократи усвідомили партію не просто як спільноту людей, котрі поділяють ті самі принципи, а передовсім як суб'єкт (інструмент) політичної влади чи бодай тиску, що передбачало єдину організацію, здатність іти на компроміси, тоді як на установчому з'їзді це не було до кінця усвідомлене.

На закінчення варто відзначити величезне значення зародження в Україні соціал-демократії — політичної течії, яка покликана приходити на допомогу соціально менш захищеним прошаркам населення у період економічних криз, забезпечувати відносно високий рівень життя всім громадянам країни й стабільність у суспільстві, що засвідчує вся історія західноєвропейської соціал-демократії.

Ідеологія і соціальна політика соціал-демократії близькі українському народові, його менталітету. Роль політичних партій як стабілізуючої сили в суспільстві значно підвищилася, а особливо це процес посилюється напередодні виборів Президента України.

Підбиваючи підсумки виборів Президента, можна констатувати перемогу правоцентристських партій соціал-демократичного напрямку.

Соціал-демократія буде течією, яка об'єднуватиме політичні сили на основі здорового прагматизму.

Зараз, за ситуації економічної кризи, соціал-демократи не підуть на популістські кроки. Їхня мета — гармонізувати стосунки найманої праці й капіталу, створити умови економічного зростання, звести до мінімуму корупцію у суспільстві, мати відповідальну і водночас сильну владу.

Соціал-демократи відстоюють ідею вільного ринку — найбільш ефективного і універсального на сьогодні регулятора праці і виробництва, що розвивається за своїми внутрішніми законами під контролем суспільства.

Їхня мета — добитися переходу від всевладдя центру до сильних регіонів, гармонізації відносин держави та територіальних громад, посилення самостійності місцевих органів влади та самоврядування. Прискорення економічного зростання повинно здійснюватися через активну соціальну політику.

Соціал-демократична ідея розвивається в Україні в складних умовах. Усі вищезазвані принципи діяльності партій соціал-демократичного напрямку в життя в боротьбі з ідеологією лівого напрямку. Сьогодні стабільність суспільства залежить від стабільності політичного центру, а також діяльності правоцентристських партій соціал-демократичного напрямку, від успіхів влади у проведенні економічних перетворень з тим, щоб їхні результати стали позитивно відчутними для більшості співвітчизників. Це добре розуміють, наприклад, члени та керівництво соціал-демократичної партії України (об'єднаної).

У цьому сенсі діє і парламентська фракція СДПУ(о). Вона вважає, що цінності соціал-демократії безастережно будуть прийняті більшістю народу України. Це можливо тому, що сьогодні дикий ринок, паралізуючий роботу соціальних інститутів, накладає тяжку ношу на більшість населення. А об'єднані соціал-демократи категорично виступають проти заходів, які призводять до зубожіння населення. Члени парламентської фракції СДПУ(о) виконують взяті на себе перед виборцями зобов'язання. Десятки підготовлених ними законопроектів направлені на вирішення комплексу соціально-економічних проблем.

У короткі строки СДПУ(о) в усіх регіонах держави створила міські, районні та обласні партійні організації.

Самим головним досягненням об'єднанні соціал-демократи вважають перемогу на президентських виборах свого кандидата — Л.Д.Кучми. Вони ще в травні 1999 року заявили, що «...передвиборні положення програми діючого Президента в найбільшій мірі відповідає ідеологічним принципам СДПУ(о)...» [7, 3]. Партія продемонструвала політичну зрілість, високу відповідальність за долю країни.

Особливо ці риси партії виявилися під час парламентської кризи початку 2000 року. 15 січня 2000 року Президент видав Указ «Про проголошення Всеукраї-

нського референдуму за народною ініціативою.» Метою цього референдуму було вирішення найважливіших соціально-економічних проблем, забезпечення ефективного функціонування всього державного механізму в Україні, подолання багаторічного протистояння і конфронтації між різними політичними силами, що ставить під загрозу утвердження незалежної, демократичної, правової Української держави, та з'ясування позиції громадян України щодо цих та інших актуальних питань. Одночасно посилюється протистояння у парламенті «лівих» і «правих» сил.

У цій ситуації партії соціал-демократичного напрямку взяли на себе відповідальність за долю держави та її народу, заявивши про створення парламентської більшості, яка воліє припинити протистояння та працювати над втіленням програми відродження України, виходу її з економічної кризи, утвердження демократії. Більшість на чолі з соціал-демократами (об'єднаними) почала боротися за консолідацію зусиль народних обранців, реалізацію їхнього інтелектуального потенціалу, конструктивної співпраці різних гілок влади.

Основними своїми принципами більшість визначила національні інтереси українського народу, закріплення традицій українського парламентаризму та їхнє продовження. Нормою відносин Верховної Ради з Президентом, Прем'єр-міністром повинні стати постійні консультації.

Формування більшості відбувалося на основі добровільності, мирного діалогу і порозуміння, на конструктивній основі, що і є справжнім парламентаризмом. Вся влада в парламенті перейшла до більшості, а меншість повинна перейти у дійову конструктивну опозицію. Не може керувати парламентом опозиція, яка є в меншості. Демократія полягає в тому, що потрібно слухати всіх: і опонентів, і прихильників. Головне те, що створення більшості є об'єктивною закономірністю.

21 січня на засіданні парламентської більшості було прийнято постанови про форму і порядок голосування з різних питань, про відкликання Голови Верховної Ради О.Ткаченко та інше. В. Медведчук охарактеризував засідання парламентської більшості в Українському домі як проведене за надзвичайних обставин. Більшість довела, що може працювати ефективно.

Деякі політичні сили звинувачували соціал-демократів (об'єднаних), більшість у парламентській кризі. Відповідаючи на це, Президент України Л.Д.Кучма зазначив, що він не вважає, що до парламентської кризи призвело створення більшості у Верховній Раді, і підтвердив, що не має наміру відмовлятися від ідеї референдуму.

Партії соціал-демократичного спрямування заявляють, що їхні наступні кроки — конструктивна

співпраця з урядом, активна участь у розробці програми його діяльності. Прийняття бюджету, урядової програми говорить про початок співпраці і загальної відповідальності перед суспільством усіх гілок влади.

Прийнятий парламентською більшістю закон про новий порядок відліку скликання Верховної Ради України, за яким нинішня Верховна Рада дістала порядковий номер III замість колишнього XIV, міг суттєво вплинути на ситуацію з Всеукраїнським референдумом. Зокрема на перше питання, де йдеться про висловлення недовіри Верховній Раді саме XIV скликання, бо виходить, що Ради під таким номером просто не існує і треба або змінити формулювання питання, або зняти його зовсім.

Секретар Ради національної безпеки і оборони С.Марчук повідомив, що Президент Л.Д.Кучма висловився за нову редакцію першого питання (трансформування проблеми недовіри парламенту у проблему довіри). Тобто вирішення цих проблем парламентським, законним шляхом є основою демократичних процесів у суспільстві.

Важливим є розробка політичного договору між гілками влади, у проекті якого висвітлено проблеми легітимізації механізму відносин між постійно діючою парламентською більшістю та Кабінетом Міністрів, а також політичних гарантій арбітражу цих відносин. Договір має сприяти подальшому розвитку парламентаризму, лягти в основу нового етапу розвитку законодавчої діяльності Верховної Ради. Політичним арбітром має виступати Президент України.

Фракція СДПУ(о), перший заступник Голови Верховної Ради В. Медведчук високо оцінюють шанси парламентської більшості стати конституційною після референдуму і однозначно висловились за проведення референдуму 16 квітня.

Результати Всеукраїнського референдуму за народною ініціативою виявили високу політичну активність суспільства, політичних партій. На виборчі дільниці прийшло більш, як 80% громадян. Вони відповіли «так» на всі чотири питання референдуму: право Президента розпускати парламент у разі несформованості конструктивної депутатської більшості, змен-

шення кількості депутатів з 450 до 300, обмеження депутатської недоторканості, обрання двопалатного парламенту. Втілення результатів референдуму повинно йти конституційним шляхом.

Таким чином, на сьогоднішній день серед політичних партій чільне місце посідає соціал-демократична партія (об'єднана) під головуванням В. Медведчука, першого заступника Голови Верховної Ради. І не тому, що вона першою підтримала Л.Д.Кучму на виборах Президента. Вона наповнює свою діяльність конкретними справами. СДПУ(о) стала всеукраїнською партією — її структура нараховує більш ніж 800 обласних, міських і районних партійних організацій, об'єднуючи більш як 100 тисяч членів. Соціал-демократична партія (об'єднана) створила могутню впливову парламентську фракцію — другу за численністю у Верховній Раді.

Аналіз політичної ситуації показує, що Україна входить до нового етапу реформування суспільних відносин. Соціал-демократи заявляють, що вони союзники уряду у його діяльності по виконанню положень Конституції України про гарантії основних прав і свобод громадян. У той же час СДПУ(о) не буде йти на компроміс з Кабінетом Міністрів, якщо той буде вирішувати проблеми бюджету за рахунок скорочення фінансування життєво важливих соціальних програм. У цьому питанні позиція СДПУ(о) буде безкомпромісною, бо головною метою її роботи є утвердження в Україні загальнолюдських цінностей, соціально-економічний розвиток, вихід з економічної кризи.

Стратегічним завданням соціал-демократів є підготовка до наступних парламентських виборів. Тому сьогодні ні одне рішення органів державної влади всіх рівнів не повинно прийматися без активної участі членів СДПУ(о). Кожна ініціатива повинна відображати суспільну думку, об'єктивні інтереси конкретної людини, прагнути добиватися високого рівня життя, значних досягнень в сфері захисту прав людини, особистої відповідальності у політиці, високого статусу України серед держав світу. Це і є соціал-демократичний шлях розвитку країни, який виведе її у XXI століття.

Література:

1. Кучма Л.Д. Україна: поступ і XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. // Урядовий кур'єр. 2000. С. 5.
2. Конституція України. Київ. 1996. С. 9.
3. Семков О.І. Політологія. Львів. 1993. С. 447.
4. Семков О.І. Політологія. Львів. 1993. С. 448.
5. Перша робоча нарада соціал-демократів України. // Реформа. 1989. №4. С. 9.
6. Вовк В. Соціал-демократія на Україні. В пошуках сучасних підходів // Голос громадянина. 1990. № САРut!, вересень.
7. Медведчук В. У високосний рік — з високо піднятою головою // Наша газета. 2000. № 1-2, січень.

Т. В. БРЕЖНЕВА

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КОАЛІЦІЙНОЇ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ НАТО: СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ

Брежнєва Тетяна Вікторівна — аспірант кафедри загальної історії Дніпропетровського національного університету

Етимологія терміну «стратегія» визначає, що під стратегією, звичайно, мається на увазі військова стратегія, як галузь військового мистецтва. Класична теорія К. Клаузевіца визначає стратегію як теорію «великої війни». «Стратегія — це використання бою з метою війни, — писав він, — вона повинна поставити військовим діям загалом таку мету, яка відповідала б значенню війни... Стратегія... складає план війни і зв'язує з визначеною військовою дією метою ряд тих дій, які повинні привести до її досягнення» [1, 185].

Разом з тим, крім суто військової стратегії, існує стратегія більш високого рівня. У той час як військова стратегія ставить своєю метою військову перемогу, велика стратегія розглядає більш далекі перспективи. Навіть під час війни вона ніколи не випускає з уваги проблеми подальшого миру і направляє війну, завжди пам'ятаючи цю мету. Згідно з формулюванням англійського військового теоретика Б.Г. Ліддел Гарта, стратегія є «мистецтвом розподілу і застосування військових коштів для здійснення цілей політики», яку він називав «вищою стратегією проінформованого егоїзму» [6, 187].

Процес опрацювання військово-політичної стратегії в післявоєнний період в своєму розвитку пройшов три етапи наближення до форми, яка більш або менш враховує умови стратегічної ситуації, і яка визначається реальним підходом до проблем війни в добу ракетно-ядерної зброї. Однак, перш ніж дійти до такої концепції, військово-політична стратегія мала зазнати значних змін, що включають розробку теоретичних основ використання ядерної зброї, використання стратегічної ядерної зброї спільно із застосуванням конвенціональних видів озброєння і збройних сил, пошук відповідних форм військового влаштування і організації. Такими етапами на шляху до розгорненої і гнучкої стратегії «гнучкого реагування» були «концепція об'єднаної оборони Північної Атлантики» («The Strategic Concept for the Defence of the North Atlantic area») і концепція «масованої відплати» («massive retaliation»).

Традиційний метод стратегічного аналізу вимагав насамперед врахування власних задач; вважалося, що це породжує певний наступальний дух. Коли ж спочатку розглядають задачі противника, то це сприяє розвитку оборонного мислення. Стратегія тісно пов'язана з військовою доктриною, яка є системою офіційно прийнятих в тій або іншій державі (або коаліції держав) науково обґрунтованих поглядів на суть, цілі

і характер майбутньої війни, на підготовку до неї країн і збройних сил і на методи її ведення. Військова доктрина має два боки: соціально-політичний і військово-технічний. Соціально-політичний охоплює питання, які стосуються характеру політичних цілей і стратегічних задач держави у війні, основні вимоги підготовки до неї країни і її збройних сил; все, що містить питання безпосередньо стосовні до військового будівництва, технічного устаткування збройних сил і їх підготовки. Військово-технічний бік розглядає питання визначення форм і методів ведення військово-стратегічних операцій і війни взагалі. Одночасно, для основних положень і принципів військової доктрини і військової стратегії в державі (або коаліції держав) існує офіційно прийнята система поглядів — військово-стратегічна концепція — яка відбиває один з напрямів будівництва, бойового застосування того або іншого виду (або роду) збройних сил.

Основний ідейний вплив на формування військово-політичної стратегії НАТО спричинили військово-стратегічні теорії і військова доктрина США.

Одним з основних концептуальних інструментів стала теорія геополітики, яка була тим більше прийнятна, оскільки розглядала світ як сукупність держав, які перебувають в стані перманентного конфлікту.

В основу глобального стратегічного мислення американських політиків і стратегів після другої світової війни лягла концепція американського геополітика адмірала А.Т. Мехена (1840-1914). Основою якої була ідея про одвічну конкуренцію між морською і суходільною силами, що була найважливішим рушієм суспільного прогресу. Основною характеристикою сили служила міра її мобільності і економічності. Однак головною для американських стратегів і політиків стала розроблена А. Мехеном концепція «заборони» континентальної держави — Росії, шляхом утворення альянсу держав, які мають перевагу в галузі «морської потужності», що є необхідним для проведення політики тиску з флангів. Найважливішою задачею США була організація «руху», щоб не допустити переваги «суходільної сили» над морською [8, 23-25].

Подальший розвиток ця концепція отримала в теорії англійського географа Х. Маккіндера (1861-1947). Світ складається з євразійського центру — Світового острова, центром якого є Серцевинна земля — Хартленд і двох концентричних півквіл. Росія, держава яка панує в Хартленді і займає центральну стратегічну позицію, почне «тиснути» на держави

Внутрішнього півмісяця (Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія, Китай), зокрема на Західну Європу. Цьому тискові необхідно протиставити «стримуочий контр-тиск» держав Внутрішнього півмісяця шляхом зміцнення зв'язків з державами Зовнішнього півмісяця (Британія, Південна Африка, Австралія, США, Канада, Японія), особливо шляхом розвитку «Амероевропи». «Амероевропою» Маккіндер називав комбінацію держав, яку згодом стали іменувати «атлантичним співтовариством» [7, 40-43].

Одним з головних американських теоретиків, які скоректували ідеї Маккіндера в напрямку від європоцентристських проєкцій до американоцентристських, був професор міжнародних відносин Йельського університету США Н. Спикмен. «Від початку ХХ століття, — писав він, — виникли незалежні джерела потужності, що кинули виклик Європі як єдиній детермінанті світової політики» [10, 14-15].

Геополітика була прийнятною для широкого кола американських стратегів і політиків, оскільки вона була «нейтральною» в процесі конкуренції між різними стратегіями, які відстоюються різними видами збройних сил, оскільки відкривала перспективу для кожної зі специфічних стратегій, одночасно залишаючись загальною концептуальною основою стратегії. Армійських теоретиків геополітика зацікавила своїми припущеннями щодо нової зміни «балансу сил», який склався після Другої Світової війни на Євразійському континенті. Теоретиків морської стратегії приваблювали постулати геополітики про кінцеву перевагу «морської потужності». Авіаційними теоретиками концепція динамізму «сили в просторі» тлумачилася як простір «третього виміру».

Американська військова доктрина, в свою чергу, формувалася після Другої Світової війни під впливом різних чинників.

Досвід минулої війни був основою теорії «урівноважених збройних сил», згідно з якою, відмінність майбутньої війни від тієї, яка минула містилася тільки в значно збільшеній руйнівній силі засобів знищення, тому потрібно рівномірно розвивати і готувати до неї всі роди військ і збройних сил.

З іншого боку, застосування атомних бомб проти міст Японії остаточно затвердило американське військово-політичне керівництво в думці про вирішальне значення стратегічного бомбардування як засобу військової перемоги. «Атомна бомба, — писав М. Тейлор, — посилила повітряну потужність новою зброєю величезної руйнівної сили і знову укріпила переконаність, що наші військово-повітряні сили володіють абсолютною зброєю, яка дозволить Сполученим Штатам нав'язати світові свого роду «Рах Americana» [11, 42]. У той же час геополітика в максимальній мірі популяризувала «авіаційне» бачення світу. «...»третій фронт» за важливістю для нашої

військової і мирної стратегії швидко затьмарить всі інші кордони... оскільки є тим, який в поняттях повітряної потужності ставить нас найбільш близько до євразійських центрів сили...», — писав Н. Спикмен [10, 16].

Внаслідок цієї боротьби думок майбутня війна вбачалася як війна тотальна і глобальна, яка охопить весь світ, хоч внаслідок використання ядерної зброї, механізації збройних сил вона і буде більш короткою, ніж яка-небудь з попередніх. На першому етапі війни задача авіації буде брати участь в нанесенні удару, що крушить, знищує головні політичні, промислові і комунікаційні центри, дезорганізує все життя країни супротивника. Внаслідок цього, тил противника розпадеться на декілька районів, кожний з яких повинен буде оборонятися від повітряного десанту ворога і диверсій. Щоб забезпечити безпеку США, потрібно було бути підготовленими до випередження супротивника в нанесенні першого удару. У військових діях повинні брати участь всі роди збройних сил, спираючись на тісну взаємодію між собою. Для цього необхідно їх переозброїти і тримати в стані повної бойової готовності.

Однак зростаюче суперництво окремих родів збройних сил призвело до краху доктрини «врівноважених збройних сил». Восени 1949 р. під час обговорення в Конгресі США програми прискореного будівництва великої кількості бомбардувальників великого радіуса дії — В-36 (це обговорення перетворилося в дискусію з приводу американської військової доктрини) перемогу отримали прихильники швидкого розвитку стратегічної бомбардувальної авіації за рахунок інших родів збройних сил. Дискусія з приводу будівництва бомбардувальників В-36 фактично означала крах доктрини «врівноважених збройних сил». Будівництво В-36, по визначенню Тейлора, було початком здійснення програми створення могутніх повітряних ударних ядерних сил [11, 13-14].

Найважливішою зміною стратегічної ситуації після другої світової війни, з точки зору американських теоретиків і політиків, стала «біполярність світу», яка пояснювалася не тільки ослабленням ряду європейських країн, але і мірою володіння науково-технічними і економічними ресурсами. Тому під сумнів ставилося питання про традиційне використання класичного механізму «балансу сил». Таким чином, однією з стратегічних цілей США стало відновлення антирадянського «балансу сил», чому і були призначені два основних заходи США в Західній Європі: «План Маршалла» — з економічної сторони і створення НАТО — з військово-політичної.

Основою доктрини Північноатлантичного блоку в області стратегії стала, передусім, теорія глобальної і тотальної ядерної війни, в якій вирішальна роль відводилася стратегічній авіації. У західній літера-

турі використовуються майже як однозначні терміни: total war, all-out war (війна з використанням всіх коштів), general war (загальна війна), unlimited war (необмежена війна). Термін глобальна війна використовується для визначення війни, що охоплює весь світ.

Відповідно до цієї теорії необхідно було створити в Європі деякі умови: утворити в районі майбутніх військових дій могутні, оснащені звичайною зброєю сили, які могли б вести бойові дії на протязі певного періоду, до того, як завдасть удару стратегічна бомбардувальна авіація. Ці сили повинні були бути «пусковим механізмом», що приводить в дію американську стратегічну бомбардувальну авіацію. Далі теорія вимагала створення в Європі системи баз, з яких ця авіація могла б за короткий час досягнути цілей бомбардування.

У теоретичних розробках передбачалося, що для ведення таких дій необхідно було об'єднання всіх економічних, духовних і військових ресурсів країн НАТО; вироблення єдиних поглядів на характер майбутньої війни, підготовка до неї країн-учасниць блоку, об'єднаних і національних збройних сил, а також методи її ведення.

У основі стратегічного планування лежала концепція взаємозалежності. «Ми пересвідчилися, — писав англійський військовий теоретик Е.Дж. Кінгстон-Макклорі, — що холодна війна поставила велику стратегію вільного світу в залежність як від політичних і економічних, так і від військових і географічних чинників. Тепер недостатньо лише координації військових операцій з боку вищого військового командування; політичне керівництво також повинно погоджувати економічну і зовнішню політику з військовими справами» [4, 141].

Таким чином, спочатку стратегія НАТО формувалася на основі теоретичних установок військової стратегії і доктрини США. Проте, необхідність опрацювання коаліційної військово-політичної стратегії передбачала доповнення основної теоретичної бази елементами національних стратегічних концепцій всіх країн-членів Альянсу. Військові теоретики Заходу вважали, що коаліційна стратегія повинна являти собою «результат компромісного поєднання окремих

елементів національних стратегій союзників, основу яких складає єдність інтересів і цілей. Тому формування союзної стратегії повинно визначатися з урахуванням багатьох національних інтересів» [4, 82]. Разом з тим, стратегії Північноатлантичного блоку властивий ряд особливостей, які відрізняють її від національних стратегічних установок країн-учасниць Альянсу, оскільки вона формує вимоги в області підготовки і проведення військових дій головним чином в зоні відповідальності Північноатлантичного союзу, в той час як національні військові стратегії, передусім армії таких країн як США, Великобританія і Франція передбачають дії збройних сил, як правило, за межами цієї зони.

Теорія передбачала, що коаліційна стратегія повинна включати оцінку потенційних можливостей нових видів озброєння; характер загрози з боку противника; проблеми холодної війни; визначення чисельності і характеру збройних сил, необхідної в мирний час, а також міри їх боєготовності на випадок раптової війни; базування і дислокації власних збройних сил в мирний час... визначення місця національних збройних сил в системі союзної стратегії і координування пов'язаних з цим проблем.

У сфері практичної діяльності стратегії НАТО передбачалося здійснити вироблення принципів оперативно-стратегічного планування і конкретних варіантів використання збройних сил блоку; розробку і координацію планів ведення війни і стратегічних операцій, складених різними об'єднаними командуваннями блоку; їх узгодження з планами застосування стратегічних наступальних сил США.

Північноатлантичний блок заклав міцну основу для спільного планування, взаємодії і співробітництва, створивши всі умови для досягнення єдності політичного керівництва і вищого командування. Він був задуманий як організація мирного часу, але «його можна використати і як основу для створення союзного керівництва і командування у разі війни» [4, 140].

Однак, як з'ясувалося в процесі еволюції, на розвиток стратегії вплинув ширший спектр чинників, що мають як зовнішні, так і внутрішні передумови, які сформувалися лише протягом часу.

Література:

1. Клаузевиц К. О войне. М., 1936. Т. 1.
2. Brodie B. Strategy in the Missile Age. Princeton, 1959.
3. Finletter T. Power and Policy. NY., 1954.
4. Kingston J. - McCloughry. The Direction of War. London, 1955.
5. Kissinger H. Nuclear Weapons and Foreign Policy. NY., 1957.
6. Liddell Hart B. H. Deterrent or Defense. London, 1960.
7. Mackinder H. The Scope and Methods of Geography and the Geographical Pilot of History. L., 1951.
8. Mahan. The Problem of Asia and the Effect upon International Policies. L., 1900.
9. Spykman N. America's Strategy in World Politics. NY., 1942.
10. Spykman N. The Geography of the Peace. NY., 1944.
11. Taylor M. The Uncertain Trumpet. NY., 1960.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Й. Л. РИСІЧ

ОБ'ЄКТИВНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МИРНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1989–1991 РР. ТА НАСТУПНИЙ РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ (ТЕОРЕТИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Рисіч Йосип Леонідович — начальник кафедри державного права і митної політики Академії митної служби України, доктор політичних наук

Розвиток подій в Україні протягом 1989-1991 рр. засвідчив історичну необхідність, історичну закономірність ствердження державної незалежності України, бо вбрав у себе як причинно-наслідковий хід подій (природне право українського народу на самовизначення, національно-визвольну боротьбу, політичний резистанс) так і волю людей, їх енергію.

Ці роки знаменувались глибокими змінами у суспільних явищах, у сфері науки, світоглядних уявлень. Саме тоді сформувались на рівні політико-наукового бачення базові цінності демократії, місце України в Європейській спільноті.

І.Франко у статті «Поза межами можливого» наприкінці XIX ст., передбачаючи поступ України до незалежності, обґрунтував як методологічно, так і практично закономірний процес: «Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді б прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді б широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації. Може бути, — продовжує І.Франко, — що колись надійде пора консолідування якихось вільних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але це може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволення відійдуть у сфери історичних спогадів.

Ця загальна методологічна засада у кінці XX ст. вимірювалася і конкретними параметрами, які надавали об'єктивність ствердження появи незалежної Української держави.

Так, по-перше, утворення УСРР після поразки УНР у 1920 році проходило шляхом військового втручання, створення маріонеткового уряду, підпорядкованого партійній дисципліні з-за її меж.

По-друге. З 1929 р. остаточно була закріплена в економічній сфері нерівномірна спеціалізація розвитку України, бо союзні міністерства володіли тут 60% промислових підприємств, а 80% промислового виробництва не мало на території України закінченого

циклу. Виробництво засобів виробництва (група «А») втричі перевищувало виробництво предметів споживання (група «Б»), і, складало відповідно 72,8% і 27,2% [1]. У 1991 році Україна одержала в спадок біля 50% зношених виробничих фондів. Стан України за політологічними оцінками слід розглядати на тлі еволюції від концепції «внутрішнього колоніалізму» до «залежного розвитку».

По-третє. Україна в складі СРСР була по суті квазі-державою. Ні за своєю суттю, ні за формою її державність не відповідала а ні національному характерові українського народу, а ні правовим нормам; до того ж посилювалась унітарність СРСР, уніфікація та централізація, чим обмежувались і ліквідовувались формальні ознаки державності як республіканських урядових органів, так і національно-культурного життя. В політичній сфері, крім того, впроваджувався тотальний контроль за всіма напрямками життя, нівелювання і знищення всіх демократичних традицій народу, обмеження вільного духовного розвитку, тотальна русифікація. Всі кадрові інституції формувались через постанови і рішення Москви.

По-четверте. У духовній сфері панувала ідеологія вищості і меншовартості мов, культур, традицій. Була порушена навіть соціогенетична субстанція українського народу на задоволення теорії про єдиний радянський народ та злиття націй.

По-п'яте. Україна ізолювалась від зовнішнього світу, від творчих здобутків цивілізації.[3]. Навіть участь в ООН не позбавила другорядності ролі України серед країн світу. Крім того відомий закон: «будь-які імперії рано чи пізно розпадаються». Розпад СРСР був історично зумовлений і закономірний бо:

1) по-перше, за всю історію СРСР не припинялася національно-визвольна боротьба українського народу та інших народів; по-друге, розпад був наслідком внутрішньої еволюції цієї держави, бо вона була суперцентралізованою; позбавленою самоврядності її частин; нездатною до розвитку та самовдосконалення; неспроможною забезпечити науково-технічний

прогрес (виключення складала військова та космічна галузь); агресивною, схильною до захоплення чужих територій; запрограмованою на тоталітарні форми управління; нездатною забезпечити високий цивілізований рівень життя. Як і всі імперії він пережив етапи зародження — розвитку — кризи — загибелі.

У 1989-1991 р. демократія стала важливою складовою демократичної революції, забезпечивши її мирне розгортання. В політології вже утвердився для визначення таких революцій термін — «бархатні», «оксамитові» тощо.

В Україні протягом майже всього ХХ ст., за виключенням трьох років української національної революції 1917-1920рр. демократія розглядалась як ідея, яка приведе до Справедливості для українського народу, для ствердження прав людини. Таке бачення демократії було пов'язане із тоталітарною практикою, і з тим політичним режимом, який склався за радянські часи. Поняття свобод національних органічно входить в поняття політичної свободи взагалі; політична свобода не існує там, де немає гарантованих свобод національних. У цьому важлива роль і значення демократії, яке пояснює висновок чому демократія стала важливою складовою демократичної революції 1989-1991рр. Відстоюючи на початку ХХ ст. самобутність української мови, знаменитий український правник Станіслав Дністрянський тим самим оберігав самобутність власної національної культури і духовності, демократичні традиції українського народу. Вболівання за розвиток української мови, як передумови становлення нації і освіти, культури, державності, демократичного устрою, стали для цього відомого дослідника програмою його суспільно-політичної активності[3].

1985 року, коли розпочалась еволюція радянської тоталітарної системи, демократія уособлювалася із гласністю, справедливістю, боротьбою проти номенклатурних привілеїв. Поступово із демократією почала асоціюватися суверенність України, прагнення до незалежності. Про це свідчать події 1988 року — першого року, коли розпочалися масові мітинги, страйки, демонстрації, акції громадянської непокорі. Спочатку вони мали екологічний характер. Всього, за нашими підрахунками республіканський резонанс мали 20 таких подій. У 1989 році їх нараховувалося 15, але вони вперше набули політичного характеру. Сьогодні дехто з політиків вважає, що такий мирний характер заклав нинішні проблеми в політиці, духовній сфері, економічних відносинах. Але мирна революція вимірюється іншими категоріями. Для неї характерним є відчутність політичного резистансу, а він був достатнім у ці роки. Наприклад у 1988-1989 рр. до адміністративної відповідальності було притягнуто 74 учасники Української Гельсинської Спілки. Всього за 1989 рік за активну участь у несанкціонова-

них мітингах притягувалось до відповідальності 800 чоловік, а у Львові у жовтні цього року сталося масове побиття демонстрантів, на вулицях пролилася кров. Особливий вияв спротиву системі, солідарності духу, національного ствердження став очевидним під час маніфестації в Києві з приводу перепоховання праху Василя Стуса, Юрія Литвина, Олекси Тихого. 1990 рік продемонстрував широку географію політичних виступів, по всій Україні у великих містах, районних центрах, у тому числі і в Дніпропетровську. 24 липня 1990 року сотні тисяч людей вимагали підняття національного прапора перед київським міськвиконкомом (2000 року цей день у Києві став Днем національного прапора). Всього у 1990 році відбулося біля 50 політичних акцій, які мали республіканський резонанс. Всеохопність таких подій засвідчила і «Носівська мирна революція» в райцентрі Київської області, яка зрушила на такому рівні тоталітарні глиби.

Особливе значення для цих мирних революційних подій мало політичне голодування студентів у Києві у жовтні 1990 року. Це був своєрідний апогей подій 1989-1991 рр.

1996 році видавництво «Смолоскип» оприлюднило дослідницьку працю М.Розумного за формою політологічного есе «Справа честі (Алгоритми національного самоусвідомлення), в якій характер політичного голодування студентів 1990 року розглядається як вихід на арену політичного процесу в Україні нового покоління, для яких демократія є не об'єктом боротьби, а станом суспільного ладу. Подія жовтня 1990 року в Україні, на думку дослідника, стала фактом світового значення. [4]. Така оцінка актуальна ще й тому, що акцентує увагу на такій проблемі демократії, як зміна покоління і її вплив на зміну суспільства.

Крім політичних форм прямої демократії, у 1989-1991 рр. суттєве значення мали й економічні страйки. 1989 року в Україні страйкувало 1500 підприємств за участю 1,4 млн.чол. До кінця 1991 року таких страйків відбулося понад 2 тис., які охопили біля 2 млн.чол. Розпочавшись у 1989 році в Донбасі у Макіївці, страйки охопили Донецьку, Луганську, Дніпропетровську, Львівську, Волинську області. Стало очевидним, що стара система вичерпала себе. За цим послідували відставки В.Щербицького, В.Івашка.

Доленосними подіями стало прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 року, вибори 1989, 1990 рр. Мирний розвиток подій в Україні забезпечувався значною мірою і тим, що з 1990 року розпочалося становлення парламентської демократії. Так, 15 травня 1990 року вперше в історії новітньої доби України Верховна Рада як законодавчий орган почала функціонувати за парламентським режимом. 6 червня на основі Демократичного виборчого блоку який отримав 25 % депутатських мандатів, була сформована політична опозиція — Народна Рада.

1990 рік став роком ідеї багатопартійності. Товариство української мови ім.Т.Г.Шевченка. Народний Рух України. Українська республіканська партія та ряд інших започаткували багатопартійну систему.

Багатопартійність є нормальною ознакою політичної системи громадського правового суспільства. Вона спонукає до того, що різні інтереси: власності, совісті, національності, культури, охорони природи, прав людини тощо можуть висловлюватися у різних об'єднаннях, партіях. Багатопартійність дає можливість розробляти різні альтернативні програми, розвивати конкуренцію, контролювати правлячі структури. До середини 1992 року в світі у 19 країнах була заборонена діяльність будь-яких партій, в 29 — функціонувала лише одна — «урядова», а в 141 — діяло по декілька партій. В Україні в 1991 році вже існувало 20 політичних партій. На жаль, у 2000 році (на середину вересня. —І.Р.) їх стало вже аж 105, що є, на мій погляд, алогічним явищем для розвитку демократії.

У 1989-1991 роках вдалось уникнути розгортання демократичної революції в руслі деструктивного конфлікту, коли кожна із сторін мала на меті знищення супротивника. Державність і демократія стали об'єднуючими складовими в успішному завершенні політичних змін. Але революція не ствердила демократії як суспільного ладу. І у цьому контексті можна говорити про незавершеність мирної демократичної революції.

Суперечливість демократичного розвитку в Україні після 1991 року впливала також і з того, що довгий час не приймалася нова Конституція, а без неї демократія немала того внутрішнього коду, про який С.Тоффлер говорив, як про групу засад і правил, які пронизують активність будь-якої цивілізації, як її постійний дизайн.

Мирна демократична революція в Україні 1989-1991рр. на перше місце виводить демократію як головний принцип цивілізації, як право народу на самовизначення, як головну форму політичної організації, як верховну цінність духовного розвитку. Демократія стає органічною складовою розвитку нації та національної свідомості, як загальнолюдська цінність. І починає усвідомлюватися вже не як ідея, форма, метод, а як суспільно-політичний лад з усіма його перевагами і недоліками.

Практика політичного буття сучасної України, особливо після 1993 року, засвідчила зміну суспільної думки до понять демократії. З'явилася розчарування у значній частині людей стосовно очікуваних надій на демократичні зрушення. Продовжувалося спрощене трактування суті демократії, існувала сила тяжіння попереднього досвіду. Об'єктивно проти демократії працює перманентна соціально-економічна криза, яку Україна одержала у спадок, і була примно-

жена новою-старою владою. На українську демократію почали чатувати внутрішні і зовнішні загрози. Демократичні політичні ідеї не втілювалися в економічний розвиток і піднесення. Політична демократія випереджала своїм змістом і структурним впливом економічну демократію. На рівні законодавства, на рівні демократичних політичних інститутів демократичні принципи існують, але щоб їх втілити на місцевому рівні, на міжособистому рівні, щоб відстояти права людини, потрібно пройти через чималу бюрократичну перешкоду, здолати чимало часу і сил.

Ідея демократії зазнала розчарування. У 1989-1991рр. масова людина та й більшість інтелектуалів сприймали демократію в якості чудового засобу, панацеї від несправедливості в соціальному, політичному житті, що дозволить швидко і безболісно позбутися негативних явищ. Лише за гарні слова про демократію на виборах 1990 року можна було надіятися на перемогу.

Надалі, як справедливо пише український політолог Сергій Грабовський, — виявилось, що демократія — це не прапор на майдані, а складна, багатопверхова будова, що містить у собі дієві механізми ухвалення законів, судочинства, самоврядування і, чи не головне, — виконавчої дисципліни та контролю за владою з боку інституцій громадянського суспільства [5].

При цьому слід відзначити, що історичний процес української політики 90-х років значною мірою йшов під гаслом сприйняття демократії як успішно реальної політики і форми державного управління в європейських країнах. Але це сприйняття йшло за зовнішніми ознаками, коли головні політичні структури європейських систем: інститут президента, парламентаризм, багатопартійність, ринкова економіка, розумілися як система в цілому, і як тільки ми їх проголосили, то й зразу ж стали європейськими і демократичними, тоді як глибинний пласт демократичної культури, демократичної поведінки, демократичного світогляду залишився поза увагою. Ліна Костенко звертає у зв'язку з цим ще на одне актуальне питання: «Не протиставивши дезінформації про Україну потужної гуманітарної думки, розпочали входження у Європу з оберемком анахронічних проблем» [6].

Демократія — це процес, а не програма, цілком справедливо зауважував Ф.Ревель, вона не пропонує рішень, адже це лише спосіб їх приймати. Елан Блукітний був лівим політиком і для нього союз із російським більшовизмом потрібний був для встановлення негайної справедливості. Сенатор Маккарті був правим політиком. Але їх об'єднувала одна риса: нехтування засадничими нормами демократії і прагнення досягти мети будь-якими засобами.

Саме тому Махатма Мохандас Ганді наголошу-

вав «Дбайте про методи, а мета подбає про себе сама». Така постійна увага до методів, які використовуються політиками, і є однією із засадничих рис сучасної демократії.

Для з'ясування суті демократії, слід також мати на увазі, що істотні духовні і соціальні передумови демократії не можуть бути створені протягом короткого часу. Бо воля народу легко виливається у всенародний гнів, через те, що харизма демократично обраних лідерів швидко розмивається. Саме на цій основі в Україні розширювалася тяга до авторитаризму, про що свідчить досвід 1995-1996 років, коли організувався різний збір підписів щодо посилення ролі виконавчої влади.

Демократична революція в Україні 1989-1991рр. мала позитивний результат у тому, що була позбавлена монополії на владу компартія, припинилася пряма дія тоталітарних методів і значно зросла ступінь суспільної свободи. Але демократія зіткнулась з тим, що її інститути та механізми використовують і ті політичні сили, які є антидемократичними, антиукраїнськими та антидержавними. Крім того демократичні процедури вміло опанували представники тіньової економіки, кланові структури, що привело до зменшення надій на демократичні зрушення, на реформаторський поступ тощо. Український політолог Володимир Полохало виводить формулу, яку б можна назвати, як «ефект процедурної віртуалізації». Для України, пише він, характерними є використання демократії лише як ефективної процедури, технічного прийому, необхідної форми легітимації (у 2000 році у політичній лексиці з'являються визначення «адміністративний ресурс»). Демократія розглядається не як надзвичайно складний і багатовимірний процес, в основі якого має бути сформована демократична культура (чи сукупність демократичних субкультур), а як зовнішні, формальні атрибути чи декорації. Тобто йдеться, — пише В.Полохало (робота написана у кінці 1997 року — Й.Р.), — лише про подібність, образ демократії, її віртуалізацію, що мають створити враження цивілізованої влади [7].

Можна стверджувати, що за своєю внутрішньою суттю та структурним виміром демократія в Україні у 90-ті роки ХХ ст. є демократією перехідного типу. Така демократія сприяє зміні типу суспільного розвитку і всебічній демократизації суспільства, тобто

демократії по суті, але не обов'язково така, що має атрибути зрілої моделі політичної демократії. Досвід становлення демократії в Україні у цей період засвідчив, що демократія досить складне і суперечливе явище в усякому суспільстві за будь-яких традицій і політичних режимів.

У перехідний період демократію розвивають не тому, що вона вважається найкращою системою, а перш за все тому, що всі інші політичні системи повністю себе здискредитували й стають неперспективними, ніж навіть недосконала демократія. У цьому контексті постає питання про умови, які потрібні, щоб утвердити в Україні демократичну систему. За аналізом українського політолога П.Потічного, для цього потрібне громадянське суспільство та ринкові економічні відносини. Але, на мій погляд, для ситуації з Україною, цього ще недостатньо. Важливим є ще два чинники — це стабільність функціонування державних органів та національна свідомість та патріотизм українського народу.

Такий підхід важливим є тому, що Україна зустрілася з двома різними психологічними людськими типами. Це, по-перше, відкрита людина, що усвідомлює себе причетною до будівництва демократичної України, усвідомлює широту й багатство ідей світу, уміє орієнтуватися в ньому і здатна, свідомо зробивши свій вибір, з повагою ставитися до інших світоглядних систем і вести з ними діалог; по-друге, людина закрита, для якої існує одна правильна ідея, а всі інші оголошуються хибними і не сприймаються. Тому можливість рівноправного діалогу виключається і для неї характерним є посттоталітарний, посткомуністичний синдром. На відчутну роль патріотизму та національної свідомості при становленні демократії та держави звернув увагу Максиміліан Робесп'єр ще наприкінці ХVIII ст., стверджуючи, що «демократія лише там, де держава дійсно є вітчизною всіх людей». А щоб не вийти з берегів, «покінчити із війною свободи», треба мати добродетель, тобто — любов до вітчизни та її законів.

Почуття любові до рідного краю — української землі, яка годує всіх її мешканців, як до органічної цілості, вважав відомий український вчений В'ячеслав Липинський, є необхідною і єдиною можливістю того найтіснішого у світі зв'язку людей, що називається нацією.

Література:

1. Поповкін В. Сучасна катастрофа української економіки // Сучасність. - 1993. - № 9. - С.97.
2. Васильчук Г. Від українізації до українізації...// Освіта. -1994. - 27 квітня-3 травня.
3. Возний В.І. Академік С.С.Дністрянський і проблеми української правничої термінології // Вісник Університету внутрішніх справ. - Вип.7. - Харків, 1999. - С.133.
4. Лепша І. Маніфест бунтівного покоління // Молодь України. -1996. - 22 лютого.
5. Грабовський С. Демократія — не прапор на майдані // Українське слово. - 2000. - 6 січня.
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала // Урядовий кур'єр. - 2000. - 26 лютого.
7. Полохало В. Інтелектуали та влада // Сучасність. - 1997. -№9. - С.118.

В. М. ДРЕШПАК

ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ: ЕВОЛЮЦІЯ ПРІОРИТЕТІВ

Дрешпак Валерій Михайлович — заступник генерального директора Дніпропетровської обласної державної телерадіокомпанії, здобувач Дніпропетровського філіалу Української академії державного управління при Президентові України

Чітке визначення напрямів і способів здійснення державної політики, її пріоритетів, зокрема на регіональному рівні, є запорукою успішності цієї політики. Водночас періодична зміна пріоритетів політики містить в собі загрозу її неефективності через розпорошення зусиль, нецілеспрямованість тощо.

Президент України Л.Д. Кучма у своєму виступі у Верховній Раді України 22 лютого 2000 року зазначав: «Сьогодні ми багато втрачаємо саме через те, що державна політика є фрагментарною, розбалансованою, а іноді й різновекторною, з внутрішніми суперечностями»[10].

Яким чином це стосується державної інформаційної політики України та її регіонального рівня? Як змінювалися пріоритети за роки Незалежності?

Закон України «Про інформацію», введений у дію в жовтні 1992 року вперше виділив основні принципи інформаційних відносин, визначив державну інформаційну політику як таку та конкретизував її головні напрями і способи.

Проте пріоритети в діяльності владних органів, відповідальних за здійснення державної інформаційної політики, протягом років, що минули, зазнали суттєвих коректив, а єдину концепцію розвитку інформаційного простору держави так і не було прийнято.

Аналіз процесу законотворення в інформаційній сфері та здійснення державної інформаційної політики в Україні дозволяє нам виділити як мінімум два основних періоди, кожному з яких були властиві свої пріоритети та завдання.

Перший — від проголошення Незалежності до 1995 року — умовно можемо назвати періодом стихійного плюралізму. Він характеризується інтенсивним зростанням кількості друкованих засобів масової інформації (насамперед бізнесового і розважального спрямування), початковими спробами унормувати інформаційну сферу. Пріоритетом цього періоду є розвиток інформаційного простору держави у буквальному сенсі. Характерними в діях владних структур є дві крайні позиції: від повної відсутності її впливу на діяльність нових недержавних ЗМІ до продовження практики адміністративного втручання у діяльність державних (комунальних) ЗМІ. Цю ситуацію можна, очевидно, пояснити певним шоком від демократичних перетворень, коли влада віддавала перевагу управлінню «старими» ЗМІ, не зачіпаючи аніскільки «нових». У той же час новостворені газети, журнали мали досить рекламодавців, а

відтак практично не залежали від владних структур ні фінансово, ні політично, і їх підтримки не потребували. Лиш на завершення цього періоду, з розгортанням боротьби на ринку реклами та арені політичного впливу, «нові» ЗМІ і владні структури стали шукати дотичні точки. Приміром, одним з розпоряджень голови Дніпропетровської облдержадміністрації у цей час виняткове право розміщення регіональної реклами на особливо популярному телеканалі ОРТ було надано визначеній недержавній телерадіоорганізації, у той час як в інших областях це право мали державні телерадіооб'єднання.

У галузі міжнародного співробітництва пріоритетною визначалася відкритість інформаційних кордонів. Так, наприклад, навіть інформаційну безпеку розуміли як «можливість безперешкодної реалізації суспільством і окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних із можливістю вільного отримання, створення і розповсюдження інформації»[7]. Згодом з'ясувалося, що такі підходи призвели до загрозливих деформацій вітчизняного інформаційного простору. Він виявився перенасиченим неукраїнськими інформаційними потоками, ідеями та символами інших культур.

Другий період — з 1995 року — визначимо як період нового регулятивізму. Для нього характерні: прийняття численних нових законів, що регулюють найрізноманітніші аспекти інформаційних відносин, створення нових державних органів, як то Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Міністерство інформації (з подальшими реорганізаціями до Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України у 2000 році), посилення тиску на ЗМІ через адміністративні, судові, фіскальні важелі. Пріоритет цього періоду — регулювання (впорядкування) інформаційної сфери — дослівно практично ніде не визначався, проте чітко проглядався у діях як центральних, так і місцевих органів влади, виявляючись подекуди у досить грубих формах. У ряді випадків такі ситуації можна пояснити невідповідністю професійного рівня деяких службовців новим вимогам управління інформаційною сферою. З іншого боку — намаганням на місцях компенсувати (з їх точки зору) певну неповороткість центральних органів. Наприклад, навесні 2000 року Львівська облдержадміністрація призупинила вихід в ефір радіостанції «Наше радіо» з мотивів недотримання станцією

ліцензійних умов. При цьому облдержадміністрація самовільно перебрала на себе повноваження Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Інтенсивно почали розвиватися електронні ЗМІ — телебачення, радіомовлення, став набувати широкого поширення Інтернет. Потужно зростали місцеві телестудії і, особливо, радіостанції, що успішно освоїли новий діапазон частот ультракоротких хвиль (FM). Чисельне домінування недержавних ЗМІ над державними, практично зняло у цей період проблему прямого втручання влади у зміст інформаційних потоків шляхом поширення державними інформаційними каналами «потрібних» тем і повідомлень. Разом з тим ринкове регулювання не дало засобам масової інформації очікуваної повної незалежності.

Реалії ринкової конкуренції друкованих ЗМІ в Україні, приміром, з точки зору їх незалежності і об'єктивності політолог К. Дикань оцінює таким чином: «Апріорі відомо, що незалежні ЗМІ подають інформацію об'єктивніше, ніж це роблять державні чи приватні (тобто залежні) ЗМІ. Позаяк в наших умовах конкретний ЗМІ можна доволі легко позбавити рекламодавців, незалежність преси, тобто тиражність, може бути досягнута лише за рахунок збільшення передплати. За умов низького життєвого рівня і монополізму структур розповсюдження газет говорити про незалежні видання не варто. Можна говорити лише про конкуренцію залежних ЗМІ, що дозволяє, принаймі спеціалістам, отримувати достатньо багато інформації, що наближає нас до об'єктивності»[2]. Принагідно додамо, що електронні ефірні ЗМІ знаходяться, коли йти в руслі цих суджень, у ще більш залежному стані, оскільки доходи від реклами є для них практично єдиним джерелом фінансування.

Дії гілок влади у галузі інформаційної політики в цей період дуже точно, як на нашу думку, описав А. Задворний у статті «Інформаційна безпека і свобода слова в Україні»: «Законодавча влада, як би там хто її не лаяв, створює певну правову базу розвитку інформаційних відносин в Україні. Що ж до виконавчої влади, то вона також прагне впливати на інформаційну ситуацію в Україні, вживає певні конкретні заходи щодо управління державним ЗМІ та регулює взаємовідносини з недержавними ЗМІ, намагається надавати допомогу тим і іншим»[3].

Радикально, у порівнянні з першим періодом, змінюється поняття інформаційної безпеки. Так у проєкті Закону «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України» вже зазначен, що інформаційна безпека — це «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, який унеможливило заподіяння їм шкоди через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, через негативні наслідки функціонування

інформаційних технологій або внаслідок поширення законодавчо забороненої чи обмеженої для поширення інформації»[7].

Загалом питання захисту інформаційного простору України набуває особливої актуальності. Зокрема, автори ґрунтовної розробки «Україна 2000 і далі» серед провідних геополітичних і зовнішньополітичних пріоритетів нашої держави називають «блокування поточних спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії й домінування»[12].

2000-2001 роки можемо означити як такі, що завершують другий і починають третій період розробки та здійснення державної інформаційної політики України. Це пов'язано, на нашу думку, загалом, з новим етапом проведення реформ (у тому числі з адміністративною реформою), змінами у суспільній свідомості, підвищенням вимогливості споживачів до якості інформаційного продукту.

Попередній аналіз аспектів державної інформаційної політики, зокрема, її регіонального рівня, дає нам підстави передбачити, що серед пріоритетів нового періоду можуть бути такі.

1. Підвищення конкурентноспроможності національного інформаційного продукту. Пильна увага в цьому має приділятися місцевим ЗМІ, багато з яких зазнають насамперед структурних змін (може відбуватися скорочення числа ЗМІ, злиття інформаційних структур).

2. Дієве забезпечення інформаційного суверенітету держави. Слід очікувати встановлення жорсткого контролю за дотриманням норм законодавства, щодо мови видань та телерадіопрограм, захисту інтересів національного телерадіовиробництва, тощо. Можливо будуть впроваджені інші заходи, спрямовані на сприяння вітчизняним виробникам інформпродукту.

3. Підвищення ефективності правового регулювання інформаційної сфери. Може бути реалізована ідея про укладання єдиного Інформаційного кодексу України, який прийде на зміну більш як десяти Законам, що нині регулюють інформаційну діяльність.

4. Посилення інформаційної активності України за кордоном. Слід очікувати, зокрема, більш інтенсивного поширення інформації з України у мережі Інтернет.

Ефективність державної інформаційної політики у новий період залежатиме ще й від того, наскільки відповідні владні структури врахують помилки попередніх етапів. Насамперед це стосується вибору пріоритетів. Вони мали б бути сформульовані й обґрунтовані з використанням сучасних методик аналізу державної політики. Здійснювати державну інформаційну політику мають службовці, які володі-

ють новими підходами до цієї специфічної сфери та мають необхідний фаховий рівень і кваліфікацію.

Сукупність цих факторів, сприйнятих у регіонах та практично зrealізованих, безумовне дотримання

чітко означених пріоритетних напрямків усіма виконавчими структурами в усіх областях зможе гарантувати державній інформаційній політиці України системність, цілеспрямованість і ефективність.

Література:

1. Про підсумки парламентських слухань «Інформаційна політика України: стан і перспективи». Постанова Верховної Ради України від 02.06.1999р.// Голос України. - 1999. - №106.
2. Дикань К. Чи готові ми до появи незалежних газет? // Україна і світ сьогодні. - 2000. - № 22.
3. Задворний А. Інформаційна безпека і свобода слова в Україні // Україна: інформація і свобода слова. - К.: Молодь, 1997.
4. Заходи щодо забезпечення виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. - 2000. - № 51.
5. Іванов В. Зловживання свободою слова: дві сторони законодавчої моделі // Віче. - 1999. - №11.
6. Кравченко В. Інформаційна свобода — «опозиція до всього світу»? // Україна: інформація і свобода слова. К.: Молодь, 1997.
7. Кравченко В. Як подолати інформаційну нерівність // Урядовий кур'єр. - 2000. - № 45.
8. Кремень В.Г. Бінько І. Ф. Головащенко С.І. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення. - К.: МАУП, 1998.
9. Наумов В. Конституційні засади інформаційних відносин в Україні // Вісник УАДУ. - 1997. - № 2.
10. Націю звеличують великі цілі і діла. Виступ Президента України Л.Д. Кучми у Верховній Раді України 22 лютого 2000 року// Урядовий кур'єр. - 2000. - № 34.
11. Письменицький А.А. Информационное право Украины. - Харьков: Бизнес-Информ, 1996.
12. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. - К.: НІСД, 1999.

А. Е. ЛЯСОТА

ТРАДИЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ: ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ

Лясота Аліна Євгенівна — аспірантка кафедри політології Дніпропетровського національного університету

Україна на сучасному етапі розвитку представляє собою суспільство перехідного типу, який характеризується формуванням нової системи цінностей і норм політичної поведінки та політичної культури, яка б мала, власне, український зміст та форму. Але, світоглядною базою цього складного процесу, на нашу думку, є політичні традиції минулого, які містять в собі політичний досвід.

Сучасна Українська держава потребує, у першу чергу, напрацювання нової парадигми політичної культури, якій би відповідала нова політична традиція та форма політичної діяльності. Основою такої парадигми буде ідея державності, а не політична культура певної групи, чи якоесь колективне уявлення щодо дійсності. Мова йде про поняття саме української державності, з якої вибудовується і система політичних відносин, і система політичних традицій гармонійного політико-культурного розвитку суспільства: соціальна захищеність громадян та загальний політичний порядок.

Політична культура, яка вибудована на засадах традицій державності, втрачає свою фрагментарність, перестає бути чисто регіональним явищем. Вона ніби отримує санкцію від держави на всезагальність свого змісту та всевизнанність своїх форм

у межах України, що виступає об'єднуючим чинником формування як самої духовності, так і виступає інтегруючим фактором всієї української нації.

На наш погляд, вирішальну роль у цьому складному процесі формування нової політичної культури та нових форм політичної діяльності належить саме еліті. Еліта (політична, культурна, фінансова), яка лише єдина взмозі реально демонструвати і стан цивілізованості самої держави, і політичних відносин у ній, і здатність відтворювати сам історичний досвід, тобто є носієм політичної традиції. Зрозуміло, що цей процес відтворення повинен відбуватися у цивілізованих формах, придатних та пристосованих до умов сьогодення. Постачаючи як носії політичних традицій та відтворюючи позитивні з них, лише еліта здатна розгорнути увесь потенціал досвіду історії та спрямувати його у майбутнє і цим окреслити найбільш оптимальні прогресуючі шляхи розвитку народу. Наявність еліти у суспільстві — це можливість інтегрувати, напрацьовувати новий зміст, нову парадигму, нові форми, нові напрями самої політичної культури.

Сьогодні перед Україною надзвичайно гостро стоїть проблема власної еліти. До багатовікового нищення української аристократії додалися сімдесят років більшовизму, спрямованого на свідоме куль-

тивування сірості і посередності. Ці негативні традиції не могли не відбитися на подальшому розвитку української політичної культури, і з рештою на формування нової національної еліти України [1, с.49]. Для української культури такий стан речей ще більш погіршується через те, що для неї завжди були притаманними розмитість і невизначеність форм влади і власності. Справа в тому, що відсутність власної державності, та разом з цим державницької влади, обриває дію норм та традицій, що характеризують функціонування державних інституцій, відношення між народом та державою, міждержавні відносини.

Мова йде про традиції формування державних органів влади, про участь народу в рішенні загальнонаціональних проблем, про норми функціонування політичних інституцій, про стереотипи поведінки державних чиновників та інших. Відсутність справжньої політичної культури зумовлює проблему визначення саме українських політичних традицій.

Стратегічною метою України є забезпечення гідного життя кожній людині, відродження нації і побудова правової демократичної держави. Цю мету повинна усвідомити і реалізувати загальнонаціональна еліта, яка б виражала і захищала інтереси нації, держави, суспільства в цілому, могла б визначити пріоритетні напрями розвитку української державності, розумно і ефективно розв'язувати соціально-політичні проблеми, а головне, відтворювати базові традиції політичної культури та на їх засадах забезпечувати національне відродження України. Політичні традиції повинні відіграти інтегруючу роль, бо сильна соціальна диференціація сучасного українського суспільства спричинила появу чисельних еліт, не типових для посттоталітарного стану. Кожна реальна група здатна створювати свою еліту на засадах, властивих цій групі [2, с.15]. У цьому випадку політичні традиції повинні виконувати функцію легітимізації влади тієї чи іншої еліти. Корпоративність еліт неминуча, хоча у суспільствах із відлагодженим селекційним механізмом загальнонаціонального масштабу через кооперацію та інтеграцію окремих еліт здатна утворитися «загальна» еліта, що домінує у соціальній системі. На наш погляд, роль такого селекційного механізму виконує механізм функціонування політичної традиції. У посттоталітарній Україні такий механізм ще не встиг утворитися, але певні перспективи такого утворення сьогодні існують. Це відбуватиметься через перетворення традицій культурних у традиції політичні, тобто через певну культурну трансмісію.

В умовах посттоталітаризму відбулася мобілізація, насамперед, регіональних еліт, яка спричинила хвилю розподілу фізичного простору, що значно проявилось у перші два роки існування самостійної України. Проте, факти останніх років свідчать про зам-

іщення установок еліти на розподіл фізичного простору установками на ідеальний простір і контроль над ним. Саме ця традиція створює можливість переведення взаємодії еліт на рівень цивілізованих ідеальних взаємодій.

Політична еліта у нашій державі почала формуватися за дуже складних політичних і соціальних умов. По-перше, отримання Україною незалежності зумовило необхідність створення внутрішніх і зовнішніх чинників існування держави. По-друге, розгортався перехід від одного економічного устрою до іншого — ринкового. Це наклало певний відбиток і створило специфічні умови для формування української еліти. Саме виходячи з цих позицій викликають науковий інтерес проблеми політичних еліт, що знайшли висвітлення у західній (і перш за все, англоамериканській) політичній науці. Традиції формування політичних еліт розглядаються у відповідності з тенденціями політичних систем західних країн. Показовими в цьому відношенні можуть бути два традиційні підходи: формування політичних еліт у керівних колах партій — лідерів (класичним прикладом може бути англійська парламентська система) і формування політичної еліти у межах вищих шарів підпорядкованої президенту бюрократії (президентська республіка у США). Вивчення обох названих підходів з притаманними їм особливостями має значення для вітчизняної політичної науки з урахуванням традицій парламентської і президентської республіки, які характеризують нинішню політичну систему України [3, с.100].

Політична еліта є меншістю суспільства і має психологічні, соціальні, політичні якості, які дозволяють їй приймати і виконувати рішення, що пов'язані з використанням державної влади або з впливом на неї. Ступінь впливу політичної (правлячої) еліти на соціальне життя суспільства залежить від ступеня усвідомлення нею інтересів соціального прогресу та характеру співвідношення їх з власними інтересами, від характеру її відносин з іншими групами еліт, з контрелітою, від уміння створювати ту частину політичного апарату, за допомогою якого реалізуються політичні рішення, від уміння втілювати народні сподівання у життя. Для владної еліти важливим є високий рівень інтелектуальних здібностей та політичної культури, які впливають та визначають саму політичну діяльність цієї еліти як носія певної політичної традиції. Доречно зауважити, у цьому сенсі, ще однією з основних властивостей політичної еліти є побудування такої системи цінностей і норм політичної поведінки, яка згодом викристалізується у традиційну і загальноприйнятну.

Слід визначити, залежно від швидкості демократизаційних процесів (революційних чи еволюційних) на політичну арену виходять різні групи еліт [4, с.112].

Характерною рисою є розлад правлячої еліти, хоча у будь-якій еліті порівняно рідко панує злагода. У кризовій ситуації еліта найчастіше ставить питання не оздоровлення самої системи, а питання правопорядку, охорони вартостей системи. Звичайно для тоталітарно— авторитарних режимів була характерна замкнута еліта — ортодоксальна. Вона повільно адаптувалася до вимог життя, що змінювалося. Одже, існувала певна політична традиція відлагодженого механізму діяльності правлячої еліти, але вона мала негативний ефект. З початком перехідного періоду починається пошук компромісів. Союзів з опозицією. З'являються елементи конкуренції, яка є однією з рис демократизації. Еліта із замкненої поступово перетворюється у відкриту. Поповнюються її ряди, насамперед, знизу — вгору. Вона внутрішньо оновлюється, стає гарантом її стабільності на майбутнє.

У перехідний період нова еліта часто поєднується зі старою, і на цій основі формується нова легітимна еліта. Щоб знайти вихід з глибокої економічної і політичної кризи у якій опинилася Україна, потрібне раціональне поєднання нової еліти, котра рекрутується з людей генерації з великим інтелектуальним, моральним та політико-культурним потенціалом, які, однак, не мають нових поглядів і підходів до проблем перебудови суспільства, із старою елітою, яка одночасно є носієм традицій володарювання та має навички управління, але і має на собі тягар старих стереотипів. Цим і обумовлюється суперечливий характер сучасної політичної еліти України. Не має сумнівів у тому, що нова еліта повинна переважати, але й виступати одночасно генератором нових політичних традицій та цінностей, перетворюючи минулий досвід у нову систему політичних відносин громадян з елітою та носієм нової політичної культури України. Позитивним є той факт, що у складі нової еліти (у парламенті, уряді, президентському апараті) представлені люди національно-демократичних рухів, ділових, господарських, наукових кіл. Політологи, правники та інші фахівці.

На нашу думку, потрібно зауважити, що існує ціла низка об'єктивних причин, які стоять на перешкоді становлення ефективної моделі політико-культурної системи та соціальної системи взагалі, що має забезпечуватися раціональними діями нової політичної еліти.

У першу чергу, це те, що у політичному керівництві України репрезентовано кілька елітних груп, уявлення яких, щодо суспільного розвитку країни суттєво відрізняються. При цьому відбуваючи в опозиції одна до одній, жодна з них не відмовляється від ініціації політичних рішень на строк до майбутніх виборів, що було б притаманним традиційній класичній позиції. У цій ситуації дуже важко здійснювати навіть оперативне керівництво, не кажучи вже про

формування загальнонаціональних стратегічних цілей. [5, с.57].

По-друге, самі елітні групи репрезентують не стільки певні соціальні сили (західна традиція), скільки відмінним чином орієнтовані бюрократичні, науково-технічні та культурно-просвітницькі угруповання. За умов відсутності структурованого суспільства та відлагоджених механізмів політичного формування владних структур, ці угруповання делегують до влади своїх представників, які користуються владними повноваженнями згідно зі своїми специфічними уявленнями щодо суспільної практики.

По-третє, суспільство в свою чергу, вимагає від політичної еліти одночасного досягнення суперечливих цілей. У цих умовах досить ризиковано одночасно пов'язувати свою політичну практику з конкретними стратегічними цілями. До того ж суспільство у цілому ще підозріло відноситься до будь-якої ідеології, маючи негативний досвід, а тому віддає перевагу швидше особистим якостям обранців, ніж їх ідейним переконанням. З нашої точки зору, проблема елітаризму постає саме як проблема політичної традиції у системі політичної культури, тому, що усі вищезгадані перешкоди можна здолати через механізм функціонування політичної традиції. Побудування нової української еліти, призведення до узгодженості її політичних цілей та уявлень з політичними діями, а політичних рішень з народними сподіваннями можливе, на нашу думку, через функціонування політичного лідерства, як певного прояву політичної традиції, а саме традиційного переконання про нерівність здібностей до лідерства про необхідність існування привілейованих груп та кіл [6, с.107].

Прискорення реформування суспільства неможливо собі уявити без творчо обдарованих особистостей, які у своїй єдності являють собою ніби реально відчутний колективний розум і відкрито представлену ним співтворчість на соціальному рівні. Результатом подібної співтворчості у цьому плані є соціальний розвиток та узгодженість політичних дій. Сходження еліти пов'язано із її підготовкою у суспільстві, з визначенням моделей елітарної особистості, з розкриттям ведучих мотивів та форм її політичної поведінки у різноманітних ситуаціях, з розробкою програм її політичної діяльності, а також формування у неї кола необхідних соціальних вмінь, певної системи політичних цінностей та традицій, які дозволяють їй завоювати авторитет. Елітарність як якісна сторона особистості передбачає силу впливовості, саме її авторитет для цих людей у пізнавальній сфері (ерудитія), моральній (справедливість і доброта), вольовій (соціальна справедливість, рішучість). Елітарність особистості — це 1 процес залучення її гідним чином у соціальні ситуації, акти, з метою їх збага-

чення своїм внеском. Багатство внутрішнього світу такої особистості може стати предметом симпатій, зразком для наслідування (ідеалом), принадливою силою, яка ніби «цементує» тимчасову з'єднаність людей до високого ступеня їх згуртованості, єдності. У цьому плані важливо розглянути такі акти, як взяття відповідальності на себе та інших і свого. Спроба розкрити різні сторони елітарної особистості гостро ставить проблему виховання такої особи на засадах демократичних традицій, високих моральних ідеалах та на ґрунті національної культури зокрема.

Таким чином, ситуація що склалася в Україні з політичною елітою, обумовлює незвичайний характер реформаційних процесів, що відбуваються лише за тактичними програмами та неясними соціальними гаслами при відсутності чіткої національної моделі суспільного розвитку, яка б була спроможною перетворювати стратегічні цілі. Лише якісні зміни у еліті та суспільстві здатні встановити природний стан речей. [7, с.7] Формування нової української еліти як носія національної та політичної традиції, це разом з тим формування нового змісту, нової форми політич-

ної культури, через яку ця еліта може виразити своє лідерство у державотворчих процесах. Разом з тим новий тип політичної культури стає підґрунтям, умовою існування та розвитку нової еліти. У новоствореній суверенній державі місія політичної культури повинна полягати у відшуканні шляхів вирішення виникаючого протиріччя між громадським суспільством і державою. Із зміною пріоритетів у суспільному розвитку, що зумовлена виходом на перший план зовсім інших соціальних інтересів, домінуюча до цього часу політична культура теж починає змінюватися, що, однак, не проходить швидко і автоматично, оскільки у даному випадку зачіпаються глибоко укорінені політичні уявлення, установки цінності, традиції та норми політичної свідомості і поведінки. Не буде перебільшенням сказати, що заходи організаційно-політичного і правового характеру згідно з демократичними традиціями, які приймаються на горі для побудування правової держави та громадського суспільства в Україні, накладаються на тоталітарний тип політичної культури та негативні політичні традиції, які і досі є домінуючими у суспільстві.

Література:

1. Бебик В. М., Головатий М. Політична культура сучасної молоді. - К., 1996.
2. Технология политической власти. - К., 1994.
3. Рудакевич О. Феномен політичної культури // Віче. - 1997. - №10.
4. Современный капитализм: критический анализ буржуазных политологических концепций. - М., 1988.
5. Шульга М. Уявлення населення України про владну еліту // Демократія і державність в Україні: проблеми гормонізації. Всеукраїнська наук.-практ. конф. - К., 1997.
6. Семків О. І. Інститут політичного лідерства та характеристика конкретно-історичних умов його функціонування // Студія політичного центру «Генеза». - 1995. - № 4.
7. Вовканіч С. Й. Теорія еліт та інформаційна мобільність нації // Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. - Львів, 1996.

А.Т. БАРИСКАЯ, М.И. ШМЕЛЕВА, М.А. ШЕПЕЛЕВ **ЦИВИЛИЗАЦИОННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ГЕОЭКОНОМИКИ**

Бариска Анна Тарасовна — студентка факультета международной экономики Днепропетровского национального университета

Шмелева Мария Игоревна — студентка факультета международной экономики Днепропетровского национального университета

Шепелев Максимилян Альбертович — преподаватель кафедры политологии исторического факультета Днепропетровского национального университета

Постсовременное общество открывает новую эпоху истории, доминирующей системой координат, в которой является геоэкономика. Эта перспективная область исследований возникла на стыке политической науки, экономики и науки о международных отношениях. Но в понимании ее предмета и ее границ нет полного единства. Так как современная практика мирового развития заставляет рассматривать политику и экономику не изолированно, а в их теснейшем взаимодействии, как между собой, так и с характеристиками географич-

еской среды, плюс практика межгосударственных конфликтов в сфере военного противоборства срашивается со сферой экономического соперничества, что значительно расширяет рамки геоэкономики. Понятие геоэкономики размыто еще и потому, что ряд исследователей дают определения данного понятия, различные по своей сущности.

Например, К. Жан и П. Савон считали, что геоэкономика —экономическая геополитика, то есть они пытались интегрировать экономические понятия в политическую науку. Э. Люттвак пони-

мал геозкономику как теоретическое обоснование государственной политики, нацеленной на победу в экономическом соревновании между развитыми государствами. По мнению Э.Г. Кочетова, в поле геозкономики просматривается национальный стратегический интерес.

Взгляды этого известного российского специалиста по внешнеэкономическим связям, доктора экономических наук, председателя Совета по глобальным проблемам XXI века (геозэкономика и цивилизация), являются особенно показательными с учетом того, что именно он заявил о себе как об авторе первого учебника по геозэкономике, причем ориентированного на практическую деятельность по разработке национальной стратегии развития. Его определение геозэкономики включает:

«1) концептуальные воззрения, отражающие интерпретацию глобального мира через систему экономических атрибутов;

2) вынесенную за национальные рамки систему экономических атрибутов и экономических отношений, определяющих контур глобального экономического пространства, в котором разворачиваются мировые экономические процессы; выступает как симбиоз национальных экономик и государственных институтов, переплетение национальных и наднациональных экономических и государственных структур;

3) политологическую систему взглядов (концепцию), согласно которой политика государства зависит от экономических факторов, оперирования на геозэкономическом атласе мира, включения национальных экономик и их хозяйственных субъектов в мировые интернационализованные воспроизводственные ядра (цепи) для участия в формировании и распределении мирового дохода»[1, с.12].

В приведенном определении в сконцентрированном виде изложена суть концепции автора, однако, едва ли оно может служить удовлетворительным определением формирующейся науки, поскольку, помимо содержащихся в нем внутренних противоречий, оно еще и загоняет геозэкономику в «прокрустово ложе» новой монопарадигмы. Бесспорна приоритетность рассмотрения геозэкономических процессов в контексте тенденций глобального развития, однако такое исключительно глобалистическое видение явно вредит декларируемой цивилизационной ориентации новой науки.

Известно, что фундаментальным методологическим принципом геозэкономики, как и геополитики, является рассмотрение предмета в разных масштабах (как это делают географы, отображая местность на картах), однако, приведенное определение превращает геозэкономику в некую эконо-

мическую глобалистику, одновременно сужая и расширяя предметное поле ее познавательного интереса. За ее рамками, по сути, оказываются многообразные пространственно обусловленные международные экономические процессы и ситуаций локального и регионального уровня. В то же время в ее сфере оказываются проблемы, которые с трудом могут относиться к непосредственно геозэкономическим проблемам. Особое удивление вызывает ориентация геозэкономики на взаимосвязь национальных экономик и государственных институтов, что является одним из приоритетных направлений политологии экономических отношений как отрасли политической науки. В этом контексте нельзя согласиться с рассмотрением Э.Г. Кочетовым геозэкономики как «политологической системы взглядов». Геозэкономика — это не отрасль политологии, ибо в противном случае она должна руководствоваться методологическими принципами политического детерминизма, т.е. рассматривать экономические процессы с точки зрения воздействия на них политических факторов, их политической обусловленности и политической природы, чего явно не наблюдается в концепции российского экономиста.

Глобальное измерение есть лишь одно из измерений геозэкономики. Геозэкономике необходимо рассматривать как многоуровневую систему экономических отношений в международном пространстве. Она есть вид экономического взаимодействия, определяемый территориальными интересами экономических субъектов и нацеленный на использование условий, возможностей, ресурсов пространства. В свою очередь, геозэкономическая наука есть отрасль экономической науки, изучающая процесс и результат воздействия экономических субъектов, национальных и глобальной экономики на международное пространство с целью его использования в своих экономических интересах. В неразрывной связи с геополитикой, геозэкологией и геокультурологией, геозэкономика формирует новую систему геосоциальных наук.

В этом смысле особое значение приобретает цивилизационное измерение геозэкономики. Цивилизация понимается как ограниченное во времени и пространстве и специфическое по форме своего выражения историческое образование, сложившееся в результате территориальной, экономической и духовной общности социального развития. Э.Г.-Кочетов в качестве стратегически важной задачи рассматривает «прояснение цивилизационной модели, в рамках которой будет формироваться траектория глобального развития»[1, с.270]. Однако его идея о неэкономической цивилизационной модели, выдержанная в классическом духе техноэ-

кономоцентризма, на деле оказывается малопродуктивной именно по этой причине. Российский экономист делает исключительно интересные и ценные выводы и рекомендации в отношении современных тенденций и стратегических ориентиров экономического развития, однако они упираются в одну проблему: автор утверждает, что «геоэкономика уже давно отгеснила геополитику на второй план»[1, с.242]. Между тем эффективность геоэкономического анализа и стратегии определяется в первую очередь их ориентацией на происходящие геополитические процессы, в которые влечены геоэкономические механизмы как фактор геополитического взаимодействия. Нивелирование значения геополитики негативно сказывается и на продуктивных возможностях современности.

Если рассмотреть совокупность приведенных выше определений, то становится понятно, что чтобы получить объемную картину исследуемых процессов, нужно рассматривать «трехмерное» взаимодействие политической сферы одновременно с ресурсными и пространственно-географическими факторами. Вместе с тем результирующий синтез трех этих факторов оказывается плодотворным лишь при включении в рассмотрение четвертого параметра — эволюционного усложнения политической системы. Иными словами, геоэкономика изучает не все пространственно-географические факторы, определяющие поведение политических систем, а прежде всего те из них, которые прямо влияют на выбор данной политической системой того или иного эволюционного пути, который и является основой определения мирового политического и экономического пространства, как сложной многомерной системы с различными центрами политической силы, которые одновременно являются и центрами экономическими. Каждый мировой центр является одновременно «ядром» определенной цивилизации (США, Россия, Япония, Китай) или ее ветви.

Каждый центр является также ведущим региональным лидером. США — политический и экономический лидер Западного полушария, Россия — доминирует почти во всем постсоюзном пространстве, и т.д. Таким образом, понятия геоэкономики и цивилизации имеют общие точки соприкосновения, то есть утвердившееся за последнее столетие понимание цивилизационного развития, как взаимодействия устойчивых культурно-исторических типов общества (Н. Данилевский, О. Шпенглер, А. Тойнби) являются важным источником геоэкономического подхода.

Цивилизации талассократические (Запад, Япония) существенно отличаются от цивилизаций континентальных (Россия, Китай), как своими поли-

тическими, так и экономическими параметрами. Так цивилизации талассократического типа характеризуются органичным переходом к модернизации, емким рынком, ярко выраженной политической открытостью, стремлением к повсеместному распространению собственного политического, экономического порядка в качестве универсального, применимого даже к чужеродной цивилизационной основе. Континентальные цивилизации характеризуются неорганичным, проблемным, затянутым переходом к модернизации, вмешательством нелиберального государства в экономику, и тем, что, даже вступая в период своего расцвета на путь борьбы за мировое господство, реально ограничиваются геополитическим ареалом, определенным их цивилизационной основой, имперской предисторией.

Исходя из приведенных выше различий двух типов цивилизаций, вытекает их противостояние, которое на современном этапе выливается в геоэкономические войны, то есть нанесение ущерба не военными методами, а с помощью высоких геоэкономических технологий, среди них тщательно скрытый механизм перелива национального и мирового дохода, методы разрушения национальных инфраструктур. Ярким примером такого межцивилизационного геоэкономического конфликта является стремление США создать посредством управления региональных конфликтов и других рычагов воздействия горизонтальную вертикаль по оси Балканы — Синьцзян, с целью предупредить возможность создания антиатлантического континентального блока с участием России, Китая, Индии и других государств, чье мировидение отличается растущим неприятием однополярной гегемонии.

Сосредоточив внутренний импульс мощного толчка извне, США привели механизм, направленный на деморализацию и дестабилизацию континентальной цивилизации, в состояние готовности. Первой ступенью в осуществлении данного плана стали подрывные действия США в Восточной Европе, которая является началом отсчета продвижения по оси Балканы — Синьцзян. Негативные процессы в этом регионе окончательно проявились в конце 80-х — начале 90-х годов. Механизмы воздействия на ход модернизации в странах данного ареала были представлены различными методами экономического и политического манипулирования, при широком использовании международных институтов, как инструментов влияния и координации процессов вестернизации в регионах, характеризовавшихся слабым доступом к воздействию США на правящие элиты данных стран либо его полным отсутствием.

Реальную политику США по отношению к ре-

гиону Восточной Европы, в целом, можно охарактеризовать, как стремление к максимальной дестабилизации обстановки, в первую очередь, деморализацию населения, создание конфронтационной среды на базе территориально-этнических проблем, имеющие своей конечной целью раздел сильных стран региона на, безусловно, слабые образования по схеме Чехословакии и Югославии.

Стратегически важной точкой соприкосновения интересов талассократических и континентальных цивилизаций является Украина, которой было четко указано ее место в мире. США крайне заинтересованы в «разводе» Украины и России, а также в своей миротворческой роли в их отношениях, поставив основной задачей недопущение полноценных отношений США-Украина, безусловное ядерное разоружение нашего государства, но без четких гарантий ее безопасности.

Одним из последних шагов в противопоставлении Украины России было создание «консультативной группы» ГУУАМ. На первом этапе она включала Грузию, Украину, Азербайджан и Молдову, то есть страны, теоретически важные для России, так как они составляют «пояс», обрамляющий Российскую Федерацию с запада и юга. Объединение ГУААМ рассматривается Западом, как «контр-СНГ». А в октябре 1999 года во время празднования 50-летия НАТО в Вашингтоне было оформлено вступление в эту группу Узбекистана (в качестве второго «У»). Данные действия США можно рассматривать, как провокацию в отношении России. США утверждают, что их интересы в данных регионах (речь идет, в основном, о Закавказье) — это интересы американских монополий к «жизненно важным» для них запасам нефти и газа.

Но исследования Королевского института международных отношений (Великобритания) и исследования британской компании «Бритиш петролеум» указывают на то, что американские оценки каспийской нефти и газа преднамеренно преувеличены. По данным этих исследований в этом регионе находится лишь 1/30 разведанных запасов Персидского залива и только 2% мировых запасов нефти и газа. Таким образом, видим, что энергетические ресурсы не являются «жизненно важными» интересами для США. Они — лишь «ширма» для продолжения цивилизационной борьбы, направленной на раскол континентального мира.

Э.Г.Кочетов говорит о стремительно набирающем силу процессе экономизации политики, однако приведенные и множество других примеров свидетельствуют об обратном: о растущей политизации экономики, причем это не новая тенденция, а неотъемлемая часть процесса мирового развития последнего столетия (как минимум). На современном этапе мир представляет собой геоэкономически неуравновешенную систему, характеризующуюся попытками одной из цивилизаций (Запада) подорвать существовавшее относительное геоэкономическое равновесие. При этом континентальные цивилизации пытаются, провозгласив свои национальные интересы, наметить интеграционные альянсы, и тем самым не позволить стереть себе геоэкономическую «память». Такие геоэкономические тенденции свидетельствуют о том, что геоэкономика стала важным «полем» цивилизационного противостояния, что делает цивилизационное измерение геоэкономики приоритетным направлением, как с теоретической, так и с сугубо прикладной точки зрения.

Литература:

1. Кочетов Э. Г. Геоэкономика (Освоение мирового экономического пространства): Учебник. - М.: Изд-во БЕК, 1999. - 480 с.

ОСВІТА

К. М. КОЛЕСНИКОВ

КУРС «ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ» В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Колесников Костянтин Миколайович — доцент кафедри державного права і митної політики Академії митної служби України, кандидат історичних наук

1. Навчальна дисципліна «Історія держави і права України» є однією з базових в системі сучасної юридичної освіти в Україні. Вона вбирає в себе значний обсяг матеріалу з історії вітчизняної державності, розвитку національних правових норм та їх взаємодії з правовими і політичними системами сусідніх країн. Головною метою дисципліни вважається пізнання закономірностей розвитку держави і права на конкретно-історичному прикладі України. Серед науково-пізнавальних завдань курсу знаходиться також засвоєння готових наукових концепцій і досліджених фактів, що сприяє загальнокультурному та інтелектуальному збагаченню курсантів. Також слід вказати на завдання по формуванню вмінь та навичок слухачів: оволодіння методами наукового дослідження, звичками роботи з літературними текстами, документами, картами тощо. До виховних завдань відноситься сприяння формуванню протягом навчання національної, громадянської та професійної свідомості слухачів курсу.

2. «Історія держави і права України» має міцні зв'язки з багатьма науками соціально-гуманітарного циклу: філософією права, філософією історії, теорією держави і права, історією в різних її аспектах, соціологією, політологією тощо. Її предмет формується на межі декількох дисциплін, що дозволяє користуватися фактологічним матеріалом, теоретичними концепціями, термінологією і методологією, розробленими в рамках різних наук. «Історія держави і права України», досліджуючи два не прямо пов'язані між собою процеси — державотворення і розвитку права, позбавлена свого *власного* оригінального предмету та інструментарію. Таким чином, «Історія держави і права України», що відзначається міждисциплінарністю підходів та сфер дослідження (або інакше — маргіальністю) буде нами розглядатися швидше як навчальна дисципліна, ніж як самостійна історико-юридична наука. Через те в даних тезах ми торкнемося концепції освітнього курсу, а не структури (внутрішньої логіки) історії як процесу.

3. На нашу думку, завдання по формуванню вмінь та навичок, а також виховні завдання дисципліни безпосередньо походять від науково-пізнавальних (гносеологічних) цілей викладання. Тому з метою запропонувати якісно нове бачення курсу, яке відповідало б рівню освіти XXI ст., необхідно принципово модифікувати саме науково-пізнавальні (концептуальні) складові «Історії держави і права України». Під час викладання, на наш погляд, слід виходити з *цивілізаційного підходу*. Він є не тільки альтернативою *формаційному*, в сенсі заміни соціально-економічних пріоритетів духовно-культурними, а швидше — відмовою від євро— і україноцентризму та телеологізму.

4. *Євроцентризм* більшості сучасних навчальних курсів «Історії держави і права України» полягає в безпеліційному віднесенні української спільноти до західноєвропейської цивілізації, яка а *ргіорі* наділяється низкою виключно позитивних ознак; запереченні суттєвості або позитивності контактів з іншими цивілізаціями, особливо східними — мусульманською, кочовою, а подекуди і російсько-православною. Так, академік А.Й.Рогожин і професор В.Д.Гончаренко, демонструючи свою необізнаність в орієнталістиці, характеризують монголів XII-XIII ст. — доби розквіту кочової євразійської цивілізації, як «відсталіх в соціально-економічному відношенні кочівників», які «затримали подальшу еволюцію товарно-грошових відносин на Русі і в цілому на довгий час законсервували феодальний натуральний спосіб ведення господарства»[1]. Це йдеться про монголів, які заснували імперію, централізована бюрократична система якої функціонувала за невідомим середньовічній Русі принципом розподілу цивільних, військових та податкових властей, а також встановили від Китаю до Передньої Азії і Східної Європи торговельний шлях, захищений від небезпек грабівницьких нападів[2]. Звичка негативно оцінювати надбання кочових цивілізацій уходить корінням в ідейні уподобання істориків XIX ст. Вони

вбачали в культурно-історичних зв'язках з цивілізаціями степовиків-номадів причини соціально-політичної та економічної руїни України. Так, у 1893 р. Михайло Драгоманов з приводу боротьби Данила Галицького проти Орди зазначав: «Який же можливий сталий прогрес без того, щоб наша нація вибила-ся від татар?»[3]. Місія України, згідно з цим, полягала в захисті західноєвропейської цивілізації від вторгнень східних варварів-кочівників. Так, зокрема, пояснювалось «всесвітньо-історичне значення» боротьби з монгольською навалою або перманентна степова війна козаків і татар: «Русь, героїчно відстоюючи свою незалежність, прийняла на себе головний удар і тим саме врятувала народи Західної Європи, її матеріальні та культурні цінності від нещадного розорення ордами кочівників»[4].

5. *Україноцентризм* проявляється в майже абсолютному отождоженні історії України з історією українського народу та в ігноруванні державно-правового розвитку тих регіонів сучасної України, які в різні епохи виходили поза межі розселення українського етносу, поза українську етнополітичну територію. Так, в підручниках виклад матеріалу розпочинається або з виникнення Київської Русі[5], або зі створення напівдержавних об'єднань слов'ян у VI ст.[6], або, в кращому випадку, з історії держав і права тих народів, що замешкували простори України лише в давнину — скіфів, сарматів та еллінів[7]. Історія степовиків середньовіччя — авар, булгар, угрів, печенігів, половців, татар, ногайців, або середньовічного Криму, в якому співіснували готські замки і хазарські бастиони, візантійські міста і генуезькі факторії, татарські поселення і турецькі фортеці, попросту піддається забуттю.

Деякі автори повністю ігнорують суттєвість зовнішніх впливів чи викликаних ними інноваційних змін. Наприклад, в більшості підручників лишається поза увагою процес перегравлення в «плавильному казані» слов'янської Київської Русі як германо-скандинавської, так і тюркської державницької традицій. Щодо першої, варто хоча б згадати більш ніж 300-річне перебування в українських землях готів або роль норманів у формуванні Древньої Русі[8]. Відносно другої можна вказати на півторатисячолітнє слов'яно-тюркське сусідство на лісостеповому прикордонні, тривалу залежність сіверян, полян, радимичів і в'ятичів від Хазарського каганату, наявність титулу «каган» у руських князів IX-XI ст., васальну залежність від київських володарів напівосілих торків, берендеїв і чорних клобуків у Пороссі.

6. *Телеологізм* виявляється, головним чином, в штучному зображенні українського історичного процесу як постійного і неперервного прагнення українців до створення власної держави, як безупинної впертої боротьби народу з іноземними поневолювачами. Скла-

дається хибне враження, нібито кожна суспільна верства, кожен персонаж української історичної драми всіх часів безкомпромісно і щиро боровся за незалежність України. При цьому втрачається об'ємне уявлення про дійсні державотворчі механізми в історії, про роль українського народу у розбудові інших держав — Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської і Австрійської імперій, які далеко не завжди відчувалися українцями чужими і ворожими. При подібному підході втрачається розуміння змісту таких важливих політико-юридичних категорій, як лояльність до влади та легітимність влади.

Телеологізм проглядає і в намаганнях багатьох авторів безпосередньо (іноді необгрунтовано) пов'язати різні періоди вітчизняної державності «нитками» організаційно-інституціональних зв'язків. Так, проводиться думка про генетичну наступність між антським об'єднанням IV-VI ст. та Київською Руссю IX-XI ст., між останньою та козацькою Гетьманщиною, між Українською Народною Республікою і Українською Державою та сучасною Україною. При цьому забувається, що поляни — ядро Київської Русі — походили з відгалужень племінного союзу дулібів (не антів!), а значно реальніша наступність між правом і державністю Речі Посполитої та Гетьманщини, Російської імперії та УНР і УД, Радянського союзу та сучасної України відходить на задній план. Погано враховуються традиції польської державності або татарські звичаї в політико-правовій культурі козацької України. В підсумку виходить, що нинішній український парламентаризм — прямий наступник вічевих традицій давніх слов'ян, а інститут президентства — козацьких традицій гетьманства. До речі, в українській історіографії подібний погляд був заперечений ще в другій половині XIX ст.: Михайло Максимович аргументовано відкинув спроби Володимира Антоновича довести демократичність української національної вдачі, пов'язуючи давньоруське віче XI-XII ст. з козацькими радами XVI-XVII ст.[9]

7. На противагу євро- і україноцентризму можна запропонувати звернутися до принципу *поліцентризму*. Згідно з цим принципом, Україна уявляється як оригінальна культурно-історична одиниця — зона цивілізаційного контакту (протистояння-і-асиміляції) декількох політичних і правових систем. Сучасна класифікація правових систем планети (романо-германська, англо-американська, релігійно-общинна, далекосхідна, звичаєво-общинна) заснована на реаліях лише останніх століть. Їхнє становлення проходило тисячоліття, кожна з них на початкових етапах формування містила характерні риси всіх останніх. Так, в українському праві поряд з фіксованою юридичною нормою писаного законодавства, величезну роль до першої половини XIX ст.

відіграло звичаєве право і судова практика. Не можна заперечувати певного значення для українського судочинства і правосвідомості також церковного права, а протягом більш ніж 70 років радянської влади — величезних нашарувань т.зв. соціалістичного типу правової системи[10]. Історія України, отже, надає чудовий матеріал для порівняльного аналізу процесів становлення ряду правових систем світу. Під час цього аналізу слід ставити наголос на розгляді не стільки періодів «національної державності» (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Гетьманщина, УНР, ЗУНР і УД), скільки загострювати увагу на «переходових періодах», не стільки на епохах «відродження», скільки роках «занепаду і денаціоналізації», коли насправді відбувалися широкомасштабні інноваційні зміни та правові рецепції.

При комплексному підході до проблеми іноземних рецепцій в старому українському праві або до питання адаптації і поглинання останнього правовими системами різних держав-зверхників (Речі Посполитої, Російської і Австрійської імперій), що відбувалося саме в «переходові періоди», можна знайти відповіді на запити сьогодення. Наприклад, з чого складаються причини правового нігілізму українських громадян, тобто ті особливості національної правової культури і правосвідомості, які полягають, за думкою деяких дослідників, у несумісності українського менталітету та ідеї права? Одну з причин цього бачили в емоційності національної вдачі українців, якій чужа і ворожа холодна раціональність формальних установлень закону. Другу причину знаходили в релігійній доктрині православ'я, що базувалася на традиціях неоплатонізму. Останній віддавав перевагу мудрості справедливого правителя перед зовнішнім пануванням закону. Варто згадати один з перших вітчизняних трактатів «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона (XI ст.). В ньому, крізь загальнохристиянське протиставлення вітхозаповітного іудейського Закону новозаповітній християнській Благодаті, проглядає опозиція людського закону і божої Благодаті, ідеї права і ідеї справедливості. Третя причина, на нашу думку, більш імовірна, полягає в особливостях розвитку національної системи права. Вірогідність перших двох причин достатньо спірна. По-перше, національна вдача досить хитка категорія, яка не підлягає не те що вимірюванню, а навіть більш-менш раціоналізованому описуванню. По-друге, дія церковного права, через яке могла б проводитися в життя ідея пріоритету Благодаті над Законом, була вкрай обмежена. Церковному суду підлягали злочини проти релігії, родини і моралі, вчинені будь ким з християн, а також всі правопорушення людей церкви, яких завжди було небагато. Це, наприклад, клір, родини священників, різні храмові служки, монастирські селя-

ни, стосовно яких церковний суд діяв не стільки як духовний, скільки як доменіальний[11]. Найімовірніша причина українського правового нігілізму, таким чином, полягала у невідповідності багатьох норм писаного права повсякденним масовим уявленням про справедливість, які відбивалися в звичаєвому праві. Застосування останнього в Україні пройшло складну еволюцію від провідного джерела права (IX-XI ст.) до побічної юридичної галузі, положення якої можна застосовувати із суттєвими обмовками в разі відсутності відповідної норми писаного права (XIX ст.). Дія звичаєвого права, як усюди в світі обмежувалася санкціонованим державою писаним правом, однак для України, яка кілька разів втрачала національну державність чи змінювала державу-зверхника, це обмеження виявилось особливо болісним. Найчастіше законотворча діяльність держави виходила не з місцевих традицій, а нав'язували іноземні правила і норми. Це можна сказати про застосування в Україні з другої чверті XIV ст. Магдебурзького права, початок якого фіксується в Саксонії XI ст., з певними застереженнями — про литовські великокнязівські грамоти, привілеї та устава, повною мірою — про широкомасштабне введення на Україні російського законодавства після відміни чинності Литовського статуту і Магдебурзького права в 1840-1842 рр. тощо. Симптоматично, що всі кодифікації місцевого права, роблені в Малоросії протягом XVIII ст., не були введені в дію. Адже царський уряд вбачав в них автономістський дух, що суперечило централізаторським тенденціям імперії, прагненню до уніфікації всіх регіональних систем права. Універсальний характер імперського законодавства, отже, міцно тиснув на правосвідомість підлеглих народів.

8. Наступна складова нового бачення курсу «Історії держави і права України», яка впливає з цивілізаційного підходу, — *регіональна історія*. В лекційному курсі варто акцентувати увагу не тільки на історії земель, заселених українцями, а також на «неукраїнських» територіях України: татарських степах, середньовічному Крими, східних околицях України, наближених до Московської держави, тобто необхідно аналізувати особливості державно-правового розвитку всіх українських регіонів, які перебували в орбітах різних цивілізацій — візантійської, західноєвропейської католицької, російсько-православної, тюрко-мусульманської.

9. Адекватне сучасному рівню історіографії та юриспруденції викладання можливе при дослідженні української державно-правової історії в контексті розвитку політико-правових систем Центрально-Східної Європи (Польща, Литва, Чехія, Угорщина, Молдова, Румунія). В цьому регіоні в пізньому середньовіччі сформувалися типологічно схожі концепції правової

легітимності та подібні моделі влади. Наталя Яковенко зазначає, що в країнах самобутнього цивілізаційного простору т.зв. Центрально-Східної Європи сформувався «своєрідний тип політичної культури і соціальних практик, відмінних і від західно-, і від східноєвропейської моделі... В країнах цього регіону набув особливого поширення ідеал «справедливої» влади, уявлюваної як свого роду контракт «народу» з правителем»[12].

В рамках курсу має також вивчатися процес розгортання на українських теренах державно-правових традицій сусідніх країн —Хазарії, Скандинавії, Візантії, Золотої Орди, Кримського ханства, Туреччини, Росії, Австрії тощо. До завдання історії держави і права України в цьому контексті входить аналіз не відокремлених державно-правових моделей даних країн (це — мета історії держави і права зарубіжних країн), а історичного процесу їхньої взаємодії, складної і динамічної системи їхніх стосунків на місцевому українському ґрунті.

10. Нарешті, важлива складова курсу — *інтелектуальна історія*. Сумлінному вивченню мають бути піддані *масові уявлення про владу*, що побутують у різних верствах суспільства. Це доповнить традиційні для української історіографії та юриспруденції досліді над звичаєвим правом і громадською мораллю — *масовими уявленнями про справедливість*. Поряд з цим, не слід відмовлятися від дослідження витончених інтелектуальних концепцій влади і теорій права. Це можуть бути як наукові теорії, засновані на об'єктивному аналізі політичних явищ, державотворчих процесів, юридичних відносин, так і ненаукові політико-ідеологічні концепції, автори яких мали претензію удосконалити суспільство згідно зі своїми суб'єктивними уявленнями про справедливість та найдосконаліший державний лад. Не доцільно залишати розгляд цих концепцій виключно прерогати-

вою курсу «Історії вчень про державу і право», адже в ньому вони вивчаються в абстрактній формі, у відриві від конкретно-історичного контексту[13].

11. Виходячи із запропонованого бачення курсу, необхідно знову підкреслити, що його мета і завдання полягають не в механічному засвоєнні суми знань щодо державно-правових моделей, наявних в історії України, а у формуванні на сучасному науковому рівні об'ємних уявлень про історичний процес у його політико-правових вимірах. Завдяки цьому у юристів формуватимуться системні уявлення про взаємодію державно-правових інститутів і процесів із загальним соціокультурним контекстом української історії. В іншому разі юридичні і політичні знання «зависнуть» у повітрі, відірвавшись від своєї основи. І тоді, замість виводити положення позитивного права з реально діючих соціальних відносин або модифікувати їх згідно з національними ідеалами справедливості, юристи почнуть штучно нав'язувати власні уподобання чи «європейські цінності» (хрестоматійний приклад —відміна смертної кари, здійснена під тиском Ради Європи) правовим відносинам і правосвідомості соціуму, що знаходиться в іншій системно-цивілізаційній фазі. Адже право не може випереджати загальний культурний рівень населення, спроби передчасних реформ майже завжди будуть приречені на поразку (Ехнатон в Єгипті, яacobініці і Паризька комуна у Франції тощо). Вивчення давніх форм держави і права має служити ключем для розуміння багатьох політико-правових реалій сьогодення. Тільки на цьому ґрунті можливе виховання майбутнього юриста в дусі найсуворішого дотримання «духу» і «букви» закону при одночасному формуванні у нього діалектичного підходу до права, поваги до загальнолюдських та демократичних цінностей, гуманного ставлення до громадянина і особистості[14].

Література:

1. Історія держави і права України / А.Й.Рогожин. - Ч.1. - К., 1996. - С.85.
2. Див.: Кычанов Е.И. О татаро-монгольском улусе XII в. // Восточная Азия и соседние территории в средние века. -Новосибирск, 1986. - С.98; Рубель В.А. Історія середньовічного сходу. Курс лекцій. - К., 1997. - С.101-114.
3. Стахів М. Михайло Грушевський у 110 роковини народження. 1876-1976 // Записки НТШ. - 1978. - Т.197. - С. 223-227.
4. Історія держави і права України / А.Й.Рогожин. - Ч.1. - К., 1996. - С.85.
5. Швидько Г.К. Історія держави і права України. (IX - початок XIX ст.). - Дніпропетровськ, 1998. - С.8 і далі.
6. Музиченко П. Історія держави і права України. - К., 1996. -С.31-35.
7. Історія держави і права України / А.Й.Рогожин. - Ч.1. - К., 1996. - С.6-25.
8. Колесников К.Н. Материалы к лекционному курсу «История Украины». Тема 1.1. Население и территория Украины в древнейшие времена. Возникновение раннеклассовых обществ и государств // Грани. - №3 (11). - 2000. - С.144-155; Он же. Материалы к лекционному курсу «История Украины». Тема 1.2. Происхождение и расселение славян. Возникновение Киевской Руси // Грани. - №4 (12). - 2000. - С.130-141.
9. Див.: Антонович В.Б. «Содержание актов о козаках 1500-1648 годы» (Архив Юго-Западной России, 1863, ч. III, т. I, с. I-CXX); Антонович В.Б. История Литовской Руси. Лекции 1881-1882 гг. // Институт рукописів Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України. - Ф.1.- №1157; Антонович В.Б. История малорусского козачества. Лекции // Институт рукописів Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України. - Ф.1. - № 8099.

10. Скакун О.Ф. Теория государства и права. - Харьков, 2000. -С.568.
11. Швидько Г.К. Історія держави і права України. (IX - початок XIX ст.). - Дніпропетровськ, 1998. - С.23-26.
12. Яковенко Н. Парадокси інтерпретації минулого в українському ранньонаціональному міфіві (на пам'ятках XVII - початку XVIII ст.) // Генеза. - №1(5). - 1997. - С.120.
13. Див.: Історія вчень про державу і право
14. Макарчук В.С. Історія держави і права зарубіжних країн. -К., 2000. - С.5.

В. М. ОГАРЕНКО

ПРИВАТНА І ДЕРЖАВНА ВИЩА ШКОЛА УКРАЇНИ: ВІД КОНФРОНТАЦІЇ ДО ІНТЕГРАЦІЇ

Огаренко Віктор Миколайович — ректор Запорізького інституту державного та муніципального управління

Останнє десятиріччя XX ст. відзначене докорінними змінами в соціально-економічному і політичному житті українського суспільства. Відійшов у історію радянський лад з його одержавленою економікою, тоталітарною політичною системою, ідеологічним диктатом правлячої комуністичної партії, повним підпорядкуванням України імперському центру. Україна стала незалежною державою і, долаючи гостру кризу, що охопила усі сфери суспільства, шукає свій шлях у майбутнє, орієнтуючись на цінності європейської цивілізації.

У роки незалежності кардинальних змін зазнала система вищої освіти України. Ці зміни в офіційних матеріалах характеризуються як реформа вищої школи. Але їх масштаби, глибина і наслідки настільки значні, що не буде перебільшення назвати їх «революцією вищої освіти». Одним з найважливіших наслідків цієї революції стала поява недержавних вищих навчальних закладів.

З перших днів появи закладів недержавної освіти і до сьогоднішнього дня у суспільстві не стихає дискусія щодо місця і ролі цих закладів в освітньому просторі молодій державі. Висловлюються різноманітні, часто протилежні точки зору — від визначення недержавних вузів як реального і конструктивного фактору суспільного життя, до закликів їх закриття і відновлення державної монополії на вищу освіту. У дискусію втягуються не лише політики, представники державної і недержавної вищої школи, а і безліч батьків і студентів. У цих умовах підвищується вага науково виваженого, обгрунтованого фактами слова професійного дослідника.

Перші невідпорядковані Міністерству освіти заклади вищої школи в Україні появилися ще у 1989 р.[1] Наприкінці 1990 р., в атмосфері очікування ринкових перетворень, кількість недержавних закладів, які самочинно оголосили себе вузами, стала швидко збільшуватися[2]. У 1991 р. цей процес одержав, нарешті, правову базу. Нею стали прийняті Верховною Радою Української РСР Закони «Про власність», «Про підприємство», «Про підприємства в Ук-

раїнській РСР», «Про освіту». Ці Закони дозволяли існування підприємств, заснованих на різних формах власності. Зокрема, Закон «Про освіту» передбачав утворення і рівноправне функціонування закладів освіти різних організаційно-правових форм — державних, муніципальних, недержавних.

За короткий час в Україні виникло декілька сотень (до 600) новоутворень, які оголосили себе вищими навчальними закладами, здатними вести підготовку спеціалістів, головним чином, дефіцитних і престижних напрямків: економіка, менеджмент, правознавство, журналістика, іноземні мови та ін.[3]

Поява цих закладів не зустріла однозначної оцінки в суспільстві. Випускники середніх шкіл, які не мали шансів стати студентами державних вузів, їх батьки і рідні, були задоволені можливістю одержати вищу освіту, хай навіть і на платній основі в недержавному закладі. Що ж стосується державних структур, Міністерства освіти, керівництва закладів освіти державної форми власності, то у цьому середовищі поява недержавних вузів викликала гостро негативну реакцію.

Очевидно, іншим у перші роки недержавної освіти ставлення до приватної освіти з боку вказаних установ і осіб не могло і бути. Серед новостворених альтернативних закладів справжніх вузів було мало (за оцінками самих представників недержавного сектора — не більше 200), а переважали кон'юнктурні утворення, зорієнтовані на одержання максимальних прибутків при мінімальних затратах[4]. Це явище викликало критичні настрої у суспільстві, причому серед критиків найрізкіше виступали керівники тих приватних вузів, які вели свою діяльність на здоровій основі. Лунали і заклики заборонити недержавні заклади освіти взагалі, відновити державну монополію на освітні послуги. Однак, на цей шлях держава не пішла. Задовольнити освітні запити населення державна вища школа була не в змозі, а ставити штучні перешкоди на шляху задоволення цих запитів в умовах ринкової трансформації і демократизації суспільних відносин ніхто з вищих посадовців не наважився. Тому обрали

той шлях, яким йшли і у зарубіжних країнах, де відбувалося становлення недержавного сектора освіти і проходила ліквідація державної монополії на освітні послуги — шлях встановлення ефективної системи регулювання роботи навчальних закладів з метою забезпечення прийнятної для суспільства рівня підготовки фахівців. У червні 1992 р. в Україні була введена система ліцензування і акредитації вищих навчальних закладів, як офіційне визнання їх права здійснювати освітню діяльність на рівні державних вимог і стандартів освіти. З різними змінами (найбільші з яких відбулися у 1996 р.) ця система проіснувала до сьогоднішнього дня.

Наскільки ця система відповідає інтересам розвитку освіти? Досвід зарубіжних країн з розвинутими демократичними традиціями свідчить, що найкращим варіантом акредитації вищих навчальних закладів є громадська акредитація. Але такий тип акредитації передбачає існування достатньо розвинутих елементів громадянського суспільства, у тому числі і високу міру самоорганізації приватних закладів у загальнонаціональному, чи якомусь іншому розрізі (наприклад, за типами закладів чи напрямком підготовки фахівців). Однак, в Україні, після багатьох десятиліть тоталітарного режиму, громадянське суспільство формується повільно, а рівень самоорганізації недержавних закладів вищої освіти досить низький.

У таких умовах виявився неминучим інший тип регулювання діяльності освітніх установ недержавної форми власності — державна акредитація. Такий тип регулювання з самого початку відбувався при мінімальній участі вищих навчальних закладів недержавної форми власності і дуже часто ставив її у нерівноправне становище у порівнянні з державними вузами. Державній установі — Міністерству освіти, яке не внесло ніякого вкладу у становлення приватних навчальних закладів і яке мало свої чітко визначені відомчі інтереси, що часто кардинально розходилися з інтересами приватного сектора, було доручено до дрібниць регламентувати роботу недержавних вузів і навіть визначати їх долю. У цих умовах державні органи — від місцевих до центральних, а також підпорядковані державі заклади освіти — дуже часто переходили грань толерантності і неупередженості у стосунках з приватними вузами. Перше десятиліття існування закладів освіти недержавної форми власності переповнені прикладами такої нетолерантності і упередженості. У результаті, державне регулювання освітньої сфери недержавного сектора часто переходило в жорсткий контроль. При цьому ігнорувалася той очевидний факт, що вищий навчальний заклад, незалежно від форми власності, потребує для свого становлення певного періоду, який у багатьох демократичних країнах світу супроводжується податковими пільгами чи навіть державною фінансовою підтрим-

кою. Нічого подібного в Україні не було, а ставлення до недержавних закладів вищої освіти було навіть гіршим, ніж до звичайних комерційних структур, які хоч і контролювалися і перепроверялися, але без дріб'язкової регламентації діяльності і внутрішньої структури.

Представники недержавної освіти визнають необхідність у конкретній ситуації сьогодення державного регулювання діяльності приватного сектора вищої школи, але постійно вказують на межу, за якою це регулювання, на їх погляд, перетворюється в адміністративний тиск з метою витіснення недержавних вузів з ринку освітніх послуг. У подібних діях державних службовців вони вбачають соціальне замовлення тих керівників державних закладів вищої освіти, які намагаються позбутися конкурента і залишитися монополістами в освітній сфері в умовах її комерціалізації. Мова, таким чином, йде про звичайну конкурентну боротьбу, у якій представники державного сектора освіти свої вузьковідомчі, а інколи і просто егоїстичні інтереси прикривають, за переконанням керівників недержавного сектора вищої школи, демагогічними заявами про свою турботу про інтереси освіти, суспільства в цілому.

У таких складних умовах відбувалося становлення недержавного сектора вищої школи в Україні. Пройшовши через важкі випробування, недержавна форма вищої освіти утвердилася як легітимно, так і у свідомості суспільства. Цим самим була ліквідована державна монополія в освіті, яка у свій час привела до її глибокої кризи. На початку 2000 р. в Україні працювало 138 ліцензованих (з них 81 акредитований) недержавних закладів вищої освіти I-IV рівнів підготовки. Кожен десятий студент навчався в недержавному вузі[5].

Постійну конфронтацію, у стані якої постійно перебувають державні і недержавні заклади освіти, не варто абсолютизувати. Якщо на початку 90-х років у її основі ще був якийсь ідеологічний фактор (представники державної освіти виступали за збереження свого монопольного становища в освіті і безплатного навчання, як одного із «завоювань соціалізму», а недержавний сектор декларував свою прихильність ринковій системі господарювання з її неминучою комерціалізацією освітньої сфери), то у середині і другій половині 90-х років цей фактор зник практично повністю. Державні заклади освіти ще з початку 90-х років стали широко впроваджувати комерційні засади. Поступово цей вид їх діяльності став одержувати нормативно-правові підстави. Реалізуючи Державну національну програму «Освіта: Україна XXI століття», Міністерство освіти дозволило платні послуги за такі види освітньої діяльності: навчання у вищих навчальних закладах у межах 20% від державного замовлення та понад державне без обмежень; здобуття другої

вищої освіти, другої кваліфікації молодшого спеціаліста; поглиблене вивчення окремих предметів (понад обсяги, встановлені навчальними планами) і т.д. Програма «Освіта: Україна XXI століття» була прийнята Урядом у 1993 р. Вижити, орієнтуючись виключно на державне фінансування, в цей час державні вузи не мали ніяких шансів.

У другій половині 90-х років комерційні засади державної вищої школи одержали додаткове правове підкріплення. «Положення про державний вищий заклад освіти», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 р., першим серед додаткових джерел фінансування вузів називає «кошти, одержані за навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів»[6]. 20 січня 1997 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами». У цій Постанові вказувалося, що вищі навчальні заклади державної форми власності мають право на умовах контракту з фізичними та юридичними особами навчати вітчизняних та іноземних студентів у межах ліцензованого обсягу понад державне замовлення, а також надавати інші види платних послуг, зокрема: здобуття другої вищої освіти, післядипломна підготовка понад держзамовлення, навчання студентів підготовчих відділень, переведення з одного навчального закладу до іншого та поновлення навчання, ліквідація академзаборгованості, складання кандидатських екзаменів тощо[7].

Рішення про легалізацію платних послуг у системі вищої освіти було вимушеним і ректори державних вузів змушені були підтримувати його, незалежно від власних політичних поглядів і партійних уподобань. Іншого шляху виживання просто не було. У реальному житті лише ті вузи зуміли стабілізуватися в умовах гострої кризи і зменшення державного фінансування, які зуміли налагодити сферу платних послуг. У 1997 р. до 30% студентів державних вузів були прийняті на навчання на контрактній основі. У наступні роки цей показник неухильно зростав[8]. В абсолютному обчисленні контрактний прийом до державних закладів вищої освіти був більший, ніж весь прийом до недержавних. У цілому, в державних вузах на контрактній основі навчається студентів у 6-7 разів більше, ніж у всіх недержавних вузах разом узятих. Таким чином, головним фактором комерціалізації вищої школи в Україні сьогодні є, як це не парадоксально звучить, саме державні вузи.

Потрібно відмітити, що в умовах правової і політичної нестабільності налагодити систему платних послуг було нелегко і далеко не всім керівникам державних вузів це вдавалося. У результаті, за декілька років відбулися істотні зміни рейтингу державних

вузів України. Чимало раніше малопотужних навчальних закладів зуміли зміцнити своє становище, завоювавши популярність у суспільстві, інші втратили свій авторитет. За кожною такою зміною була вдала, чи невдала робота керівництва навчального закладу, професорсько-викладацького колективу, перш за все, в сфері освоєння ринкових технологій.

Але поза державними вузами їх комерціалізація викликала суперечливу реакцію. Типовий аргумент противників комерціалізації державних вузів полягав у тому, що безплатна освіта — одне з тих завоювань минулого, яке потрібно обов'язково зберегти. До того ж, безплатна вища освіта існує у багатьох зарубіжних країнах, органічно доповнюючи приватну. Нарешті, положення про безплатну освіту було у попередній і внесено до нині діючої Конституції України. «Громадяни мають право безплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі»[9], — записано в ст. 53 Конституції. На парламентських слуханнях про стан освіти в Україні, які відбулися у лютому 1994 р., заступник голови комісії Верховної Ради України з питань науки та народної освіти В. Шийко сказав: «У 1994 р. за плату було прийнято 16 тис. чол. на перші курси. (Це 8% від загальної кількості першокурсників). Чи поліпшило це фінансове становище вузів? Ні. Так для чого тин городили?». У той же час заступник голови комісії висловився на користь підтримки недержавних закладів освіти, зауваживши, однак, що «зараз значна частина цих закладів не відповідає ніяким, навіть мінімальним стандартам»[10].

Однак, позиція противників впровадження в державних вузах платних форм навчання дещо умоглядна, мало пов'язана з конкретними економічними умовами сьогодення. Один з противників комерціалізації державної освіти С.М. Бойко свою точку зору аргументує так: «Щодо основних послуг освіти, що надаються вищими навчальними закладами, поки ще не має однозначного рішення. Оскільки такі послуги виходять за рамки обов'язкових (не кожному обов'язково мати вищу освіту. — Авт.), вони мають хоча б частково оплачуватися споживачами. Але нині, коли тенденція до зниження життєвого рівня населення продовжує розвиватися, вводити хоча б часткову оплату основних освітніх послуг вищих навчальних закладів недоцільно»[11].

На наш погляд, така точка зору недостатньо логічна. Саме тому і вводяться в державних вузах платні форми навчання, що держава не в змозі забезпечити навіть «часткову оплату освітніх послуг» бажаючих навчатися і змушена скорочувати держзамовлення. У реальному житті мова йде про дилему: або частина абітурієнтів, яка не пройшла по конкурсу, але спроможні оплатити своє навчання, піде по контракту в державні вузи, або всі вони будуть навчатися в недерж-

жавних вищих навчальних закладах. Тому не зовсім зрозуміла позиція керівників недержавних вищих навчальних закладів, коли вони аргументують свою незгоду з комерціалізацією державної освіти посиленням на інтереси цієї освіти. В.І. Астахова, визнаючи реально існуючу тенденцію до «розмивання відмінностей між державними і приватними вищими навчальними закладами, що проявляється не лише в Україні, але і у всіх інших цивілізованих країнах світу», вважає цю тенденцію руйнівною для освіти. Зокрема, комерціалізація державних навчальних закладів, з її точки зору, «неминуче приведе до втрати традиційно високого рівня професійної підготовки випускників. Очевидно, що прийом контрактників понад конкурсний набір і практично без обмеження при відсутності методик роботи з недостатньо підготовленими на шкільному рівні студентами, при функціональній спрямованості на поточну, масову підготовку спеціалістів не дозволить державним вузам — гігантам найближчим часом якісно «переварити» цей потік»[12]. З подібними аргументами проти комерціалізації державних вузів виступає і Ю. Алексєєв. До того ж, на його думку, за рахунок залучених від комерційної діяльності коштів, утримуються спеціальності і кафедри, діяльність яких давно потрібно репрофілювати. Таким чином, комерціалізація державної вищої школи гальмує її реформування. У кінцевому рахунку, «все це дуже нагадує масове створення свого часу малих підприємств на державних виробництвах і те, які це мало наслідки»[13].

Все ж, на наш погляд, подібна точка зору продиктована перш за все корпоративними інтересами недержавного сектора освіти, а не турботою про збереження здобутків державного. Характерно, що свою позицію противники комерціалізації державної вищої освіти з середовища приватної школи обстоюють тими ж аргументами, якими у свій час обстоювали свою позицію противники створення вищих навчальних закладів недержавної форми власності. І підстав приймати ці аргументи «недержавників» тепер не більше, ніж колись приймати аргументи «державників». У всякому випадку, Міністерство освіти і науки ці аргументи відкидає. Вищим навчальним закладам, за переконанням нинішнього міністра В. Кременя, «треба дати можливість заробляти гроші. У ринковому господарстві — це обов'язкова передумова діяльності закладів освіти»[14]. Крім традиційних джерел фінансування освітніх послуг, які подаються понад держзамовлення, у 2000 р. вводиться державне кредитування навчання. Проект відповідного положення вже розроблений Міністерством освіти і науки і затверджений Кабінетом Міністрів України. Передбачається, що повернення кредиту (майже безпроцентного) почнеться через 12 місяців після закінчення спеціалістом вищого навчального закладу. На 2000 рік на ці цілі

виділено 5 млн. грн.[15]. І хоча цю суму слід розглядати, як символічну, і що, по суті, це не більше, ніж додаткове держзамовлення, важливо, що держава робить перший крок, визнаючи перспективним кредитування навчання, а значить поглиблення комерціалізації вищої освіти.

Якщо спробувати піднятися над корпоративними інтересами обох секторів освіти, є підстави зробити висновок: йде невідворотний процес зближення державної і недержавної вищої школи у одній з найважливіших сфер їх життєдіяльності — фінансовій. Суть цього зближення полягає у тому, що державні навчальні заклади з великою для себе користю залучаються до тих джерел фінансування, які раніше були освоєні недержавними вузами.

Процес зближення двох секторів вищої школи, який відбувався за лаштунками їх конфронтаційних стосунків, попав у поле зору науковців ще у першій половині 90-х років і вперше став предметом зацікавленого обговорення на Всеукраїнській конференції «Удосконалення концепції приватної освіти в Україні та проблеми організації науково-дослідної роботи в приватних вузах», яка відбулася в Харкові у 1995 р.[16]. Вже тоді для характеристики цього процесу запропонували поняття «конвергенція», що оцінювалося як поступове зменшення відмінностей між двома секторами вищої школи, їх зближення, взаємопроникнення, і навіть злиття.

Однією з найважливіших передумов конвергенції двох секторів вищої освіти є створення для них єдиного правового поля. В Україні до останнього часу питання недержавної освіти вирішувалося в рамках тих правових норм, якими регулювалася і державна освіта. Незважаючи на певну дискримінацію приватної освіти в реальному житті, Закон передбачав рівноправність обох секторів. Усі зміни, у руслі яких відбувається реформа вищої школи в Україні, поширювалися і на недержавний сектор вищої школи. Це сприяло зближенню обох секторів. Причому, якщо у випадку з джерелами фінансування державний сектор наближався до недержавного, то законодавчо — нормативними важелями недержавні заклади «підтягувалися» до організаційних, навчально-методичних та усіх інших стандартів державних.

Основним рушієм цього зближення був процес ліцензування і акредитації навчальних закладів. Цей процес, серед іншого, був задуманий саме з метою уніфікації недержавних і державних закладів освіти. У «Положенні про акредитацію вищих навчальних закладів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1992 р. і наказом Міністерства освіти України від 30 червня 1992 р., передбачалося, що «акредитація недержавного вищого навчального закладу визначає його спроможність здійснювати підготовку кадрів на рівні вимог, що

встановлюються для державних вищих навчальних закладів»[17]. З цього випливає необхідність уніфікації усієї навчально-методичної, науково-дослідної і виховної роботи в усіх вищих навчальних закладах держави. Орієнтиром при цьому, звичайно, були зразки, вироблені в державних вузах.

«З метою забезпечення єдиної державної політики в галузі освіти», — зазначалося у Положенні, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 1997 р., — створювалася Державна інспекція навчальних закладів при Міністерстві освіти України. Вона була покликана здійснювати «державний контроль за діяльністю навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності»[18]. Ця державна установа прийшла на зміну Державній інспекції закладів освіти при Міністерстві освіти України, що мала аналогічні функції і існувала з лютого 1993 р[19].

Лінія на забезпечення єдиної державної політики у вищій освіті була продовжена і в інших нормативних документах. Так, «Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. передбачало, що вимоги до змісту, обсягів і рівня освітньої та фахової підготовки «встановлюються державними стандартами освіти, які є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форм одержання освіти»[20]. У «Вимогах до державних стандартів вищої освіти», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1998 р., вказано, що державні стандарти вищої освіти «є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форм одержання вищої освіти»[21].

Єдине законодавство, єдина нормативна база сприяли «вирівнюванню» параметрів вищих навчальних закладів державного і недержавного секторів, «підтягуванню» до стандартів державної освіти недержавних вузів. У результаті цього, заклади вищої освіти недержавної форми власності поступово втрачали властиву їм оригінальність і своєрідність. Без сумніву, при цьому втрачалося багато цінного, знижувався загальний інноваційний тонус недержавної освіти, втрачалися важливі напрацювання, які могли стати надбанням всієї вищої школи. З іншого боку, єдина нормативна база «відсікала» все суто кон(юнк)турне, нічим невиправдане, надумане, що з(яв)лялося в недержавних закладах освіти в перші роки їх існування. У цілому, готовність прийняти «правила гри», які пропонувала держава, допомогли приватним навчальним закладам вижити в недостатньо сприятливій соціально-політичній атмосфері.

Дальші перспективи вдосконалення нормативної бази недержавної вищої школи уявляються по-різному. Серед частини законотворців і державних чинов-

ників існує тенденція виділити питання, пов'язані з регулюванням недержавної освіти в окреме законодавство. Але представники приватного сектора побоюються, що цим самим буде законодавчо закріплене нерівноправне становище недержавної освіти. Вони схиляються до ідеї єдиного законодавства про вищу освіту.

Подібними проблемами переймаються і в Російській Федерації. Там навіть підготовлений проект закону про недержавні освітні структури. Але це викликало незадоволення в середовищі приватної освіти. З точки зору більшості членів Асоціації недержавних вузів Росії регулювання повинно йти через основні законопроекти, а не через виділення системи недержавної освіти в окреме законодавство. Освітні заклади повинні знаходитися в єдиному освітньому і правовому полі, незалежно від організаційно-правових форм діяльності. Асоціація довела свою позицію до відома законодавчих органів і органів управління вищою освітою[22].

Сучасна нормативна база вищої освіти в Україні відкриває і такий напрямок конвергенції двох секторів освіти як участь державних освітніх структур у створенні недержавних навчальних закладів.

Приклади такої участі непоодинокі. Так, Київський політехнічний інститут став співзасновником Міжнародного науково-технічного університету. Академія інженерних наук України (Київ) стала однією з співзасновників Київського бізнес-коледжу, Національний університет імені Тараса Шевченка є фундатором Фінансово-правового коледжу АЛСКО та Інституту адвокатів, Київський інститут цивільної авіації заснував Вищу школу підприємництва, Київський державний економічний університет — один з співзасновників Міжнародного християнського університету. Вище зазначалося, що серед засновників Київського інституту «Слов(янський університет)» були НАН України і Український державний педагогічний університет ім. М. Драгоманова.

Подібні процеси відбуваються не лише в столиці України. Сімферопольський державний університет утворив Таврійський коледж підприємництва та Південно-український коледж економіки, екології і права, Харківський державний університет дав життя Харківському інституту економіки та підприємництва. Головним засновником Житомирського інституту підприємництва та сучасних технологій був Житомирський інженерно-технічний інститут, Кременчуцький інститут економіки та нових технологій завдячує своєю появою Національній Академії Наук[23].

Участь державних вищих закладів освіти у створенні приватних вузів — звичайне явище і в Росії. Особливо активізувався цей процес у 1996 р., після прийняття Державною Думою Російської Федерації закону «Про освіту», який накладав деякі обмеження

на прийом студентів у державні вузи на платних умовах. Нині майже половина недержавних освітніх установ створені за активної участі (як засновники), чи на базі державних вузів[24].

Часто після утворення державним навчальним закладом, недержавний починає більш чи менш самостійне життя. Але інколи в результаті утворюється достатньо стійкий симбіоз того і іншого. Про один такий випадок в історії вищої освіти пише у своїй дисертації С. Жарая. Мова йде про експериментальний факультет, який було створено шляхом поєднання Українського інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти (Державна академія керівних кадрів освіти) та недержавного — Міжнародної академії управління персоналом (МАУП). Обидва навчальні заклади мали своїх попередників, але під вказаними вище назвами ліцензії на право освітньої діяльності одержали у 1994 р. Прийом у ці навчальні заклади проводився за однаковими напрямками: «Економіка та управління бізнесом», «Економіка та організація управління персоналом», «Соціологія та психологія менеджменту». Необхідність створення об'єднаної структури його ініціатори аргументували таким чином: інститут, як державна установа, з моменту свого утворення мав право присуджувати випускникам (а це — керівники, люди з вищою освітою і часто з вченими званнями і ступенями) магістрат, а академія такого права не мала, зате зібрала достатньо кваліфікований професорсько-викладацький персонал і навчала своїх студентів з урахуванням передового досвіду зарубіжного світу.

Разом з Державною академією керівних кадрів освіти, МАУП розгорнула підготовку бакалаврів, спеціалістів і магістрів за спеціальностями: «Менеджмент у виробничих та невиробничих сферах», «Практична психологія», «Управління трудовими ресурсами», «Практична соціологія та правознавство».

Вважається, ці два вищі навчальні заклади реформували систему заочного навчання, зробили її сучаснішою, мобільнішою. Їх зусиллями була створена Вища школа менеджменту і бізнесу, діє вечірній ліцей для старшокласників і денний коледж, який випускає менеджерів офісу на рівні молодих спеціалістів[25].

Можна назвати ще один приклад. Згідно з наказом Міністерства освіти був утворений навчально-науковий комплекс «Запорізький університет», до складу якого увійшов Азовський регіональний інститут управління (Бердянськ). Цей приватний заклад, за оцінкою його керівника, «фактично став структурним підрозділом ЗДУ». Вся навчально-методична робота координується Радою комплексу, методична робота кафедр інституту знаходить кураторське сприяння відповідних кафедр університету. Забезпечуються єдині стандарти навчальних планів, програм, вимог до курсових і дипломних робіт, виробничих практик

тощо[26].

Час викликав до життя ще один напрямок зближення недержавних і державних закладів освіти. За прикладом вищих навчальних закладів державного підпорядкування, недержавні вузи стали створювати комплекси з середніми школами, державними коледжами, технікумами тощо. Сьогодні в таких комплексах з недержавними вищими навчальними закладами працюють сотні шкіл і державних вузів I — II рівнів акредитації.

Ситуація, що склалася в освітній сфері після утворення недержавних вузів, викликала до життя ще одну тенденцію: перетворення деяких приватних закладів вищої освіти в державні. Так, наприклад, трапилося з університетом «Києво-Могилянська академія», який починав свою освітню діяльність як недержавний. У державний навчальний заклад перетворився і єдиний в Чернігівській області приватний інститут регіональної економіки та управління, який одержав ліцензію ще у 1993 р. На наш погляд, ці приклади ілюструють певну тенденцію, яка матиме розвиток. У всякому випадку, у наших сусідів, у Російській Федерації лише у 1988 р. 4 недержавних заклади вищої освіти стали підрозділами державних вузів[27]. Ці факти свідчать про те, що держава не бачить у приватних навчальних закладах чогось такого, що б заважало перетворенню їх у повноцінні державні структури.

Про зближення двох секторів вищої освіти свідчить і відносна легкість, з якою студент недержавного навчального закладу може перевестися на навчання на контрактній основі в державний вуз і навпаки. Ще декілька років тому ректори державних вузів неохоче погоджувалися приймати на навчання студентів приватних закладів освіти. Тепер такі випадки в масштабах України обчислюються сотнями.

Єдиної оцінки процесу зближення (і злиття) недержавних і державних закладів освіти не склалося. Проти виступають головним чином ті, хто оцінює негативно комерціалізацію державної вищої освіти. Так, Ю. Алексєєв вважає цей процес суто деструктивним[28]. Така позиція не зовсім зрозуміла, адже очолюваний ним Київський інститут «Слов'янський університет» без сприяння співзасновників, зокрема державного педагогічного університету ім. М. Драгоманова і НАН України, не мав великих шансів перетворитися в елітний недержавний заклад вищої освіти України. Але точка зору Ю. Алексєєва відбиває настрої багатьох керівників недержавних навчальних закладів і вона заслуговує на уважне до себе ставлення. Тим більше, що вона співпадає з позицією деяких, не зв'язаних з приватною освітою України, дослідників. Так, Дж. Стетар, навівши факти, що Міністр освіти у 1995 р. займав три посади одночасно — Міністра освіти, ректора Київського державного політехнічного інституту та ректора нового приватного технічного

університету, а заступник міністра також претендував на три посади — у Міністерстві, державному та приватному секторах вищої освіти, ухилився від прямої оцінки цього. Але він зазначив, що це йому «нагадує візантійську бюрократичну організаційну структуру»[29]. С. Жарая, яка у своїй дисертації це питання вивчала спеціально, так і не дійшла до однозначного рішення. У цій справі, вважає вона, є плюси, є і мінуси[30].

З такою оцінкою С. Жарої можна погодитися. Але вона не дає відповіді на питання, наскільки природне і перспективне зближення державних і недержавних закладів освіти, наскільки воно в інтересах самої освіти. На наш погляд, це зближення слід розглядати, як об'єктивний процес, який має свій соціально-економічний і правовий контекст. Він ніким ззовні не нав'язується і відбиває реально існуючі в освітньому полі України тенденції.

Наскільки далеко заїде процес інтеграції недержавного і державного сектора вищої освіти, сьогодні можна лише гадати. З великою долею ймовірності можна припустити, що (за умови, що Україна не зазнає радикальних політичних змін) повністю зникнуть ті відмінності між ними, які зв'язані з фінансовими перевагами державних вузів над недержавними. Зникне, наприклад, дискримінаційне оподаткування приватних закладів освіти, коли вони, здійснюючи освітню діяльність, змушені вносити податок з прибутку як

будь-які комерційні підприємства. Як і державні навчальні заклади, недержавні будуть отримувати підтримку держави, адже функція формування інтелектуального потенціалу суспільства виконується обома секторами вищої освіти, сприяючи вирішенню завдань, які стоять перед суспільством в цілому і державою зокрема.

Але, на наш погляд, свою індивідуальність вищі навчальні заклади недержавної форми власності збережуть. Це зв'язано з тим, що немає підстав вважати, що зазнають змін соціальні функції недержавної освіти. Якщо державна вища школа, за оцінкою В. Астахової, виконує замовлення держави, «перебуваючи між вимогами суспільної ефективності і необхідністю формування повноцінної особистості», то недержавна школа «виконує замовлення суспільства, здійснюючи права батьків і педагогічне право незалежних суб'єктів освіти, сприяючи тим самим становленню громадянського суспільства»[31]. Ця відмінність у функціях двох секторів вищої освіти надає недержавній вищій школі більше свободи у виборі цілей, засобів, форм і методів освітньої діяльності. Але при цьому вищі навчальні заклади недержавної форми власності залишаться інтегральною частиною єдиного освітнього поля держави, яке буде включати вузи різних джерел фінансування, покликаних виконувати спільну історичну місію — прискорення цивілізаційного поступу України, сприяння її входження в інформаційну стадію суспільного розвитку.

Література:

1. Див.: Вищі навчальні заклади України. - К.: Київське наукове товариство ім. П. Могили, 1995. - Т.1. - С.229; Жарая С. Управління системою вищих навчальних закладів недержавної форми власності. Дисертація на здобуття... канд. наук з держ. управління. - К.: Державна академія керівних кадрів освіти, 1998. - С. 91.
2. Див.: Алексеев Ю. Україна: освіта і держава (1987-1997). -К.: Експрес-об'ява, 1998. - С. 41; Тимошенко І.І., Тимошенко З.І. Недержавні приватні вузи: етапи непростого становлення // Економіка і управління. Науково-освітній журнал. - 1998. - № 1. - С. 9; Медведєв В. Недержавна вища освіта: перші кроки // Рідна школа. - 1996. - № 2. - С. 63.
3. Астахова В.І. Про стан і перспективи розвитку приватного сектора національної системи освіти України // Проблеми освіти. Науково-методичний збірник. - К., 1995. - № 2/ - С 20; Медведєв В. Недержавна вища освіта: перші кроки. - С. 63; Алексеев Ю. Україна: освіта і держава (1987-1997). - С. 29.
4. Стетар Дж. Оновлення та реформа вищої школи: приватна вища освіта в Україні у 1991-1996 рр. - К., 1996. - С. 15; Астахова В.І. Про стан і перспективи розвитку приватного сектора національної системи освіти України. - С. 17.
5. Див.: Перелік вищих навчальних закладів, заснованих на недержавній формі власності // Довідник для вступників до вищих навчальних закладів в Україні за 2000 рік. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. - К.: Абрис, 2000. - С. 489-491; Шаров І. «Нам потрібні вузи різні, але обов'язково висококласні» // Урядовий кур'єр. - 1999. - 7 квітня.
6. Положення про державний вищий заклад освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996р. // Законодавчі та нормативні акти про освіту в Україні. - Вип. № 1. - К.: Асоціація навчальних закладів України недержавної форми власності, 1998. - С.40.
7. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами. Постанова Кабінету міністрів України від 20 січня 1997 року // Освіта України. -1997. - 31 січня.
8. Алексеев Ю. Україна: освіта і держава (1987-1997). - С. 35; Шаров І. «Нам потрібні вузи різні, але обов'язково висококласні». - С. 6.
9. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. - К.: Преса України, 1997. - С. 22.
10. Співдоповідь заступника голови комісії Верховної Ради України з питань науки та народної освіти В. Шийко на парламентських слуханнях про стан освіти в Україні // Освіта. -1995. - 23 лютого.
11. Бойко Є.М. Сучасний стан і напрямки реформування систем вищої освіти // Фінанси України. - 1999. - № 9. - С. 51.

12. Астахова В.И. О сущности различий между государственными и негосударственными вузами // Программа и материалы Международного семинара лидеров частного образования «Приватное образование в посттоталитарном обществе. Первые итоги, проблемы, перспективы». - С. 21.
13. Алексеев Ю. Альтернативный вуз. Який він? // Урядовий кур'єр. -1996. -18 червня. - С. 6; Алексеев Ю. Україна: освіта і держава (1987-1997). - С.35-36, 40, 84-85.
14. Рапіна Л. «Ми повинні створити умови, щоб найбільше громадян України здобули вищу освіту». Так визначив курс Міністерства освіти і науки міністр Василь Кремень // Освіта України. - 2000. - 5 квітня. - С. 4.
15. Кремень В. Цього року абітурієнтам буде дозволено вступати до кількох вищих навчальних закладів одночасно // Освіта України. - 2000. - 23 лютого. - С.2.
16. Удосконалення концепції приватної освіти України та проблеми організації науково-дослідної роботи в приватних вузах. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Харків, 1995. -163 с.
17. Положення про акредитацію вищих навчальних закладів. Затверджено наказом Міністерства освіти України №53 від 30.06.1992р. і Постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1992р. №303 // Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. -Вип.1. - К.: Міністерство освіти України. 1994. -С. 302.
18. Положення про Державну інспекцію навчальних закладів при Міністерстві освіти України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 1997 р. № 110 // Законодавчі та нормативні акти про освіту в Україні. -Вип. № 4. - К.: Асоціація навчальних закладів України недержавної форми власності, 1998. -С.28.
19. Положення про державну інспекцію закладів освіти при Міністерстві освіти України. Затверджено наказом Міністерства Освіти України №34 від 10.02.93р. - С. 332-336.
20. Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту). Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. // Законодавчі та нормативні акти про освіту. -Вип. 9. - К.: 1998. - С. 39.
21. Вимоги до державних стандартів вищої освіти. Додаток до Постанови Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1998р. // Законодавчі та нормативні акти про освіту. - Вип. 9. - К., 1998. - С.50.
22. Зернов В., Бархатова Т. Негосударственные вузы России // Высшее образование в России. - 1999. - № 4. - С. 11.
23. Див.: Вищі навчальні заклади. -К.: Київське наукове товариство імені Петра Могили, 1995. - Т.1. - С.201, 231, 239; Рожок В. «Екомен» виходить в люди. // Освіта. - 1997. - 16-23 липня. - С.2; Залесов М. Люблять у місті свій вуз // Освіта. -1997. - 16-23 липня. - С.2; Веселков Р. Навчаємо підприємництву та сучасних технологій // Освіта. - 1997. - 16-23 липня. - С.7.
24. Зернов В., Бархатова Т. Негосударственные вузы России // Высшее образование России. - 1999. - №4. - С.12.
25. Див.: Жарая С. Управління системою вищих навчальних закладів недержавної форми власності. Дисертація на здобуття ... канд. наук з держ. управління. - С.96.
26. Котляревський М.Б. Проблема регіоналізації вищого образования // Программа и материалы Международного семинара лидеров частного образования «Приватное образование в посттоталитарном обществе. Первые итоги, проблемы, перспективы.» - С.58.
27. Зернов В., Бархатова Т. Негосударственные вузы России // Высшее образование в России. - 1999. - №4. - С.13.
28. Алексеев Ю. Україна: освіта і держава (1987-1997). - С.84.
29. Стетар Дж. Оновлення та реформа вищої освіти: приватна вища освіта в Україні у 1991-1996рр. - С.17.
30. Жарая С. Управління системою вищих навчальних закладів недержавної форми власності. Дисертація на здобуття ... канд. наук з держ. управління. -С.96.
31. Астахова В.И. К вопросу о сущности различий между государственными и негосударственными вузами. - С.20.

О . І . ЛИТВИНЮК

**БАГАТОРІВНЕВИЙ ДІАЛОГ КУЛЬТУР У ВИКЛАДАННІ
ІНОЗЕМНИХ МОВ ЯК КРОК ДО ПЛАНЕТАРНОГО
МИСЛЕННЯ**

*Литвинюк Ольга Іванівна — викладач кафедри іноземних мов факультету міжнародної економіки
Дніпропетровського національного університету*

Зміна політичного статусу України зумовила різку активізацію міжнародних зв'язків нашої держави, а перехід від планових до ринкових відносин господарювання дозволив включитись до процесу глобалізації світової економіки. Все це викликало необхідність зміни соціального замовлення системи освіти країни і переорієнтацію навчально-виховного процесу. Одним з посиленних напрямів соціалізації підростаючого покоління стала підготовка до активної професійної діяльності у вимірах планетарного мислення.

Разом з тим, значного посилення вимагає й виховання громадської свідомості як однієї з важливих складових збереження національного менталітету і соціально-політичної самодостатності етносу.

Якщо на загально педагогічному рівні ці нові завдання значною мірою спираються на попередні теоретичні розробки, то часткові методики гуманітарних предметів лише починають розробку відповідних дидактичних систем. У методиці викладання іноземних мов одним з таких перспективних напрямів став но-

вий підхід — багаторівневий діалог культур (БДК-підхід), науковий пріоритет розробки якого нам вдалося встановити і закріпити за Україною [1, 2, 3 та ін.].

Методика викладання чужих мов — одна з галузей гуманітарних досліджень, де традиційними лідерами вважають носіїв мови, що вивчається: для англійської — британців та американців, для німецької — представників німецькомовних народів тощо. Щодо ступеня володіння самою мовою, іноземні теоретики і практики нечасто можуть зрівнятися з тими, для кого вона материнська, але є аспекти методики, в яких рівень визначає наукова, теоретична підготовка дослідника.

Оскільки методика викладання іноземних мов — одна з наймолодших педагогічних наук, а тому дискусії навколо базових її категорій ще не завершено, внесемо деякі термінологічні уточнення, зазначивши, що під підходом ми слідом за М.В.Ляховицьким, Т.Ентоні та М.Селсе-Мурсія розуміємо загальну «стратегію навчання іноземної мови» [4], яка «відбиває певну модель або дослідницьку парадигму — теорію» [5] і складається з дрібніших дидактичних одиниць — методів і прийомів. Характерною ознакою розвитку методики викладання іноземних мов протягом останньої третини ХХ століття стали активні науково-практичні пошуки ефективних шляхів опанування чужої мови, об'єднуючим стержнем яких вважаємо інтенсифікацію навчання. Проаналізувавши розмаїття пропозицій таких дидактичних систем зводимо їх до декількох підходів.

Комунікативний метод, розвинутий потім до рівня підходу, чи не відразу завоював численних прихильників у всьому світі, адже орієнтація на усно мовлене спілкування і вибрані для цього ситуативні мовленнєві зразки, на яких будуються системи навчання в межах цього підходу, дозволяють порівняно швидко досягти певного рівня іншомовленнєвої компетенції. Такий ефект особливо вражає на початковому етапі навчання, що й не дивно, адже психологічною основою слугує біхевіоризм, основна формула якого — стимул — реакція — підкріплення — забезпечує створення мовленнєвих динамічних стереотипів. Разом з тим, нагромадження досвіду роботи з комунікативними методиками на наступних етапах навчання показало зниження його ефективності. Причину бачимо в тому, що біхевіористична модель створення мовленнєвих стереотипів орієнтована на механічне запам'ятовування, а воно має два види психічно зумовлених обмежень: зменшення об'єму пам'яті на іншомовну вербальну інформацію по мірі заповнення «резервуарів» короткочасної пам'яті та буферної зони, та вікові особливості — по мірі росту і старіння механічне запам'ятовування витісняється логічним. Саме цим пояснюємо причини кризи комунікативного підходу, яка на початку 90-х років сприяла переходу методики вик-

ладання чужих мов до нового етапу розвитку, який пов'язуємо з оформленням в західній методичній традиції нового підходу — міжкультурного.

Осмысливши недоліки комунікативного підходу як нестачу лінгвосціологічної інформації, ентузіастами міжкультурного підходу посилили логічно-тематичну складову навчання, зберігши комунікативну орієнтацію. Захоплення культурологічним напрямом інформаційного наповнення дидактичних систем у межах цього напрямку сприяло підвищенню мотивації навчання, покращило запам'ятовування лексико-граматичних структур на етапах вище початкового і значно урізноманітніло навчальні матеріали.

Протягом порівняно короткого періоду часу новий підхід знайшов шанувальників на всіх континентах і став чи не наймоднішим, особливо в країнах Західної Європи, що інтегрується, та США з їх історично зумовленою полікультурною традицією.

Прояви взаємовпливу культур при опануванні чужої мови досліджуються з різних позицій: залежності процесу навчання від соціального середовища в широкому розумінні останнього — від класного колективу до нації; характеру взаємодії вчителя і учня як представників національних культур; впливу соціокультурних особливостей іноземної мови і відповідної культури на процес опанування їх; особливостей підготовки викладачів для роботи з урахуванням національно-культурних особливостей учнів; негативних наслідків опанування іншої культури без належного збереження своєї тощо.

Разом з тим, об'єднуючим стержнем методів навчання в межах даного підходу стало панівне наповнення дидактичних систем інформативними матеріалами про країну, мова якої вивчається, що, образно кажучи, перетворює навчання на дорогу з одностороннім рухом.

Така організація навчального процесу сприяє виникненню підсвідомого, а інколи й усвідомлюваного, стану психологічного дискомфорту, що, природно, згодом знижує мотивацію навчання і, відповідно, негативно відбивається на результатах. Водночас у того, хто навчається, формується своєрідний комплекс меншовартості, пов'язаний саме з індивідуальним рівнем іншомовної компетенції. Крім того, міжкультурний підхід не зміг подолати й чи не довічного недоліку всіх попередніх методів навчання чужих мов — інформативної домінантності і лінгвоцентричності.

Проаналізувавши основні тенденції розвитку методики викладання іноземних мов та найбільш популярні підходи і методики, ми дійшли висновку, що пошуки подальшого прогресу цієї часткової дидактики треба вести в напрямку психологізації навчання, що, зазначимо, відповідає і загальній тенденції розвитку сучасної науки — гуманізації. Для того, щоб посилити психологічне підґрунтя новітніх дидактич-

них систем навчання чужих мов, необхідно проаналізувати психологічну основу існуючих, виявити їх недоліки і спробувати змодельовати збалансовану парадигму, а вже потім підібрати методичні засоби, які б дозволили реалізувати намічені цілі. На таких методологічних засадах і був розроблений новітній підхід до навчання чужих мов — багаторівневий діалог культур, який спочатку ми представляли як діалог, а вже внаслідок подальших досліджень структурували як багаторівневий.

У БДК-підході в центр методичної системи ми поставили не мову, а особистість, яка соціалізується. Змодельовавши її індивідуальну картину світу і взявши за мету навчально-виховного процесу не лише навчання чужої мови як засобу комунікації, чим обмежуються традиційні системи навчання іноземної, ми зробили ціллі деталізацію картини світу учня, а чужу мову — одним із засобів такого збагачення. Звідси — значне наближення нашої системи до природного механізму соціалізації, адже в житті ніхто не опановує чужу мову просто так, лише тому, що вона є засобом спілкування.

Спілкування — процес особисто вмотивований, а тому на першому плані, за нашим переконанням, має стояти джерело мотивів — сама особистість. Мова ж — і своя, і чужа — це складна знакова система, яка збагачує процес вдовolenня комунікативних (й інших) потреб особистості, а отже, і опановувати її треба не як самодостатню лінгвістичну систему (нехай і з посиленням лінгвосоціокультурним компонентом), а як одне із знарядь пізнання світу і самоусвідомлення себе в цьому світові. Звідси — підвищена увага до особистості кожного учня і той посилений інтерес до загальнолюдського й національного у виховному процесі. Засвоєння нового матеріалу проходить водночас на декількох рівнях у діалогізованому режимі, при цьому культуру розглядаємо не лише як суму духовних і матеріальних надбань нації, але й як діяльність особи з опанування ними.

Література:

1. Lytvyniuk O. Cross-Cultural Aspects of English Teaching: Problems and Solutions. First National Annual ELT Conference. Karvina, Czech Republic, September 16-18, 1994. P. 18.
2. Lytvyniuk O. Cross-Cultural Dialogue in Foreign Languages Teaching: Problems and Solutions // Uniqueness in Unity. The Significance of Cultural Identity in European Cooperation. SIETAR EUROPA 1995 Proceedings. Under UNESCO's patronage. Praha, 1995. - P. 149-156.
3. Литвинюк О.І. Багаторівневий діалог культур як новий напрям викладання іноземної мови. // Актуальні проблеми педагогіки та психології. Т. 1. Дніпропетровськ: Вид-во «Навчальна книга», 1996. - С. 83-87.
4. Литвинюк О.І. Впровадження багаторівневого діалога культур в школах України: огляд відгуків вчителів на підручники «Яскрава англ-лійська» для 10 та 11 класів // Актуальні проблеми педагогіки та психології. Т. 2. Дніпропетровськ, Вид-во «Навчальна книга», 1999. - С. 58-64.
5. Ляховицкий М.В. О некоторых базисных категориях методики обучения иностранным языкам / Общая методика обучения иностранным языкам: Хрестоматия. М., Русский язык. 1991. - С. 34.
6. Celce-Murcia M. Language Teaching Approaches: An Overview / Teaching English as a Second or Foreign Language, Second Edition. M. Celce-Murcia, Ed. Heinle & Heinle Publishers, a division of Wardsworth, Inc. Boston, 1991. P. 9.
7. Lytvyniuk O. The Method of Directed Listening: What for and How? / Proceedings of the Fourth International NELLE Conference «Teaching and Learning English in a Multi-Cultural Europe. Teacher Development and Action Research». Humberg, 1994. - P. 37-38.

БДК-підхід відразу пригорнув до себе увагу і закордонних, і вітчизняних колег. Достатньо зазначити, що попит на перші шість підручників англійської мови, створених на його засадах («Україна» для 5-6 класів та «Яскрава англійська» для 7-11 класів), ще й досі залишається незадоволеним, а відгуки вчителів про результативність роботи за новою системою [6] дають підстави вважати, що знайдений шлях правильний і його треба негайно торувати далі, закріплюючи успіх України на цьому традиційно «чужому» методичному полі, адже, як ми зазначали вище, традиційно вважається, що найкращі пропозиції з навчання іноземних мов створюються в країнах, де ці мови рідні.

Методологічні засади БДК-підходу дозволяють значно активізувати опанування чужої мови на всіх ланках освіти і розробити цілу низку інтенсивних методик. Навіть перші з них викликають інтерес, особливо за кордоном [7].

Крім педагогічного напрямку подальших досліджень маємо визначити й інші аспекти: науковометодологічний (БДК-підхід може стати відправною точкою для створення новітніх технологій навчання інших предметів), соціокультурний (стимулюватиме інтелектуалізацію суспільства), соціоекономічний (сприятиме підвищенню конкурентоспроможності трудових ресурсів), економічний (зміна місця України в світовому розподілі праці; посилення ролі нашої держави в контексті процесів економічної глобалізації; прискорення технічного та інноваційного переоснащення вітчизняної економіки та пов'язаний з цим економічний ріст ВВП тощо).

Наведене вище дає підстави вважати, що порівняно з існуючими системами навчання чужих мов БДК-підхід має підвищений методологічно-дидактичний потенціал для посилення педагогічного впливу на учнів — особистостей, які соціалізуються — через орієнтацію навчально-виховного процесу на розвиток планетарного мислення і громадянської свідомості.

О. В. МАЗУРИК
СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО
ОТБОРА В ВЫСШИЕ ВОЕННЫЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ

Мазурик О.В. — заместитель начальника кафедры общественных наук Одесского института Сухопутных войск, подполковник

Социальные проблемы профессионального отбора в высшие военные учебные заведения (ВВУЗы) неразрывно связаны с проблемами комплектования вооруженных сил кадровыми офицерами. Истоки проблемы данного комплектования восходят к периоду появления высших военно-учебных заведений, то есть к 18 столетию. До этого времени замена руководящего состава армии происходила по кастовому принципу, поскольку служба в армии была привилегией высших классов общества. Так было в Киевской Руси, где служба в княжеской дружине доставалась боярам в наследство; так было во времена Ивана IV (Грозного), где одним из основных военных формирований было *дворянское* ополчение; так было и при Петре I, который, чтобы заставить молодых дворян учиться военному делу, издавал большое количество законов, направленных на достижение этой цели. Так, один из них запрещал жениться дворянским юношам, которые не овладели «цифирью и геометрией». Другой не позволял становиться офицерами дворянам, которые не служили рядовыми в гвардейских полках. По третьему закону позволялось покупать имение только после семи лет на военной или десяти лет на гражданской службе или после 15 лет занятия торговлей и т.д. Установленный Табелью о рангах (1722 г.) порядок продвижения по службе создавал представителям неродовитых дворян условия для получения высоких чинов [1].

Даже в такой «демократической» военной организации, как Запорожская Сечь, где гетьманов избирали, большинство гетьманов происходили из родовитых семей. Это происходило потому, что они были, как правило, высокообразованными людьми, имели за плечами Киево-Могилянскую академию или обучение в Германии, Франции. Они были действительно достойными этих высоких должностей. Обратим внимание также, что вторым человеком после гетьмана (и которого часто избирали гетьманом) был Генеральный писарь, то есть тоже высокообразованный человек.

С появлением массовых армий, быстрым развитием огнестрельного оружия, которое значительно увеличило количество погибших и раненых в военных конфликтах, появляется насущная необходимость в подготовке большого количества офицерского состава. Однако первые военно-учебные заведения опять же были кастовыми. Первые попытки «демократизировать» их, открыть для бо-

лее широких слоев населения принадлежат военному министру России Д.Милютину во время военной реформы 1864-1874 гг. Но с его отставкой в 1881 году и наступлением реакции, большинство буржуазно-демократических достижений было упразднено (в среднюю школу было запрещено принимать «детей лакеев, поваров, прачек, мелких торговцев и т.д.») [2]. Вновь при приеме в военно-учебные учреждения вводятся ряд ограничений, чтобы превратить их в исключительно дворянские. В результате в 1912 году представителей дворянства было среди генералов — 85%, штабс-офицеров — 71% и обер-офицеров — до 50% [3].

После октябрьской революции 1917 года ситуация с подготовкой офицерских кадров принципиально не изменяется. Изменяется лишь контингент, из которого готовят офицеров. Поскольку армия — это один из основных институтов общества, который выполняет не только внешнюю, но и внутреннюю функцию, власть создает такие условия, при которых армия была бы *преданной интересам правящего класса*. Для этого ей нужны соответствующим образом подготовленные офицеры — костяк армии, ее фундамент. Поэтому в правила приема в высшие военные учебные заведения вводятся ограничения, но теперь уже для эксплуататорских классов. Так, перед приемными комиссиями ставилась задача «...добиваться того, чтобы процент рабочих составлял половину всего состава школы»; к вступительным экзаменам допускались лишь граждане «...трудящихся классов (преимущественно рабочие и крестьяне)»; мандатная комиссия проверяла «общее политическое развитие кандидата, его социальное происхождение и социальное положение»; а больше шансов на вступление имел «тот, кто лучше подготовлен, — конечно, при наличии иных необходимых качеств и, в первую очередь, *социально-политического соответствия* (выделено автором) условиям приема» [4]. Добавим также, что обязательным документом при приеме был отзыв партийной, комсомольской или профессиональной организаций (крестьяне могли представлять отзывы сельсовета).

Во времена Советского Союза политика приема в ВВУЗы существенно не изменилась. Государство продолжало влиять (и достаточно эффективно) на качественный и количественный состав абитуриентов в военные учебные заведения. Постепенно из Правил приема в ВВУЗы исчезли по-

ложения классово-политической направленности, что свидетельствовало о «полной победе над эксплуататорскими классами». Вообще, необходимо отметить, что государство того времени через официальные документы (к таковым мы относим и Правила приема в ВВУЗы) достаточно оперативно реагировало на социальные изменения в обществе.

С начала 60-х годов в Правила приема в ВВУЗы начинают активно включаться положения о введении льгот, поощряющих образовательные устремления молодежи и их успехи в предшествующих звеньях образования. Так, вводятся льготы для окончивших средние школы с золотой (серебряной) медалью, средние специальные учебные заведения или средние профессионально-технические училища с дипломом с отличием.

В 80-е годы, в связи с повышением роли профессионального образования, ориентацией на совмещение работы и учебы, на раннюю специализацию, в Правилах приема в ВВУЗы появляются льготы для данных категорий абитуриентов. Так, без вступительных экзаменов в военно-учебные заведения зачислялись:

* выпускники специальных школ-интернатов с углубленным изучением русского языка и усиленной военно-физкультурной подготовкой учащихся — в военные училища;

* выпускники специальных школ-интернатов с первоначальной летной подготовкой учащихся — в высшие военные авиационные училища;

* выпускники военно-музыкального училища — на военно-дирижерский факультет при Московской государственной консерватории;

* лица, окончившие средние школы с золотой (серебряной) медалью, средние специальные учебные заведения или средние профессионально-технические училища с дипломом с отличием, — в военные авиационные технические училища и т.д.

Преимущественным правом при поступлении в военно-учебные заведения пользовались:

* военнослужащие, имеющие квалификацию I класса или мастера, — при поступлении в ВВУЗы, готовящие специалистов по данной (родственной) специальности;

* военнослужащие срочной службы, прослужившие не менее одного года;

* кандидаты из числа гражданской молодежи, имеющие стаж практической работы не менее одного года или окончившие юношеские военно-патриотические школы (клубы) по рекомендациям юнармейских штабов и т.д.

В 1989 году приказом Министра обороны СССР вводятся в действие новые Правила приема в ВВУЗы, которые можно по праву назвать вер-

хом совершенства советской системы комплектования ВВУЗов. В них были расписаны требования к абитуриентам чуть ли не для каждого отдельного ВВУЗа. Так, в Военный институт физической культуры принимались «...имеющие почетные спортивные звания или спортивный разряд не ниже второго по одному из видов спорта, а прапорщики и сверхсрочнослужащие — не ниже первого...»; в высшие военно-политические училища принимались «...юноши из числа комсомольских активистов или имеющие трудовой стаж, являющиеся членами КПСС, кандидатами в члены КПСС или членами ВЛКСМ, по рекомендациям соответствующих политических органов СА и ВМФ или райкомов ВЛКСМ...»; на военно-юридический факультет — «...молодежь из числа комсомольских активистов, общественников, являющиеся членами КПСС, кандидатами в члены КПСС или членами ВЛКСМ, по рекомендациям военных прокуроров...» и т.д. [5]. Соответствующие ограничения (требования) вводились и для других профильных специальностей — музыкантов, медиков и т.д. Данная система комплектования ВВУЗов хотя и была сильно забюрократизирована, тем не менее готовила высококвалифицированных военных специалистов, которые высоко ценились и на гражданском поприще.

Особо следует сказать об отношении государства к подготовке военных кадров из числа представителей коренных национальностей союзных республик. Для них всегда существовали определенные льготы, которые в определенном виде сохранились и по сей день. Но если раньше эти льготы вводились для обеспечения равенства всех наций и народностей, оказания помощи «младшим братьям» подняться до уровня «старшего» (русского народа), то сегодня это сохранилось лишь в требовании «равномерного представительства со всех регионов Украины» [6].

Необходимо также отметить, что система льгот для поступающих в ВВУЗы была достаточно гибкой и быстро реагирующей на социальные изменения в обществе. Так, уже в ходе Великой Отечественной войны для детей-сирот создаются суворовские училища, выпускники которых без экзаменов принимались в высшие военные училища. Не остались без внимания и удостоенные правительственных наград — они также пользовались льготами при приеме. После афганской войны в Правилах приема в ВВУЗы появляются льготы и для воинов-интернационалистов.

Характеризуя политику советского государства в отношении подготовки военных кадров в целом, можно отметить, что данная политика проводилась в общем русле строительства гомогенно-

го общества и была направлена на отбор действительно лучших, преданных идее защиты Родины кандидатов. Кому же сегодня отдает предпочтение государство при приеме в ВВУЗы?

Согласно действующим нормативным документам [7], определенными льготами при поступлении в ВВУЗы Министерства обороны (МО) Украины пользуются: медалисты; участники международных, призеры областных олимпиад; студенты; выпускники лицеев; военнослужащие; дети-сироты; дети сотрудников органов внутренних дел, погибших при исполнении служебных обязанностей; чернобыльцы; выпускники сельских школ.

Полностью соглашаясь со льготами, представляемыми для перечисленных социальных групп, усомнимся лишь в целесообразности льгот для чернобыльцев. Уважая чувства людей, пострадавших от чернобыльской катастрофы, мы, тем не менее, считаем, что Вооруженные Силы должны пополняться абсолютно здоровыми офицерами. Даже после гражданской войны и иностранной интервенции, одним из основных условий приема являлось хорошее состояние здоровья кандидата. Так, в ВВУЗы не принимались лица, «страдающие болезнями и физическими недостатками, освобождающими от службы в кадровых частях Красной Армии. Не могут быть зачислены курсантами также и страдающие теми болезнями, которые хотя и не освобождают от военной службы, но могут препятствовать обучению в военной школе и работе в качестве командира и связаны с необходимостью периодических отпусков для восстановления здоровья» [4, С. 14]. На наш взгляд, максимально, что может сделать государство для чернобыльцев, желающих поступать в ВВУЗы, — это не запрещать им это делать, но не создавать для них льготные условия. В противном случае армия будет попол-

няться потенциально больными офицерами.

Характеризуя отечественную систему льгот для поступающих в ВВУЗы, можно выделить 2 основные тенденции:

1) к расширению, при которой система становится все более громоздкой и забюрократизированной. Так, если в первых Правилах приема в военные школы РККА вообще даже не было упоминания о каких-либо льготах, то в последних советских Правилах льготы были расписаны более чем на двух страницах [5, С. 29-31]. Такую же картину мы наблюдаем и на Украине. Правила приема в ВВУЗы МО Украины изменялись и дополнялись с 1992 по 1998 г. практически ежегодно, постепенно наполняясь новыми категориями «льготчиков».

2) к увеличению количества абитуриентов, которые пользуются этими льготами. Так, если в 1997 году среди поступивших в Одесский институт Сухопутных войск (ОИСВ) было 43% «льготчиков», то в 1999 уже 52,3%. (табл. 1). Причем, как показывает анализ, эта цифра (52,3%) могла бы быть и выше, если бы полностью были исчерпаны все возможности для льготных категорий абитуриентов. В реальности было зачислено военнослужащих 9,5% от общего количества набора (разрешается до 10%), выпускников сельских школ — 18,5% (разрешается до 30%).

Однако это лишь официальная, видимая часть «айсберга» льгот и привилегий. Мы допускаем, что при поступлении имеют место случаи протекционизма, ведомственности, кумовства, землячества и т.д. Показать наличие этих фактов можно на примере детей военнослужащих.

Так, ежегодно в ОИСВ поступает 13-15% абитуриентов из семей военнослужащих. В целом по Украине эта цифра составляет около 24%, а в некоторых столичных ВВУЗах достигает 30-35% (для сравнения — в советские времена эта цифра составляла 5-7%). Однако осуждать офицеров за то, что они помогают знакомым и незнакомым коллегам «устраивать» своих детей в ВВУЗы, довольно трудно, поскольку бесплатное военное образование осталось для них чуть ли не единственным доступным образованием по экономическим соображениям. Кстати, корпоративность свойственна не только военным, но и гражданским вузам. По данным социологов, тенденция «самовоспроизводства» класса интеллигенции в последние 5 лет весьма устойчива и характерна для всех факультетов [8].

Ясно, что данная система комплектования даже при самом общем ее рассмотрении свидетельствует о неравномерном представительстве среди курсантов различных социальных групп, нездоровой ситуации вокруг приема в ВВУЗы, возникно-

Таблица 1. Доля «льготчиков» (в % от общего количества)

Категория "льготчиков"	за Украину	за ОИСВ	
	1997	1997	1999
Золотые медалисты	5,3	2,6	4,3
Дети сироты	1,0	2,0	1,9
Чернобыльцы	3,5	4,3	8,0
Из сельских школ	14,8	14,6	18,5
Военнослужащие	3,9	6,0	9,5
Лицейсты	11,8	13,5	10,1
ВСЕГО	40,4	43,0	52,3

вении чувства социальной несправедливости у «простых смертных» и т.д. Это подтверждают и результаты социологических исследований, согласно которым большинство курсантов из семей рабочих и служащих выражают убежденность в существовании протекционизма и кумовства, что вызывает зависть и конфликты. В дальнейшем это выражается в том, что «кое-где семейные традиции службы в армии превращаются в клановую форму поддержки противоправных действий молодых военнослужащих со стороны их влиятельных родственников, знакомых, родителей» [9]. Естественно, что такие примеры подрывают престиж армии, формируют у курсантов и офицеров чувство социальной несправедливости.

Рабоче-крестьянская армия, офицерский корпус, состоящий, в основном, из детей военнослужащих и крестьян не может представлять и, следовательно, защищать интересы всего общества. Если мы строим демократическое общество, то на таких же демократических принципах должна строиться и его армия. Так, бывший министр обороны США Дик Чейни, говоря о моральных критериях и традициях американских военнослужащих, подчеркивает, что военнослужащие ВС США «являются представителями всех слоев американского населения и репрезентируют все его этнические, религиозные и социально-экономические группы» [10]. А если учесть, что в США нет военного при-

зыва и ВС состоят из добровольцев, то вполне понятно, что такие вооруженные силы будут «профессиональными и соответственно *мотивированными*» [10, С. 20]. У нас же служба по принуждению, а не по призванию, отсутствие должных моральных и материальных стимулов, снижение возможностей службы в армии как средства вертикальной социальной мобильности, (все это сказывается на отношении к службе, усложняет проблему комплектования ВВУЗов достойными кандидатами.

Деформация профессионального отбора в ВВУЗы порождает две серьезные социальные проблемы:

1) замыкание цикла воспроизводства военных кадров, превращение его в «самовоспроизводство», что ведет к изоляции от других социальных классов и слоев, обострению имеющихся между ними противоречий;

2) порождение у рабочих и служащих чувства социальной несправедливости, дискриминации, отсутствия равенства шансов вертикальной социальной мобильности, что также может стимулировать чувство взаимной классовой неприязни.

Таким образом, современные идеологические парадигмы находят отражение и в социальном составе курсантов, являющимся своеобразным индикатором происходящих в нашем обществе социальных изменений.

Литература:

1. Павленко Н.И. Петр Первый и его время. - М.: Просвещение, 1983. - С. 97.
2. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XIX веке. Военно-экономический потенциал России. - М., Изд-во «Наука», 1973. - С. 177.
3. Военно-исторический журнал. - 1965. - №4. - С. 10.
4. Орлов Е. и Сычев И. Как рабочему и крестьянину стать командиром. Правила, программы и советы по подготовке для вступающих во все военные школы РККА. Под ред. В.Г.Зейфиста, с предисл. В.К.Путна. - М.: Военный вестник, 1927. - С. 14-15.
5. Правила приема в высшие военно-учебные заведения Министерства обороны СССР (Приложение №1 к приказу Министра обороны СССР 1989 года №90). - М.: Центральная типография МО. (С. 8-9.
6. П. 3.4.4. Инструкции «Про проведення військово-професійної орієнтації молоді та фахових вступних випробувань у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України», утвержденной Приказом Министра обороны Украины №152 от 14.04.98.
7. Наказ Міністра оборони України № 231 від 09.06.98. «Про введення в дію Умов прийому на перший курс вищих військових навчальних закладів Міністерства оборони України».
8. Шереги Ф.Э., Харчева В.Г., Сериков В.В. Социология образования: прикладной аспект. - М.: Юристъ, 1997. - С. 36.
9. Афонін Е.А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми // НАН України. Ін-т соціології: Відп. ред. Л.В.Сохань, Л.Ф.Бурлачук - К.: Інтерграфік, 1994. -С. 24.
10. Чейні Д. Збройні сили в демократичному суспільстві // Військо України. - 1993. - №8. - С. 14.

МАТЕРІАЛИ ДО ЄДИНОГО ДНЯ ІНФОРМУВАННЯ

В. Є. РОМАНОВ

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Романов Владислав Євгенович — заступник директора Дніпропетровського філіалу Української Академії Державного Управління при Президентові України, кандидат історичних наук, доцент

Європейський Союз: історія походження та розвитку.

Ідея створення єдиної Європи зародилася після Другої світової війни. У 1948 р. була заснована Організація європейського економічного співробітництва, яка пізніше була перетворена на Організацію економічного співробітництва і розвитку, а з 5 травня 1949 р. заснована Рада Європи (РЄ). Рада Європи є найстарішою і найбільшою на континенті політичною організацією. Її створення мало за мету захист прав людини, плюралістичної демократії та забезпечення принципу верховенства права; сприяння розвитку почуття європейської ідентичності, культурної самобутності, що ґрунтується на різних системах суспільних цінностей та охоплює різні культури; знаходження спільного вирішення проблем, що існують в суспільстві. Діяльність Ради Європи включає широке коло питань, що виникають в європейському суспільстві, за винятком питань оборони.

За той відтинок часу, коли була створена Рада Європи, для сприяння економічному зростанню, підвищення життєвого рівня, запобігання війні утворилися також Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС, 1950 р.), Європейське економічне співтовариство (ЄЕС, 1957 р.) та Європейське співтовариство з атомної енергії (Євроатом, 1957 р.). У 1967 р. їхні органи управління об'єдналися, створивши структурний прообраз сучасного Європейського співтовариства, сьогодні відомого як Європейський Союз. У своєму сучасному вигляді він був ухвалений Маастрихтською угодою (1991 р.). Відповідно до Амстердамської угоди (1997 р.) Європейський Союз розв'язує проблеми свободи пересування, працевлаштування і прав громадян, ставить за мету підвищення ролі Європи та інституцій ЄС на міжнародній арені шляхом включення до складу Європейського Союзу нових держав-членів.

Новим етапом в історії ЄС стають 90-ті роки, коли посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи утворили новий ешелон бажаючих приєднатися до

Європейського Союзу. На черговій сесії у Копенгагені в 1993 р. Європейська Рада, до якої входять голови держав та урядів ЄС, постановила, що країна-кандидат на вступ в ЄС повинна дотримуватися принципів демократії, мати функціонуючу ринкову економіку, здатну витримати конкуренцію на ринку ЄС, та виконувати всі зобов'язання, що випливають із членства в ЄС. Країна-кандидат повинна також привести своє законодавство у відповідність до спільного законодавства з ЄС та його правил. На зустрічі у Люксембурзі в 1997 р. було вирішено розпочати переговори у березні 1998 р. з десятьма країнами Центрально-Східної Європи, що подали заяви на вступ до ЄС. Проте переговори відбулися лише із шістьма претендентами: Польщею, Чехією, Угорщиною, Словенією, Естонією та Кіпром. Новим поштовхом до розширення кола претендентів на вступу до ЄС стала балканська криза. Адже зрозуміло, що слід об'єднувати зусилля для подолання викликів небезпеки нестабільності у європросторі. Тоді запрошення за стіл переговорів на 2000 рік отримали ще Болгарія, Литва, Мальта, Румунія та Словаччина.

Процедура вступу, яка визначена Маастрихтським договором, передбачає консультації із Європейською комісією з питань готовності країни-претендента до вступу в інтеграційне об'єднання. В свою чергу, Європейська комісія встановила для бажаючих вступити до ЄС вже згадані «копенгагенські критерії», які на перший погляд можуть видатися простими у досягненні, але ж насправді вимагають глибокої внутрішньої економічної, політичної, соціальної перебудови в державі. За висновками Комісії, жодна держава-претендент на сьогоднішній день не задовольняє економічних критеріїв вступу. Тільки Польща, Угорщина, а за ними ще Словенія та Чехія найтісніше наблизилися до виконання вимог Комісії, а тому мають найбільші шанси на вступ до ЄС. Стратегія вступу, розроблена Європейською комісією, передбачає диференційований підхід до переговорів з огляду на умови «копенгагенських критеріїв». Згідно із даною стра-

тегією, бажаючих вступити до ЄС було розподілено на дві категорії: на тих, кого вже найближчим часом може претендувати на вступ до ЄС (Польща, Угорщина, Чехія), і тих, хто приєднається до ЄС у більш віддаленій перспективі. Хоча існує ще одна категорія пошукачів членства в євроспільності, до яких належать такі держави, як Хорватія, Сербія, Македонія, Албанія, Україна, Росія. Окремо стоїть Туреччина, яка ще з 1964 р. прагне членства ЄС.

Проблема вступу до ЄС держав Центрально-Східної Європи широко дискутується в урядових та експертних колах європейських країн. При цьому переважають досить песимістичні оцінки перспектив розширення європейської інтеграції. Наприклад, один із широко розповсюджених аргументів є наступний. Спираючись на припущення про темпи можливого економічного зростання в ЄС у найближчі роки в середньому в 2 %, а в країнах-претендентах на вступ — 6 %, скептики підрахували, що для досягнення, прикладом для Польщі, середнього рівня ВВП на душу населення в ЄС буде потрібно 22 роки, а іншим державам ще більше. До того ж прогнозується додаткове навантаження бюджету союзу на 12 млрд. дол. На думку песимістів, не треба поспішати із прийняттям нових членів до ЄС, а встановити перехідний період для «економічного визрівання» претендентів. Як приклад не зовсім вдалого об'єднання двох різних за рівнем свого соціально-економічного розвитку країн вони згадують процес об'єднання Німеччини, який виявився значно тривалішим і дорогим, ніж здавалося на початку.

Натомість, прихильники відносно швидкого та повного членства кандидатів на вступ до ЄС вказують на ряд переваг для ЄС від поповнення новачками. До політичних вони відносять піднесення престижу і авторитету ЄС на міжнародній арені, що є дуже важливо з огляду на процес латентної конкуренції із США, а також — що найголовніше — підвищення рівня європейської безпеки. З огляду на балканську кризу та нестабільність у кавказькому регіоні остання теза набуває особливого значення.

Економічні вигоди для ЄС головню пов'язані з наступними факторами:

* 106 млн. населення і тисячі підприємств у країнах, які претендують на членство в ЄС, створюють потужний ринок, що швидко розвивається, для виробників країн — теперішніх членів. Незважаючи на значну різницю у розмірі ВВП на душу населення, вже на сучасному етапі зв'язків спостерігається зростання експорту ЄС у цей регіон Європи.

* 3 «являються можливості розміщення підприємств західноєвропейських держав у країнах із низькими витратами виробництва.

* Посилення конкуренції на ринку ЄС сприятиме зростанню продуктивності праці і зміцненню євро-

пейської економіки.

Однак у будь-якому варіанті Європейський Союз дотримується правила, що краще не зробити десяти правильних кроків, ніж зробити один хибний. А недавня заява про те, що Польща зможе вступити до ЄС не раніше 2006 р. то підтверджує. Проте ЄС готується до прийняття нового іміджу, про що свідчить розроблена концепція розвитку союзу Agenda 2000. Розширення ЄС у східному напрямку розглядається як виклик часу, а тому вимагає:

* Подальшої реформи інституцій ЄС, перегляду організації та функціонування Європейської комісії

* Розвитку внутрішньої політики ЄС, спрямованої на економічне зростання, підвищення зайнятості та рівня життя громадян

* Зменшення існуючих економічних та соціальних розбіжностей у регіонах за допомогою створення ефективних структурних фондів

* Подальшої реформи спільної аграрної політики

На тлі цього виникає чимало перешкод для вступу України до ЄС. Проте ніхто й не казав, що це процес обіцяв бути простим.

Стан юридичної інтеграції України у Європейський Союз

У 1994 р. між Україною та Європейським Союзом (ЄС) було підписано Договір про Партнерство і співробітництво. Оскільки однією з передумов членства в ЄС є членство в Раді Європи (РЄ), то у листопаді 1995 р. Україна стає членом Ради Європи, підписавши Європейську конвенцію з прав людини, Статут Ради Європи та уклавши спільну програму для України між Комісією Європейських Співтовариств і Радою Європи з питань реформування правової системи, місцевої влади та змін у системі нагляду за дотриманням законів. Це був значний міжнародний прорив молодій країні, оскільки на той час лише Україна серед інших країн СНД змогла так далеко просунути у стосунках з Європою. У 1996 р. Україна прийняла свою Конституцію, яка заклала фундамент для розробки законодавчих актів згідно європейських стандартів. Однак й досі Україна не виконала ряд умов членства в Раді Європи.

Умови членства в Раді Європи визначаються її нормативною базою. Рада Європи за період 1949-1998 рр. ухвалила біля 170 угод, з яких 35 вже ратифіковано або підписано Україною. Таким чином, для повноправного членства в Раді Європи Україні ще потрібно ратифікувати принаймні 135 угод РЄ, або у приблизно 4 рази більше угод, ніж Україна ратифікувала протягом 1994-1998 рр. За таких темпів Україні треба буде біля 14 років для ратифікації угод Радою Європи, тобто нормативна база України відповідатиме нормативній базі Ради Європи лише у 2014 році. До того ж, треба зауважити, що далеко не всі вимоги ЄС

щодо національних законів країн — членів ЄС, або претендентів до членства в союзі, знаходять підтримку широкої громадськості в Україні. Зокрема, йдеться про скасування смертної кари, проти чого виступає значна частина населення країни. До того ж будь-які зміни норм чинного законодавства створюють ситуацію своєрідної ланцюгової реакції в правовому просторі країни, а тому така робота забирає багато часу та вимагає чимало коштів. Такого роду оцінки змушують зараз Європейський Союз відсувати терміни членства України в ЄС на майбутнє.

Політичні та економічні чинники інтеграції України до Європейського Союзу

У зв'язку з набуттям чинності 1 березня 1998 р. Угоди про партнерство і співробітництво між ЄС та Україною, Європейська Рада ухвалила Спільну стратегію ЄС щодо України, в якій визначено наступні стратегічні цілі ЄС стосовно України:

* Робити внесок у розвиток стабільності, відкритості, плюралістичної та правової демократії в Україні та зміцнення стабільності функціонуючої ринкової економіки на користь усього народові України;

* Співпрацювати з Україною у царині збереження стабільності та безпеки в Європі й усьому світі, відшукуючи ефективні відповіді на спільні проблеми, з якими стикається континент;

* Розширювати економічне, політичне та культурне співробітництво з Україною, а також співпрацю в галузі юстиції та внутрішніх справ.

Щоправда, жодного слова про перспективу, бодей, асоційованого членства серед цих стратегій ЄС нема.

Окрім того, відомим є негативне ставлення Росії до розширення ЄС на Схід. Більшість російських політиків не сприймає українських прагнень наблизитися до ЄС. Євросоюз, у свою чергу, часто не може уникнути давнього стереотипу розглядати українську державу в контексті впливу Росії, і маючи справу з Україною, нерідко орієнтується на реакцію з боку Москви, котра навіть не визнала вступ до ЄС своєю стратегічною метою.

Проте головними перешкодами на шляху до вступу України до ЄС продовжують залишатися власні економічні показники, а за ними інституційні перетворення та становлення демократичного суспільства. Україні поки що далеко до визначення країни з ринковою економікою. Торгівельні відносини між Україною та ЄС доволі обмежені: українська частка в загальному обсязі торгівлі ЄС складає лише 0,4 %, в той час як частка Чехії, Угорщини та Польщі складає 69-70 % у зовнішньоторговельному обороті Євросоюзу. До того ж в стосунках між Україною та ЄС існують чимало проблем, які пов'язані із різним розумінням на-

ціональних економічних інтересів. Зокрема, це — пільги для СП «АвтоЗАЗ-Деу», нерівні умови для вітчизняних та зарубіжних підприємців у багатьох сферах бізнесу, захист прав інтелектуальної власності, доринкова сертифікація деяких імпортованих продуктів, ставки ввізного мита, котрі не відповідають нормам світової організації з торгівлі та інші. Те, що в Україні називають «захистом вітчизняного товаровиробника», в ЄС іменують «протекціонізмом». «У жодній країні світу протекціоністські заходи не допомогли економічно, — зауважує П.Моргос, керівник групи експертів з імплементації УПС Україно-європейського консультативного центру з питань законодавства, — Подивіться: якщо ці заходи мають забезпечити розвиток промисловості всередині країни, то чому ми не бачимо його в Україні?». Безумовно, що поєднати відкриті кордони і прозорі економічні процеси із захистом своїх національних інтересів нелегко. Однак приклад досить успішного розв'язання проблеми надає Китай. Його економіка стає відкритою для світу, вельми привабливою для інвесторів, й, водночас, не забути національні інтереси і вітчизняний товаровиробник.

На останній зустрічі з послами України в державах Європи Президент Л.Д. Кучма поставив завдання економізації нашої зовнішньополітичної діяльності. До переліку цих завдань належать, зокрема, поліпшення інвестиційного клімату в Україні, підвищення довіри до неї потенційних іноземних інвесторів, збільшення припливу капіталу в національну економіку. Економічні показники восьми місяців 2000 р. дають підстави для поміркованого оптимізму щодо темпів зростання ВВП та виходу України із тривалої соціально-економічної кризи. Однак їх ще належить закріпити шляхом здійснення глибоких структурних перетворень та цілої низки економічних реформ.

Отже, одним з головних політичних завдань України є вироблення чіткої програми просування нашої держави до визначеної мети. Ряд нещодавно ухвалених нормативних актів, серед яких указ Президента України від 11 червня 1998 року «Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу», указ від 24 лютого 1998 року «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС і вдосконалення механізму співробітництва з ЄС», наполеглива робота Міністерства закордонних справ та інших органів виконавчої влади України впродовж останнього часу засвідчують серйозні політичні наміри України стати асоційованим членом Євросоюзу.

Оцінюючи реформи 1991-1999 р. в Україні, слід зазначити, що чимало зроблено для інституційної розбудови нашої держави. Наближається до завершення перший етап здійснення адміністративної реформи. Указом Президента України від 26 липня 2000

року «Про заходи щодо реалізації Стратегії реформування системи державної служби в Україні на 2000-2001 роки» заплановано здійснити низку заходів. До цього моменту передбачається реформувати ключові елементи системи державного управління, на що спрямовані Закони України «Про Кабінет Міністрів України», «Про місцеві державні адміністрації», «Про адміністративно-територіальний устрій України», «Про міністерства, інші центральні органи виконавчої влади», «Про державний контроль у сфері діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб», а також у змінах до Закону України «Про державну службу», «Про боротьбу з корупцією», «Про місцеве самоврядування в Україні». Розробка й прийняття нових законодавчих актів згідно європейських стандартів наближає нас до ЄС. Однак на цьому шляху виникає чимало інших проблем у стосунках з Євросоюзом. До них відносяться дискусії стосовно закриття Чорнобильської АЕС, усунення торгових бар'єрів, надання міжнародних кредитів та інші, що потребують негайного розв'язання з боку вищої державної влади.

На це був спрямований також останній візит Президента України Л.Д.Кучми до Франції, де 15 вересня 2000 р. відбувся самміт «Україна-Європейський Союз». Його головним підсумком є висловлена Президентом Франції Ж.Шираком підтримка європейського вибору України, а також надання фінансової допомоги для закриття ЧАЕС у грудні 2000 р. Президент України Л.Д.Кучма також порушив питання про вступу України до ГАТТ (Генеральна угода з тарифів і торгівлі), що може значно поширити торговельні зв'язки України з ЄС.

«Українці завжди були тісно пов'язані з культурним і політичним розвитком усієї Європи. Наше географічне розташування й наша історія викликали в нас інстинктивне прагнення до тісного співробітництва. Україна є сьогодні позитивним чинником у розвитку регіонального співробітництва, стабільності та добросусідських відносин. Тому майбутнє України й надалі буде предметом надзвичайного інтересу з боку Європейського союзу», — вважає Хав'єр Солана, Верховний представник Європейського союзу з питань загальної зовнішньої політики та політики безпеки.

Процес входження України до європейської спільноти не може розглядатися як самодостатня проблема, а є частиною загальної зовнішньополітичної стратегії держави. «Україна утвердила себе повноправним суб'єктом європейського та світового співтовариства, здобула міжнародні гарантії безпеки, уклала договори про дружбу і співробітництво з усіма сусідніми країнами, стала важливим фактором стабільності на європейському континенті», — говорить у посланні Президента України до Верховної Ради «Україна: поступ у ХХІ століття».

Стратегічні цілі зовнішньої політики України є

похідними базових національних інтересів і геополітичних пріоритетів. **Основним базовим національним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України є її виживання і розвиток як незалежної суверенної держави сучасного світу за умов збереження її національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності.** Цей інтерес сьогодні стає загально визнаним як серед правлячої еліти, так і в масовій свідомості. Його реалізація є головною передумовою забезпечення добробуту, безпеки, соціального і культурного розвитку всіх громадян України.

Зміцнення державного суверенітету України в зовнішньополітичній площині означає реальне її повернення у світовий цивілізаційний простір як повноцінного й активного суб'єкта геополітики. Це, зокрема передбачає формування й активне втілення в життя суверенного зовнішньополітичного курсу, заснованого на національних інтересах і пріоритетах, рішучу протидію неконтрольованому іноземному економічному, інформаційному, культурному та політичному проникненню в цілісний простір держави. Неприпустимою є поява будь-яких форм «критичної» залежності України від інших держав. Тому потрібно блокувати всіма можливими засобами експансіоністські інтенції світових і регіональних потуг з метою встановлення їх домінування в нашій країні.

Збереження та зміцнення державного суверенітету не означає самоізоляції країни від міжнародного співтовариства, а навпаки — створює сприятливі передумови для динамічного розвитку її відносин зі світом згідно із загально визнаними нормами міжнародного права та власним розумінням своїх національних інтересів, на засадах взаємовигідного співробітництва і безпеки. Основні життєво важливі пріоритети геополітичної стратегії України:

1. Відродження європейської ідентичності. Інтеграція до європейських і євроатлантичних політичних структур, посилення економічного й політичного потенціалу і «дієспроможності» України в широкому розумінні цього терміну за рахунок прискорення внутрішнього розвитку та участі в європейських структурах безпеки, укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів, отримання відповідних гарантій безпеки тощо; пріоритетна орієнтація на інтеграцію до Європейського Союзу і Західно-Європейського Союзу, поглиблення спеціального партнерства з НАТО, курс на приєднання як перший крок до політичних структур цієї організації, яка є наріжним каменем структури європейської безпеки. Інтеграція України до європейських структур повинна супроводжуватись реалізацією широкої програми заходів з метою якнайшвидшого входження в європейський соціокультурний простір, а також відкритістю країни не тільки до

економічних, але й до культурних та інформаційних інвестицій, що передбачає цілеспрямоване формування в масовій свідомості універсальних євроатлантичних цінностей і соціокультурних орієнтацій.

2. Політика активного нейтралітету. Найбільш раціональною та ефективною щодо реалізації власних національних інтересів політикою України є послідовна імплементація в життя стратегії «активного нейтралітету», який на відміну від політики «самопроголошеного нейтралітету» (що має здебільшого пасивний характер) передбачає статус, подібний до такого, що має Швеція у відносинах з європейськими структурами безпеки. За такої стратегії формально нейтральна Україна поступово і планомірно підвищить рівень своєї кооперації з НАТО в рамках Ради євроатлантичного партнерства, програми «партнерство заради миру» і відносин «особливого партнерства». Україні важливо активізувати дипломатичні зусилля з метою сформуванню на Заході стійкі переконання в тому, що відсутність можливості безпосередньо увійти до НАТО здатна завдати чималої політичної шкоди нашій державі й у перспективі можуть підірвати тут реформаторський курс. Північноатлантичному Альянсу після оголошення прийому нових членів (Польща, Угорщина, Чехія) мало б сенс відкрито визначити можливих кандидатів «другої хвилі», зокрема з-поміж країн Центральної Європи, які в тій чи іншій формі висловлюють таке бажання. Необхідно сприяти активізації зовнішньополітичного мислення політичних еліт країн-членів НАТО в напрямку ґрунтовнішого аналізу труднощів і перешкод, що виникають у зв'язку з можливою перспективою членства країн Центральної Східної Європи (включаючи Україну) в Альянс. Має бути враховано, що поодинокі ці країни можуть не справитися з вирішенням численних проблем, що постають перед ними на цьому шляху, а отже, держави НАТО могли б ужити важливі превентивні заходи з метою вироблення особливих стратегічних курсів щодо кожної країни — потенційного члена Альянсу.

3. Зміцнення і розвиток стратегічного партнерства із США. Сьогодні ця країна — єдина у світі наддержавна, яка реально здатна здійснювати і здійснює багатосторонній прямий і непрямий вплив на Україну. США стають головним чинником і гарантом процесів інтеграції України до євроатлантичної спільноти. Стратегічне партнерство із США має стати головним пріоритетом зовнішньої політики України. Завдяки унікальним можливостям і ролі США це не тільки не буде суперечити генеральній лінії України на сильну регіональну політику, а й сприятиме їй. Рівень та інтенсивність співробітництва України із США та державами Західної Європи є інтегральним показником наявності чи відсутності в Україні політичної волі продовжувати курс на європейську інтеграцію, проводи-

ти економічні й політичні реформи, впроваджувати в життя демократичні норми та принципи.

4. Розвиток рівноправних і взаємовигідних відносин з Російською Федерацією. Принципово помилковим є спроби розглядати відносини з РФ як полярну альтернативу: або співдружність, політична й економічна кооперація, або конфронтація і конкуренція. Більш правильним є підхід до вищезгаданих відносин як до складового багатовимірного комплексу, що має як сфери співробітництва, так і водночас, сфери конкуренції чи навіть прямої конфронтації. Зважаючи на існування цих сфер кооперації і конфронтації в найрізноманітніших галузях міжнародних стосунків, і повинна будуватися політика України щодо РФ. Це — політика взаємовідносин двох рівноправних суверенних держав, які на основі норм міжнародного права намагаються по можливості розширювати сфери співробітництва і звужувати сфери конфронтації, при цьому усвідомлюючи, що останні завжди будуть існувати в тій чи іншій формі. Обидві держави проводять власну внутрішню і зовнішню політику, обирають статус нейтральності чи позаблоковості, входять до економічних, політичних та військових союзів, створюють альянси та блоки, виходять зі своїх національних інтересів і національної безпеки.

5. Сильна регіональна політика. Україні потрібен курс на альтернативне лідерство на терені колишнього СРСР, активна кооперація з тими країнами, які вбачають в Україні надійного рівноправного партнера, вільного від великодержавних і гегемоністських амбіцій. Посилення економічного, політичного, військового та культурного співробітництва з новими незалежними державами (особливо з Грузією, Азербайджаном, Туркменистаном, Узбекистаном, Молдовою та іншими, інтереси яких загалом не конфронтують з українськими, а є взаємодоповнюючими) сприятиме не тільки взаємовигідній торгівлі, а й створять у перспективі нову ситуацію у сфері безпеки України, оскільки формуватиметься певна противага російській телурократії в межах пострадянського простору. За умов, коли ще не створено нову систему європейської безпеки, формування в євразійському просторі ще однієї спільноти на взірць Європейського Співтовариства не є доцільним з точки зору національних інтересів України. Прив'язування України до нової «укріпленої» моделі СНД означатиме відмову від будь-якої самостійності в зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних справах. Між двома системами неодмінно виникатиме конкурентна боротьба за геостратегічні й гео економічні впливи, в якій Україна відіграватиме периферійну роль. Для України важливо шукати шляхи, що ведуть до поступового перетворення всього євразійського геополітичного простору — від Атлантики до Тихого океану — на цивілізовану спільноту суверенних держав без домінування яко-

гось одного центру. Україна зацікавлена як у прилученні до високотехнологічного європейського ринку, так і в містких ринках на Сході, зокрема в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, шляхи до якого пролігають через РФ та Центральну Азію.

6. Зміцнення особливих відносин із стратегічно важливими сусідами. Насамперед йдеться про Польщу, Туреччину, країни Балтії, Центральної та Південно-Східної Європи, Транскавказький регіон. Важливо сприяти формуванню «поєсу стабільності» і регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Прикаспію. Тісна кооперація і співробітництво з країнами Центральної Європи і Балто-Чорноморського регіону у галузях як економіки, так і політики та безпеки повинні розглядатися як важливий перехідний етап інтеграції України в Європу. Як спадкоємиця частини інтересів, цілей і проблем колишнього СРСР у Каспійсько-Чорноморському регіоні та на Балканах України має відігравати значну роль в організації тут нової системи порядку. Для неї життєво важливим є владодження конфліктних ситуацій в регіоні, формування моделей стратегічного партнерства з країнами ГУАМ.

7. Формування стратегічного трикутника Польща — Україна — Туреччина. Ця геополітична конфігурація може бути основою регіональної стабільності Балто-Чорноморського паска і Центральної Європи у цілому. Спираючись на флангах на дві країни НАТО і відчуваючи підтримку Брюсселя і Вашингтона, Україна справді могла б виконувати роль ключової ланки нової архітектури європейської безпеки.

8. Активна участь у створенні європейських і євразійських транспортних коридорів. Створення і використання нових систем транспортних та енергетичних комунікацій як по «Балто-Чорноморсько-Близькосхідний» вісі, так і по всій «Західна Європа — Україна — Транскавказзя — Центральна Азія — Китай» на сьогодні стає чи не найважливішим питанням економічної безпеки держави. Питання диверсифікації джерел постачання енергії і стратегічно сировини мають

бути віднесені до життєво важливих проблем національної безпеки і поставлені під жорсткий державний контроль. Подальші зволікання з їх вирішенням є неприпустимими. Прискорена розбудова нафтогазових транспортних коридорів, що ведуть через Україну й інші країни Чорноморсько-Каспійського регіону, створення умов їх безпечного функціонування — це одне з найпріоритетніших завдань зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної стратегії України в XXI столітті.

9. Розширення економічної (включаючи військово-економічну) та політичної присутності України на Близькому Сході, в Центральній та Південній Азії та країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону. Одним з найважливіших завдань подолання економічної кризи і поступового розвитку України у XXI ст. є її інтеграція в систему міжнародного поділу праці. Істотною перешкодою тут залишається автаркія, фактична відокремленість української економіки від міжнародних ринків товарів, послуг, капіталів і технологій. Україні треба активно виборювати «нові економічні ніші» та світових ринках. Це полегшено тим, що за нею не тягнеться «хвіст» імперських і геополітичних амбіцій. Для країн, які з тих чи інших причин можуть бути геополітичними конкурентами США, Заходу чи РФ, співробітництво з Україною є привабливішим.

Сучасний світ характеризується прискореною динамікою розвитку. Він змінюється на наших очах. Вимальовуються нові домінанти економічного, соціально-політичного, культурного розвитку людства, які визначатимуть риси майбутнього. На світову арену виходять нові держави та їх угруповання, що прагнуть утвердитися в геополітичному просторі планети, у зв'язку з чим складається нова конфігурація міжнародних взаємин. Пріоритетним завданням України є органічне входження в європейську та світову спільноти, вихід у багатомірний світ складних міжнародних відносин. Україні потрібно знайти власне місце в цьому просторі, яке відповідало б її потенціалу великої європейської держави.

Література:

1. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України 2000 рік // Урядовий кур'єр. - 28 січня - 2000.
2. Баштанник В. Пріоритетні напрямки державної політики інтеграції України до Європейського Союзу // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. - № 2. - 2000. - С.49-57.
3. Марциновський А. Зближення з ЄС. Дубль другий? // Голос України. - 15 вересня - 2000. - С.7.
4. Омелян С. Чи є ще шанс потрапити до Євросоюзу? // Людина і політика. - № 4. - 2000. - С.25-28.
5. Солана Хав'єр. ЄС-Україна: розвиваючи стратегічне партнерство // Зеркало недели. - 16 сент. - 2000.
6. Тарасюк Б. Україна і Рада Європи // Право України. - № 7. -1999. - С.3-4.
7. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. - К.: НІСД, 1999. - 384 с.

Л. Л. ПРОКОПЕНКО

РОЛЬ І ЗАВДАННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПРАВОВОМУ ТА СОЦІАЛЬНОМУ ЗАХИСТІ НАСЕЛЕННЯ

Прокопенко Леонід Львович — доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського філіалу Української Академії державного управління при Президентові України, кандидат історичних наук

В умовах трансформації суспільства суттєво змінилася роль держави. В ринковій економіці її час-то порівнюють з функціями арбітра на футбольному полі, оскільки вона має:

1. Створювати правову основу для ринкового господарства;
2. Забезпечувати макроекономічні збалансованості;
3. Впливати на розподіл ресурсів та умови виробництва з метою підвищення його ефективності;
4. Здійснювати перерозподіл доходів з метою забезпечення соціальної справедливості.

Тобто головне завдання соціальної держави полягає в такому спрямуванні дій ринкових сил, щоб захистити громадян від стихійної випадковості, забезпечити економічну стабільність.

Механізм соціальної держави покликаний забезпечувати умови для реалізації здібностей, інтересів громадян, надавати умови для додержання соціальної справедливості, досягнення соціального миру і національної злагоди в суспільстві.

Соціальна сфера суспільних відносин включає у себе такі складові:

- форми регулювання трудових відносин, участь трудящих в управлінні виробничим процесом, колективні угоди, державну систему соціального забезпечення і соціальних послуг;
- участь приватного капіталу у створенні соціальних фондів;
- соціальну інфраструктуру (освіта, охорона здоров'я, забезпечення житлом);
- реалізація принципу соціальної справедливості.

Реалізація цих завдань забезпечується соціальною політикою держави, тобто політикою регулювання соціальної сфери, спрямованого на досягнення добробуту у суспільстві. Інтегральним показником ефективної соціальної політики є формування дієвої системи соціальної допомоги і забезпечення соціальної захищеності населення.

Перші теоретичні концепції соціальної політики, які виникли на межі XIX-XX ст., починаючи з робіт створеного у м. Ейзенах (Німеччина) «союзу соціальної політики», акцентували увагу на соціальних реформах як основному завданні державної соціальної політики, спрямованої на покращання умов життя людей, запобігання революційних потрясінь. Такої

позиції, зокрема, дотримувалися відомі західні соціологи М.Вебер і В.Зомбарт.

Розвиток соціальної політики у країнах Заходу був пов'язаний з переходом від державної і суспільної благодійності щодо нижчих станів населення до вироблення загальнодержавних локальних систем соціальної допомоги, оптимальний рівень розвитку якої дозволяє, з погляду багатьох західних соціологів, реалізувати ідею «держави всезагального благоденства».

На сьогодні існує 4 основних моделі соціальної політики:

1. континентальна, німецька модель, яка ґрунтується на схемах соціального страхування, спрямованих на забезпечення зайнятості працездатного населення;

2. південноєвропейська, що ґрунтується на ролі сім'ї, родини;

3. британська, яка раніше базувалася на універсальних принципах, а зараз більше тяжіє до ринкових;

4. скандинавська, яка базується на принципах соціального залучення.

Аналіз показує, що за останні десятиліття в більшості країн світу спостерігається неухильне зростання державних витрат на задоволення соціальних потреб населення. Йдеться передусім про пенсії по старості та інвалідності, пенсії ветеранам війни, допомогу по безробіттю, на придбання житла, оплату комунально-побутових послуг тощо.

Виділяють декілька основних причин цього:

1. підвищення ролі людського чинника як основної продуктивної сили економічного зростання й нагромадження національного багатства;

2. зростання частки населення, яка потребує підтримки з боку держави, що викликано зміною вікової структури у зв'язку зі збільшенням тривалості життя.

3. поглиблення нерівності в доходах між різними соціальними групами населення.

Посилення ролі людського чинника зумовило б зростання видатків держави на охорону здоров'я і освіти. Якщо раніше середній рівень освіченості забезпечувався переважно турботами сім'ї, благодійних та релігійних організацій, то сьогодні в умовах ускладнення виробничо-технологічних та інформаційних

процесів, він стає одним із стратегічних завдань національних урядів, у тому числі місцевих органів влади.

Що стосується моделей соціальної політики держав з перехідною економікою, то вони мають дуже багато варіантів. Якщо говорити про Україну, то у відповідності із загально прийнятими сучасними вимогами, забезпечення мінімально необхідного рівня соціального захисту і підвищення рівня соціальної захищеності різних категорій населення, як мета соціальної політики, передбачає вирішення трьох основних завдань.

1. Формування правової культури, що передбачає насамперед подолання правового невігластва, правового нігілізму, «правового екстремізму» (коли боротьба з правопорушеннями асоціюється переважно з необхідністю підвищення жорстокості покарань. Необхідність подолання цих негативних проявів передбачає розробку програми формування правової свідомості населення і представників влади, котра б включала як елементи правової просвіти, так і елементи політичної соціалізації, формування громадянської свідомості демократичного типу.

2. Здійснення економічних перетворень, необхідних для забезпечення переходу неефективної централізованої економіки до диференційованої багатокладної економічної моделі, здатної забезпечити гнучке регування на погіршення становища окремих соціальних верств, категорій населення.

3. Розробку програми реалізації конкретних заходів соціального захисту населення, яка матиме актуальну і довгострокову спрямованість на вирішення соціальних завдань у відповідності з прийнятими міжнародним співтовариством напрямками, здатними забезпечити прогрес на міжнародному, національному і регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя.

Це і багато інших питань мають бути вирішені в ході адміністративної реформи, метою якої є створення такої системи державного управління, котра забезпечить становлення України як високорозвинutoї, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії.

Її метою є також формування такої системи державного управління, яка відповідатиме потребам і запитам людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народові, національним інтересам.

Для досягнення мети адміністративної реформи в ході її проведення необхідно розв'язати цілий ряд завдань, серед яких чільне місце займає запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних, управлінських та громадських послуг.

Виконавча влада, реалізуючи призначення демократичної, соціальної, правової держави повинна створити умови для реалізації прав і свобод громадян, а також надання їм широкого кола державних, управлінських та громадських послуг.

Вирішення найбільш складних питань життєзабезпечення людей покладено на місцеву владу та органи місцевого самоврядування. Вони найбільш наближені до повсякденних клопотів людей.

Тому, в період розвитку адміністративної реформи, суттєва увага має приділятися проблемам формування місцевих бюджетів, шляхом її зміцнення, створення належної фінансово-економічної бази органів місцевого самоврядування, яка б надала їм змогу надавати повноцінні громадянські послуги.

Надання громадських послуг нерозривно пов'язані з реалізацією громадянами їх конституційних прав і свобод. Права і свободи людини та її гарантії згідно з Основним законом нашої держави — Конституцією України — визначають зміст і спрямованість діяльності держави, головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав і свобод людини, і яка відповідає перед людиною за свою діяльність (ч.2 ст.3 Конституції України).

Серед конституційних прав і свобод виділяють громадянські, політичні, соціально-економічні права. До соціальних прав належить право громадян на соціальний захист (ч.1 ст. 46 Конституції України). Основним Законом конкретизуються складові цього права. Так, зазначене право включає: право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Зазначені складові права соціального захисту громадян конкретизуються у таких Законах України: «Про пенсійне забезпечення», «Про зайнятість», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»: «Про загальні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку», «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та в ряді інших.

Право на соціальний захист гарантується також загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ, організацій, а також бюджетних та інших соціального забезпечення; створення мережі державних, комунальних, приватних закладів за доглядом за непрацездатними (ч. 2 ст. 46 Конституції України).

Прийняті Верховною Радою 14 січня 1998 р. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначають прин-

ципи і загальні правові, фінансові та організаційні за-сади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні. Залежно від страхо-вого випадку згідно з Основами передбачено такі види загальнообов'язкового державного соціально-го страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та вит-ратами, зумовленими народженням і похованням; ме-дичне страхування; страхування від нещасного випад-ку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття. Відносини, що виникають зазна-ченими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування регулюються окремими за-конами, прийнятими відповідно до цих Основ. Зараз йде процес їх розробки і прийняття. Зокрема, у вересні 1999 р. прийнято закон «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного ви-падку на виробництві та професійного захворюван-ня, які спричинили втрату працездатності», який на-бирає чинності з 1 січня 2001 р.

Існують різні уявлення про суб'єкт соціального за-хисту і її соціальні верстви, які насамперед його по-требують: соціал-демократичні, ліберальні, неокон-сервативні тощо. Концепції соціального державного патерналізму, зокрема, протистоїть концепція індиві-дуальної самозахисності громадян.

Сутність соціального захисту полягає у тому, щоб забезпечити задоволення базових потреб людини на визначеному рівні, незалежно від працездатності інди-віда (життєвий рівень, межа матеріальної забезпе-ченості, соціальний мінімум). Система заходів соціаль-ного захисту також покликана забезпечити рівність соціальних шансів громадян, подолати найгостріші види соціальної несправедливості, сприяти поліпшен-ню соціального самовідчуття людей.

Ці соціальні завдання вирішуються специфічни-ми засобами соціальної політики, які у своїй сукуп-ності утворюють соціальну захисну мережу. Її можли-вості, безпосередньо визначаються рівнем економіч-ного розвитку суспільства. Так, у США в 1995 р. на фінансування освіти, охорону здоров'я, перенавчан-ня, виплати пенсій і допомоги по безробіттю було вит-рачено 1,3 трлн.дол., що в розрахунку на 1 людину склало приблизно 5,5 тис.дол. На рік. А в Україні в 1996 р. на соціальні потреби витрачено 11 млрд. грн., або приблизно 211 грн. на громадянина в рік. І це при тому, що, скажімо, в Дніпропетровській області на соціальну сферу припадає близько 80 % обласного бюджету. Ефективність заходів соціального захисту багато в чому визначається також мірою досконалості правових гарантій, адресністю соціальною допомоги (у першу чергу для непрацездатних, людей похилого віку, молоді, багатодітних та неповних сімей тощо), практикою використання суспільних фондів, систе-

мою перерозподілу спільного багатства, податковою та пільговою політикою, активністю діяльності таких суспільних інститутів, як профспілки, добродійні фон-ди, соціальні служби і асоціації громадян.

В Посланні Президента України вказується на взаємопов'язаність завдань економічної та соціальної політики держави, що сталий розвиток економіки ство-рить необхідні передумови для вирішення найбільш складних і назрілих проблем соціальної політики. Зок-рема, ставиться за мету забезпечити у 2000-2004 рр. зростання у 1,3-1,4 рази реальних доходів населення, забезпечення продуктивної зайнятості та створення 1 млн. нових робочих місць, поступове підвищення мінімального рівня трудових пенсій до межі прожит-кового мінімуму. Завдання та напрями соціальної полі-тики, визначені в посланні Президента України, кон-кретизовані в «Основних напрямках соціальної полі-тики до 2004 року, схвалених Указом Президента Ук-раїни від 24 травня 2000 р. В Посланні підкреслюєть-ся, що «Зі свого боку, активна соціальна політики позитивно впливатиме на прискорення економічного розвитку, надання цьому процесу необоротного ха-рактеру».

Дійсно, за розрахунками Світового банку саме людський капітал обумовлює успіх 64 % економічно-го зростання в країнах з перехідною економікою. Це підтверджує і досвід країн Центральної і Східної Євро-пи та Балтії, де економічне зростання відбулося зав-дяки випереджаючим темпам зростання заробітної пла-ти. У Польщі середня зарплата наблизилася у 1999 р. до 400 дол., Естонії — до 500 дол., а в Україні вона минулого року складала 167 грн., у 2000 р. грн.

В 2000-2004 рр. з метою підвищення купівельної спроможності населення заплановано забезпечити ви-переджаюче зростання заробітної плати завдяки удос-коналенню механізмів визначення мінімальної заробі-тної плати, що розглядатиметься як державна гаран-тія нижньої межі зарплати, основу якої складатиме прожитковий мінімум. До кінця 1997 р. в Україні було встановлено мінімальну заробітну плату в розмірі 15 грн., з 1 січня по 30 червня 1998 р. — 45 грн., з 1 липня 1998 р. відповідно до Указу Президента України «Про встановлення нового розміру мінімальної заробітної плати» встановлено мінімальну зарплату в розмірі 55 грн., а з 1 січня 1999 р. — 74 грн. В 2000 р. її розмір доведено до 118 грн.

За стандартами ООН межа бідності в країнах Центральної і Східної Європи визначається на рівні середньодобового доходу в 4 дол., що за нижнім кур-сом дорівнює понад 16 грн. на добу, або більше 480 грн. на місяць.

Важливим інструментом випереджаючого зрос-тання зарплати має стати перехід у 2000 р. до нового соціального стандарту —регульованої державою мінімальної погодинної заробітної оплати (обов'язко-

вої для всіх секторів економіки) з поступовим запровадженням погодинної оплати праці. Це дасть змогу подолати негативний наслідок соціально-економічної політики останніх років, коли споживчі ціни на основні товари та послуги на національному ринку товарів сягнули рівня відповідних цін у ринково розвинутих країнах, а рівень реальної оплати праці суттєво відстає від рівня оплати праці в цих країнах. Вартість робочої сили в Україні значно нижче, ніж у країнах Європи, США, Японії. Наприклад, вартість години робочого часу складає: у Німеччині — 25 дол., Південній Кореї — 7,5 дол., а в Україні — всього 50 центів, що значно нижче, ніж у країнах з перехідною економікою.

Треба пам'ятати ще одне. Для вступу до Європейського Союзу, а таку мету Україна ставить перед собою, необхідно виробити стільки ВВП, щоб на кожного громадянина за його реальною купівельною спроможністю припадало виробленого й наданого в послугах на 4000-4500 дол., або приблизно втричі більше того, що маємо сьогодні.

Президентом поставлено також завдання перед Кабінетом Міністрів вирішити у невідкладному порядку комплекс проблем, пов'язаних з проведенням пенсійної реформи, яка базуватиметься на принципах соціального страхування. Головна мета пенсійної реформи — підвищення державних пенсій у досягненні більш високих соціальних стандартів у пенсійному забезпеченні громадян. Має бути сформована змішана пенсійна система, яка включатиме три рівні:

- істотно реформовану державну розподільну систему;
- обов'язкові заощадження населення у пенсійних фондах;
- добровільні пенсійні заощадження населення.

В найближчі роки має бути забезпечено необхідний динамізм та фінансова стабільність пенсійної системи. Зрушення в цьому плані досягнуті досить суттєві. Торік, як відомо, збільшено мінімальний розмір пенсій, тричі підвищувалися розміри пенсій. Але існувала така проблема як виплата пенсій. Так, на початку 2000 року майже 70 % пенсіонерів мали прострочену заборгованість, а вже на середину вересня заборгованості з виплатою пенсій практично немає. В Дніпропетровській області у 2000 р. суттєво збільшилися надходження на рахунок Пенсійного фонду, що дозволяє стабільно і в повному обсязі профінансувати виплату пенсій. Її середній розмір в області складає 77,5 грн., а отримують її понад один мільйон чоловік, або майже третина населення області.

До кінця 2000 р. має бути запроваджено персоналізований облік внесків населення в систему загальнообов'язкового державного страхування і розпочати роботи по організації і технічному відпрацюванню схеми обліку коштів в умовах функціонування індиві-

дуальних накопичувальних рахунків. З цього року починається і постійна оптимізація співвідношення між середньою пенсією і середньою заробітною платою, враховуючи тривалість страхового стажу, величину заробітної плати та демографічні показники.

Щодо адресної підтримки соціально незахищених верств населення, то в Посланні Президента України акцентується увага на наступних напрямках:

по-перше, це погашення (не пізніше кінця 2000 р.) та недопущення у майбутньому заборгованості з заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат. Зокрема, це значною мірою має вирішуватися за рахунок ресурсів, отриманих від продажу високоліквідних об'єктів державної власності. Програма приватизації має дати у 2000 р. близько 2,5 млрд. грн. до державного бюджету, а в 2001 р. очікується до 10 млрд. грн.

по-друге, удосконалення системи соціальної підтримки населення на принципах розподілу відповідальності між державою, роботодавцями та громадянами. Вона має бути спрямована на поглиблення адресності державної соціальної допомоги через упорядкування на законодавчому рівні пільг, що надаються різним категоріям населення, систему регулювання гарантованого мінімального сукупного доходу.

Поступово розмір цього доходу повинен наближатися до величини прожиткового мінімуму залежно від реального фінансового стану держави. На його основі буде реформуватися діюча нормативно-правова база державних соціальних стандартів та соціального захисту населення.

Мають бути прийняті та реалізовані Програма запобігання бідності. Її об'єктами виступатимуть сім'ї з низьким рівнем доходу (які підпадають під статус бідних) та незаможні верстви населення, переважно непрацюючі (пенсіонери, інваліди, діти), а також ті громадяни, сім'ї яких потребують тимчасової підтримки. Будуть визначені і критерії оцінки бідності. Має бути розроблена також Програма компенсації знецінених вкладів населення, оздоровлення Ощадбанку.

По-третє, здійснення національної та регіональних програм професійної реабілітації та зайнятості інвалідів, яких зараз в Україні понад 2,5 млн. і кожного року їх кількість збільшується на 250 тис. З метою їх залучення до активного життя, а також Державну Програму забезпечення інвалідів спецавтотранспортом, протезно-ортопедичними виробами, візками для пересування та іншими засобами реабілітації.

Підписавши Європейську соціальну хартію, Україна як члена Ради Європи взяла на себе зобов'язання, в тому числі й у сфері соціальної безпеки. Це особливо актуально у зв'язку із роботою над новою редакцією Закону «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», внесенням змін і доповнень до

Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та обговоренням у Верховній Раді законопроекту «Про соціальну допомогу».

По-четверге, забезпечення належного контролю за створенням на підприємствах усіх форм власності безпечних і здорових умов праці. Зокрема, заплановано підготувати закони про безпечність промислової продукції, внести зміни до закону «Про охорону праці», про державний нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю і охорону праці.

Передбачається також розробити і забезпечити виконання Національної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2001-2005 роки, Державної програми навчання та підвищення рівня знань працівників, населення України з питань охорони праці на 2001-2005 роки, Програми розвитку виробництва і забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту на 2001-2005 рр., Комплексної програми запобігання дорожньо-транспортному, побутовому і дитячому травматизму, іншим нещасним випадкам невиробничого характеру на 2001-2005 рр. тощо.

По-п'яте, це поглиблення державної підтримки малозахищених верств населення через вдосконалення механізмів надання субсидій на оплату житла, комунальних послуг, палива, в т.ч. сільському населенню, запровадження (для окремих категорій громадян залежно від рівня доходів) субсидій на послуги, пов'язані з забезпеченням їх життєдіяльності (користування транспортом, телефоном тощо). Тільки в Дніпропетровській області понад 120 тис. Сімей отримують житлові субсидії.

По-шосте, ефективним засобом соціального захисту має стати запровадження системи загальнообов'язкового державного соціального страхування. Президентом України акцентовано на необхідності завершення у 2000 р. роботи над створенням сучасної законодавчої бази щодо реформування соціального страхування з метою наближення його до європейських

стандартів і підкреслено, що від цього значною мірою залежатиме підвищення рівня соціального захисту загалом.

По-сьоме, відзначається, що предметом постійної уваги Уряду повинну стати удосконалення механізмів соціального захисту ветеранів війни, людей похилого віку, а також громадян, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Так, у 2000 р. в Україні діє 890 відділень соціальної допомоги і 530 територіальних центрів, якими обслуговується понад 500 тис. інвалідів та одиноких непрацездатних громадян похилого віку. Зокрема, на Дніпропетровщині завершено формування системи терцентрів у всіх містах, міських та сільських районах.

Якщо говорити про постраждалих від Чорнобильської катастрофи, то їх загальна чисельність перевищує 3 млн. Передбачається прийняти Концепцію радіаційного захисту населення у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, розробити та реалізувати Національну програму мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи на 2000-2005 рр. та на період до 2010 р, забезпечити створення єдиного Державного реєстру України осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Серед пріоритетів демографічної політики слід відзначити адресну підтримку малозабезпечених сімей з дітьми. Внаслідок передачі функцій призначення і виплати допомоги сім'ям з дітьми з підприємств, установ та організацій кількість отримувачів цієї допомоги через органи соцзахисту збільшилась до 1,5 млн. чол., в т.ч. різні види допомоги на дітей на Дніпропетровщині отримують близько 126 тис. сімей. З 2001 р. адресні виплати на дітей мають здійснюватися з районних та міських бюджетів, у зв'язку з чим на місцеві органи соцзахисту покладається велика відповідальність до визначення даних сімей і рівня виплат.

Всі ці та інші заходи зменшують собою перехід до активної і соціальної політики держави.

Література:

1. Кучма Л.Д. Націю звеличують великі цілі і діла. - К.: 2000.
2. Указ Президента України від 24 травня 2000 р. № 717/200 «Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року» // Урядовий кур'єр - 2000 - 31 травня.
3. Вегера С. Як забезпечити активну соціальну політику // Людина і влада - 2000 - № 3-4.
4. Кокіна В. Пільги та їх адресність // Урядовий кур'єр - 2000 -29 квітня.
5. Сіленко А. Політико-правові аспекти розвитку соціальної сфери: забезпечення прав людини // Право України - 1999 - № 11.
6. Сахань І. Реалії і перспективи соціальної політики // Урядовий кур'єр - 2000 - 4 березня.
7. Филонич А.Ф. Роль органів місцевого самоуправління в підвищенні рівня соціальної зашити // Управління сучасним містом - 2000 - № 5.

НА ГРАНІ

А. В. КУЗЬМИЧЕВА, О. А. СОКОЛОВСКАЯ, Н. В. ИЩУК
ЦИКЛОГРАММА РАЗВИТИЯ БИОЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО
ПОТЕНЦИАЛА ЧЕЛОВЕКА

Кузьмичева Анна Владимировна — специалист первой категории управления внутренней политики Днепропетровского городского совета.

Соколовская Оксана Алексеевна — студентка 5 курса исторического факультета (специальность политология) Днепропетровского национального университета.

Ищук Наталья Владимировна — студентка 5 курса исторического факультета (специальность политология) Днепропетровского национального университета.

Публикация подготовлена научным отделом Центра социально-политических исследований по материалам публикаций в прессе и книги Ю.А. Кривоносова «Биоэнергия и человек»

Каждый хочет преуспеть в жизни. Но вряд ли кто точно знает, как этого достичь.

Есть робкое подозрение, что все наши грядущие удачи и провалы на роду написаны. А вот как именно написаны и имеется ли способ дешифровки генетического кода успеха?

По крайней мере, один такой способ уже лет пятнадцать ходит по умам. И завезен он к нам из Болгарии. Способ этот можно обозначить так: подсчет биоэнергетического потенциала человека и построение циклограммы развития.

Подсчет прост настолько, что даже пятиклассник справится с ним без труда.

Давайте сразу на конкретном примере. Человек родился **21 марта 1952** года. Перемножаем два четырехзначных числа: порядковый номер года — 1952 и месяц с днем рождения — 0321.

$$1952 \times 321 = 626592$$

Результат умножения всегда либо шести-, либо семизначный.

Дальше сложим между собой эти цифры:

$$6 + 2 + 6 + 5 + 9 + 2 = 30$$

Полученное двузначное (всегда) число называется биоэнергетическим потенциалом человека (**Б**) и показывает, сколько сил (точнее — энергии) отпущено ему Богом для этой жизни.

30 — довольно высокое значение. По мнению киевского исследователя Григория Александровича Шульмана, обсчитавшего почти 700 человек, оценивать величину **Б** можно так:

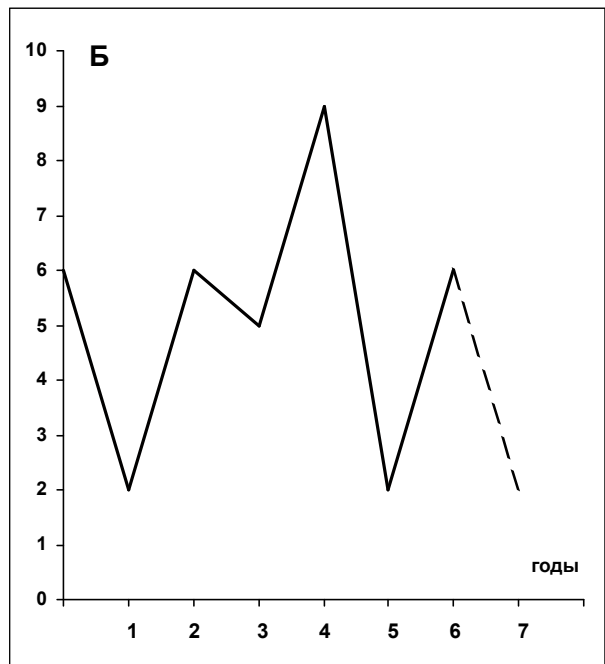
— в норме **Б** равен **26-27**, так у большинства;

— если **Б** меньше или равен **20**, человек энергетически ослаблен, и он невольно «подсасывает»

энергию у окружающих, сенситивы держатся от таких пусть беззлых, но энерговампириров подальше.

Зная **Б**, можно построить циклограмму развития. Для мужчины из нашего примера она принимает вид на таблице 1.

Таблица 1

Легко заметить: в начале цикла **Б=6**, через год значение биоэнергетического потенциала падает до 2, затем опять возрастает до 6 и так далее. Когда шестилетний (у многих семилетний) цикл завершается, все повторяется сначала, то есть с **Б=6**.

Циклограмма показывает: когда у нашего мужчины **Б=9**, все в жизни складывается удачно — и в творчестве, и в личной жизни, и в отношениях с людьми. На годы пиков максимальной энергии чаще приходится радостные события, свершения, идет, как говорится, фарт.

В годы минимумов на циклограмме с большей вероятностью можно ожидать болезней, конфликтов и прочих неудач. Наш безымянный персонаж в годы своего максимального $B=9$ сначала сменил нудную, рутинную работу, к которой не лежала душа, на творческую, соответствующую призванию. Шесть лет спустя он внезапно сменил место службы, вдвое увеличив жалованье. Еще через шесть успешно защитил диплом в творческом вузе. На пике следующего своего цикла мужчина освоил вторую, интереснейшую профессию, начал консультировать людей и работать над книгой. В том же году он впервые оказался в Западной Европе, о чем мечтал много лет.

Рождение всех трех сыновей выпало на годы, когда $B=6$ — тоже очень высокое значение.

А на годы минимумов ($B=2$) пришлось изнурительная судебная тяжба, грубая ошибка в работе, повлекшая за собой долгое стрессовое разбирательство, одномоментная потеря множества друзей, развод с первой женой, затяжная депрессия,

дет все отсчеты от цифры 13. Не оговаривая, но явно давая понять, что это возраст полового созревания.

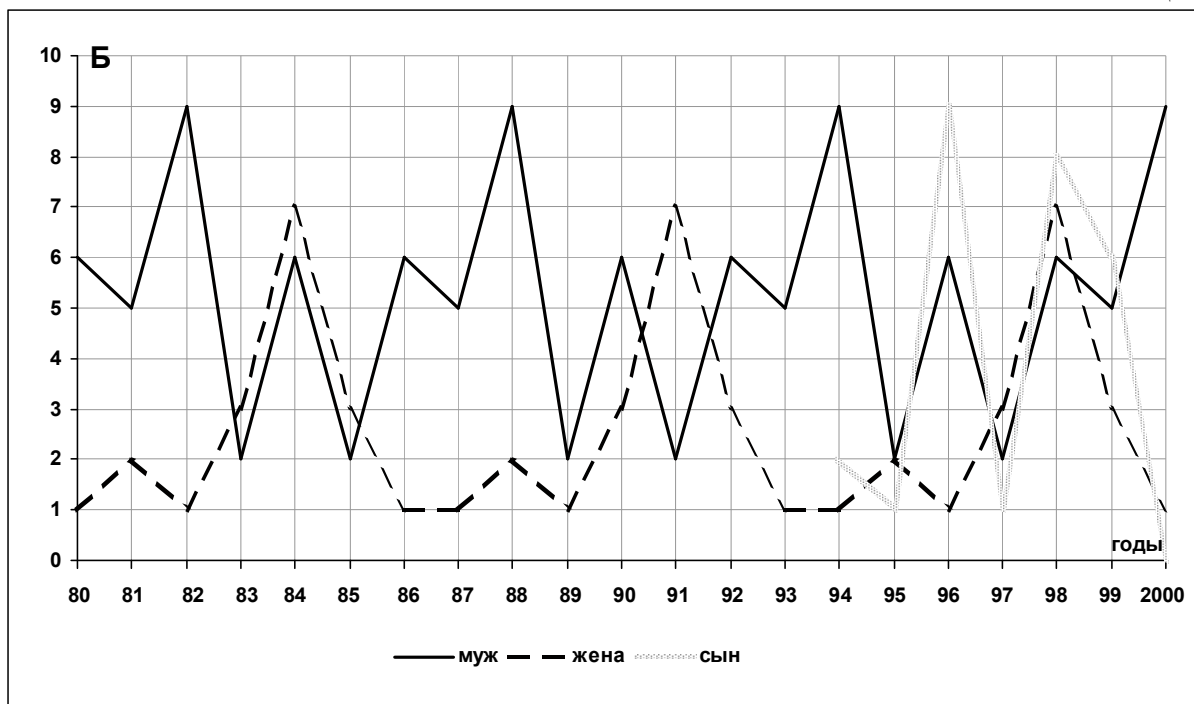
Г.А.Шульман, обсчитывая хорошо знакомых ему людей, убедился: многие циклограммы безбожно врут — нельзя все начинать с 13.

Группа физиологов из Петербурга сообразила, что, поскольку половое созревание у каждого приходит в свой срок, момент «включения» циклограммы тоже для каждого свой. У девочек критические дни впервые появляются в возрасте с 9 до 17 лет, хотя чаще всего с 11 до 13. У мальчиков первые поллюции — в 12 или 14 лет. Чтобы строить циклограмму для взрослого человека, момент его расставания с детством надо знать точно.

Либо специальным методом, который освоил Г.А.Шульман, следует восстановить эту дату для забывчивого клиента.

Продолжим наш пример. Жена нашего мужчины родилась **2 июля 1956 года**. Перемножение двух четырехзначных чисел дает **1373112**.

Таблица 2

смерть матери... При этом давайте учтем, что ниже 2 биоэнергипотенциал мужчины вообще не опускается. У кого бывают годы «на нуле», порой приходится еще хуже.

Впрочем, прежде чем сортировать годы на везучие и зловредные, следует знать, когда начинается циклограмма.

Отнюдь не со дня появления на свет Божий.

Юрий Андреевич Кривоногов в своей книге ве-

Циклограмма мужа начинается с 14 лет, жены — с 12 лет.

Для последних 20 лет две наложенные друг на друга циклограммы принимают вид:

В 1980 году у супругов родился сын, циклограмма которого берет начало в 1994 году.

Сразу можно сказать, что в нашем примере сложилась удачная семья: суммарные значения B мужа и жены никогда не бывают ниже 3. За 20 лет, пред-

ставленных на схеме, — как раз почти полное время их супружества — такой год был лишь однажды: 1989-й. Не самый для них легкий, но и не разрушительный для семьи.

Ю.А.Кривоногов утверждает: у кого из супругов в год зачатия ребенка выше **Б**, тот с большей вероятностью передаст чаду свой пол.

Первый сын родился в конце 1980-го, значит, был зачат в начале того же года. В это время биоэнергетический потенциал мужа был многократно выше, чем жены. Второй сын родился в конце 1990 года, зачат соответственно в начале того же года — 6:3 в пользу папы.

Отсюда простой и всем семейным парам доступный способ планирования родов. Не только пол ребенка можно задать с высокой вероятностью, но — что гораздо важнее — есть возможность обеспечить наследнику хорошее здоровье. Для этого желательно «увести» зачатие от тех лет, когда у одного или, того хуже, у обоих супругов минимум энергетика. Особенно хорошо бы избежать нулей.

Циклограмма поможет также «подстелить соломки» во внутрисемейных отношениях. У кого из партнеров **Б** в данное время выше, тот должен быть снисходителен к «обесточенному» супругу. Важно, чтобы более сильный на данный год осознавал себя энергетическим донором и не отказывал партнеру в поддержке.

Однако величина биоэнергетического потенциала при всей ее важности — не единственный критерий успешности человека. Ю.А.Кривоногов отмечает: важна также стабильность циклограммы, то есть как можно менее контрастный разброс от года к году. Чем более сближены верхние и нижние пики циклограммы, тем меньше человек подвержен эмоциональной разрегулировке, тем он адаптивнее в нашем меняющемся мире, тем лучше держит удар.

Вернемся к нашей «подопытной» семье. Кто, скажите, устойчивей в жизни — муж со значениями его циклограммы 626592 или жена с ее 1373112? Понятно, что в целом энергетика мужа гораздо выше: $B_M=30 \gg B_J=18$. Но у кого меньше разброс?

Кривоноговым придумана простая система подсчета стабильности циклограммы.

Сначала определяем среднее по годам значение **Б** в цикле:

- для мужчины $B_{cp}=30:6=5$;
- для женщины $B_{cp}=18:7=2,57$.

Теперь подсчитаем, на сколько в каждом из годов цикла **Б** отклоняется от B_{cp} , а потом сложим все эти отклонения и разделим на 6 (для мужа) и на 7 (для жены).

Средний разброс, или показатель нестабильности, оказывается:

для мужчины:

$$\Delta_M = [(6-5)+(5-2)+(6-5)+(5-5)+(9-5)+(5-2)]:6=2;$$

для женщины:

$$\Delta_J = [(2,57-1)+(3-2,57)+(7-2,57)+(3-2,57)+(2,57-1)+(2,57-1)+(2,57-2)]:7=1,53.$$

Как видим, хотя в целом энергетика мужа почти вдвое выше, чем его жены, у него и показатель нестабильности выше.

Но как же два различных параметра — биоэнергетический потенциал и стабильность — свести к единому интегральному показателю?

Очень просто: раз жизненный успех тем выше, чем выше биоэнергетический потенциал и чем ниже нестабильность, следует **Б** разделить на Δ — и получим интегральный индекс энергетика человека **Е**.

Для мужа: $E_M=30:2=15$.

Для жены: $E_J=18:1,53=11,76$.

В целом в этой семейной паре у мужа несколько больше жизненных сил. Очевидно, что феминизм не коснулся своей коррозией устоев этой семьи, здесь привычный патриархат: слово мужа весомее, его забота о жене ощутимее и более естественная, он скорее склонен взвалить заботы на себя и более оптимистичен в жизни, чем жена.

А теперь попрощаемся с нашей супружеской парой и обратим взоры к великим мира сего — у них-то что с энергетикой?

Ну, кто там первый «расколется» на Олимпе? Конечно, Пушкин. Дата его рождения 5 июня 1799. $B=34!$ Ого, сразу же попался энергетический донор. Ну еще бы: творец двух болдинских осеней, дуэлянт, донжуан, бродяга...

Сразу вынуждены разочаровать — заслуги в искусстве, науке, политике еще не означают выдающейся энергообеспеченности. Отнюдь не бьют рекорды по биоэнергетике такие мощные личности, как Чехов, Пастернак, Цветаева, Фолкнер... Видно, преуспеть можно и со средними энергетическими задатками. За счет чего-то другого.

Однако много людей, чьи имена на слуху, выявили неординарные величины биоэнергетизма. Причем таких — энерговыдающихся — среди элитного списка гораздо больше, чем середнячков. Уже одно это убеждает, что забавы с подсчетами **Б** и **Е** отнюдь не пусты.

Таблица 4

Имя	Дата рождения	Б	Δ	Е
Ленин	22.04.1870	29	3,17	9,15
Сталин	21.12.1879	33	2,53	13,04
Хрущев	17.04.1894	48	4	12
Брежнев	19.12.1906	19	2,71	7,01
Андропов	15.06.1914	18	2,53	7,11
Черненко	24.09.1911	36	1,55	23,23
Горбачев	02.03.1931	25	2,17	11,52
Ельцин	01.02.1931	24	2,5	9,6

Таблица 3

Имя	Дата рождения	Б
Никита Хрущев	17.04.1894	48
Арманд Хаммер	21.05.1898	46
Иван Поддубный	08.10.1871	45
Нильс Бор	07.10.1885	41
Фаина Раневская	27.08.1896	39
Николай I	06.07.1796	38
Николай Рерих	09.10.1874	38
Иван Монтан	13.10.1921	38
Эдуард Стрельцов	21.07.1937	38
Александр Шиллов	06.10.1943	38
Николай Островский	29.09.1904	37
Гельмут Коль	03.04.1930	37
Новелла Матвеева	07.10.1934	37
Владимир Путин	07.10.1952	37

Список тех, чей **Б**, превышает 36 в таблице 3 (его можно многократно расширять и поднимать «планку высшего значения, которое, кстати, в досье Григория Александровича Шульмана достигает 56).

Проблема роли личности в истории так и не решена философией. Посмотрим по очереди наших генсеков-президентов, в какой мере их пребыванию во власти способствовал биоэнергопотенциал:

Даже беглый анализ таблицы приводит к выводу: чем выше в обществе дух тоталитаризма, тем больший требуется интегральный индекс энергетики **Е** лидера государства. Чрезвычайно высокий биоэнергопотенциал Хрущева (**Б**=48) несколько

смазывался вошедшей в анекдоты нестабильностью его натуры ($\Delta=4$).

Своеобразным открытием становится подзабытое имя Константина Устиновича Черненко. Этого мало, чем запомнившийся недолгий хозяин Кремля обладал, оказывается, феноменальной энергетикой (**Е**=23,23). Но, как видно, почти все её запасы были израсходованы по пути к достижению цели. В самом деле, администратор, «открывающий бутылки» на высших междусобойчиках, стал в итоге первым лицом огромной страны. Чудес, видно, не бывает — совсем уж ничтожная личность на высший пьедестал не прорвется. Черненко, кстати, был наиболее стабильным из всех «царей». Поживи он дольше — вернулся бы не просто застой, но само время, пожалуй, остановилось бы.

Явно выпадает из списка Андропов — самый энергетически необеспеченный генсек. На достаточном историческом удалении от 80-х мы, полагаю, еще узнаем, кто «подпитывал» Юрия Владимировича в годы его владычества на Лубянке и почему, переехав в Кремль, Андропов оказался отсечен от этого источника. Без которого, как мы знаем, он продержался на ногах чуть более полугода.

Горбачев и Ельцин, что бы в сиюминутной эмоциональности ни говорили о них современники, в общем-то обычные люди — не такие уж могучие и скорей всего не предназначенные Творцом для власти. Несмотря на их антагонизм, они весьма похожи и драчливо поделили между собой одну историческую нишу.

РЕЦЕНЗІЇ

М. М. КАРАБАНОВ

ЕТНОПОЛІТИЧНА ПАРАДИГМА: ВИТОКИ І СУЧАСНІСТЬ

(Антонюк О.В. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади: Монографія. — К., 1999. — 284 с.)

Карабанов Михайло Михайлович — професор кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Т. Шевченка, доктор історичних наук

Перше, що впадає у вічі, що автор рецензованої праці серед широкого національного розвою України зумів знайти свою нішу в дослідженні цієї складної і неординарної проблеми. Актуальність роботи поза всяким сумнівом вельми значуща, адже йдеться про переосмислення теоретико-методологічних підходів до минулого, сучасного та пошуки перспектив в етнонаціональній сфері. Тільки після проголошення державної незалежності Україна повернулася лицем до світового досвіду розвитку етнополітології.

Цілком має рацію автор, коли в першому розділі, розглядаючи історію становлення етнополітики в Україні та сучасні засади її формування, своїм епіграфом обрав слова найвидатнішого історика і державного діяча М.С. Грушевського «...Україна перейде через всі потрясіння, її економічне і соціальне життя вийде у свої береги, здобутки революції будуть закріплені, інтереси трудящих українських верств будуть забезпечені, культурні і національні умови українського життя утверджені, національні інтереси наших народностей України — також».

Характерно, що Олександр Васильович Антонюк в своїй книзі часто звертається до М. Грушевського. І це закономірно. Тільки залишається пошкодувати, що політичні ідеї М. Грушевського повертаються до нас з таким запізненням, оскільки ми могли б заощадити дуже багато часу і зусиль, які ми витратили на те, щоб згадати усе напрацьоване М. Грушевським. Тим паче, що аналогії між переломним 1917 р., коли М. Грушевський став на чолі Центральної Ради, і нинішнім періодом — кінцем ХХ ст. — лежать на поверхні і те, що відбувається сьогодні допомагає краще розібратися у минулому і спрогнозувати, бодай недалеко, майбутнє. Навіть вже те, що тодішні і нинішні події відбувалися на майже однаковому історичному тлі абсолютного «розкріпачення духу», ерозії державної влади й політичної анархії, економічної кризи,

ще раз засвідчує, що історичні паралелі можливі.

Тому, досліджуючи процес формування етнічної політики у контексті українського державотворення, автор рецензованої праці не обходить історичні джерела, зокрема наукові доробки М. Драгоманова, В. Винниченка, Д. Дорошенка, В. Липинського, Н. Полонської-Василенко, О. Бочковського, М. Костомарова, М. Міхновського, М. Бердяєва, В. Вернадського, багатьох інших вітчизняних і зарубіжних учених. Політологічна думка внаслідок вилучення цієї наукової історичної спадщини впродовж багатьох років, розвивалась значною мірою однобоко; у ній тривалий час панували догматизм, одномірність наукового мислення.

Поділяємо роздуми дослідника, що значним вкладом в розвиток етнополітології в Україні стала розробка українськими вченими понятійно-термінологічного інструментарію, що відображає потребу осмислення державотворчих процесів в країні у контексті історичного етнонаціонального розвитку, як складової і невід'ємної частини світової та вітчизняної історії. На особливу увагу, з огляду на це, заслуговує ряд енциклопедичних видань, що побачили світ у роки незалежності. Треба віддати належне автору, що він, не входячи в жодну школу з даної проблематики, високо оцінює вклад академіка УАПН Юрія Івановича Римаренка у розвиток етнополітологічної науки. Саме завдяки Ю.І. Римаренку в українській політології з'явилась нова наукова дисципліна, самостійний напрям дослідження — етнодержавознавство. Об'єктом нової науки є етнос, нація та держава в динаміці їх тісної взаємодії, проблеми етнонаціонального буття у контексті державотворення.

Відамо належне автору, що звертаючись до наробок відомих вчених, він випрацьовує і власні контури етнополітичного розвою України. Тому в його роботі, на наше глибоке переконання, при-

сутні всі компоненти і сучасні засади формування етнополітики. Наприклад, на аналізі діяльності міжнародних організацій показано вироблення світових стандартів захисту прав національних меншин та застосування їх у чинному законодавстві. Розкривається також своєрідність етнополітичних підходів України і Росії до розв'язання етнонаціональних проблем, висвітлюється офіційний курс держави на забезпечення полікультурного розвитку українського соціуму.

Стрижневою віхою всієї праці є те, що сучасний етап перебудови Української держави передбачає повний «демонтаж» старої національної політики, котра виправдовувала недооцінку та ігнорування національного моменту.

У монографії зосереджено передусім увагу на вагомості етнонаціональних форм існування людства, і зокрема — на реальності поліетнічних форм людських спільнот у межах розмаїтості сучасних цивілізованих парадигм.

У цьому сенсі заслуговує на увагу, що автор приділив значну увагу подальшому розвитку українсько-російських взаємовідносин. І це надто важливо, адже в Україні мешкає понад 11 млн. росіян та й в Росії понад 10 млн. українців. І сьогодні, на превеликий жаль, декому в Росії не хочеться, щоб між нашими братерськими народами завжди було порозуміння і взаємовигідне співробітництво. Так, Державна Дума Росії 19 липня 2000 року одногосно і без обговорення ухвалила заяву: «В зв'язку з дискримінацією російської мови, що проводиться в Україні».

Згодом голова Державного Комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України І.Ф. Драч на прес-конференції повністю відкинув звинувачення депутатів Державної Думи Росії у порушенні прав російської національної меншини, дискримінацію і утиску російської мови в Україні. Водночас було заявлено, що зараз в Україні працюють майже 2,4 тис. шкіл з російською мовою викладання, де навчається 2,1 млн. учнів (31,7 % від загальної кількості). Крім того, майже 280 тис. дітей відвідують групи з російською мовою навчання і виховання, в 17,6 тис. дош-

кільних закладів, вищу освіту російською мовою в Україні отримують 35% українських студентів. У країні працюють 14 російських театрів державного підпорядкування; видається майже 1,2 тис. російських газет (49,7 % від загальної кількості періодичних видань). («Україна молода», 27 липня 2000 року).

Тим часом, у Росії немає жодної української школи, яка фінансувалася б з державного бюджету. Проте такі школи є у Ризі, Тбілісі, ряді міст Молдови та в інших країнах, де українців живе набагато менше, ніж в Росії.

Отже, проблеми є і тому тільки зважений тверезий підхід може покращити асиметрію можливостей у реалізації етнокультурних потреб двох країн.

Таким чином, праця Олександра Антонюка має на сьогодні велике науково-практичне значення. Бо саме в ній чітко простежено, що в основу державної етнополітики мають бути покладені такі чинники, як підтримка розвитку українського та інших етносів, пробудження інтересу всіх етносів України до державотворчих процесів, забезпечення умов збагачення етнонаціонального потенціалу людини шляхом вільного розвитку всіх націй та формування міжетнічної єдності суспільства, гармонізації інтересів титульної нації з інтересами населення і т.п.

Разом з тим, хочеться побажати автору в майбутньому зважити на ті проблеми, які чомусь випали з його поля зору. Мова йде про національну ідею, роль церкви і сім'ї в консолідації української нації. Також, на наше переконання, в деяких місцях монографії автор вийшов за рамки теми. Так, чи варто було у 3-му розділі розглядати питання, що стосується консолідації російського суспільства (с.125), адже в назві книги чітко йдеться про Українську державу.

Однак, такі побіжні зауваження не применшують цінність рецензованої праці і, зрозуміло, що вона прислужиться не тільки науковцям, викладачам, студентам, а й широкому читачькому загалу, всім, хто не байдужий до проблем національного розвитку України.

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

І. В. КУЗЬМИНСЬКИЙ

НА ПОРЯДКУ ДЕННОМУ — КОНСОЛІДАЦІЯ

Ділова атмосфера, цікаві і змістовні доповіді, жваве обговорення — саме такими словами можна передати враження гостей та учасників науково-практичної конференції «9-а річниця Незалежності України: досвід та тенденції розвитку», що відбулась у Палаці культури студентів ДДУ 27 серпня 2000 року. Організаторами заходу виступили Дніпропетровська обласна державна адміністрація та виконком Дніпропетровської міської ради. Цією конференцією завершилась ціла низка заходів, що пройшли в рамках «Тижня консолідації громадських об'єднань «Рідний край наш — Придніпров'я». Поділитися думками з важливих соціально-політичних питань були запрошені провідні вчені міста, представники політичних партій та громадських об'єднань.

Головуючий на конференції Є.М.Суліма, начальник управління з питань внутрішньої політики Дніпропетровської облдержадміністрації, відкриваючи конференцію, підкреслив, що такі конференції можна розглядати як реальний крок до консолідації усіх конструктивних сил країни.

На необхідність співпраці та консолідації зусиль які дають можливість використати у вирішенні складних суспільних проблем передову наукову думку та організувати реальний конструктивний діалог між владою і політичними силами, наголосив начальник управління внутрішньої політики міської ради С.А.Квітка. Він передав привітання учасникам конференції від імені міського голови І.І.Куліченка і побажав творчої та плідної роботи над усіма поставленими питаннями.

А питань і тем для обговорення було дійсно багато. Так, доктор політичних наук Й.Л.Рисіч виступ із темою «Об'єктивна обумовленість Української демократичної революції 1989-1991 років та наступний розвиток демократії в Україні». Професор Ф.І.Прокоф'єв поділився думками з приводу двох сучасних тенденцій розвитку національного питання. Складна і цікава тема була запропонована слухачам у доповіді кандидата економічних наук В.Ф.Глазиріна — «Зовнішньо-економічна політика України: досвід за роки незалежності

і перспектива розвитку на початку XXI століття». Великий інтерес присутніх викликала доповідь професора В.К.Якуніна «9 років незалежності та пошук шляхів до нового суспільства: соціалістична альтернатива».

Питання державної інформаційної політики були висвітлені у доповіді заступника генерального директора Дніпропетровської облдержтелерадіокомпанії В.М.Дрешпака. На його думку, розвиток інформаційної сфери на Україні пройшов кілька етапів. Основними показниками цього процесу були: зростання кількості друкованих видань, поява нових телевізійних компаній, радіостанцій. В.М.Дрешпак, говорячи про значну роль ЗМІ у сучасному житті, підкреслив, що важливим завданням є створення законодавчої бази для функціонування інформаційної сфери в Україні.

Г.Г.Кривчик виступив на тему «Здобуття незалежності: збіг обставин чи історична закономірність?» Безумовний інтерес викликав матеріал, запропонований кандидатом історичних наук Л.Л.Прокопенко про історичні і сучасні аспекти розвитку освіти в Україні. Він переконливо довів, що сплеск політичного розвитку держави невід'ємний від достатнього рівня освіти і культури. Саме тому, вважає він, розвиток освіти треба розглядати як стратегічне завдання країни, а її високий рівень не інакше як умовою національної безпеки.

На завершальному етапі конференції в обговорюванні включилися і представники політичних партій, зокрема: Є.Шульга («Народний Рух України»), В.В.Коливашко («Реформи і порядок»), Е.М.Агарков (КПУ) та інші.

Підводячи підсумки конференції, Є.М.Суліма зазначив, що вона досягла поставленої мети — вдалося організувати живу дискусію по важливим питанням суспільно-політичного розвитку країни; до діалогу було залучено представників різних політичних партій, провідних наукових кіл.

Найбільш цікаві доповіді будуть опубліковані в наступних номерах науково-теоретичного альманаху «Грані».

РЕДАКЦІЯ ВІТАЄ

ЮБІЛЯРАМ НА ПАМ'ЯТЬ

20 жовтня 2000 року видатному українському вченому — доктору історичних наук, академіку Української академії історичних наук, професору, декану історичного факультету Дніпропетровського національного університету —

Анатолію Григоровичу Болебруху
виповнилось 60 років!

Вельмишановний Анатолію Григоровичу!

Важко оцінити Ваш величезний внесок у розвиток вітчизняної наукової думки. Все Ваше життя є яскравим прикладом служіння нашій державі та її народу, вітчизняній науці. Ваша суспільна та наукова діяльність є безпримірним зразком грома-

дянської відданості на користь інтересів держави та громадськості. Ваш талант і натхнення є стимулом для багатьох Ваших учнів та послідовників. Завдяки Вашим зусиллям збагачена скарбниця української наукової думки. Нашій молодій державі вкрай необхідні такі люди, як Ви, Анатолію Григоровичу!

Щиро вітаємо Вас з ювілеєм. Бажаємо Вам великого щастя, міцного здоров'я, творчого натхнення та подальшої плідної праці на ниві знань. Впевнені, що Ваші наукові досягнення є та залишаться вагомим внеском до справи підвищення інтелектуального рівня українського суспільства та зміцнення статусу вітчизняної науки на загальнодержавному і міжнародному рівнях.

13 ноября 2000 года известному украинскому ученому — социологу, доктору социологических наук, заведующему отделом социальных структур Института социологии НАН Украины —

Сергею Алексеевичу Макееву
исполняется 50 лет!

С.А.Макеев является членом редакционной коллегии научно-теоретического альманаха «Грани» и ряда других социологических изданий. Им опубликованы серьезные научные работы по вопросам макросоциальных структур и процессов: «Социальные перемещения в крупном городе», «Межпоколенческая трудовая мобильность», «Путь в науку», «Подвижность структуры. Современные процессы социальной мобильности», «Социальные идентификации и идентичности» (в соавторстве) и др. Труды С.А.Макеева получили широкое признание в Украине и за ее пределами.

Днепропетровское областное отделение Социологической Ассоциации Украины, редколлегия и редакция нашего журнала сердечно поздравляют Сергея Алексеевича Макеева с юбилеем, желают ему крепкого здоровья и надеются на дальнейшее плодотворное сотрудничество.

Поздравляя нашего коллегу, мы публикуем стихи юбиляру, написанные сотрудником Института социологии НАНУ А.Беленок.

С.А.Макееву в честь полувекового юбилея

«Приверженность к организациям — пионерской, комсомольской, партийной — это прожитый и пережитый период нашей истории. Я лично прошел все организации, которые были в Советском Союзе».

(С.А.Макеев, «День», 19.05.2000г.)

Науки рыцарь, сердцем молодой,
Все смыслы социальные проверив,
Достигнув круга мудрости земной,
Вы эталон задали нам — «Макеев».

Немногим людям поручал творец
Из хаоса выстраивать порядок,
Не прятать сокровенное в ларец,
А в дар нести его живущим рядом,

Грядущему же веку оставляет
Материал для новых диссертаций...
Истории холодная печать
Не знает ни сомнений, ни оваций.

В уж подзабытом Шестьдесят Восьмом
В бою сошлись идеи — не народы[1],
Цветок от Праги все-таки расцвел
Не нами завоеванной свободы.

Генсеки — как листки календаря...[2]
А Вы — межпоколенную мобильность
Рентгеном просветили втихаря,
И жизнь Страны рельефно проявилась.

Шесть лет освобождения от шор...[3]
Но духи прошлого ведь никуда не делись:
По медиа процесс уже пошел[4],
А глянь вокруг — глухая повседневность.

Вы в той системе сделали себя.
Да, были Люди[5] совести партийной...
Бородку Вашу чуть посеребря,
Иных покрыло время паутиной.

Негласно Вы учили молодых
Свободе от отживших иерархий,
А коль судьба прицелится под дых -
Наперекор ей следовать без страха.

Европа и Канада помнят Вас[6],
Второго русского, что после Питирима[7]
Вселенской мысли белый танец вальс
Кружит по миру, к счастью, возвратимо.

Вы извините, что не защитил
В тревожном Девяносто Первом
От циников, валютных воротил
Отчизну-мать, но я ее не предал.

Когда у масс сознание набекрень,
В кармане — гладь от выпавшего груза[8],
Их лечит консультант газеты «День»,
Последний доктор бывшего Союза[9].

Но будем начинать в который раз
По новой конструировать реальность.
Пусть Вас хранит (а, значит, что и нас)
Загадочная фея — Социальность.

Алексей БЕЛЕНЮК, г.Киев

Примечания:

1. Рядовой С.А.Макеев проходил срочную службу в составе контингента советских войск в Чехословакии после известных событий.
2. Период 1982-1985 гг.
3. Период перестройки (1985-1991 гг.)
4. Заимствовано знаковое высказывание М.С.Горбачева.
5. Перефразирована строка из стихотворения М.Ю.Лермонтова «Бородино».
6. В 1990-е гг. юбиляр неоднократно приглашался за рубеж на международные научные конференции.
7. Питирим Сорокин — выдающийся русский социолог, в 1922-1968 гг. живший и работавший в эмиграции.
8. Перефразирована строка из стихотворения В.В.Маяковского «Стихи о советском паспорте».
9. Диплом ВАК СССР о присвоении юбиляру ученой степени доктора социологических наук датирован 14.02.1992г.

11 вересня 2000 року за №1059/2000 вийшов Указ Президента України «Про надання деяким вищим навчальним закладам статусу національних».

Дніпропетровському державному університету надано статус національного вищого навчального закладу.

При прийнятті даного рішення було враховано великий вклад університету в розвиток вітчизняної науки і техніки.

Редакція альманаху «Грані» вітає науковців, викладачів, інших працівників університету та студентів з цією визначною подією. Адже саме їхня

безкорисна і віддана праця в ім'я Науки та заради зміцнення інтелектуального потенціалу нашої держави стала підставою для такого почесного вшанування нашого університету найвищим керівництвом України. Хочеться вірити, що в цьому є також частка і нашої праці — забезпечення багатьом вченим університету, який являється співзасновником «Граней» можливості друкуватися на шпальтах нашого альманаху. Ми сподіваємося, що отримання статусу національного допоможе теперішньому керівництву ВУЗа підтримувати і надалі розвивати на належному рівні свою технічно-організаційну, методично-викладацьку та наукову діяльність.

Редакція альманаху «Грані»

ABSTRACTS

DOMESTIC POLICY

Kulichenko I.I., Surmin Yu.P. The Statute as an Effective Instrument of Accomplishment of City Problem

Kvitka S.A. To the Question about Standing of Local Bodies of Power in Modern Ukraine

Ogdanska T.M. By the Way of Modern Reforms to the New Century

SOCIOLOGY

Gorodjanenko V.G., Giljun O.V., Shvydka L.I. The Youth and the Social Infrastructure of Industrial City

In the article examined the social infrastructure of Industrial city. On materials of sociological researches the opportunities given by city for social development of youth and a degree of their realization are analyzed

Predborska I.M. Transformation Problem of Ukrainian Society

Belenok O.A. Maintenance of Economic Freedom of Workers in the Context of Social Character of Market Transmission

Lipovska N.A. Some Aspects of Problem of Socials Orphan (results of sociological research)

The article devoted to the problems the children of Ukrainian society

PHILOSOPHY

Surmin Yu.P. Ukraine: Postmodern Discourse in the Glass of Doubt

The main subjects of this article are the problems of modern Ukrainian society. The special attention is given to interpreting transitional processes in all spheres of social life from postmodernism's point of view. In addition the cognitive possibilities of application of postmodern approach for Ukrainian society are argued in this article.

Kapiton V.P. The Administrative Culture and Myths. Theories of State Administration

In this article was elaborated the conception of interpretation of existence of objective laws. This conception presents the objective laws as ideal forms of the necessary, essential, general, invariant connections and relations of social phenomena whose ingredient is the variants spheres of culture.

Tarasova N.Yu. Problems of Sociocultural Identify in the Modern Philosophic Discourse

The article is devoted to the research of social identify varieffy-sociocultural one.

The influence of sociocultural factor on the formation of collective identify after the example of feudai societies of the South and Eastern Asian states is being considered. Special attention is being paid to understand the religious, cognitive, aesthetic forms of social activity whie solving the problems of state, geopolitical, ethnic and national unity the society

Nesterenko G.O. The Problem of Personality's Self-realization in the Context of Synergetical Paradigma

The article is devoted to the problem of personality's self-realization in the conditions of the transforming society. The author bases her arguments on facts of the necessity of solving this problem using synergetical methods and principles. It is emphasized that synergetic education and upbringing promotes the self-realization of a personality, which is opened to the opened world. And, at last, such unlinear relation to the process of self-development forms a creative human being, who is able to become a real personage of the world's co-evolution.

Korh O.M. Individualistic Intention of the West-European Philosophy in XVII Century

The represented work is devoted to the problem of the analysis of individual causes in creativity of the representatives of West-Europe philosophy of the XVII-th century.

Kravchenko P.A. Self-identification of National Spirituality

National spirituality is one of the factors that determines the real opportunity of a socium to regulate its life, To take on and carry out «super tasks» of its progressive development. The practice of self-affirmation of national societies is a separation of people through the creation of the unique, its own distinctive cultural and civilized status — self-identification. A strategy of spiritualizing will possess vital capacity if it is able to be connected with life and to transform the transcendence of reason ideas on the ground of everyday life.

Megrelishvili O.G. Non-linear Thinking of Student: the Problem of Formation

This essay provides a fresh assessment of necessity of non-linear thinking formation of higher school students — the future specialists of informational civilization — on the basis of synergetic achievements.

It identifies the difficulties and ways of the given problem solving also the study stresses that dialectics — the concretization of which is no-linear thinking — is considered to be the principle of organization of the process of education.

HISTORY

Lazebnik V.I. From the History of Yekaterinoslav City's Common Self-Management. How Was Elected and Worked Yekaterinoslav City Parliament

Mikhajliuk O.V. «The Ukrainian Revolution» or «the Russian Revolution in Ukraine?»

The revolution of the 1917-1920th years is examined as a process of the empire's disintegration and regeneration. It is compared interpretation of the revolution by different social society. The problem of spontaneity and consciousness in the revolution is raised. It is made the deduction the revolution in Ukraine is not kept within the limits of strictly Ukrainian revolution.

Golub A.I. In Honor of Historic True (Science Studies of P. Fedenko in Emigration)

The Author Analyses the Historical Scientific Works of Well-known Ukrainian Politic P.Fedenko, which were written in Great Britain and West Germany after the Second World War

Maslak V.I. G. Karpov as a Researcher of «Bohdan Khmelnytsky's Statues»

Orlansky V.S. Historiography of Ukrainian Jews in 1920-1930's

The author of this article analyzes the literature, considers various aspects of a problem of the Jews of Ukraine in inter war period in 20 centuries.

Glushkova L.V. The Choice of Social-Democratic Development of Society is the Way of Ukraine into the twenty-first Century

The article reflects the experience of social democracy of western Europe in state building and dives grounds for necessity of application in Ukraine.

It in points out the main program of right centralized parties of social-democratic directions: the confirmation of common human values, the rights of a human being, main foundation of social and economic development.

The article dives a deep analysis of the Ukrainian referendum and makes a very important conclusion about the role of embodiment of people's will into life.

Brezhneva T.V. General Theoretical Reasons of Appearance of War-political Coalition Strategy NATO: Strategic Pluralism

The article studies theoretical beginnings preconditions of NATO's military political strategy. So, it is to investigate the deepest process of transferring from allied relation to confrontation and then to the «cold war». The problem of inherent development of strategic conceptions and doctrine purposes includes the study of the military political block — NATO as the most important phenomenon of the post-war period in the world history.

Basic ideological influence on forming of military-political NATO strategy rendered the militarily strategic theories and military doctrine of the USA. But to strategy of NATO is inherent a row of peculiarities. The foundation of the United Armed Forces of NATO has led to the transformation of the NATO from coordinate organization into the organization of integrate character.

POLITICAL SCIENCES

Rysich J.L. Objective Causality of Ukrainian Peaceful Democratic Revolution 1989-1991 and Sequential Development of Democracy in Ukraine (Theoretic-Politological Analysis)

Dreshpak V.M. State Information Policy of Ukraine and It's Region Level: the Evolution of Priorities

Liasota A.E. Traditions of Political Culture: Problem of Formation of Ukraine's Politic Elite

The article touches upon the important problem of Ukrainian political culture : a formation of Ukrainian national political elite. The author attempts to decide that problem through the correlation of such phenomenon as political tradition and charisma.

Bariska A.T., Shmeleva M.I., Shepelev M.A. The Civilization Measuring of Geoeconomic

It is analyzed some problem of civilization measuring of geoeconomic in the context of definition of subject of geoeconomic science research as a branch of integral geopolitic science

EDUCATION

Kolesnykov K.M. Course of «History of the State and Law of Ukraine» in the System of Modern Juridical Education: Theoretical-Methodological Aspects

Ogarenko V.M. Private and State Highest School of Ukraine: from Confrontation to the Integration

Lytvyniuk O.I. Multilevel Dialogue of Cultures in Foreign Languages Teaching As a Step to World Thinking

A Ukrainian scientific priority for Multilevel Dialogue of Cultures, a new approach to foreign languages

teaching, and hopeful results of state trial of the first English manuals for schoolchildren give Ukraine a good chance to improve teaching methods aiming them at world and social thinking development.

Mazurik O.V. Social Problem of Professional Selection to the Highest Militarist Educational Institutions

M A T E R I A L S F O R I N F O R M A T I O N D A Y

Romanov V.Ye. Integration of Ukraine to European Community

Prokopenko L.L. Role and Goals of Executive Body and Local Self-government Body in the Juridicial and Social Defend of Population

O N T H E E D G E

Kuzmichova A.V., Sokolovskaya O.A., Ishchuk N.V. The Cyclogramme of Bioenergetic Development of Human Potential

R E V I E W

Karabanov M.M. Ethnopolitic Paradigm: Sources and Modernism. (Antoniuk O.V. Ethnopolitic Formation of Ukrainian State: Historical and Theoretical-methodological Backgrounds; monograph. — K.,1999. — 284 p.)

C H R O N I C L E O F S C I E N C E L I F E

Scientific and Practical Conference 9 Anniversary of Ukrainian Independence: Experience and Tendencies of Development

E D I T O R S H I P

C O N G R A T U L A T E S

Програма «СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ»

Відділ у Справах Освіти та Культури Державного Департаменту США (Bureau of Educational and Cultural Affairs US Department of State) оголошує **відкритий конкурс** на індивідуальні студії в університетах Сполучених Штатів Америки починаючи з серпня 2001/лютого 2002 року для кваліфікованих *політиків, державних урядовців усіх рівнів, членів і керівників неурядових організацій, журналістів, правників, політичних консультантів, політичних аналітиків, менеджерів, спеціалістів з міжнародних відносин і т. ін.* **Всі претенденти на програму повинні мати повну вищу освіту і як мінімум три роки професійного досвіду.**

Основні категорії проблем:

- *Поступовий зріст і розвиток економіки нових незалежних держав;*
- *Демократизація, права людини і верховенство права;*
- *Політичні, військові, громадські проблеми та проблеми безпеки;*
- *Зміцнення громадянського суспільства;*
- *Інтернет, революція у сфері зв'язку.*

Приблизні теми досліджень (перелік не є вичерпним):

нові технології в бібліотечній справі та інформаційному обслуговуванні; боротьба з організованою злочинністю та корупцією; боротьба з тінговою економікою; вирішення регіональних конфліктів; свобода електронної преси; влада, політика, приватизація і держава; здійснення управління громадською освітою; навчання через Інтернет (distance learning); реформування збройних сил; розвиток жіночого підприємництва; Інтернет і суспільство; конфліктологія; кримінальне право; менеджмент і маркетинг; вплив розширення НАТО; торгівля, інвестиції та податкова політика; політика нафто- і газопостачання в Центральній Азії та на Кавказі; права жінок, робітників та інвалідів; розвиток неурядових організацій та управління ними; роль регіонів у нових незалежних державах; світові торгові організації: перспективи та обіцянки; телекомунікаційні системи; нафтові та енергетичні ресурси; реформування банківської системи; формування нової еліти; свобода релігії та її роль в розвитку урядів; визначення ролі президентського апарату; парламент та юридична система; висвітлення проблем виборів у пресі; людські ресурси в міжнародному бізнесі; розвиток спілок в нових незалежних державах; адміністрації і політика охорони здоров'я; охорона здоров'я в умовах Чорнобильської катастрофи; реформування освітньої системи.

Передумови участі:

- кандидат повинен мати громадянство та проживати в Україні чи інших країнах СНД
- вік від 24 до 55 років (на 24 листопада 2000 року)
- бути політиками, державними урядовцями всіх рівнів, членами неурядових організацій та іншими практиками, включаючи журналістів, правників, менеджерів, суддів і т.п.
- мати вищу освіту і як мінімум три роки професійного досвіду
- достатнє володіння англійською мовою, що дає можливість проводити самостійні наукові дослідження
- мати публікації чи доповіді(презентації) на конференціях та семінарах

Не можуть брати участі в програмі дослідники, що отримували фінансування по одній із програм, підтримуваних Урядом США (Fulbright, Regional Scholar Exchange Program, FSA Fellowship in Contemporary Issues, Junior Faculty Development Program, Muskie/FSA Graduate Fellowship Program), на період, довший ніж 6 тижнів, після 1 серпня 1999 року.

Претенденти мають заповнити стандартну анкету, а також представити пропозицію на самостійне дослідження в галузі гуманітарних та суспільних наук (5-7 сторінок), що є найважливішою частиною анкети.

Термін подання анкет: 24 листопада 2000, до 17:00.

Програму адмініструє Рада Міжнародних Наукових Досліджень та Обмінів (IREX).

Анкети можна отримати поштою або особисто в Київському представництві IREX:

01001, Київ, вул. М. Грушевського, 4, кімн. 301,

а також у регіональних представництвах та на Інтернет-сторінці

www.irex.kiev.ua

За довідками звертайтеся до

Мирослави Андрущенко, консультанта програм

Тел/факс. (044) 229-34-79; 228-86-37

Адреса електронної пошти: slava@kyiv.irex.org